

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/303856830>

Изразување на видскиот момент кај глаголите во битолскиот македонски говор во споредба со битолскиот влашки говор

Article · January 2006

CITATIONS

0

READS

110

1 author:

Violeta Janusheva

University "St. Kliment Ohridski" - Bitola

95 PUBLICATIONS 31 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

PROBLEMS ARISING FROM THE WIDESPREAD SIMPLIFIED VIEW OF THE TRANSLATION PROCESS [View project](#)

Towards better forms of instruction and learning: CA of the linguistic systems of Turkish, Macedonian and English [View project](#)

**ПЛЕНАРНА СЕСИЈА
АСНОМ во македонската
културна историја**

Волф ОШЛИС

АСНОМ И МАКЕДОНИЈА - ЕДНА РЕАЛИЗИРАНА УТОПИЈА?

Неколку културолошки прашања и поттици

Сè што и годинава по повод на *Второј Илнден* беше кажано е, се разбира, вистина. Но, дали тоа е и целосната вистина? Ако се држиме на правилата на логоцентричната историографија, тогаш работите се совршено јасни: На 2 август 1944 г. во манастирот Св. Прохор Пчињски беше одржан првиот состанок на АСНОМ, беа донесени следните решенија итн. Значи, по десет векови на неслободата Македонија го градеше својот живот во сопствената компетенција за политиката, културата, економијата итн.¹

Ако сè беше толку едноставно, зошто тогаш Македонците беа толку неподготвени на овој нов живот? Зошто воопшто беше потребно една одлука како онаа за јазикот? Што ако не македонски Македонците говориле низ вековите? Што друго освен македонскиот јазикот би можело да биде службениот јазик во Македонија? Зошто дури по состанокот на АСНОМ почнуваше краткиот, но жестокиот спор околу азбуката?

Но, тоа се второстепени прашања - во споредбата со најбитното прашање, дали етничката положба на Македонците по состанокот на АСНОМ не беше едно единствено разочарување за македонскиот народ. Бидејќи всушност на 2 август 1944 г. се променила целата животна философија на Македонците. „(...) сè до крајот на 1943 год. владејачка идеја во сите делови беше борбата за обединета

¹ Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том втори, Скопје 1981, стр. 529 сл.

Македонија во една Балканска федерација² и затоа АСНОМ работеше „во присуство на избрани делегати од трите дела на Македонија“.³ И што се случуваше? „АСНОМ ја прокламира концепцијата за обединета Македонија, но наскоро асномците мораа да се симнат од политичката сцена“.⁴

Горе-долу ги знам одговорите на вакви прашања. И дури разбираам дека Тито и неговите дејци друго чаре немаа: Егејска Македонија беше дел од Грција и зад Грција стоеле Британците - Пиринска Македонија беше дел од Бугарија и зад Бугарија стоел Сталин. Така ништо не стануваше од партизанското гесло „Нејќеме на Берлин – сакаме на Солун“.⁵ Напротив: под вакви констелации „конечната парцијализација“ на Македонија (Бл. Ристовски) беше свршена работа. Барем Македонците од Вардарска Македонија ја имаа среќата дека тогаш беа „удрени темелите на македонската федерална држава во нова демократска и федеративна Југославија“.⁶ Но, впечатокот сепак останува дека тогаш целиот македонски народ на некој начин беше изненадуван, пријатно или не, од далекосежните одлуки што беа донесени во манастирот покрај српската граница. Со оваа забелешка воопшто не би сакал да го намалувам состанокот, туку би сакал да размислувам за Прохор Пчињски на малце поинаков начин.

Ми се чини дека Македонија тогаш малце или повеќе личеше на државата Израел: Македонците и Евреите, два прастари, библиски народа, наеднаш ја имаа својата држава, два стари, класични јазика наеднаш ги бараа и ги најдоа новите форми и новите норми. Евреите и Македонците тогаш многу очекувале, добиле нешто и од тогаш се принудени тоа нешто непрекинето да го бранат. Израел денеска е карактеризирана од западните социолози, историчари и други научници како една реализирана

² Блаже Ристовски: Столетија на македонската свест - Истражувања за културно-националниот развиток, Скопје 2001, стр. 21

³ Виолета Ачкоска: Братството и единството 1944-1974 помеѓу хармонија и дисхармонија, Скопје 2003, стр. 61

⁴ Ристовски, Столетија... стр. 25

⁵ Тодор Атанасовски: Некои подзаборавени збидувња од пред шеесет години, во: Македонско време мај 2004, стр. 20-22

⁶ Блаже Ристовски: Историја на македонската нација, Скопје 1999, стр. 661

утопија, и тоа (мислам јас) важи и за Македонија во моментот на август 1944 г. Со зборовите и поимите на Крсте П. Мисирков ние не можеме да ја толкуваме тогашната положба поинаку: Избришани беа „фантастичните планови“ од поранешните времиња, а остварени „народните идеали“, значи, една една утопија беше реализирана.

Оценувајќи ги настаните на 20-иот век, ние се почесто дискутираме за утопии.⁷ Притоа, се разбира, не мислиме на класичните утопии што беа напишани од Морус, Бекон, Кампанела и други пред 500 години. Нивните дела беа речиси проекции на сопственото незадоволство со современите состојби кон една измислена рајска земја, значи, една утопија на времето и просторот. Современите утопии се претежно мобилни утопии што се разликуваат само во правецот на движението - или носталгични, свртени кон минатото (како например националниот социјализам на Хитлер или фашизмот на Мусолини), или псевдонаучни, свртени кон иднината (како на пример комунизмот на Сталин). Во секој случај двете утопии живееле од својата способност да ги мобилизираат масите и масовното одушевување: Уште овие напори и оние борби и ќе го држиме рајот на земјата во нашите раце.

По овие констатации веднаш следува прашањето дали утопијата и идеологијата се едно и исто. Според германскиот социолог Карл Манхајм (1893-1947) не се, иако нивниот однос спрема реалноста никогаш не е адекватен. Но тие се разликуваат со својата слика на човекот: Идеологијата го деконструира човекот и потоа го реконструира според сопствените принципи и правила. На друга страна, утопијата секогаш излегува од свеста на самиот човек и така таа може да биде едно пасивно гледиште или еден начин на доживувањето или една форма на акцијата. Според зборовите на Ернст Блох секоја утопија е една „уште-не-доктрина“ а според Манхајм зависи од човекот и неговото сфаќање на реалноста дали дадениот утописки нацрт е една смешна фантазија, еден

⁷ Wolfgang Hardtwig (Hrsg.): Utopie und politische Herrschaft im Europa der Zwischenkriegszeit (Утопија и политичка власт во Европа во времето помеѓу војните), München 2003

реакционерен утопизам или една вредносна и реалистична алтернатива.

Значи, утописките цели на реалистичната алтернатива можат да бидат - како тоа го докажуваат Израел и Македонија - од времениот карактер, можат да изгледаат утописки само во моментот на нивното настанување, а подоцна ќе бидат остварени врз основа на една одушевена решеност дека сите проблеми и тешкотии ќе бидат совладани. Тие се неизбежни при доградбата на новата држава, но самата држава е отелотворувањето на сите идеали на нашите предци. Со други зборови: Каде почнува, каде свршува утопијата? Мисирков, се чини, кога ги пишуваше „Македонските работи“ на намерно реалистичен јазик и стил, како крајно утописки автор - АСНОМЦИТЕ што 20 години подоцна всушност ги извршиле последните бирократски акти на одамна свршените работи и факти, тоа го направиле на еден крајно патетичен, дури утописки јазик.

Меѓутоа, прашањето што мене ме занима, гласи вака: Дали асномците тогаш биле „утописки реалисти“, слични на Зионистите што четири години подоцна ја прокламираа државата Израел? Одговорот нема до го најдеме со логоцентристичкиот начин, бидејќи така можеме само да ги цитираме документите и решенијата од Прохор Пчиньски. Поважни се други прашања, например ова за колективниот менталитет на Македонците во последните недели на војната. Бидејќи менталитетите се почетокот на секоја утопија. Во времињата на мирот и на економскиот просперитет не постојат утопии бидејќи општиот менталитет не е згоден за нив. Но, во возбудливите времиња положбата е поинаква: Луѓето се свесни дека се соочени со една постојана криза, бараат излез од кризата и го наоѓаат неретко во било која утопија. Или луѓето се поставени пред еден нов почеток што им ветува, речиси, неограничени можности. Значи, каков беше колективниот менталитет на Македонците во моментот на Првото заседание на АСНОМ?

Од документите и од самиот датум на состанокот се гледа дека заседанието истовремено беше свртено кон минатото, имено кон Илинденското востание, и кон иднината во знакот на „ОБЕДИНЕНИЕ НА ЦЕЛИОТ

МАКЕДОНСКИ НАРОД“ (и тоа напишано со големи букви). Токму тоа беше националната утопија што уште се продлабочуваше во рефератот на Иницијативниот одбор со следниве зборови: „Македонскиот народ никогаш не се помирил со својата трагична судбина. Он ја продолжи борбата (...) за слобода, равноправност и обединение на сите делови на македонскиот народ“. Оваа утопија беше утописка во смислата на нешто што не е, од било какви причини, остварливо.

Но, остварлив беше - за разлика од Илинденското востание - поголемиот дел на општата утопија што се однесуваше на националните и државнотворните атрибути на самите Македонци. Тие почувствувале или знаеле дека во текот на војната го добиле новиот квалитет на македонскиот живот во сите правци, и тоа беше токму оној квалитет за кој Мисирков и безброј други само сонувале. Пред точно десет години го прашав живиот сведок на историјата, учесникот на тогашниот состанок Киро Глигоров, кој ми го рече следново:

„Би рекол, таа атмосфера беше навистина не само свечена, туку сеедно едно историско доживување, дека се работи за да се создаваат темелите на една нова држава, тоа е веројатно последната што се создаде на Балканот во тек на овие историски настани после првата, втората световна војна а пред тоа Балканските војни и сега распаѓањето на Југославија. Сите учесници чувствувавме бидејќи тоа беше ослободување на Македонија со сопствени сили, имавме во тоа време околу 100.000 војници во нашата војска, при тоа бевме на правата страна, на антифашистичката коалиција во тоа време. Овдека, како што знаете, не дојдоа руски војски да нè ослободат или било кои други, туку тоа го сторивме со сопствени сили. И дури помогнавме бугарската армија да може на крајот на таа војна да го измие образот и таа да учествува на борбите особено горе на Сремскиот и после до крајот на војната во Хрватска сè до Австрија. Од тоа совпаѓа со неколку работи кои се случија. Прво, за цело време на војната се користеше нашиот јазик. Второ, командите и се друго исто така беа на македонскиот јазик. Потоа, директно со војската овдека не раководеше никој друг освен главниот штаб на македонската војска. А тоа што често се спомнува

дека идеале инструктори или тука имал влијание Светозар Вукмановиќ-Темпо, тоа е точно во вид на врска со останатите фронтови во тогашната бивша, да кажем прва Југославија. И некаква координација на дејствијата спрема заедничкиот непријател. Но непосредната команда од секогаш била во рацете на македонските команданти, пред сè на главниот штаб и на неговото чело бил цело време генерал Апостолски“.

Значи, покрај сите решенија, одлуки и документи Прохор Пчињски постоеше доживувањето на еден голем успех и доказот дека Македонците беа способни да го полагаат испитот на војната со сопствени сили. Кој ќе се сомневаше оти тие, исто така, би биле способни да го полагаат испитот на мирот? Барем никој од самите Македонци! Кој ќе си го направи задоволството да ги прелистува првите броеви на весникот „Нова Македонија“, тој пак ќе го почувствува одушевувањето што е основа на секоја утопија, во дадениот случај одушевувањето за бројните чекори што ја направија утопијата сè пореалистична: Една инфантилна стихотворба, еден слаб роман беа прифатени и поздравени во духот на една голема културна премиера: Баш ми е гајле дали делово е добро или не - важно е само дека се работи за едно *македонско* дело!⁸ Заседанието во Прохор Пчињски излегуваше во сите говори, сите документи од историскиот континуитет од Илинденското востание дури до современите настани. Не е битно дали тоа беше оправдано или не. Во моите очи постои еден друг и сосема изразит континуитет: Од почетокот на минатиот век до ден-денешен сите поважни чекори на македонскиот државен, национален и културен развој се направени според упатствата на Мисирков и неговите „Македонски работи“, почнувајќи од нормирањето на јазикот дури до „македонскиот сепаратизам“ што денеска поелегантно се нарекува „еквидистанца“.

Книгата на Мисирков за мене претставува еден класичен пример за реалистичката и остварлива утопија: Во моментот на пишувањето целата содржина на книгата изгледаше совршено утописка - почнувајќи од предговорот каде авторот зборува за „националните идеали“. Какви

⁸ Миодраг Друговац: Историја на македонската книжевност век, Скопје 1990, стр. 233 сл.

национални идеали Македонците тогаш и во контекстот на тогашните политички околности можеле да ги имаат? Никакви! Всушност тие можеле да си го посакуваат најмалото зло, имено, и понатаму да бидат „раја“ во рамките на Осмалиската Империја. Оваа суштина на книгата (и со тоа и суштината на Прохор Пчињски) стануваат очигледни штом ги споредуваме со теориите на Теодор Херцл (1860-1904), основоположникот на ционизмот. Според овие теории сите Евреи се *еден* народ иако повеќето од нив имаат потреба од една етничка рedefиниција. „Еврејското прашање“ е претежно едно национално и политичко прашање. Тензиите меѓу Евреите и нивната околина можат да бидат совладани само со создавањето на сопствената држава. И така натаму – промени ги зборовите „Евреин, еврејско“ со „Македонец, македонски“ и го имаш (речиси) целиот Мисирков. И неговата реалистичка утопија почнуваше да се остварува со решенијата на АСНОМ.

Речиси во истото време како Мисирков, Херцл во 1904 г. ја објавил својата книга „Алтнoјланд“ (Старонова земја) што го носела поднасловот „Зионистичко-утописки роман“. Последната реченица на книгата гласи: „Ако го сакате тоа, не е сон“. Со оглед на Мисирков, АСНОМ и безбројни други пригоди ние би можеле да ја парафразираме реченицата вака: „Македонци, вие тоа го сакавте, Македонија не е сон“.

Новица ВЕЛЈАНОВСКИ

ОДГЛАСОТ НА АСНОМ ВО СОСЕДНИТЕ ЗЕМЈИ

Македонската држава во 1944 година во соседните земји предизвика и одредени реакции. Тие, главно беа позитивни, но во некои кругови во ОФ Бугарија, како и во Србија предизвикаа одредени негативни реакции. За разлика од овие две сосетки на Македонија, односот на Албанија и на Грција, поради внатрешните политички околности во тие земји, прашањето на создавањето на новата македонска држава не беше под истото она внимание кое го имаше во претходно спомнатите земји.

Создавањето на нова држава на Балканот, како и признавањето на посебноста на македонската нација, сите околу Македонија не го примија со задоволство. Букурешкиот мировен договор од 1913 година остави видливи последици. Балканските земји на кои им припаднаа делови од Македонија, секоја за себе се сметаше за оштетена, па и измамена. Уште повеќе од тоа, тие долго време продолжија да се расправаат и да се обвинуваат за тоа дека биле „онеоправдани“ со поделбата на Македонија на сметка на втората или на третата страна. Ниту двете светски војни и катастрофите што тие ги донесоа не беа доволни да се надминат недоразбирањата.

Во текот на Втората светска војна, трите балкански држави во кои останаа делови од Македонија, во војната имаа различни позиции. Грција, никогаш не го призна постоењето на македонската националност, освен повремено нејзината КПП, која тоа го користеше поради сопствени прагматични цели, особено непосредно пред Втората светска војна или за време на војната. За време на војната, таму се разви антифашистичко движење во кое најбројно беше македонското население, но со најразновидни манипулации

националните права и стремежи на тоа население останаа нереализирани.

Приклучувањето на Бугарија кон Тројниот пакт, ѝ овозможи во Македонија да воспостави систем од бугарска цивилна, полициска и воена власт, прогласувајќи дека изврши „обединување на новоослободените“ територии.

Албанија ја прифати цивилната власт во оние територии што ѝ припаднаа на Италија, исто така гасејќи илузии дека изврши „национално обединување“ на Албанците. Сепак, таму се разви антифашистичко движење, кое беше потпомогнато од Југославија, а тоа имаше влијание за добрите односи меѓу Југославија и Албанија по ослободувањето од фашизмот.

Србија, заедно со другите југословенски народи, го прифати повикот на КПЈ и се крена на востание, без оглед на тоа што таму беше воспоставена квислиншка власт. Таа уште на Второто заседание на АВНОЈ го призна постоењето на македонската нација, согласувајќи се со неговите одлуки, Македонија да се конституира како одделна држава – членка на југословенската федерација. На Големото антифашистичко собрание од 12 ноември 1944 година, Србија и официјално го призна постоењето на македонската држава и нација.

По победата на Отечествениот фронт во Бугарија на 9 септември 1944 година, таму беше воспоставена новата отечественофронтска власт. Веднаш потоа, новата влада на Георги Димитров направи сериозни напори за подобрување на односите со Југославија. Притоа, имаше и извесна доза на опортунизам предизвикан од потребите Бугарија да се рехабилитира за нејзиното учество во Втората светска војна на страната на фашистичка Германија.

Во досегашната историографија за односот на Бугарија и за признавањето на постоењето на посебна македонска нација во период 1944-1948 година, главно е пишувано само за позитивните тенденции. Меѓутоа, речиси ништо не е пишувано за опозиционерското дејствување на некои политички партии во ОФ на Бугарија, кои и по 1944 година продолжија да го негираат постоењето на македонската нација. Подоцна, а особено по падот на комунизмот во Р. Бугарија, не ретко овие написи се користени како написи кои „имале доблест“ во тоа тоталитарно време на

Георги Димитров да му кажат „не“ за постоењето на македонската нација. Но за нас е интересно да се знае дека таквите опозициони дејствувања, сепак имаа влијание не само кај народот, туку и кај политичкото раководство на Бугарија, порешително да се ангажира на прашањето за признавањето на македонската држава и нација, нејзиниот јазик и култура, како и за евентуалното нејзино обединување. Дејствувањето на опозицијата беше една од причините што не беа јавно публикувани решенијата на Десеттиот пленум на БРП(к), од 1946 година кога беа донесени решенијата за „македонското прашање“. Беше искажан страв од опозицијата, која во Бугарија сè уште имаше големо влијание во широките народни маси.

Ќе се обидеме да направиме кус осврт на некои сегменти од опозиционерското дејствување, без претензии да направиме целосен опфат и елаборација на проблемот.

Во Извештајот на амбасадорот на ФНР Југославија во Софија Никола Ковачевиќ е содржана оценката дека Владата на ОФ Бугарија работи на тоа да создаде што поповолни услови за потпишувањето на мировниот договор (во Париз), а опозицијата „со сите сили работи за себе до максимум да го искористи евентуалното неспогодување на големите сојузници околу потпишувањето на мирот“.⁹

Беше доста чудно што опозицијата имаше голема надеж дека ќе си замине Црвената армија од НР Бугарија. Поради тоа со сите сили работеше да ја прошири својата база, иако по 9-ти септември 1944 година таа во голема мера ја губеше поддршката кај народните маси во Бугарија. Селаните се враќаа кон ОФ, иако имаше доста пасивизирање меѓу нив. Забележливо било и тоа што опозицијата му се доближуваше на Звено, исто така опозиционен блок, но доста поумерен со свои претставници во Владата на ОФ. Таа одбегнуваше и преку печатот да го напаѓа Звено, надевајќи се дека наместо кон ОФ Звено ќе се доближи до опозицијата, па затоа некои нејзини членови дури и се зачленуваа во оваа партија. И некои реакционерни елементи или профашистички кругови“ од редовите на Бугарската армија служеа како врска меѓу опозицијата и Звено. Се активирала и тајната организација наречена „Слободни

⁹ Архив на Р Словенија, ф. Едвард и Пепца Карделј, а.е. 28, д. 3577.

зидари“, која исто така служела како врска меѓу Звено и опозицијата.

Според процените на југословенскиот амбасадор во Софија Никола Ковачевиќ, Американците и Британците, ги поддржувале опозиционите тенденции, па за таа цел формирале дури и масонски ложи во Бугарија.¹⁰

Првата половина на 1945 година, положбата во Бугарија со активноста на опозицијата била доста затегната. Според извештаите дури и во војската била забележана илегална активност и подготовки на евентуален преврат, откако би заминала Црвената армија. На таквите информации тешко е да им се поверува, па веројатно тие се пуштени од страна на Советскиот Сојуз како пробен балон за да се нагласи потребата од задржувањето на советската армија во Бугарија и да се направат психолошките подготовки и приспособувања на населението за остварувањето на таквата замисла. Затоа и Димитров, во еден остар говор во Перник, рударски град и индустриски град недалеку од Софија, ги повикал и рударите, да дојдат во Софија, па ако треба „да се пресметаат со реакцијата“. Една група од рударите откажала да влезе во јамите изјавувајќи дека не можеле да ја трпат „диктатурата на комунистите“.¹¹ За да покаже будност, БРП(к) била во мобилна состојба. Комунистите биле поделени во петорки, кои биле во цивили, но ако било потребно тие ќе добиеле и оружје. Во почетокот на јуни во Софија било поапсено раководството на илегалната фашистичка организација на Ванчо Михајлов, чиј број изнесувал околу 40, а еден од нив се самоубил во акцијата за апсење.¹²

Треба да се одбележи и фактот што и Бугарската православна црква не можела така лесно да ги прифати новите промени што ги донесе ОФ. Таа не можела да истапи јавно, но сепак прикриено, околу себе собирала опозиционери. Притоа одржувала врски и со избегнатиот потписник на договорот за пристапување кон Тројниот пакт Драгиша Цветковиќ, кому, наводно, Егзархот Стефан,

¹⁰ Истото.

¹¹ Истото, с. 1.

¹² Истото, с. 1.

му испраќал средства и финансиски средства за одржување на врските со југословенската опозиција.¹³

Меѓу најекспонираните противници на политиката на ОФ Бугарија и на Георги Димитров беа опозиционите весници „Свободен народ“ и „Знаме“, а особено првиот кој беше под покровителството, па и уредувањето на го Крсто Пастухов.

За тешкотиите при воспоставувањето на новата ОФ власт во Бугарија, во ноември 1945 година, Георги Димитров искрено му се пожалил и на Јосип Броз Тито, кога по повод националниот празник на југословенските народи 29 ноември 1945 година, му напишал писмо се честитки. Во него тој нагласува дека „има неколку обелоденети и прикриени непријатели кои не го сакаат успехот на Југославија и на нова Бугарија, коишто не сакаат да ги видат слободни, независни и силни... Големобугарските шовинисти и големосрпските шовинисти внатре во нашите земји како и злонамерните опозиционери (кај нас Петков¹⁴ и компанија, кај вас Грол и компанија) ... се грижат да ги спротивстават нова Бугарија и нова Југославија...¹⁵.

Очигледната исплашеност на Димитров од дејствувањето на опозицијата предводена од Петков и Пастухов, веројатно била причината што Димитров во ова писмо испратено до Тито воопшто не го спомнал македонското прашање кое требаше да претставува „мост за зближувањето на двете држави“. Останува нејасно, но сепак може да се претпостави дека токму поради тоа прашање било причина што Тито на Димитров му предлагал тајна средба преку југословенскиот амбасадор во Софија Ковачевиќ.¹⁶

Само месец подоцна весникот „Свободен народ“¹⁷, односно кон карајот на 1945 година, кога активностите во ОФ Бугарија за признавање на Македонија и на македонската нација, нејзиниот јазик и култура беа во полн ек, а се вршеа и интензивните подготовки за почеток на Париската

¹³ Истото, с. 2.

¹⁴ Никола Петков, лидер на Бугарскиот земјоделски народен сојуз.

¹⁵ Георги Димитров, Дневник, Софија 1997, с. 513-514.

¹⁶ Исто, стр. 516.

¹⁷ Весник „Свободен народ“ бр. 272 од 6. 12. 1945 год.

мировна конференција во 1946 година, излезе со дијаметрално спротивни гледања од оние на Отечествениот фронт и на Г. Димитров. Воведната статија со која се појави весникот е насловена како „Заветот на Гоце“.

Во „Заветот на Гоце“, авторот уште во самиот наслов му укажува на бугарскиот читател дека она што го прави новата бугарска власт во однос на Македонија, наводно е спротивно на заветот на Гоце Делчев. Поводот кој е искористен „Свободен народ“ да се појави со оваа воведна статија била изјавата на Георги Димитров пред новинарот на САД Бауер. Имено, Димитров во таа изјава говорел за односите со Југославија, со Македонија и за подготовките што се вршени за присоединување на Пиринскиот дел од Македонија кон тогаш конституираната Народна Република Македонија. Според статијата на „Свободен народ“, таквите изјави „продолжувале да ја брануваат бугарската јавност и народот“.

За нас остана непознато дали зад името на авторот Иван Хаџов потписникот на воведната статија навистина стои тоа име или пак е псевдоним, меѓутоа содржината на статијата упатува на големо незадоволство од конституирањето на Федерална Македонија во рамките на Федеративна Народна Република Југославија. Тоа незадоволство не е толку поради самиот чин на конституирањето на македонската држава туку повеќе што нејзиното основање се поврзува со евентуалното присоединување на Пиринскиот дел од Македонија кон Народна Република Македонија. Тоа е видливо од констатцијата дека „се протури идејата за обединување на нејзините три (всушност четири) дела во рамките на федералната единица“. Тоа за авторот на текстот воопшто не е прифатливо. Меѓутоа, тој искажува една контрадикторност поздравувајќи ја идејата на македонскиот народ во составот на Југословенската федерација и му забележува што таа своја идеја ја базираат на светлите идеи на македонските револуционери. Всушност, на македонскиот народ му оспорува и му забележува што поаѓа од принципите на „некогашната навистина народна Внатрешна македоно-ординска револуционерна организација од крајот на минатиот и почетокот на 20 век“, нарекувајќи ги македонските раководители „апологети на Федерална Македонија во Југославија“.

Авторот на воведната статија на весникот „Свободен народ“ на остра критика ги става учесниците во антифашистичкото движење во Македонија, кои во своето дејствување се повикувале на традициите на Внатршната македонска револуционерна организација од крајот на 19 век, како и на предводниците на националноослободителното движење на чело со Гоце Делчев и Даме Груев, набројувајќи уште десетина видни македонски револуционери (Јане Сандански, Нурола Киров, Питу Гули...), кои се жртвуваа за своите идеали во Илинденската епопеја од 1903 година, сакајќи да каже дека тоа востание не е македонско, ами „бугарско“. Таквото свое тврдење ќе го „потврди“ понатаму со констатацијата дека тоа гледање на современите македонски револуционери од 1941-1945 година, е „големо сквернавење на паметта, негирање на жртвите, и на борците за слободна Македонија“. Според него, такво нешто било сквернавење и негирање „на Дамјан Груев, на Гоце Делчев, на Лазар Поп Трајков, на Митре Влаот, на Јане Сандански, на Питу Гули ...“ и голема грешка што се отстапило од идеалот за „единствена слободна Македонија како обединувачка алка на балканските народи“. Очигледно е дека авторот на текстот се навраќа на познатите големобугарски ставови пласирани неколкупати пред Втората светска војна од Ванчо Михајлов и неговите истомисленици како и за време на Втората светска војна, кога беше на повидок ослободувањето на овој дел на Македонија и конституирањето на македонската држава. Имено, познато е дека непосредно по одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ во Јајце 1943, во Бугарија беше пуштена паролата за „независна Македонија“, а подоцна не се инсистираше на таа парола. Уште помалку тоа беше остварливо кон крајот на 1945 година, кога ОФ на Бугарија покажа некои флексибилни ставови, но егејскиот дел на Македонија веќе беше под цврста доминација на Грција и каде антимакедонското движење помогнато од нејзините сојузници Велика Британија и САД добиваше сериозни размери.

Не беше историски неточна констатацијата дека „дејците од тоа време се бореа за ослободување на сите народи и за остварување на нивната рамноправност“, која ја пласира авторот на текстот во овој напис. Точно е и тоа

дека и идеите на Делчев не беа спротивни на таа идеја. Но тенденциозноста кулминира со тврдењето дека „Федерална Македонија сака да се изградува врз поништувањето главно на бугарската националност“. Конституирањето на Федерална Македонија во рамките на Федеративна Југославија, беше резултат на заедничката борба на југословенските народи против фашизмот и таа беше пред сè националноослободителна, односно македонска националноослободителна борба. Авторот не се запрашал дали било можно за време на војна некому да му се всади друго национално чувство, грчко, српско или бугарско, ако не го имал пред тоа. Зошто, на пример такво македонско национално чувство не се појави во некој друг дел од „Старите предели“ на Бугарија, туку токму во овој дел каде што се прогласи создавањето на ДФ Македонија?

Сепак, „Свободен народ“ завршувајќи ја оваа воведна статија на својот воведничар, патетично ќе ѝ се обрати на европската дипломатија, односно до европските конзули повикувајќи ги да внимаваат дека „поколенијата кои се родија и израснаа таму (мисли на НР Македонија – з.а.), се потомци на оние, кои беа насилно „доброволно“ иселени од Македонија под грчка власт. Бугарската влада (алудирајќи на изјавите на Г. Димитров – з.а.) ли ќе отвори нови рани кај народот и во државата, ќе сее ли ветрови – за да жнее бури?“- се прашува авторот на статијата.

Треба да се признае дека власта на ОФ Бугарија остро реагираше на овие написи и однесувањето на Крсто Пастухов, Гергинов, како и на Никола Петков од БЗНС, но таа сè уште не пронајде рецепт да се спротивстави Тој „рецепт“ подоцна беше пронајден со репресиите и со апсењето, а подоцна и со ликвидирањето на опозиционерите.

Исто така треба да се признае дека опозиционерските истапувања остро ги осуди и Владимир Поптомов, Македонец, кој имаше многу осцилации по македонското национално прашање, но во овој период цврсто ја поддржуваше политиката на Георги Димитров. Во воведната статија на в. „Македонско знаме“¹⁸ насловена како „Старите грешници под маската борци за независна

¹⁸ В. „Македонско знаме од 10. 12. 1945, ЦДА, Софија, ф. 214, оп. нема, а.с.57.

Македонија“, нивното однесување го поистоветува со она, како што тврди авторот, на големобугарските шовинисти од типот на царевите Фердинанд и Борис, кои според него „ги искористија своите македонски наемници, какви што на времето беа врхвистите, а најпосле и таканаречените автономисти на Иван Михајлов“. Основната поента на написот е дека треба да ѝ се допушти на Народна Република Македонија да се развива како држава во југословенската федерација, да не им се верува во празните ветувања за „независна Македонија“. „По секоја национална катастрофа – констатира „Македонско знаме“ - по секој незавршен авантуристички обид на големобугарските освојувачи да ја голтнат Македонија повторно се развеваше знамето за ‘Независна Македонија‘.

Условите во кои се појави оваа реакција на официјалната власт на ОФ Бугарија, преку перото на Поптомов беше исклучително поволна. Постоеше цврста решеност, барем тогаш, да се помогне создавањето и зацврстувањето на НР Македонија како држава во југословенската федерација, а за причините за таквата решеност нешто спомнавме и понапред. Поради тоа, во оваа статија доста аргументирано е елаборирана македонската национално-ослободителна борба во минатото и траумите низ кои таа минуваше. Поптомов оправдано забележува дека со оваа празна парола, националистите истапија и по 1913 и по 1918 година. „Истата историја – вели тој – се повторува и денес по минатогодишниот (1944 г. - з.а.) крај на цар Борисовата и Филовата обединета Бугарија“.

Амбасадорот на ФНР Југославија Никола Ковачевиќ го известувал југословенското Министерство за надворешни работи во Белград дека американскиот амбасадор во Софија Барнс работел на тоа „по никоја цена да не смее да се допушти зближување меѓу Југославија и Бугарија. Тој барал прашањето на репарациите на Бугарија спрема ФНР Југославија и прашањето на Македонија да се држат отворени и како повод за создавање на нездрави односи.¹⁹ Добро била согледана постојната ситуација во Бугарија дека „опозицијата не сметала дека Македонија го нашла решението на своето национално прашање како

¹⁹ АС, ф. Едвард и Пепца Карделј, к. 28, а.е. 3642, с. 1, дов. Извештај од јануари 1946.

федерална единица во рамките на Југославија“.²⁰ Овие оценки на опозицијата не биле такви поради интересите на Македонија, туку напротив. Со конституирањето на Македонија како федерална единица во југословенската федерација за бугарската опозиција, која дејствуваше во рамките на ОФ, но свиреше со поинакви ноти, не беше прифатливо затоа што паѓаше во вода паролата за „независна Македонија“.²¹

Дека во опозиционерското дејствување имаше замешано прсти САД, нам ни потврдува и советникот во амбасадата на ФНРЈ во Софија Петар Манговски, кој во својот исто така доверлив извештај нагласил дека „ставот на опозиционото раководство е истоветен со толкувањето дадено од Америка во својот ед мемоар од 22 февруари“.²² Дипломатските извори на Југославија потврдувале дека Барнс доста сработил меѓу опозиционите партии во ОФ како на пример БЗНС (раководен од Александар Обов), БЗНС (раководен од Никола Петков), понатаму Звено (раководено од Јуруков). Нивниот лист „Изгрев“ дури не го спомнувал и присуството на „легендарниот“ Димитров на свеченостите што се организирале по разни поводи. Опозицијата му се лутела за неговата политика по македонското прашање.²³

Меѓутоа, на планот на создавањето на опозиционерска клима во Бугарија, клима која имаше за цел да го држи отворено македонското прашање, се вклучила и Велика Британија. Во текот на мај 1946 година, Бугарија ја посетил Џон Мак, пратеник на Лабуристичката странка, кој во Бугарија се задржал неколку дена, со цел подробно да се информира за тамошната ситуација. Опозиционерските кругови, особено социјал-демократите, дури изјавувале дека мисијата на Џон Мак била тајна со цел да се види расположението во Бугарија под власта на ОФ. Но тој како вешт политичар, одбегнал да даде изјави кои би оделе

²⁰ Истото, с. 3.

²¹ “Тито усте еднаш успеал да ги излаже југословенските народи – му изјавил амбасадорот на САД Барнс на новинарот Илиев, претседател на здружението на странските новинари, инаку опозиционер.

²² АС, ф. Едвард и Пепца Карделј, к. 28, а.е.3649, с. 1.

²³ АРС, ф. Едвард и Пепца Карделј, к.28, а.е. 3661, с. 3.

во прилог на опозицијата, имајќи ги предвид околностите под кои се формирала новата ОФ власт во Бугарија.

Остри реакции против опозицијата уследија и во редовите на македонската емиграција во Бугарија. Таа преку создавањето на македонската држава во текот на Народноослободителната антифашистичка војна и нејзиното прогласување на Првото заседание на АСМОМ виде-ла шанса за својата национална афирмација и за евентуалното обединување на македонскиот народ. Така, со своја резолуција истапи македонската емиграција во Пловдив²⁴, Македонското емигрантско културно-просветно друштво во Асеновград²⁵ и многу други.

Со своја статија се појави и добриот познавач на македонските околности Димитар Влахов, кој во својата статија „Слободна Македонија во Федеративна Југославија – крај на заемните борби на балканските народи“, објавена во списанието „Съвременикъ“²⁶. Влахов на нему својствен начин ги објасни историско-политичките основи и потреби за конституирањето на македонската државност, критикувајќи ги неправдите кои на македонскиот народ му беа нанесени од бугарската царска власт за време на Втората светска војна, за да констатира дека тоа е за сега единствено можната опција, а за да добие повеќе од тоа, сметајќи на неговото обединување на македонскиот народ, „треба да му помогне бугарскиот народ и нова ОФ Бугарија“. Завршувајќи го ова свое видување во статијата, Влахов констатира дека „Македонија, слободна и рамноправна единица во федеративна Југославија, не може повеќе да биде јаболко на раздорот, туку ќе биде обединувачка алка на сите јужни Словени“²⁷.

До крајот на 1946 и почетокот на 1947 година по македонското прашање, меѓу позицијата и опозицијата во Бугарија се водеше вистинска „војна“. Судските процеси кои што почнаа во Бугарија против Г. Димитров – Гемето и против Крсто Пастухов, кои беа уапсени и изведени пред суд за свои цели ги искористија за свои цели ги искористија и позицијата и опозицијата. Гемето бил обвинет за ширење

²⁴ ЦДА на РБ, ф. 22, оп. 11, а.е.625, л. 8.

²⁵ ЦДА на РБ, ф. 22, оп. 1, а.е. 625, л. 6.

²⁶ Сп “Съвременикъ” бр.3/1945, с. 101-106.

²⁷ Истото.

на дефетизам за време на војната, за врски со грчките и со српските реакционерни кругови (Дража Михајловиќ). Целта била да се оцрнат пред бугарскиот народ и повеќе отколку што биле. Но и опозицијата правела сè тој процес да го искористи за своја цел. Таа, користејќи ги своите весници, известувала за тортурите што наводно бугарската власт на ОФ ги вршела над нив. Опозицијата доста успеала во компромитирањето на новата бугарска власт, особено по сведочењето на Никола Петков за време на судските процеси. Од печатницата на в. „Свободен народ“ биле насилно однесени буквите, а наскоро потоа, во почетокот на јуни, владата на ОФ го забранила излегувањето на весникот на Демократската партија „Знаме“. Со тоа му забранила два месеци да пишува против Југославија, односно Македонија. Исто така (привремено) биле забранети и излегувањето на „Народно земеделско знаме“ и на „Свободен народ“, па така во Софија извесно време не излегувал ниту еден опозиционен весник.²⁸

Сепак, кулминација во негирањето на македонската нација било пишувањето на „Свободен народ“ од јануари 1947 година. Тој во воведната статија „Македонската народност“, со нејзиното сместување под знаците на наводниците, неја ја омаловажува и ја негира на најгруб начин. Образложувајќи го понатаму тоа, „Свободен народ“ македонскиот народ го карактеризира како носител на „ниска култура“ наводно поради неговото „откажување од една националност („бугарската“) и поминувањето кон друга (македонската). Бранејќи ги понатаму своите ставови „Свободен народ“ се послужил и со неколку истргнати мисли на „научни трудови“, па вели: „Несериозно и непотребно е да се набројуваат аргументи дека Македонците се Бугари. Тие се содржани во многу научни трудови, пред сè, на незаинтересирани странци, кога би почнале со Иричек, Нидерлес, и да завршине со Державин...“.²⁹ А кога е во прашање Державин, на авторот не му било познато дека токму него во есента 1944 година го поканил Президиумот на АСНОМ да се вклучи во работата врз кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Сигурно тоа не би го

²⁸ АРС, ф. Едвард и Пепца Карделј, к. 28, а.с.3664, с.3.

²⁹ В. „Свободен народ“, бр. 18, 29. 1. 1947 с. 4.

направил, ако Президиумот не сметал на неговата стручност и научна етика.

За разлика од Бугарија, каде што во рамките на ОФ дејствуваа и опозициони партии, во Србија, како и во Југославија по ослободувањето на земјата и конституирањето на ДФ Југославија тие престанаа да постојат. Меѓутоа, таму најизразено беше дејствувањето на Милан Грол, потпретседател на владата на ДФЈ на Јосип Броз Тито, инаку припадник на кралската бегалска влада во Лондон.

Милан Грол како претставник на Србија во бегалската влада, сметајќи и на поддршката на британските кругови, не го прифати конституирањето на Македонија како држава во југословенската федерација. Всушност, тој ги репризираше ставовите на Кралската влада, која непосредно пред Второто заседание на АВНОЈ излезе со став дека творците на Кралството Југославија (Србите, Хрватите и Словенците), треба меѓусебно да се признаат како водечки нации во Југославија и неја да ја обноват во истите граници од пред војната. Впрочем, тоа и го забрза одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ и конституирањето на Југославија на федеративни принципи.

Грол, како да ги преспал минатите четири години во кои во Југославија се водела антифашистичка и националноослободителна војна, па сметал дека старата Југославија ќе може да се обнови во истите рамки и со истото државно уредување со признавањето на само трите споменати нации. По неговото влегување во владата на Ј.Б. Тито од 7 март 1945 година, занемарувајќи ги решенијата на АВНОЈ, во неговите изјави дадени во весникот „Политика“, Грол на индиректен начин се спротивстави на конституирањето на новата македонска држава во рамките на Демократска Федеративна Југославија. Притоа, тој во завиена форма напомнал дека новата југословенска држава не може да постои и да функционира ако се направи прекин со граница меѓу Моравската и Вардарската долина. Тој смета дека „српскиот народ околу Морава, мора да биде поврзан со братскиот народ околу Вардар“.³⁰

На овие изјави на Грол уследиле остри реакции особено од Словенија. Најпрво реагираше Милован Ѓилас,

³⁰ Преземено од в. „Ljudska pravica“, Љубљана бр. 11, 4.4.1945

меѓутоа, словенечките реакции во секој поглед заслужуваат внимание. Имено, весникот „Људска правда“ му одговорил на Грол дека таквите изјави не се опасни само за Македонија туку и за сите нејзини републики и за цела Југославија. „Со ова г. Грол сака да каже дека српскиот народ би морал исто така да биде неразделно поврзан со словенечкиот народ, со хрватскиот народ и со Босанците“, му пишувала „Људска правда“ на Грол.³¹

Под притисок на југословенската јавност, особено на реакциите од Словенија и статијата на Милован Ѓилас во весникот „Борба“, Грол се обидел да ги ублажи своите ставови. Меѓутоа, тоа тешко можело да се прифати, бидејќи такви националистички ставови пројавувал и порано. Имено на 19 март 1945 г., значи набргу по конституирањето на владата на Ј.Б. Тито, Грол го посетил Едвард Кардељ, тогашен потпретседател на Владата и министер на Конституантата, кога пред него изнесол некои свои гледања на ситуацијата. Меѓу другото Грол изјавил дека поради ситуацијата во Југославија, очекува дека во Србија пролетта ќе се крене востание против народноослободителната власт, кој ќе го поддржат сите оние кои „денешната власт ја чувствуваат како тиранија“.³² Понатаму Грол додал дека „во Србија широките слоеви на селанското и градското население денешната власт ја чувствуваат како тиранија, поради неразумното, површното и круто однесување на „партизанската власт“.³³ Грол не се согласил и со гледањето на Ѓилас за државното уредување на Југославија што го напишал во весниците. Според Ѓилас, во Југославија требало само да се реши формата на владеење, одосно дали ќе биде монархија или република, додека сè друго треба да се прифати онака како што тоа било решено во Јајце, односно на Второто заседание на АВНОЈ. Грол овде покажал несогласување со федеративното уредување, најмногу алудирајќи на создавањето на шесте републики, вклучително и на ДФ Македонија, за што подоцна бил многу попрецизен. Два-три месеци подоцна Грол овие свои ставови против создавањето ДФ Македонија ги изнесе и јавно, спротивставувајќи му се на Ѓиласовото мислење.

³¹ Истото.

³² АРС, ф. Едвард и Пепца Кардељ, к. 28, а.е. 3570, с. 1.

³³ Истото.

Затоа и весникот „Људска правица“ оправдано заклучувал дека Милан Грол со неговите камуфлирани изјави „сакал да истакне дека околу Вардар нема македонски народ и дека тој народ не смее да добие самостојност и рамноправност“.

Значи конституирањето на македонската држава во 1944 година и нејзиното уставноправно етаблирање во 1945 и во 1946 година било проследено со извесни отпори во двете соседни земји на Македонија во кои живееја народи од словенско потекло. Несомнено, тоа било резултат на историската хипотека и условите во кои македонскиот народ се борел и се избори за своето национално ослободување и за создавањето на новата македонска држава.

Драги СТЕФАНИЈА

60 ГОДИНИ ПРАВОПИСЕН ЖИВОТ

1.

Пред 60 години и некој ден македонскиот парламент АСНОМ, исцимен во борбата за слобода на Македонија го донесе решението дека „во македонската држава како службен јазик се заведуе македонскиот народен јазик“. Во еден текст од Блаже Конески „Како работевме на азбуката и правописот“ објавен во „Нова Македонија“ во август 1974 (датумот не го знам бидејќи имам само исечок од весникот без записи за датумот) ќе прочитаме: „...Како неодложена задача по тоа се поставуваше да се изврши кодификација на нашиот литературен јазик. Многумина со поголема или помала подготовка за таа работа, но со подеднакво благороден ентузијазам, беа покажале готовност да придонесат за установувањето на неговиот дефинитивен облик. Не треба да се заборава дека во тешките услови на фашистичките затвори наши политички затвореници живо го дискутирале тоа прашање и создале проекти за македонската азбука и правопис.“ За потоа да продолжи дека во септември 1944 години работел во редакцијата на весникот „Млад борец“ во село Врановци, Велешко, каде што бил сместен Главниот штаб на македонската војска. Се спомнува на уште еден важен податок: „Се сеќавам дека тогаш веќе имаше еден текст со наслов **Времени правила за македонскиот јазик**. Не знам дали се има сочувано од него некој егземпляр. Тоа претставуваше недоволно издржан обид, но послужи како добар повод за дискусиите по јазикот што се одржа во Врановци, ако се сеќавам добро, во октомври 1944 година... Навечер, при светлост од петролејска ламба, седнати повеќето на рогозина наземи, со редок жар се расправавме за тоа каква треба да биде

нашата азбука и како да се установи македонскиот литературен јазик.“ Ќе биде интересно, на 60-годишнината од излегувањето на првиот македонски правопис, догодина, некој од колегите да се впушти по архивите и да ги најде, да ги донесе и да ги разгледа тие **Времени правила...** Белким не ја доживеале судбината на старите кирило-климентови текстови од 9-от век?

2.

Ама ова сево не го велам туку-така. Причини за тоа има повеќе. Во оваа статија на покојниот академик Блаже Конески има интересни податоци за тоа како се дошло до идејата за нормите на литературниот јазик и македонскиот правопис, за дискусиите, слогите и неслогите на често менуваната *йравойисна комисија*, но единствениот концензус за прифаќање на централните говори како основа за книжевниот јазик. Иако чудно изгледа тоа што многучлената и многуменувана *йравойисна комисија* не го почитувала дословно мислењето на Мисирков дека контурите на македонската јазична норма не се само на линијата и од околините на Велес, Прилеп, Битола, туку продолжуваат до Охрид. А точно тоа е познато дека тој македонски културен светилник е центар на една милениумска писмена традиција од Климент и Наум, до генијалноста на Прличев и подвигот на стружаните Димитар и Константин и фолклорните неповторливости на Кузман Шапкарев. Па дури и првиот, ако е навистина прв македонски отпечатен текст, *Данишловиоѝ чейиријазичник* носи охридски белег. Во тој говор и фолклорните и книжевните записи оттаму, ќе сретнеме многу култивирана и рафинирана реченица, којашто ја нема во другите краеве, ниту во централните и со тоа, можеби, би се постигнал поголем и поизграден јазичен стил што носи милениумски траги. Да кажам, ова се само размислувања како ќе беше, ако беше поинаку. А и така искуството со македонскиот литературен јазик зацртан од *йравойиснаѝа комисија* ја издржа пробата на времето и тој го покажа своето оправдување. За тоа голема благодарност на таа *йравойисна комисија*. А такво било и мислењето на многу членови од *йравойиснаѝа комисија*, и не само од неа, туку и од јавноста македонска. Меѓутоа, големи и разногласни

биле дискусиите за азбуката. За тоа академик Блаже Конески ќе напише: „Можам да кажам дека поостри контраверзи имаше во однос на составот на азбуката, а помалку во однос на многу посуштествено прашање за самите форми, за системот на литературниот јазик...“ И тука можеме да поставиме повеќе прашања: дали оваа и ваква азбука ги сочува почетните форми на разновидни фонеме коишто беа и денес се присутни во јазикот? Дали трите правописи во последните шест децении ги задржаа сите морфолошки предлози? Дали правописните норми ги почитуваа сите правописни и правоговорни норми во подрачјето на лексиката, посебно при користењето на народниот збор од сите дијалекти?

3.

Одговорот на овие прашања не е ни лесен, ни еднозначен, ниту пак само позитивен, како што не е ниту само негативен. Зошто?

По прашањето за азбуката, дали е добра или лоша, професорот Крум Тошев уште тогаш на *јравојиснајџа комисија* ќе рече дека можеби денешната азбука не е совршена, ама по 20-30 години ќе дојдат луѓе коишто ќе поправат тоа што не чини. Да додадеме дека ниту едно писмо, дури и идеографското не е идеално и 100% не го означува изговорот на зборот. Нашата азбука генерално го оправда своето постоење, со кое е напишана огромна литература, силна наука, писмо што се употребува на многу училишта и универзитети во Македонија и надвор од неа. Тоа е неоспорен факт што радува и осмелува. Но дали навистина со нашето писмо можеме да ги одразиме сите фонемски варијации, коишто реално постојат во македонскиот јазик. Мислам дека не!

4.

Не знам колкупати го поставувам прашањето јавно и на повеќе собири дека во денешниот јазик заради нашата инертност го загубивме мекото л, зашто тоа и пред тврдите вокали (у, а, о) се изговара тврдо како и пред меките самогласки и и е. Мислам дека главната причина за тоа е некритичното примање и примена на љ (како и на њ) со

кое означувавме, како што означуваме и денес дваесетина зборови, главно со корен љуб...(љубов, љубоџиен, љубезен итн.) и измисливме уште состав лј (ролја, волја, Билјана), а немаше ништо да фали ако пишувавме исто и лјубов, лјубоџиен, лјубезен, како и ролја, волја. Тогаш не ќе можевме да го затврдиме мекото л! Штета! Епасбир.. Им се веруваше на правописните правила дека пред *и* и *е*, *л* се изговара меко. Да напомам дури и некои професори на самата македонистика го затврдуваат мекото л пред вокалите од преден ред!

И да продолжам. Имам исечок од *Јазичнојто кайче* на благородниот македонист Благоја Корубин од не знам која година објавено во *Нова Македонија* под име **ЛЕ, ЛИ, ЉА, ЉО, ЉУ**(за мекото **л** во разни позиции), во кој, како одговор на некој господин Дробицки, објаснува... „Тешкотијата во научувањето на тоа си има..., подлабоки причини, од кои некои се содржани во самата јазична стварност, а некои и во самото решение за буквениот знак Љ. Истиот овој знак го има и во српската азбука, како што знаеме, та луѓето навикнати да се служат со таа азбука, а и со тој јазик, му ја дадоа истата вредност нему и во македонскиот јазик. А ја нема тој таа вредност во него, т. е. гласот што го означува таа буква во македонскиот јазик нема еднаков изговор со тој глас во српхрв. јазик. Тука е основното недоразбирање“ (подвлекол Д.С)..., а потоа продолжува: „За да го објасниме тоа, ние овој пат прибегнуваме кон онаа малку необична техника што ја истакнуваме во насловот: **ЛЕ, ЛИ, ЉА, ЉО, ЉУ**. Кон овој ред можеме да ги додадеме уште и: **ЛЈА, ЛЈУ, ЛЈЕ**. Во сите овие слогови го имаме мекото *л*, со еднаков изговор (или скоро со еднаков). Тоа значи дека како ќе го изговориме **Л** во **ЛЕ**, така ќе го изговориме и во **ЉА, ЉО** итн. На пример: **леб, лице, Љаме, Љоко, Љубе**, - во сите овие зборови почетниот глас **Л** има ист изговор, иако е во последните три обележан со друг знак. Исто така е со гласот **Л** и во овие зборови: **пиле, мали, беља, Кољо, пељуш** - во сите нив тој има ист изговор, иако обележан во последните три со друга буква. Значи можеме да извлечеме еден ваков заклучок:

Л пред **Е, И** се изговара како **Љ** пред **А, О, У**; или обратно **Љ** пред **А, О, У** се изговара исто како **Л** пред **Е,**

И.” Драги мој Корубине, велама како што би рекол нашиот народ: *уџре сабајле*, или *мало морџен*, како што рече некој пред години. И ти, како и јас бевме убедени дека со таа буква, и не само со таа, решението ни е утнато, ама ти бараш квазиобјаснување, а јас решение: да се исфрли непотребното Љ и да се замени со ЛЈ! Зашто бележењето на иста гласовна вредност со два разновидни знаци го нарушува елементарниот фонетски принцип на македонскиот правопис: *џишувај како шџо слушаши и чџај како шџо е најшишо*, највредниот принцип на староиндиската лингвистичка школа: *сандхи*. Не смееме едно да пишуваме, друго да изговараме. Освен тоа, јазик којшто има малку или воопшто нема двојни знаци е попрецизен, поразбирлив и подолготраен. Таква е нашата намера за овој проблем.

5.

И така по ред некритички, судејќи по сè, политички го примивме и *њ*, иако по сите лингвистички закони фонем не може да биде ако го нема во сите позиции. А во македонскиот јазик го нема во стартна позиција (освен во туѓи зборови), па и во финална (и повторно во туѓи зборови). И така, место Њ да се воведат составот НЈ и никому ништо нема да му фали. Ниту да се сомнева и се плаши како јас. Кога работев на македонски речници, посебно на фреквентен, откако се публикува „Малиот македонско-словенечки речник”, и кога ги преброив буквите утврдив дека македонската азбука има 30. Си помислив, со страв, сум испуштил серија зборови на *њ*. Ама се утешив кога видов дека ниту тритомниот македонски речник нема ниту еден збор што почнува со *њ*.

Да напомам дека и во Хрватска се размислува за намалување на бројот на абецедните знаци како што се дублетите LJ, NJ.

6.

Со паничен страв многумина повикани и неповикани јазични добродетели се згрозуваат од помислата за воведување на Ђ (големиот ер, јор) во нашата азбука, сметајќи го до ден-денешен за бугарски знак.

Зарем во самите типично српски лигатури: *љ* и *њ* не постои ер, навистина сокриен малиот Ђ, ама ер, како знак за

омекнување. А од тој дебел или тенок ЕР се плашеа пред сè политичарите и политизираните членови на *йравойиснаѝа комисија* за да не се приближуваме кон бугарското писмо, а се приближивме кон српското, примајќи го двапати скриениот знак за мекост, малиот ер - ъ (л+ъ=лъ, н+ъ=нъ, место да го употребуваме големиот ер -ѣ, како Русите, Украинците, Белорусите, па и Бугарите.

Не разбираам до ден-денешен зошто на јазикот му се одзема еден општоупотреблив, универзален знак, како **цокер** во картите, како **протеза** во ортопедијата или стоматологијата, знак што може да одигра некаква улога за пополнување празнина, омекнување, полувокал, затемнет, редуциран вокал. Зашто и таму каде што ставаме висока запирка за означување на вокалното **р** = 'р, многу е тешко и нелогично запирка да означува буква, односно глас. Уште поголем отпор кон тој општословенски знак или знаци внесоа нашите дијалектолози, коишто измислуваа некакви умлајтунзи, вокали со по една, две-три точки горе, за да ја покажат редукцијата на вокалноста, како да се нотни записи, а не изговор. Чуда божји! Зарем творците на глаголицата и кирилицата беа глупи и ќе го употребеа непотребниот товар на тие најпрецизни општословенски писма, какви што ги немаат другите јазици, со коишто можеше најпрецизно да се пишува и ден-денес на сите словенски јазици.

Од друга страна, не прифаќајќи го ерот, којшто секако ќе го сметавме повеќе за чист вокал, а не полувокал, а уште помалку за консонант, ќе ја зголемевме музикалноста на јазикот. Како? Вака. Со намалувањето на односот на *консонанѝиѝе сѝрема вокалиѝе*, ќе се приближувавме кон идеалниот закон за отворените слогови (консонант + вокал, вокал + консонант), иако не ќе го постигневме ниту старословенскиот или латинскиот просек од приближно 50 вокали: 50 консонанти. Ама јазикот ќе ни беше помелозвучен, иако и сегашниов не ни е лош, ако ги исклучиме грчењето со вокалното *р* како во 'рж, 'рѓа, 'ржи или акањето во вейар, Пеѝар, ѝаѝан, Јано (Ј'но – квартал во Охрид), *саклеѝ, алал* (кај нас турцизам изведен од старохебрејското алелуја), грешките со наставката – *лак*:

пијалок место *пијалак*, сефалок место *сефалак* итн. Несомнено е веќе доцна да се бара доследност и во замената на назалот *ж* (он) како што е редот со *А*, ама не насекаде, зашто ги добивме веќе затврдените форми со *у*: *круџ*, *мудросџи*, *оружје*, *оџсусџиво*, *оџсусџиен*, *судбина*. Кај мнозина, дури и високообразовани луѓе им доаѓа да го изговарат или да го напишат со *А* на местото од *У*!

Иако е надвор од овој контекст, одамна чувствував отпор околу името на царот на животните: *лавовџ*!. По сите принципи стариот јат или двојното *е*, е заменето *е*. Овде замената е со *а*! И од убавото *лев* ни испадна *лав*. Не личи книжевниот руски цар – Толстој да го наречеме Лав Толстој. Не оди, грдо е. Тој си е Лев Толстој.

7.

Еден од принципите врз кој се градеше и денес расте лексиката на македонскиот јазик беше оти ќе се земат зборови не само од централните говори откаде што е основата на нормираниот јазик, туку од целата јазична територија. Иако во основа овој принцип е запазен, сепак многу зборови од периферните македонски дијалекти се испуштени, прескокнати и заменети со некакви калки од туѓи заемки или се директно туѓи. Се спомнувам на еден збор, а тој во литературниот јазик гласи *чамец*, а во мојот крај гласи *кајче*. Ако го употребевам потцртаниов, некои лектори ми го поправаа, иако и едниот и другиот се позајмени од турскиот јазик. Во Струга и околните крајбрежни села за *чамец* се употребува чудесниот збор *чун*, *чунче* (дем., а во Охрид и Охридско тоа големо кајче што служи за ловење риби и транспорт на стока и луѓе, веќе исчезнат од употреба и може да се види само во музеј, како сувенир или на фотографија), е наследен и трансформиран од старословенскиот јазик. А ние, ете, го позајмивме од Србите тој турцизам. Нели Скопје е поблизу до Србија, а струшко-охридскиот лексем е далеку?! А да не зборуваме за зборови надвор од државните граници на Македонија, во егејскиот, пиринскиот или албанскиот македонски етнос. Се плашевме како божем, плаќаме царина и тоа за наши, македонски производи на духот!

Можат да се набројат и стотици пропуштени зборови од ваков тип. За тоа не треба да се бара само кај нашите први лексикографи. Тие направија колку што можеа. А можеа и повеќе. Нејсе. И вака не е лошо. Ама, секако вина треба да се бара и кај нашите дијалектолози, коишто повеќе се занимаваа со структурата на говорите, а помалку со нивната лексика, што можеше да се вклопи во македонскиот лексички фонд. Ми се чини дека една од задачите на идните дијалектолози е да бележат и зборови, сместени како речник, со толкувања на значењето на зборовите. Тоа би била и задача на помладите македонисти да го збогатуваат македонскиот речник од целата јазична територија. А не треба да се занемари и лексичкиот фонд на народното творештво.

Допишано: Можеби и овие правописни проблеми ќе ни ги решат Американците, наметнувајќи ни ја „доброволно“ латиницата, која ќе ја прифатиме „доброволно“ како Охридскиот договор!

Људмил СПАСОВ
Александар Љ. СПАСОВ

**ДЕКЛАРАЦИЈАТА НА АСНОМ ЗА ОСНОВНИТЕ
ПРАВА НА ГРАЃАНИНОТ НА ДЕМОКРАТСКА
МАКЕДОНИЈА ВО СПОРЕДБА СО ФРАНЦУСКАТА
ДЕКЛАРАЦИЈА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ И
ГРАЃАНИНОТ ОД 1789 Г.
(ТЕКСТОЛОШКА АНАЛИЗА)**

Цел на трудот:

Цел на трудот е да се покаже дека македонската декларација донесена од страна на АСНОМ на неговото Прво заседание на 2 август 1944 г. претставува типичен пример на современи, настанати по Француската револуција, граѓански, либерални и демократски уставни декларации, каде се уредуваат основните права и слободи на човекот и граѓанинот во демократско општество.

Сите овие декларации како своја основа ги имаат идеите на либералните европски мислители од 18 век, а особено на Жан Жак Русо, со теоријата за општествениот договор, Шарл Луј Де Монетскје, со теоријата за поделба на власта и Џон Лок, основачот на либерализмот, промотор на правото за менување дури и со сила на секоја власт што ги загрозува слободите и правата на единката.

Имаме идеја да ја постигнеме преку анализа на споменативе декларации како текстови, покажувајќи ја нивната структура, набљудувајќи ги одделните нивни делови, покажувајќи ја поставеноста на одделните теми, како и нивниот сооднос, покажувајќи ја заднината на односот меѓу темата и ремата на текстот, покажувајќи како текстот дејствува врз колективот кому му е наменет.

Анализа:

Преамбула

Во принцип уставните декларации се состојат од преамбула и нормативен текст. Преамбулата има за цел на свечен начин, често со употреба на патетичен стил, да ја

декларира основната намера на законодавецот, идеолошката основа на актот, како и да го поврзе актот со борбата и идеалите на претходните генерации со што се покажува дека носењето на актот не е случаен момент и случаен избор на една заедница, туку претставува резултат на подолготраен стремеж на претходните генерации (на предците) за воспоставување на квалитативно нови општествени и правни односи. Ова посебно важи за уставните акти со оглед на нивното највисоко значење во хиерархијата на правните акти.

Француската декларација содржи преамбула во која се истакнува дека: „во присуство и под покровителство на господ се прокламираат следниве права на човекот и граѓанинот“. Бидејќи се работи за отфрлање на монархијата, како што е познато, за патрон на овој акт се зема само господ како синоним за вечна и апсолутна сила. Во Декларацијата на АСНОМ не постои преамбула. Ова може да се објасни со фактот дека истиот ден кога е донесена Декларацијата е донесен и Манифестот на АСНОМ, а тој со својата содржина сосема ги исполнува потребите на една преамбула, па претпоставката е дека се тргнало од практични причини да не се повторува содржински истиот текст. Замена на мотивот господ во македонскиот текст, односно Манифестот, се тешките борби и пролиената крв на најдобрите македонски синови од што произлегува „Првото народно собрание, тој симбол на твојата слобода и изразител на твојот суверенитет“. Истовремено се нагласува дека „овија исторически печалби кои ѝ ги оповестува твоето прво народно собрание не се ни случајни ни аризани. Тија се плод од реки пролеана крв и од купишта коски посејани од едниот до другиот крај на Македонија.“ Обраќајќи се до „браќата Арнаути, Турци и Власи“ Манифестот кажува: „Тешкото минато ни покажа оти интересите на нашите народи са исти, а нивната садба заедничка. Во овие решителни моменти сите ние изградуваме слободна Македонија.“ На крајот од овој дел е извлечена следнава поента: „каква Македонија ќе изградиме, таква ќе ја имаме“.

Овој исказ е носечкиот мотив на целиот текст и според тоа е обраќање до сите категории граѓани.

Доколку ги составиме овие цитати добиваме преамбула која по своите пораки и вредности слободно може да ја споредуваме со Американската декларација за независ-

ност од 4 јули 1776 година и борбата на Американците за слобода од британската хегемонија.

Нормативен дел

Нормативниот дел ги пропишува правата и обврските содржани во правниот акт и затоа, најчесто, тој се пишува во рамките на административниот (бирокарскиот) стил што значи дека не е насочен да ги предизвика чувствата на широка публика, туку е насочен кон стручните лица. Сепак имајќи ги предвид револуционерните околности (екот на граѓанската револуција во Франција, летото 1789 г.), како и револуционерните промени што ги предизвикала, таа со ограничен патетичен стил ја применува познатата револуционерна максима на Русо дека „човекот е роден слободен, додека насекаде тој е во пранги“. Во таа смисла чл. 1 од Француската декларација вели: „луѓето се раѓаат и остануваат слободни и со еднакви права; општествените разлики можат да се засноваат единствено врз заедничка полза“. Со иста смисла членот 1 од Асномската декларација свечено прокламира: „Сите граѓани на федералната македонска држава се еднакви и рамноправни пред законите, не гледајќи на нивната народност, пол, раса и вероисповеданије“. Со оглед на етничкиот состав на Македонија, логичка целина со чл. 1 чини и чл. 2: „На националните малцинства на Македонија се осигураат сите права на слободен национален живот.“

Не е случајно дека и во двете декларации во гледната точка на текстот (исфрлање на главниот мотив) се наоѓаат личните права и слободи што спаѓаат во групата на т.н. негативни права, заеднички за сите оние кои живеат на една територија (без оглед на нивниот правно-политички статус). Негативни права се оние права што бараат воздржување на државата од мешањето во приватниот живот, т.е. претставуваат синоним на ослободување од прангите на државната власт. Нивната цел е да се предизвикаат чувства кај луѓето дека нивната слобода е првенствена, а потоа тие врз основа на својата слободна волја одлучуваат да се здружат во општествено политичка заедница - држава. Затоа и чл. 2 од Француската декларација ги определува целите на политичкото здружување: сочувување на природните и неотуѓивите права на човекот што се слободата, сопственоста, безбедноста и отпорот кон угнетувањето. Во Асномската декларација, без посебна дефиниција на слободата како централен поим, директно се преминува на истите права и слободи, наведени во Француската декларација.

Овој текст светлината ја фрла врз сигурноста на приватната сопственост и приватната иницијатива во стопанството, со што целна група е граѓанската класа на Македонија. Ова се прави поради објективниот страв на граѓанската класа на Македонија дека комунистичката револуција може да ја надвландее националната, па затоа однапред се осигурува неповредливоста на материјалните добра на македонското граѓанство.

Во согласност со основниот поим на главниот мотив - слободата, текстот во Француската декларација се дава дефиниција на слободата. Од тој поим понатаму се изведуваат сите вторични поими, а тоа се: правата и конкретните слободи. Дефиницијата на слободата во чл. 4 „се состои од овластувањето да се прави сè она што не е штетно за другите“, за во чл. 5 да се поентира дека „законот има право да ги забранува единствено оние дејства што се штетни за општеството“ и дека „никој не може да биде спречен да го прави она што законот не го забранува“. Асноската декларација не дава конкретна дефиниција на слободата, туку само ги наведува изведените поими, т.е. слободи: слобода на вероисповеста, слобода на совеста, говорот, печатот, собирањето, договорот и здружувањето (нота бене: повеќепартиски систем, што се девалвира две години подоцна со првиот Устав на НРМ кој ја прогласува КПМ за раководна сила во општеството). Во чл. 9, следејќи ја Француската декларација, се ограничува поимот на слободата со штетните дејства што се забрануваат, а тие во конкретните историски околности се: фашистичките и профашистичките дејства.

Во Асноската декларација, за разлика од Француската, во чл. 11 (последниот член), веројатно под влијание на афирмирањето на социјалните функции на државата што настанува во годините пред и по големата светска економска криза, ги истакнува следниве позитивни функции на државата: отстранување на неписменоста, подигнување на народната култура и осигурување бесплатна просвета. Ова се терцијалните мотиви во градбата на текстот, ако се согласиме дека примарниот мотив (централниот поим) е националното ослободување, истакнато во Манифестот на АСНОМ, односно во можната преамбула покажана на почетокот на нашиот текст. Секундарниот мотив (изведените поими од централниот поим) е идниот слободен живот на секого во идното демократско македонско општество, додека, како што споменавме, потоа следи

терцијалниот мотив, односно идната социјална улога на македонската држава.

Фонот на текстот и на двете декларации се слободарските идеи на либералните мислителци, наведени претходно, а тоа се: ограниченост и поделба на власта од Монтеѕкје, отпор против угнетувачката власт на Џон Лок, а како централна се наоѓа идејата за општествениот договор на Жан Жак Русо. Впрочем и едниот од секретарите на иницијативниот одбор за свикнување на АСНОМ, првиот претседател на РМ, Киро Глигоров, во своите исказувања нагласува дека кај младата македонска интелегенција постоела силна инспирација од либерално-демократските и граѓанските идеи и револуции во Европа. Со ова не биле отфрлени влијанијата на социјалистичките и комунистичките идеи и револуции, така што може да се каже дека во сите документи на АСНОМ е присутен духот на компромис меѓу либерално-граѓанската и работничко-класната идеја.

Литература:

- Група автори, АСНОМ - документи, Архив на Македонија, Скопје 1984
- Ишеј Мишелци, Човекови права (Зборник на основни политички есеи, говори и документи), МИ-АН, Скопје 2002
- Милер Давид, Блеквелова енциклопедија на човековите права, МИ-АН Скопје 2002
- Христов Александар, Создавање на македонската држава 1893-1945, Мисла, Скопје 1971

Билјана МАЛЕНКО

ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ ВО ТЕКСТОВИТЕ НА ДИМЧЕ МАЛЕНКО

На 2 август 1944 г. на I заседание на АСНОМ е решено македонскиот јазик да биде службен во македонската држава. Во врска со овој датум директно се поврзани уште други два датума:

датумот на донесувањето на решението на Народната влада на Федерална Македонија за македонската азбука - 5 мај 1945 г., како и датумот на донесувањето на резолуцијата за оформување на правописот на македонскиот литературен јазик - 2 јуни 1945 год.,

Да се донесат две вакви значајни, а можеби и најзначајни одлуки за македонскиот народ, сигурно не било ни едноставно ни лесно. Но, колку било тешко да се оформат овие два документа, можеби е уште потешко да им се даде живот.

Од еднаш сè она што беше запишано во овие документи требаше да се покаже и докаже во практиката, во секојдневниот живот на Македонецот. Требаше да се согледа што е сторено, колку е сторено, дали е добро или лошо, што треба понатаму да се направи.

Во тој момент сите беа ученици, сите мораа да ја сфатат тежината на задачата која им беше доделена и која мораа да ја остварат.

Имајќи ја предвид новосоздадената ситуација - под итно требаше да се оформи кадар кој ќе може да ја остварува наставата на македонски јазик, но едновременно тој ист кадар и самиот да биде способен да обучува, педагошки и образовно да воспитува и да учи нови генерации ученици.

„Оваа императивна потреба ги собра оние луѓе што дотогаш се занимаа со прашањата на својот јазик, како и оние што практички работеа со јазикот, та така – фило-

лози, писатели и журналисти уште од ноември 1944 година почнаа да дискутираат по прашањата на нашиот литературен јазик³⁴ - пишува Крум Тошев.

Овде сакам пред сè да се задржам на состојбата на учителите, како што беше Димче Маленко, кои тргнувајќи од својот сопствен јазичен израз, пред сè домашниот, дијалектот, кои за кусо време требаа да ја извршуваат учителската должност, но едновременно го чувствуваа своето јазично непознавање, но ја чувствуваа и потребата да се создава литература, која толку им беше потребна на сите.

Димче Маленко, роден охриданиец, спаѓа токму во оваа прва повоена генерација наши први учители и писатели. Тој сакаше да даде и свој придонес во развитокот на македонскиот литературен јазик, но и во создавањето на оригинална македонска литература (Збирката песни МАЧНИЦИ ја создаваше во периодот од 1939-1944), ПАРКОТ НА ЈОНОВЦИ (1973), ОХРИДСКА НАРОДНА ПЕСНА И ПРИКАЗНА, како што самиот вели *Како настана некои охридски лирски народни песни*, романот СЛОБОДОЉУБНИ ЧОВЕКОЉУПЦИ, како и романот ВОЗНЕМИРЕН ВОДОСВОД, како и многу други статии објавувани во тогашните списанија за јазик и литература).

Денес ќе разгледаме два негови оригинални текста – песната „Портрет“ и расказот „Ликвидаторка“, кои ги добив од неговото семејство, а за кои немам информација дали се објавени, како и првите прилози што се објавени во првите броеви на списанијата *Македонски јазик* и *Литературен збор* (1952-1957).

Првиот текст е песната „Портрет“. Таа е посветена на Андон Дуков, машинопис, 48 стиха, и е напишана веднаш по смртта на Андон Дуков.

Песната „Портрет“ има и поднаслов, ставен во загради - **на художникот Андона Дукето**, и најверојатно е пишувана на машина со бугарска азбука, односно отсуствуваат буквите *ј*, *џ* и *ќ* (*боиш, ѝвоиоѝ, калджиа, варджиа, чуждџа, оджарени, ке*).

Оваа песна содржи 48 стиха.

Што се однесува до гласовните промени може да го забележиме следново:

³⁴ Крум Тошев, *Пеј години развојок на нашиот литературен јазик*, МЈ, год. I, број 5, Скопје 1959, с.107

1. како и за другите западни говори, така и за охридскиот, карактеристична е употребата на фонемата /в/. Во овој текст среќаваме примери каде што таа се губи: во интервокална позиција (*чоек, оџиојке, остџаи, Таџкојнаџа*), од множинската наставка -ови (*синој, сџудој, снеџој, калој, дождџој*); но се јавува како /ф/ место /х/ во формите за множинските форми на минатите определени времиња -вте (*рекофџе, бефџе*), а се јавува и во глаголските образувања на -в-, односно формата за сегашно време во 1 л.ед. гласи *кадросвам* (еден пример).

2. фонемата /ј/ од групата -ија исто така се губи, па има: *Албаниа, калџиа, Македониа, аџониа, варџиа*; но е секундарно добиена (од вокалните групи *еџ, аџ* во глаголските форми за сегашно време во 1 л. множина) во примерите *сејме, развејме, џејме, знајме*.

3. присуство на консонантска група *см: џесма*;

4. што се однесува до едначењето по звучност, постои двојство: *редки, џредсмџини*, но и *џоџсиџаџи*, како и при едначењето на крајот од зборот: предлогот *од > оџ:* „*оџ* жива боја, *оџ* тазе по тазе во вазна“, но и *џрџав, убав, здрав*;

5. губењето на некои гласови, па и слогови, како што е кај заменките *заџ* и *џо*, и кај сврзници: *оџу, оџ, ко, заџо*.

Од правописен аспект поинтересно е следново:

1. компаративната форма ја пишува одделно од придавката (*џо-арен, џо-убав, џо слаб*), односно прилогот (*џо џазе*).

2. исто така, за поетска творба е необично да се употребува скратеница и тоа на самиот почеток - ***Не сум сџеџ. џо боџи и џо чеџки***.

3. што се однесува до употребата на големата буква, освен во ситуациите каде што е нормално да се напише, таа е и наменски употребена - за персонифицирање на апстрактни поими, како што се *Таџкојнаџа, Земја Македонска*. Интересно е и запишувањето на името на цвеќето *Кара-Орманско оче* - сложенка со цртичка и двата составни дела се напишани со големи букви.

Од морфолошки аспект го забележавме следново:

1. како дијалектна црта на охридскиот говор се јавува наставката -т, во 3 л. ед. сегашно време, па оттука: *чиний*, *умирай*, *есаийи*, *живий*.

2. застапени се и членските морфеми -от и -ов: *йвојој* *йорйреј*, *йесмава моја*, *живојйиве*, *смрйа*.

3. личната заменка за директен предмет за женски род гласи *е* место *ја*: *Е осйај Тајкојнайа*, *слободна ке е найрајме*, *шо е есаийи дар*; а за машки род *и* место *ѝи* - *живојйиве ке и дајме*.

4. заради поетско-стилски потреби, употребени се и следниве множински форми: *смрйи*, *рани* и *крви*.

Од лексички аспект, поинтересни лексеми се: именките *рамненсйво*, *домен*, *девиз*, *обноска*; придавките *йобедно*, *скайнай* (зн. уморен) *жар*, *мачнички* и глаголот *клицаме*.

Расказот „Ликвидаторка“, во ракопис, содржи 12 страници. Не можеме точно да го определиме периодот кога е напишана, бидејќи нема датум, но според содржината, како и според јазичните особености, сметаме дека е напишана во првите повоени години (1945-50).

Овој текст е малку подолг од претходниот, а овде ќе претставиме само некои позабележителни црти. Тие се:

а) од фонолошки аспект:

1. односот меѓу фонемите *к-ќ*:

2. */ќ/* е напишана пред */с/*, самогласката од пред ред, па има *кецој*, *декември*, *Македонка*, но има и *кеиф* - со */к/*; додека во наставката за глаголскиот прилог *-јќи* има двојство, па се среќава и како *-јќи* и како *-јки*: *наследувајки*, *йоврзувајки*, *советйувајки*, *йрашајки*, *осйавајки*, *мазнејќи*, *заборавајќи*, *доведувајќи*, *служијќи*, *йовеќе*.

3. фонемата */в/* се среќава во: *чавки*, *бавчулчиња*, *мовчиња*, *мевлем*, *йамвук*, *боревме*, како */ф/* во *ниф*.

4. што се однесува до фонемата */л/* таа се јавува во примерите *луби-лубай*, додека, во еден мал дел од текстот што е напишан на машина за пишување, како *љуби*. Палаталното *л* се пишува со */љ/* во: *иљадагодишниој* и *воља*.

5. фонемата */с/* се среќава во: *сидчиња*, *солси*, а во името на една детска игра има *ѝиздија*.

6. исто така, интересно е што множинската наставка за именки од среден род гласи *-иња*: *бавчулчиња, мовчиња*.

7. фонемата /j/: во иницијална позиција пред /e/ ја има во името на една детска игра *јесир*, додека вокалните групи, во кои втор елемент е самогласката /a/ се јавуваат без /j/, но и со /j/, па има: *криеа, секоа, изучиа, чиа, забораваиа, и ѝосѝојани, овија жени, некоја, чујаѝ*. Само во примерот *ѝреѝѝријаѝије*, во финална позиција, има /j/ пред самогласката /e/.

8. замената на з-ж: *ѝежвиња, мазоѝ, каза* (м. кажа).

9. за разлика од првиот текст, во овој што е напишан со рака, ја има графемата /ʃ/: *ѝежвиња, ѝуѝи, маѝија*.

10. /г/ м. /х/: *ѝероинава*.

11. /ч/ м. /ц/: *черѝеа*, а во овој пример

12. место вокално р /ер/.

13. постои двојство, односно пример во кој отсуствува фонемата /х/: *иљадаѝодишниоѝ*, но и со нејзино присуство - *хиљада деветѝ сѝоѝѝини чѝѝириесѝѝ осмадеветѝа*.

14. се губи /в/ во консонантската група /вн/, па има: *наѝрешино*.

15. едначење по звучност, исто така недоследно се забележува, па имаме примери од двете ситуации, со бележано и со забележано едначење по звучност: *одкоѝа, сладка, сидчиња, ѝлошѝадче, ѝпроизводсѝиво*, но и: *раскалени улички, оѝселило, оѝѝуска, оѝѝобрѝу, наѝфрлувал*.

16. што се однесува до удвоените самогласки, особено во множинските форми на сегашното време, речиси редовно тие се упростуваат, т.е. има само една самогласка: *ѝосѝѝуваѝѝ, ѝреживеле, се расѝрснуваѝѝ, оѝисменуваѝѝ, да иѝраѝѝ, живаѝѝ, се сакаѝѝ, да чѝѝаѝѝ*, а се чува во лексемата *сааѝѝ*; двојство има кај показната замена за женски род: *ова своја рабоѝѝа*, и *оваа ѝодина*. Во еден пример, пак, самиот автор си додал уште едно /a/: па има *сликаѝѝ* (корег. уште едно а);

17. интересно е што во овој текст интервокалното /в/ во наставката /-ува/ скоро редовно се бележи,

па имаме: *качерисува, зборував, ѝрисиѝаѝување, оѝисменува, ѝоѝравувал*, во лексемата **шивачка**, а се губи од множинската наставка -ови: *саноѝиѝе, зборои*, како и од глаголот *ѝрави -ѝраеле, ѝраеше*; /в/ не преминува во /ф/ во множинските форми на минатите определни времиња, па има: *оѝисменаваме, боревме*.

18. консонантската група /пч-/ се јавува без иницијалното /п/: *ченка*;

б) од морфолошки аспект:

1. мошне жива е употребата на тројниот член, па оттука има: *ѝрвион, вѝорион, ѝреѝион, неѝовиоѝ, ѝомалиоѝ, ѝомаливе, ѝоѝолемкиве, нашиов расказ, нашава сѝварносѝ, снаиве*;

2. употребата на -т (Зл.ед. сегашно време): *не фаѝиѝиѝ, влезѝиѝ, куландерисаѝ, кандисаѝ*, но во еден пример самиот си го прецртал ова /т/, *да ѝи сликаѝ* (корег. без т);

3. исто така, мошне жива е и употребата на збирната множина, па има: *вракеѝо, родниње, машиње, очиње*.

4. акузативната форма на заменката за женски род гласи *е (сеѝа да е ѝрашаи)*, а м. дативната од тие, ја употребува *му: на мажиѝе в куќи му се разоѝвораше муабетѝ, на сиѝе му ѝи знае дамариѝе*.

5. доминира и-глаголската група (односно глаголите од е-група > во и-група): *ке дојдиш, нејќи, да не можеш, ке земеш, ѝрабнеш, знаеш, можеш, некој дрва садил*;

6. турската наставка /-лак/ се јавува како /-лок/: *јавашилок*.

7. жива е и наставката /-ниѝ/: *основание, уважение, ѝосѝиѝженија, задоцнение*;

8. интересни се и придавските образувања од именките Воска (месност во Охрид) - *восканскиоѝ, корзо – корзовскиѝе шеѝачи*;

9. уште поинтересни се феминитивите: *ѝерзица, ѝобедница, колеѝиница*.

в) од лексички аспект:

1. можеме слободно да кажеме дека покрај народните и дијалектните лексеми (голем број лексеми од турскиот јазик, како што се *чоѝуѝи, кумиња, јесир, бинек, селаметѝ, сефѝиѝетѝо, измеѝи, кајмакли кафе, минсофа*),

забележителна е лексиката на *новото време*, па затоа има: *кога сонцето и прави примопредаја на месечината, распределение, азийација, контрола, курсиски, доверба, описуска, уважение, шеќерна дажба, активистика, реонски афежиња, декуражираност, постојанство.*

2. интересни се и придавските образувања: *зодоворно место, сирелестни очи, кравајчесто во лицето, куклестни очи, посрејна, бајаместни очи, калемлија нос.*

Што се однесува до правописот во вториот текст можеме да кажеме дека за разлика од првиот, компаративните и суперлативните форми се пишуваат заедно (*најстариот, најголемиот, помалиот, најбава, најблизок, помаливе, поголемкиве, поарно*), негацијата, пак, одделно од глаголските форми (*да не може да дојди*), а слеано со глаголската придавка и гл. именка (*неоправдани, неопфана, неидеје*).

Интересно е што е правилно употребена големата буква: *Охрид, Горна чаршија, Сирушки пати, Учкале, самуилова доба, Турчинки, Албанки, Комисијата за борба против неписменост, Месокапранско маало, Нова година, како и пишувањето на броевите (над триесет и седум, сто и седумдесет и четири, шеесет и пет, шеесет и две, сто и дваесет книги, двегодиначе, освен четириесет и пет година жена).*

Кратката заменска форма /ти/ заедно е напишана во примерот *кај свекрава, а одделно во примерот мнука ти.*

Овде сакавме да претставиме само дел од јазичниот израз на Димче Маленко. За нас беше интересно да разгледаме оригинални текстови врз кои постои само авторска интервенција, па затоа и на крај од текстот авторот, кој сигурно го подготвувал за печатење, напишал ***Се молиме за одговор во врска со недостигањето.*** Со оваа молба можеби мислел и на текстуални и на јазични недостатоци.

Од изнесеново можеме да го констатираме следново: имајќи го предвид периодот кога се создадени овие текстови, станува збор за еден изграден јазичен израз, во кој се присутни елементи на сопствениот говор, но и елементи свесно вградени за приближување кон централните говори, стремеж кој во тој момент можел да се постигне со високоразвиена јазична свест.

Во периодот што следува, по ослободувањето и по донесувањето на нормативите за употребата на македонскиот јазик, Димче Маленко покажува особена грижа за развитокот на јазикот, за неговата правилна употреба, како и за развитокот на наставата по литература. Тоа се гледа пред сè од неговите статии и ситни прилози објавени во првите броеви на списанијата за јазик и за литература *Литературен збор* и *Македонски јазик*, (1952-1957), поточно, тоа може да се види и од самите наслови на неговите прилози - за јазикот: *Грешки во писмениите задачи, Ученичкиот јазик слабо лексички расије, Јазикот во колекцијата што содржи 12 најубави и најпознати бајки, Реченици со изосијавен јрпирок и др.*, а од литературата - за него се интересни народните песни, поточно охридските, како што се на пример: *Една лирска песна од интимниот живој во Охрид, Како настајнала песната Фанче ојде во Калишча, Рашанец во народната песна, Песна за дервојот на Осман-беџ*.

Во овие свои први работи за јазикот тој укажува главно на

граматичките и лексичките недостатоци (на личната замена за 3 лице, акуз. *ја-е*; испуштање на некои гласови во зборовите - што е карактеристично за секојдневниот разговорен јазик, како и употребата на стари форми: *меџа, веџа, вреќча* и др.; како што самиот вели за „произнесувањето на некои глаголски форми“;

односот на фонемите *в - ф*: *каве-кафе, ваврика-фабрика* и др.;

непишувањето на *-и* на крајот на зборот кај апстрактните именки од женски род: *болес, радос*; во употребата на бројот кај заменките: *кој=кои, свој-ије=своије*).

Своите забелешки тој ги класифицира според дијалектната основа, поточно, грешки во охридскиот, струшкиот, ресенскиот итн.

Кога се работи за лексичките недостатоци на учениците, Димче Маленко укажува на употребата на србизмите (*дојринос, зайеја, хвала, јојам*), на употребата на македонските зборови коишто сè уште не заживеале во јазикот на учениците (*настајан, суиносиј, суијесиво, потоа, сосед, облека, сиропивнос* и др.; а и на

неупотребата на терминологијата од страна на учителите (како што се *најоредник*, *уџока* итн.).

Димче Маленко, исто така, укажува и на големата потреба од Големиот речник кој ќе им помогне на учителите и на учениците „за обогатување на нашиот литературен јазик“, „но дотогаш, секако не треба да се стои со скрстени раце, ами со сите сили треба да се работи на лично усвојување на речничкото благо, што придонесува за зголемување на јазичната култура на ученикот“³⁵.

Во првиот број на списанијата ЛЗБ Димче Маленко, задржувајќи се на речениците со изоставен прирок, укажува на проблемите што ги имаат учителите, односно како што вели тој „има моменти кога ние предавачите, се наоѓаме во незгодна положба, немаме за општо да се фатиме, и ние тогаш се фаќаме за сламка. Затоа, осеќавајќи ја сами тешкотијата, се служиме или со земени назаем примери од туѓите јазици, ако можеме да ги адаптираме (.), или со она што ќе ни дојде прво до рака“³⁶.

Димче Маленко како практичар, исто така, укажува на проблемите и потребите што ги имале тогашните учители, дава свој придонес и во однос на методиката за изведување на наставата по предметот мајчин јазик,

Димче Маленко спаѓа во онаа прва генерација учители и писатели, како што вели Крум Тошев „Ослободувајќи се малку по малку од формите и изразните средства на нашата народна поезија и земајќи го од неа она што е во неа најцено - објективноста, вистинитоста, класичната простота и сочниот јазик, таа побара нови поетски средства, нови јазични комбинации“³⁷.

³⁵ Димче Маленко, *Ученичкиот јазик слабо лексички расцве*, МЈ, год IV, бр. 4, Скопје 1953, с.94

³⁶ Димче Маленко, *Реченици со изоставен прирок*, *Литературен збор*, год. I, број 1, Скопје 1954 с. 48.

³⁷ Крум Тошев, *Пет години развојок на нашиот литературен јазик*, МЈ, год. I, бр. 5, Скопје 1950, с. 108;

Лидија ТАНГУРОВСКА

**ЈАЗИКОТ ВО ЗАКОНСКИТЕ АКТИ ЗА ДРЖАВНИТЕ
СИМБОЛИ, ЗА ИМЕТО И ЗА ПЕЧАТОТ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Секоја држава има свои симболи. Државните симболи на Република Македонија се: знамето, грбот и химната на Република Македонија.

Со грбот, знамето и химната на Република Македонија се претставува Република Македонија и се изразува припадноста на Република Македонија. (Чл. 2 од Законот за употребата на грбот, знамето и химната на Република Македонија.)

ЗНАМЕТО на Република Македонија е црвено и со златно-жолто сонце. Сонцето е со осум краци кои се простираат од сончевиот диск со проширување на рабовите на знамето. Сончевите зраци се вкрстуваат по дијагонала, хоризонтала и вертикала... (сп. Сл. в. 47/95)

ГРБОТ на Република Македонија претставува поле опкружено со житни класје, испреплетено со плодови од афион и тутунови лисја, што се поврзани на дното со лента прошарена со народни мотиви. Меѓу врвовите на класјето има петокрака ѕвезда. Среди во полето се оцртува планина во чие подножје тече река. Зад планината изгрева сонце. (сп. Сл. в. 7/74)

ХИМНАТА на Република Македонија е „Денес над Македонија се раѓа“... (Сл. в. бр. 50/92 Чл. 2)

Република Македонија со ова уставно име се именува во 1991 година, кога со рефередум се прогласи за самостојна држава. Како Република во рамките на федерацијата Југославија е прогласена на Првото заседание на АСНОМ. Најпрвин како Демократска Федерална Македонија до 1946 година, кога беше преименувана во Народна Република Македонија до 1965 година и оттогаш до

прогласувањето на својата независност во 1991 година е именувана како Социјалистичка Република Македонија.

За државните симболи на Република Македонија, како и за името и за печатот на Република Македонија, од првото заседание на АСНОМ до денес, се донесени триесетина законски акти, кои се предмет на нашата јазична анализа. Тоа се: укази, правилници, закони, одлуки, решенија ... итн.

Веднаш на почетокот да кажеме дека општествено-политичките промени во нашава земја од АСНОМ до денес влијаат врз јазикот на споменатите законски акти, иако може да се каже дека овие законски акти со своите општи карактеристики се вклопуваат во законодавно-правниот потстил. На пример, правната терминологија од законодавно-правниот потстил се среќава и во споменативе акти: *укав, закон, алинеја, член, параграф, указ, решение* ... итн. Се разбира дека клишираноста, употребата на затврдените форми и изрази, како и едноличноста на речениците се заеднички карактеристики не само на законодавно-правниот потстил туку и општо на целиот административен стил, во кој покрај законодавно-правниот потстил се општествено-политичкиот, персоналниот, дипломатскиот и деловниот. Општо земено, административниот стил се карактеризира со: информативност, строгост, објективност, а кога станува збор за авторството, ако има потпис, тој е на раководно лице. Пишуваната форма доминира во административниот стил.

Кога се анализираат јазичните карактеристики во законските акти за државните симболи, за името и за печатот на Република Македонија, треба да се имаат предвид јазичните промени во првите децении по кодифицирањето на македонскиот јазик. Така, во 1945 година беше објавен првиот „Правопис на македонскиот јазик“, како и првата „Македонската граматика“ од Круме Кепески. Во 1950 год. се отпечати „Македонскиот правопис со правописниот речник“ од Блаже Конески и Крум Тошев. На почетокот од шестата деценија на англиски јазик се појави „Граматиката на македонскиот јазик“ од Хорас Лант, а во 1952 год. и во 1953 год. излегоа од печат и во 1956 и во 1967 беа преиздадени двата дела од „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ од Блаже Конески.

Постојаното збогатување на научната литература за македонскиот јазик играше важна ролја во изградување на свеста за грижата на македонскиот јазик. Не треба да се заборава континуираното дејствување на Благоја Корубин со неговото „Јазично катче“, кое започна некаде на почетокот на седмата деценија и траеше повеќе од триесет години.

Од денешен аспект, кога македонистиката и лингвистиката воопшто се збогатени со: „Синтаксата на македонскиот стандарден јазик“ (1994, 2000) и „Стилистиката на современиот македонски јазик“ (2003) од Лилјана Минова-Гуркова, „Зборообразувањето во современиот македонски јазик“ (1995) од Кирил Конески, преиздадениот изменет и дополнет „Правопис на македонскиот литературен јазик“ (1998) од група автори под редакција на Тодор Димитровски и „Правописниот речник на македонскиот литературен јазик“ (1999) од Кирил Конески, како и со голем број печатени научни статии од областа на македонистиката, со голем број одбранети и испечатени магистерски и докторски дисертации итн., може да се определи секоја јазична рамка во која ќе се движи една јазична анализа.

Во нашата анализа најпрвин ќе ги издвоиме општите карактеристики во јазикот на споменативе законски акти, т.е. оние што го определуваат законодавно-правниот потстил.

Веќе споменавме дека клишираноста, употребата на затврдените форми и изрази, како и едноличноста на речениците се заседнички карактеристики не само на законодавно-правниот потстил туку и воопшто за целиот административен стил.

Така, на самиот почеток или во првите редови од Службените весници на Република Македонија, во кои се законските акти што ги анализираме, обично среќаваме: *Врз основа на член ...* (Сл. в. бр. 91/01; 47/95; 1/92; 52/91; 7/74; 40/73); или *На основа на член ...* (Сл. в. бр. 9/56; 15/63) или пак *Врз основа член* (Сл. в. бр. 2/48) или *... на основа член ...*

(Сл. в. бр. 24/46), како и *На основание*³⁸ *иѝ. ѓ. ...* (Сл. в. бр. 7/46) итн.

Обично на почетокот е именуван вршителот на дејството што го донесува законскиот акт: ***Народноѝо собрание на Народна Република Македонија***, на своето *вѝоро вонредно заседание одржано на 27 јули 1946 година ѓо донесе следниот ЗАКОН За ѓрбоѝ на Народна Република Македонија* (Сл. в. бр. 24/46). Ретко законскиот текст од „Службениот весник“ почнува директно со именувањето на законскиот акт: ***РЕШЕНИЕ НА УСТАВОТВОРНОТО СОБРАНИЕ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА за ѝроѓласување на УСТАВОТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА*** (Сл. в. бр. 1/47); ***УКАЗ за свикување на Народноѝо собрание на Народна Република Македонија на Вѝорото вонредно заседание.*** (Сл. в. бр. 24/46).

Најчести глаголи во воведниот дел од овие законски текстови се: *донесе* (5 пати) /*донесува* (1), *реши* (1), *издава* (2).

Набројувањето е општа карактеристика на административниот стил, што ја среќаваме во анализираните текстови. Најчесто при набројувањето се среќаваат арапските броеви. На пример:

(Пример 1.) *Грбоѝ на Република Македонија се истакнува на ѓраничниѝе ѝремине за меѓународен, меѓудржавен и ѝоѓграничен сообраќај, и ѝѝоа:*

1. *на железнички и ѝаѝѝен ѝремин ...*
2. *на езерски ѓраничен ѝремин ...*
3. *на аеродромски ѓраничен ѝремин ...*
4. *на зѓрадаѝа односно ѝросѝорниѝе ...* (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 2)

(Пример 2.) *Грбоѝ на Република Македонија се уѝоѝребува:*

- 1) *во сосѝав на државниот ѝечайѝ ...*
- 2) *во сосѝав на ѝечайѝотѝ ...*
- 3) *во службениѝе најѝѝиси...*
- 4) *на објекѝниѝе ...*
- 5) *во друѓи случаи ...* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 9);

³⁸ Се забележува дека именката завршува со наставката - *ниѝ*. Може да се каже дека ваквото зборообразување во тој период е според нормата на македонскиот јазик.

(Пример 3.) *Со парична казна до 3. 000 динари или со казна зашвор до 2 месеци ќе се казни за прекршок лице кое:*

1. *го навредува знамето од член 1 на овој закон.*
2. *ќе истаќне знамиња со различни димензии,*
3. *ќе истаќне знаме на народност односно етничка група или на социјалистичка република без знамето на СРМ и СФРЈ во случаите предвидени во член 7. (Сл. в. бр. 40/73 Чл. 9);*

Иако се среќава и набројување обележано со цртички:

Знамето не смее да се употребува:

- *како драперија, завеса или прекривка;*
- *свиќано во форма на венец или набрано и*
- *како украс на перници, марамчиња, салвети, куќиши*

од хартија; долна облека или предметии кои веднаш го употребаат се флааи. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 24)

Набројувањето може да биде и во една реченица: *Знамето на Република Македонија се употребува како ознака на воздухолов, брод или друго ловило, како и на други јавни превозни средства, заради означување на нивната припадност на Република Македонија, ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 13) итн.*

Броевите, воопшто, често се среќаваат во анализираните текстови, како упатување на некој член, на некој став, како временски рок, датум, парично средство во рамките на паричните казни и сл.:

Врз основа на член 75 ставови 1 и 2 од Уставот на ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 32); Број 08-2258/1; 3 јули 1997 година ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 32); За прекршок од став 1 на овој член ќе се казни со парична казна од 20. 000 до 50. 000 денари и одговорното лице на органот ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 30); Во рок од шест месеци ... (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 35) ... Овој закон влегува во сила осмиот ден од денот на објавувањето ... (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 37) ... ; „Службен весник на СРМ“ број 40/73... (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 31) ... Дијаметарот на сончевиот диск е една седмина од должината на знамето... Односот на ширината и должината на знамето е еден спрема два. (Сл. в. бр. 47/95, Чл. 2); ... - на оддалеченост од 250 см од граничната линија (Сл. в. бр. 19/98, Чл.2); Знамето ... е со димензии 300 см x 150 см, а се истаќува на јарбол ... со висина од 700 см, ...; ...

јарболој може да биде со висина од **500 см**, а знамејто со димензии **200 см x 100 см**... (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 5); *На железничкиот и патишниот граничен премин, грбој на Република Македонија се истакнува на метална табла во сина рефлектиращка боја со димензии **150 см x 100 см**, обработена со лента во црна боја со ширина од **2 см***. (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 2); *Врз основа на член ... на седницата одржана на **17 ноември 1991 година**, ...* (Сл. в. бр. 52/91);

Во законските акти често пати се повикува на членови, на ставови од истиот закон или се упатува на други текстови на различни закони, со што доаѓа до економизирање во јазичното изразување: ... *во случаите предвидени во член 7*. (Сл. в. бр. 40/73 Чл. 9); *За прекршок од став 1* ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 30); *На сториелот на прекршокот од член 30 на овој закон, ...* (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 31) ... Некогаш економизацијата се гледа и со самото тоа што упатениот член, став или упатената точка и сл. е ставен/ е ставена во заграда: *1) министерот за внатрешни работи, во согласност со министерот за одбрана - на определени објекти на границата на Република Македонија во близина на границата (член 9 став 1 точка 4 и член 13 став 1 точка 1) ...* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 34).

Треба да се подвлече дека многу често именките *член*, *став* и сл. се пишуваат како неопределени именки, спротивно од нормата на македонскиот стандарден јазик. Ретко, овие именки се среќаваат и со членска морфема: *Знамејто од членот 4 став 1 на овој правилник ...* (Сл. в. бр. 19/98); *Грбој на Република Македонија се наоѓа на средина на таблата, при врвој, и тоа на таблата од ставот 1 на овој член е со висина од 35 см, а на таблата од ставот 2 на овој член со висина од 13, 5 см*. (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 3)

Друго е прашањето за јасноста на овој исказ: Како може *таблата* да биде од *ставот 1*, односно од *ставот 2*!? Станува збор за *табла* за која е веќе зборувано во *ставот 1*, односно во *ставот 2*. Ако се изразиме со јазикот на правниците, тогаш тоа би гласело вака: За сметка на економичноста не смеат да се пишуваат искази што не се јасни.

Во прилог на клишираноста е и честата употреба на глаголската именка. Во текстовите и особено во насловите

на законските акти се среќава: **УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ И ЗА ИЗМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ДРЖАВЕН ПЕЧАТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА** (Сл. в. бр. 9/56); **УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ЗНАМЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА** (Сл. в. бр. 47/95); **ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА АМАНДМНАНИТЕ ...** (Сл. в. бр. 1/92; 91/01); **ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА** (Сл. в. бр. 52/91); **ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА УСТАВОТ НА СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА** (Сл. в. бр. 15/63; 7/74); **РЕШЕНИЕ ЗА УСТАВОТВОРНОТО СОБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ЗА ПРОГЛАСУЕНИЕТО НА УСТАВОТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА** (Сл. в. бр. 1/47) ... итн.

Ќе наведеме и примери со употреба на глаголската именка во текстовите. Се разбира, во зависност од периодот кога е пишуван законскиот акт, таква форма има глаголската именка: *Овој Закон влегуе во сила со деној на неговото објавуење на „Службен весник“ на Н. Р. Македонија*. (Сл. в. бр. 24/46); *Сонцето е со осум сончевни зраци кои се простираат од сончевиот диск со проширување до рабовите на знамето* (Сл. в. бр. 47/95, Чл. 2).

Веќе забележавме дека во првите законски акти се среќаваат нормирани јазични појави што важат во определен период, а кои подоцна се заменуваат со други. Така, според „Македонскиот правопис“ од 1945 година, се оправдани јазичните појави од типот:

- Интервокалното *в* се испушта: *Меѓу врвоите ...* (Сл. в. бр. 2/47 Чл. 3) (Сп. Македонски правопис, 1945: 9)

- Кај глаголите се употребува наставката *-уе*, така што тие глаголи ѝ припаѓаат на *е*-групата: *Грбот на Република Македонија претставуе поле...* (Сл. в. бр. 24/46 Чл. 1); (Сл. в. бр. 2/47 Чл. 3); *Среде во полето се оцрпуе ѝланина, ...* (Сл. в. бр. 24/46); *...досегаиното име на нашата федерална единица „Демократска Федерална Македонија“ се изменуе и гласи „Народна Република Македонија“*³⁹ (Сл. в. бр. 7/46); *Президиумот на Народното собрание на НР Македонија, ..., го прогласуе Законот за државниот печат*

³⁹ Печатна грешка- треба да е Македонија.

на Народна Република Македонија ... (Сл. в. бр. 2/48) (Сп. Македонски правопис, 1945). Подоцна оваа наставка е заменета со -ува: **Се прогласува** Законот за употреба на знамињата ... (Сл. в. бр. 40/73); Грбот на Република Македонија **се истакнува** на граничните премини... (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 2)

- Според Правописот од 1945 година одделно се пишува релативната замена којшто: ...испрелетено со илдови од афион и шуунови лисја, **кои што** се поврзани на дношто... (Сл. в. бр. 2/47 Чл. 3); (Сп. Македонски правопис, 1945: 10).

- Лексемата *солнце* е напишана според второто основно правило за самогласките, кое гласи: *Некогашното* *слобовно л*, денеска различно заменето во нашиите говори, се устанува во литературниот јазик како *ол*: *солза*, *долз*, *волк* ... (Сп. Македонски правопис, 1945: 5). Примерот гласи: *Зад ланината изрева* **солнце** (Сл. в. бр. 24/46). Се разбира, ваквата замена на *л* во *ол* го знаат прилепскиот, битолскиот и охридско-преспанските говори. (Сп. Бл. Конески, 1982: 43-44)⁴⁰. Во подоцнежните законски текстови оваа лексема, со сите зороформи изведени од неа, е според нормата на македонскиот јазик: **Сонцето** е со осум сончеви зраци кои се простираат од **сончевиот** диск со проширување до рабовите на знамето. **Сончевите** зраци се вкрстуваат по дијагонала, хоризонтала и вертикала (Сл. в. бр. 47/95, Чл.2).

За некои јазични појави вината ја бараме во непостоењето на соодветен шрифот за печатење во првите години по војната, со оглед на факот дека во „Правописот...“ од 1945 година постојат графемите за кои станува збор. Најчесто станува збор за пишување на графемите:

- *з* како *зј*: *Помеѓу врвовите на класјето има* *ишоокрака* **звезда** (Сл. в. бр. 24/46);

- *к* место *к*: *Кога* **ке** се подели знамето... (Сл. в. бр. 2/47 Чл. 4);

- *с* како *з*: *Државното* *знаме* на Народна Република Македонија е *црвено* со *ишоокрака* **звезда**. (Сл. в. бр. 2/47 Чл. 4), иако уште во текстот од 1946 година во истата лексема оваа фонема постои: *звезда* (Сл. в. бр. 24/46). Во останатите подоцнежни законски акти што се однесуваат

⁴⁰ Бл. Конески *Историја на македонскиот јазик*, 1982: 43-44.

на државните симболи, лекемата *свезда* е пишувана според нормата на македонскиот јазик: *Меѓу врвовите на класејте има петоокрака свезда.* (Сл. в. бр. 7/74, Чл. 8);

Споменаваме за едноличноста на речениците.

Од глаголскиот систем се употребуваат глаголите со повратната заменска форма *се* во безлични и во пасивни конструкции: *Се прогласува Законот за употреба на знамиња...* (Сл. в. бр. 32/97; 40/73); *Знамето се употребува слободно на начин определен со овој закон.* (Сл. в. бр. 40/73); *Грбот на Република Македонија се наоѓа на средината на таблата...* (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 3); *Знамето на Република Македонија се истакнува и на аеродромите чамци и други воени и полициски ловила...* (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 4).

Ќе наведеме и други пасивни конструкции што се среќаваат во овој функционален потстил: *Знамето на Република Македонија, поставено е истакнато на граничните премини ...;* *Знамето на Република Македонија поставено е истакнато на караулите и на други воени објекти на границата...* (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 4).

Иако ретко, во акт што треба да го потпише претседателот на Собранието или претседателот на Републиката, може да се сретне глаголот во лична глаголска форма. Така, во еден пример глаголот е во прво лице еднина: *Врз основа на член 152, став 5 од Уставот на Социјалистичка Република Македонија, издавам УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА УПОТРЕБА НА ЗНАМИЊАТА* (Сл. в. бр. 40/73); а во друг пример во трето лице множина: *Врз основа на член 75 ставови 1 и 2 и член 82 став 3 од Уставот на Република Македонија, прејседателот на Република Македонија и прејседателот на Собранието на Република Македонија издаваат УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ЗНАМЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА* (Сл. в. бр. 47/95).

Од модалните глаголи го сретнавме глаголот *може*: *Овластено лице на Министерството за внатрешни работи, ..., може да ги займени предметите од став 1 на овој член* (Сл. в. бр. 32/97; Чл. 31); *Химната на Република Македонија може да се свири на почетокот, средината или крајот од манифестацијата на која се изведува...* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 27); *Припадниците на албанската, турската и другите народности и на етничките групи, како и*

припадниците на другите народи на СФРЈ можат да го уопштебуваат знамето на народноста, етничката група, односно на социјалистичката република, слободно во сите случаи за кои е предвидена уопштеба на знамето на СРМ (Сл. в. бр. 40/73, Чл. 6); Припадниците на народноста и етничките групи и на другите народи на СФРЈ, при празнување на државните празници и при прослави и свечености, покрај знамињата на СРМ и СФРЈ можат да го истакнуваат и знамето на народноста односно на етничката група односно социјалистичка република (Сл. в. бр. 40/73, Чл. 7).

Потоа сретнавме примери со модалниот глагол *шреба*: *Химната секогаш шреба да се свири со достоинство* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 27); *Кога знамето се вади од јарболот и се става на чување, шреба да се свика уредно и на церемонијален начин* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 19).

Во некои членови, кога се дава забрана, се употребува модалниот глагол *сее*, се разбира во одречна форма:

Знамето не сее да се уопштебува: ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 24).

Кога знамето е спуштено ниеден негов дел не сее да го доира подолу ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 19).

При истакнувањето знамето не сее да доира до ништо што се наоѓа до или под него (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 18).

Во некои членови, забраната е со помал интезитет, па се употребува модалниот глагол *може*: *Грбот и знамето на Република Македонија не можат да се уопштебуваат како соковни или услужни жигови, ...* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 5).

Заради природата на текстовите, удвојувањето на директниот и на индиректниот објект, како обележје на македонскиот јазик, најчесто го сретнавме во примери во кои се удвојува именка/именска група. Може да се забележи дека таму каде што се среќава обично е според нормата на македонскиот јазик: *Овластено лице на Министерството за внатрешни работи, ..., може да ги зайлени предметите ...* (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 31); ... *На сториелот на прекришокот од член 30 на овој закон, ќе му се изрече и заштитна мерка ...* (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 31); ... *Со парична*

казна од 20. 000 до 300. 000 денари ќе се казни за прекршок иравно лице ако: 1) **џи** ујојребува **џрбој и знамејо** на Република Македонија сјројивно на одредбијте од член 3 на овој закон; 2) **џи** ујојребува **џрбој и знамејо** на Република Македонија и **ја** изведува **химнајта** на Република Македонија во ионаква форма и содржина од онаа ујврдена со овој закон(член 4); **џи** ујојребува **џрбој и знамејо** на Република Македонија како знаци за одбележување на сјоки и услуџи (член 5)... 5) не **џи** ујојребува **џрбој и знамејо** на Република Македонија ... б) **ја** изведува **химнајта** сјројивно од одредбијте од овој закон... (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 30); ... во зависној од ијоа на кој начин **на химнајта** ќе **§** се даде најголемо дојоинсјиво (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 27).

Регуларно удвојување има и со релативната замена **ијо**, меѓутоа и овој пат во една клиширана форма: Се иројласува **Законој** за ујојреба на знамињата, **ијо** Собраниејо на Социјалсјичка Република Македонија **џо** донесе на седницата на Републичкиот собор, ... (Сл. в. бр. 40/73); Се иројласува **Законој** за знамејо на Република Македонија, **ијо** Собраниејо на Република Македонија **џо** донесе на седницата одржана на 5 октиомври 1995 година. (Сл. в. бр. 47/95); ... се иројласува **Законој** за изменување и дојолнување на **Законој** за државниот иеचाј на Народна Република Македонија, **ијо** **џо** усвои **Народниот** собор на Народна Република Македонија на седницата на Републичкиот собор одржана на 5 и 6 април 1956 година (Сл. в. бр. 9/56).

Во рамките на тематско-ремаатските односи во реченицата, треба да се подвлече дека иницијалното место во реченицата често е обезбедено за објектот: **Заверувањејо** на законите со државниот иеचाј **џо** врши секретарот на Извршниот совет (Сл. в. бр. 9/56, Чл.3); **Државниот** иеचाј **џо** чува и со неџо ракува секретарот на Извршниот совет (Сл. в. бр. 9/56, Чл. 4).

Сврзникот **ако** и условните реченици се чести во законодавно-правниот потстил: **Ако** прекршокој од сјав 1 ... (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 30) ... Со иарична казна од 20. 000 до 300. 000 денари ќе се казни за прекршок иравно лице **ако**: ... (Сл. в. бр. 32/97, Чл. 30); **Ако** химнајта на Република Македонија иреба да се изведе во Република Македонија ... (Сл.

в. бр. 32/97 Чл. 28); ... б) во друѓи случаи, **ако** неговата улог треба не е во сиропивност со одредбите на овој закон (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 15).

Се случува и повеќе условни реченици да се наоѓаат во еден член, понекогаш една по друга:

Ако знамето на Република Македонија се истакнува заедно со две друѓи знамиња, знамето на Република Македонија се наоѓа во средина.

Ако знамето на Република Македонија се истакнува покрај друѓо знаме, тоа секогаш се наоѓа на левата страна, гледано однапред...

Ако знамето на Република Македонија се истакнува заедно со повеќе знамиња на друѓи држави, знамињата на друѓите држави ќе бидат истакнати по абecedен ред...

Ако знамето на Република Македонија се истакнува со знамето на единиците на локалната самоуправа и друѓи знамиња, знамето на Република Македонија се истакнува на прво место од левата страна оддалечено два метри, а повисоко за еден метар и со поголема димензија од знамињата на единиците на локалната самоуправа и од друѓите знамиња. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 17).

Една по друга, можат да се сретнат и временските реченици:

Кога знамето на Република Македонија се истакнува на јарбол се истакнува меѓу изгрејсонце и зајдисонце, ...

Кога знамето е спуштено ниеден негов дел не смее да го доира подоц или било кој друѓ предмет.

Кога знамето се вади од јарболоц и се става на чување, треба да се свика уредно и на церимонијален начин (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 19).

Од примерите паѓа в очи редот на зборовите во рамките на зависната условна и на зависната временска дел-реченица, што е спротивен на нормата, ако е познато дека врската меѓу сврзникот и глаголот во лична форма е сосема тесна (Сп. Л. Минова-Гуркова, 1994: 266).

За овој функционален стил не се невообичаени исказни реченици (една по друга), коишто почнуваат со иста форма на подметот. Во друг функционален стил, подметот би бил заменет со замена и сл.

Химната на Република Македонија се изведува со: свирење, пење, или со свирење и со пење.

Химнаѿа секоѿаш ѿреба да се свири достоинствено.

Химнаѿа не се кориси како дел од друѿ вид музика.

Химнаѿа на Република Македонија може да се свири на почестокоѿи, ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 27).

Од времињата најчесто се употребувани сегашното и идното. Идното време е често во „Казнените одредби“ од законите: ... *ќе се казни со ѿарична казна ...* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 30); ... *ќе му се изрече и зашѿиѿна мерка одземање на ѿредмеѿиѿе со кои е извршен ѿрекришокоѿи* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 31); *Со ѿарична казна до 3.000 динари или со казна заѿвор до 2 месеци ќе се казни за ѿрекришок лице кое: 1. ѿо исѿакне знамеѿо од член 1 на овој закон, 2. ќе исѿакне знамиња со различни димензии, 3. ќе исѿакне знаме на нараносѿ односно еѿничка ѿруѿа или на социјалистѿичка реѿублика без знамеѿо на СРМ и СФРЈ во случаиѿе ѿредвидени во член 7. За дејсѿвие од сѿав 1 ќе се казни со ѿарична казна до 1.000 динари и одѿворноѿо лице во орѿанизација на здружен ѿруд или во друѿо ѿрано лице* (Сл. в. бр. 40/73, Чл. 9).

Идното време го има и во другите членови од законите: *Начиноѿи на уѿоѿребайѿа на ѿрбоѿи и знамеѿо на Република Македонија ќе се усоѿласи со одредбиѿе на овој ѿравилник, ...* (Сл. в. бр. 19/98, Чл. 6).

Треба да се спомене една појава што се среќава во законодавно-правниот потстил, поточно во текстовите што се предмет на нашата анализа. Наспрема честото повторување, што е особеност воопшто на административниот стил, се среќава испуштање на определени јазични сегменти, што е спротивно на нормата на македонскиот јазик. Така, често се испушта повратната замена се: *Знамеѿо на Република Македонија се ѿодиѿа и __ сѿуиѿѿа, __ исѿакнува и __ симнува, односно __ ѿренесува, со вообичаени ѿочесѿи (сѿанување, ѿоздравување и друѿо)* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 18); *Законоѿи за државниоѿи ѿечайѿ на Народна Република Македонија од 29 декември 1947 ѿодина ..., се изменува и __ доѿолнува ѿака шѿо неѿвиоѿи ѿречисѿен ѿексѿи ѿласи: ...* (Сл. в. бр. 9/56).

Покрај повратната замена, се испушта и партикулата да од да-конструкцијата: *Знамеѿо ѿреба да се ѿодиѿа динамично, а __ сѿуиѿѿа бавно и церемонијално.*

Во некои примери се испушта кратка личнозаменска форма: *Министѐроѝ на ѝравосудиѐто ѓи заверуе и __ чува заверениѝе ориѓинални ѝримероци на закониѝе* (Сл. в. бр. 2/48).

Испуштањето на предлозите е честа појава, што е спротивно на аналитичноста на македонскиот јазик: *Со овој закон се уредува уѝоѝребайѝа на ѓрбоѝи, __ знамеѝо и __ химнаѝа на Рѝпублика Македонија* (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 1).

Можеби честата појава на еден предлог во еден член ги плаши авторите на ваквите текстови:

Знамеѝо на Рѝпублика Македонија ѝосѝојано е исѝакнаѝо:

1) **на** Резиденцијайѝа **на** ѝреѝседаѝѝелойѝ **на** Рѝпублика Македонија, **на** објекѝоѝи во кој се наоѓа Собраниеѝо **на** Рѝпублика Македонија, **на** објекѝоѝи **на** Владайѝа **на** Рѝпублика Македонија и **на** објекѝиѝе во кои се смесѝени функционериѝе кои раководаѝ со минисѝѝерсѝивайѝа во Владайѝа на Рѝпублика Македонија;

2) **на** оѝределени објекѝи **на** ѓраницайѝа **на** Рѝпублика Македонија и **на** друѓи објекѝи во Рѝпублика Македонија во близина **на** ѓраницайѝа; сѝоред ѝосебни ѝроѝиси и

3) во друѓи случаи, ѝод услови и **на** начин уѝврдени со овој закон... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 13).

Од заменскиот јазичен систем, покрај кратките личнозаменски форми од личните заменки, најчеста е показната замена овој: **Овој Закон** влеѓуе во сила... (Сл. в. бр. 24/46 Чл. 2).

Оваа замена, заедно со членската морфема *-оѝи*, е најчестото средство за референција на секундарните ономазиолошки именски групи, без разлика дали тие се со полно име⁴¹ или пак, поради економијата на јазикот, се скратуваат:

Овој закон влеѓува во сила (Сл. в. бр. 9/56 Чл. 6); (Сл. в. бр. 40/73 Чл. 9);

Овој Закон ...; Со овој закон (Сл. в. бр. 50/92);

... сѝоред овој закон ... (Сл. в. бр. 40/73);

⁴¹ Пишувањето со големата буква е обележје за тоа дека тие се сметаат за имиња.

... **на овој закон...** (Сл. в. бр. 40/73 Чл. 9); ... **на овој член...** (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 30);

... **од сѐав 1 на овој член** (Сл. в. бр. 32/97; Чл. 31);

Во случаите на овој член, ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 17);

... **со одредбите на овој закон.** (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 26);

Со овој закон... (Сл. в. бр. 47/95); (Сл. в. бр. 7/46);

...**уиџден со Законот на химнаџа на Република Македонија** (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 4).

Станува збор за секундарни ономазиолошки определени именски групи. Низ административниот функционален стил, конкретно и низ законодавно-правниот се јавува една специфичност, а тоа е именувањето на документ, на некакво тело, на организација итн. Ваквите именувања се базирани на апелативите од типот: **закон, комисија, договор, решение, минисџерсџво, указ** итн. и се чести во овие текстови. Двојството се јавува во однос на тоа дали тие се имиња или не, па така, некогаш се пишуваат со голема, а некогаш со мала буква.

Затоа, пак, треба да се напомене дека имињата од типот Владата на Република Македонија, Републиката, Президиумот на Народно собрание, Собранието на Република Македонија, Народна Република Македонија итн. се среќаваат само со голема буква, се разбира, поради единственоста. Ваквите имиња спаѓаат во ситуациски определени именски групи. Ќе наведеме еден член за да го аргументираме кажаното:

*Сообразно со преходниот член имињаџа: Народно собрание на Македонија⁴² Президиум на Народно Собрание на Македонија и Народна влада на Македонија се изменуваат и гласат: **Нардно Собрание на Народна Република Македонија, Президиумот на Народно Собрание на Народна Република Македонија и Влада на Народна Република Македонија** (Сл. в. бр. 7/46, Чл. 2).*

Нешто што паѓа в очи е членувањето на придавката *народна* во *Народна Република Македонија*, што не се сретнува подоцна во придавката *социјалистичка* во именувањето *Социјалистичка Република Македонија*.

Обично, во последните членови од секој законски акт што беше предмет на нашата анализа, според опреде-

⁴² Иако на ова место треба да има записка, не е забележана.

лено клише, пишува како во следниов пример: *Овој закон влеѓува во сила осмиот ден по објавувањето во „Службен весник на СРМ“* (Сл. в. бр. 40/73) или *Овој Закон влеѓува во сила со деном на неговото објавување на „Службен весник“ на Н. Р. Македонија* (Сл. в. бр. 24/46). Меѓутоа, понекогаш се случува еден закон да биде заменет со нов закон. Така, во претпоследниот член може да стои: *Со деном на влеѓувањето во сила на овој закон престаива да важи Законот за знамето на Република Македонија* („Службен весник на Република Македонија“ број 50/92), а во последниот член: *Овој закон влеѓува во сила со деном на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“*.

Кога станува збор за авторството на овие текстови треба да се каже дека обично нема потпис. Ако го има, стои на крајот од актот и тоа е потписот на одговорното лице (во случајов, на претседателот на Република Македонија или на некоја негова замена, на потпретседателот, на секретарот на Президиумот, или пак на некој министер). На пример:

(1) *Претседател на Собранието на СРМ, Никола Минчев, с.р.* (Сл. в. бр. 40/73)

(2) *Министер за одбрана, Министер за внатрешни работи, д-р Лазар Кираноски, с.р. д-р Томислав Чокревски, с.р.*

(3) *Претседател на Република Македонија, Киро Глигоров, с.р.* (Сл. в. бр. 32/97).

Така, понекогаш може едно исто лице да биде потпишано два пати, еднаш како заменик, а втор пат во свое име:

(4) *За претседател на Република Македонија Претседател на Собранието на Република Македонија, Стојан Андов, с.р. Претседател на Собранието на Република Македонија, Стојан Андов, с.р.* (Сл. в. бр. 47/95).

Во некои законски текстови, покрај имињата на претседателот и на секретарот или на потпретседателот, стои Президиумот или Собранието:

(5) *Президум на Народното собрание на Народна Република Македонија*

Секретар:

Наум Наумовски, с.р.

Претседател:

Боѓоје Фоиџев (Сл. в. бр. 24/46);

(6) Президум на Народното собрание на Народна Република Македонија Појќипредседател, Д-р Дим. Несќоров, с.р. (Сл. в. бр. 7/46);

(7) Собрание на Република Македонија Прејседател на Собранието на Република Македонија, Стојан Андов, с.р. (Сл. в. бр. 1/92);

Иако административниот стил, поточно законодавно-правниот потстил нема некои допирни точки со уметничколитературниот функционален стил, ќе наведеме една јазична појава што се среќава во еден од законските текст-ови. Всушност станува збор за јазична појава позната во јазикот на поезијата и која ја сретнавме во стиховите од химната на Република Македонија, објавен во „Службениот весник на РМ“ бр. 50/92 од 12 август 1992 година: ...Македонците се борат за својте ѝравдини... (Сл. в. бр. 50/92 Чл. 2). Во стилот на правниците ќе донесеме заклучок: Врз основа на ова може да се констатира дека и најоддалечените функционални стилови во определени ситуации можат да бидат поврзани.

На крајот, да кажеме и некој збор за јазичните грешки што се јавуваат во текстовите од законодавно-правниот потстил. Треба веднаш да се забележи дека законските акти што се отпечатени во првите години по Втората светска војна, главно ја задоволуваат нормата на македонскиот јазик. Се разбира дека скромната научна литература за кодифицираниот македонски јазик може и да оправда некои недостатоци. Несоодветното пишување на некои графема ги сметаме за надворешнојазични фактори. Меѓутоа, во подоцнежните законски акти многу јазични пропусти не се дозволени, со оглед на фактот дека се збогати македонската научна литература за македонскиот јазик. Станува збор за законски акти што се модификуваат во зависност од општествено-политичките услови во нашава земја. Токму тоа може да биде причина да не се дозволуваат јазични грешки и пропусти. Ќе наведеме некои од нив:

- При ѝодиѓање и сќушќање на знамето сќте ѝприсуќни се во сќав мирно, со лицето сврќени кон знамето, се додека знамето не биде одврзано од јарболоќ, односно ако се свири химната, се додека

не биде отсвирен последниот тон на музиката. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 20);

- Знамето треба да се подига динамично, а сидува бавно и церемонијално. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 20);
- ... согласно со законските прописи... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 9), иако во истиот член во вториот став се употребува во согласност со ... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 9);
- Во случаите на овој член, димензиите на сите знамиња треба да се еднакви, а доколку димензиите се различни ниедно друго знаме не смее да биде поголемо од знамето на Република Македонија, ниту пак **било кое** друго знаме, може да биде поставено повисоко од знамето на Република Македонија. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 17); ... или **било кој** друг предмет... (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 19);
- Знамето не смее да се употребува:
 - како драперија, завеса или прекривка;
 - свикано во форма на венец или набрано и
 - како украс на перници, **марамчиња**, салвети, куќи од хартија; долна облека или предмети кои веднаш по употреба се фрлаат. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 24)
- Машките лица кои носат и каков и да е вид шапка, **истата** треба да ја симнат. (Сл. в. бр. 32/97 Чл. 20);

Во последниот пример станува збор за една појава позната како канцеларизам.

Можеме да резимираме дека од независноста на Република Македонија до денес има повеќе од една деценија. Во овој период се донесе „Законот за химната на Република Македонија“. Потоа се донесоа два закона за знамето на Република Македонија (затоа што некому му пречеше првичното решение). Нов закон за грбот на Република Македонија нема донесено⁴³ и затоа го користиме „Законот...“ што важеше во Социјалистичка Република Македонија, поточно во Социјалистичка Федеративна

⁴³ Иако според Членот 8 од Уставот на Република Македонија <Законот за грбот, знамето и химната на Република Македонија ќе се донесе во рок од шест месеци од денот на прогласувањето на Уставот.> (Сл. Чл. 8, Устав на РМ, Сл. В. бр. 52, 22 ноември 1991 год.:816)

Република Југославија. Така, на грбот на Република Македонија сè уште стојат истите симболи со кои се претставува нашата земја. А за уставното име на Република Македонија, кое стои и во двата последни устава на Република Македонија (од 1991 и од 2001 година), можеме со жалење да констатираме дека меѓународната јавност не го прифаќа. Доказ за тоа е и овогодишната Евровизија (2004) во Турција, каде што некој си дозволува да не нарекува БЈРМ, се разбира на англиски јазик.

Во истиов период, додека се одржува Семинарот за македонски јазик, литература и култура, пред почетокот на Научната конференција, беше отворањето на Олимпијадата во Грција, каде што Република Грција си дозволила, не почитувајќи ја Резолуцијата на ОН, да ги преведе имињата на сите земји учеснички, па дури ја превела кратенката БЈРМ. Така, нашата земја, според грчкиот алфабет, се најде на списокот со почетната грчка буква π од придавката *Протеров*.

Тогаш, како денес Република Македонија се претставува и како се изразува нејзината припадност со нејзините државни симболи според Членот 2 од „Законот за употребата на грбот, знамето и химната на Република Македонија“?!

ЕКСЦЕРПИРАНИ ТЕКСТОВИ:

1. ЗАКОН ЗА ИМЕТО НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 7/46.
2. ЗАКОН За грбот на Народна Република Македонија, Службен весник на РМ бр. 24/46.
3. РЕШЕНИЕ НА УСТАВОТВОРНОТО СОБРАНИЕ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА за прогласување на УСТАВОТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 1/47.
4. УСТАВ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 2/47.
5. УКАЗ Службен весник на РМ бр. 2/48.
6. ЗАКОН ЗА ДРЖАВНИОТ ПЕЧАТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 2/48.

7. УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ДРЖАВНИОТ ПЕЧАТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 9/56.
8. ЗАКОН ЗА ИМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ДРЖАВНИОТ ПЕЧАТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 9/56.
9. ЗАКОН ЗА ДРЖАВНИОТ ПЕЧАТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 9/56.
10. ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА УСТАВОТ НА СОЦИЈАЛСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 15/63.
11. УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА УПОТРЕБА НА ЗНАМИЊАТА, Службен весник на РМ бр. 40/73.
12. ЗАКОН ЗА УПОТРЕБА НА ЗНАМИЊАТА, Службен весник на РМ бр. 40/73.
13. ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА УСТАВОТ НА СОЦИЈАЛСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 7/74.
14. УСТАВ НА СОЦИЈАЛСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 7/74.
15. ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 52/91.
16. УСТАВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 52/91.
17. ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА АМАНДМАНИТЕ I И II НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 1/92.
18. АМАНДМАНИ I И II НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 1/92.
19. ЗАКОН ЗА ЗНАМЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 50/92.
20. ЗАКОН ЗА ХИМНАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 50/92.

21. ЗАКОН ЗА УПОТРЕБАТА НА ГРБОТ, ЗНАМЕТО И ХИМНАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 32/97.
22. УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА ЗАКОНОТ ЗА ЗНАМЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 47/95.
23. ЗАКОН ЗА ЗНАМЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 47/95.
24. ПРАВИЛНИК ЗА НАЧИНОТ НА УПОТРЕБАТА НА ГРБОТ И ЗНАМЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА НА ОПРЕДЕЛЕНИ ОБЈЕКТИ НА ГРАНИЦАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И НА ДРУГИ ОБЈЕКТИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО БЛИЗИНА НА ГРАНИЦАТА, Службен весник на РМ бр. 19/98.
25. ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА АМАНДМАНИТЕ IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII И XVIII НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 91/01. АМАНДМАНИ IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII И XVIII НА УСТАВОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Службен весник на РМ бр. 91/01.

Јана ВОЈТОВА

БОРЬБА МАКЕДОНСКОГО НАРОДА ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В КОНЦЕ XIX НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Национально – освободительные движения были важнейшими событиями новой истории народов Балканского полуострова. Они неразрывно связаны с целым комплексом явлений: процессом формирования наций, зарождением основ национального самосознания и самоопределения. Главной целью национально – освободительной борьбы балканских народов было освобождение от турецкой зависимости и феодального гнета, создание самостоятельных национальных государств. При общерегиональной типологической общности национально – освободительное движение каждого народа имело свою специфику, обусловленную уровнем экономического развития, географического положения данных земель, характером их зависимости от Порты и т.д. [1]. На развитие и результаты национально – освободительной борьбы на Балканах также сильно влияло соперничество крупнейших европейских государств и их стремление сохранить любой ценой статус-кво. Особенно ярко все эти противоречия выразились в Македонии.

Вековая борьба македонского населения против господства над его территорией; сопротивление, которое оно оказывало денационалистической политике держав, которые владели Македонией или граничили с ней; участие македонского населения во всех восстаниях и революционных движениях; содействие, которое оно непрерывно давало во всех войнах на Балканах странам, которые являлись воюющими во имя освобождения и самоопределения балканских народов, является самым ярким доказательством на право и сознание македонского народа быть самостоятельной политической единицей на Балканах.

Цель данной работы – проследить основные этапы борьбы за независимость македонского народа в конце XIX –

начале XX века и выявить некоторые закономерности в национально-освободительном движении в Македонии. Автор обращается к данной теме, чтобы показать реальную роль освободительной борьбы народов Балканского полуострова в целом и Македонии в частности, тем более что разрозненность информации не позволяет составить целостную картину тогдашнего состояния македонского вопроса и путей его разрешения.

Национальное возрождение славянского населения в Македонии во многом шло в русле болгарского национального возрождения, но с течением времени в Македонии все явственнее борьба за освобождение от власти Османской империи начинает сочетаться со стремлением к созданию своего, македонского государства.

Возникновение и распространение идей о самостоятельности македонского народа в XIX в. шло в общем русле усиления национальных движений на Балканах. Но по сравнению с другими районами балканского региона, например, с сербами или греками, уже имевшими свою государственность, македонцы находились в самом начале долгого пути к осуществлению своих целей, о которых они могли заявить Европе, ища поддержку и покровительство.

Единоверные народы соседних стран, как уже подчеркивалось, имели свои виды на македонские земли.

Для Сербии Македония до 1878 г. не являлась приоритетным районом в плане возможных территориальных приращений, главный акцент делался на объединение с Черногорией и присоединение Боснии и Герцеговины. На переговорах между сербами и греками о союзе в 1860-х годах проблема раздела Македонии в случае ее освобождения союзниками занимала большое место. Но тогда дальше переговоров дело не пошло. Ситуация изменилась после 1878 г., когда Австро-Венгрия оккупировала Боснию и Герцеговину. Теперь взгляды Сербии обратились на юг. При этом надо учитывать, что греки и болгары успели прочно закрепиться на македонских землях в силу своего приоритетного положения в церковной иерархии. Константинопольская патриархия и учрежденный в 1870 г. с согласия султана, но вопреки патриархии, Болгарский экзархат имели доминирующее влияние на македонское население в Османской империи. Сербская церковь не обладала такими возможностями, особенно после

провозглашения в 1878 г. Сербии независимым государством [2].

Находясь в составе Османской империи, Македония могла быть освобождена только через войну, как это было с Грецией, Сербией, Болгарией. Однако та же Россия, включенная в систему международных обязательств по сохранению статус-кво на Балканах, не могла, да и не была готова послать свои армии для освобождения православных братьев.

После русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг. по Сан-Стефанскому прелиминарному мирному договору большая часть Македонии вошла в состав Болгарского автономного княжества. Берлинский конгресс 1878 г. существенно сократил границы Болгарии. Македония с туманными обещаниями проведения в будущем реформ была оставлена в составе Османской империи [3].

Решение Берлинского конгресса вызвало сильное недовольство в Македонии. Широкие массы населения стали активно протестовать, а вскоре выступили с оружием. Весной 1878 г. были созданы специальные отряды, боровшиеся против турецкого засилья. Однако самоотверженная борьба народа не смогла изменить судьбы Македонии, определенной реакционным вмешательством западных держав.

После Берлинского конгресса развитие македонских земель шло в различных политических и экономических условиях. Стали создаваться предпосылки для постепенного обособления славянского населения Македонии в самостоятельную нацию [4].

Македонский вопрос становится одним из самых острых компонентов "Восточного вопроса". Интересно отметить, что именно в период проведения Берлинского конгресса деятели македонского национального Возрождения впервые выдвинули принцип "Македония для македонцев" – предоставления Македонии автономного статуса в рамках Османской империи, - но поддержки у великих держав не получил.

Большой популярностью пользовалась идея об объединении всех славян и православных в единое государство, которая смыкалась с чаяниями греков, болгар и македонцев окончательно изгнать турок со своих земель. Турецкое господство оставалось главным тормозом на пути дальнейшего общественно – политического развития Македонии. Славянское население испытывало национальное угнетение, было лишено элементарных гражданских прав, не имело доступа к

управлению. Турецкое правительство не выполнило решения Берлинского конгресса о предоставлении области административной автономии. Внешнеполитическая обстановка и положение внутри Македонии осложнились, так как начиная с середины 80-х гг. XIX в. обострилась борьба соседних балканских государств за овладение Македонией. Правящая "верхушка" Болгарии, Сербии, Греции усилила свою пропаганду в Македонии, прикрывая свои завоевательные планы фразами о "национальном" освобождении.

На основании конвенции с Турцией сербское правительство открыло свои консульства в Салониках и Скопье в 1887 г., в Битоле – в 1888 г. С этого момента великосербскую пропаганду направляет само государство. В Македонии открывались сербские школы, в страну отправлялась литература, доказывавшая, что Македония - «колыбель сербства». Великогреческая пропаганда, давно ведшаяся в Македонии, но ослабленная в 1860 – 70-е гг., вновь усилилась. Активно действовало и болгарское правительство, опираясь на экзархию и подчиненную ей церковно-школьную сеть [5].

Все эти претенденты на македонскую территорию, яростно соперничая друг с другом, вербовали себе сторонников, сеяли вражду среди населения, разобщая силы, необходимые для борьбы с основным врагом – турецким феодальным государством. Балканские монархии строили планы раздела Македонии. Великие державы использовали в своих захватнических интересах эту борьбу балканских государств. Тяжелое экономическое положение трудового народа, его полное политическое и национальное бесправие, реально вырисовывавшаяся угроза раздела страны активизировали освободительное движение в Македонии. В 80-х – начале 90-х годов XIX в. были предприняты попытки создать революционные группы в Охриде, Штипе, Битоле. В отдельных районах действовали четы. Возникли ученические кружки в гимназиях Битоля и Салоник. Организаторами и руководителями этих групп и кружков были будущие македонские революционеры – Герче Петров, Пере Тошев, Дамян Груев, Гоце Делчев [6].

Борьба за македонские земли – прежде всего для Греции и Сербии – значительно усложнилась с появлением в 90-х гг. XIX в. на балканской политической сцене Внутренней Македонской революционной организации (ВМРО). В 1893 г. в Салониках лидеры освободительного движения Д. Груев, Х. Татарчев, Г. Попарсов и другие заложили основы Внутренней

Македонской революционной организации, устав которой выдвигал требование автономии Македонии. Национально – освободительное движение возглавила демократическая интеллигенция, в первую очередь учителя, отражавшие заинтересованность крестьян, ремесленников и мелкой торговой буржуазии в освобождении от уз феодализма и власти Турции.

В октябре 1893 г. в Салониках начал работу Болгарский македонско-одринский революционный комитет, целью которого было присоединение Македонии и района Эдирне (Адрианополь) к Болгарии. При этом основатели комитета не исключали и предоставления Македонии широкой автономии в составе Османской империи. В 1902 г. был принят устав организации. Она переименовывалась в Тайную македонско – одринскую революционную организацию (ТМОРО). Программа оставалась прежней. Руководителем организации стал революционер Г. Делчев. В 1895 г. в Софии был образован Верховный македонский комитет (ВМК), состоявший из македонских эмигрантов. (Одним из руководителей ВМК был Б. Сарафов, сыгравший особую роль в освободительном движении). Началось активное взаимодействие ВМК и ТМОРО (позже ВМОРО – Внутренняя македонско-одринская революционная организация, а еще позже ВМРО - Внутренняя македонская революционная организация) [7].

На общем съезде организации в 1896 г. в Салониках был принят новый устав, провозглашавший принцип: "Македония для македонцев". В уставе говорилось о необходимости сплочения македонцев для выступления и завоевания революционным путем политической автономии. Подчеркивалось, что организация борется не против турецкого народа, а против турецких землевладельцев и власти султана.

Первоначально правящие круги Болгарии и Верховный комитет поддерживали ВМРО, рассчитывая на то, что достижение Македонией автономии создаст предпосылку для ее объединения с Болгарией. Затем между ними стали возникать острые разногласия. Для Афин и Белграда лозунг автономии Македонии с самого начала был неприемлем, так как там не без оснований опасались, что Македония может повторить судьбу Восточной Румелии, объединившейся в 1885 г. с Болгарским княжеством. Афины, например, больше устраивал "справедливый" раздел Македонии между заинтересованными сторонами, т.е. образование трех автономных провинций, возглавляемых тремя христианскими генерал-губернаторами. Возник-

новение ВМРО вызвало усиление греческой и сербской пропаганды.

Создание ВМРО и ВМК можно расценивать как закономерное развитие национально-освободительного движения у македонского славянства: хаотические и стихийные формы борьбы против турецкого владычества уходили в прошлое. Однако эти организации, подчиненные одной цели – достижению автономии Македонии, уже с самого начала отличались между собой подходами к решению этой задачи: одни были сторонниками ее революционного разрешения, другие – приверженцами использования прежде всего легальных методов. Нерешенным оставался вопрос и с созданием центра, на руководство которым претендовала каждая из организаций.

Новым председателем ВМК был избран преданный Фердинанду генерал в отставке Цончев [8]. С этого момента в Болгарии начали действовать два крыла ВМК – официальное, во главе с генералом Цончевым и Михайловским, бывшее проводником официальной болгарской политики по македонскому вопросу, и неофициальное крыло Б. Сарафова, выдвинувшее лозунг самостоятельной Македонии [9]. Официально раскол во ВМОК оформился в июле 1902 г. на 10-м македонском конгрессе [10]. В 1901–1902 гг. сербские правительственные круги установили контакты с Б. Сарафовым. В 1902 г. велись переговоры о возможности предоставления ему сербской помощи.

В ВМК и военных братствах возникли две фракции – сторонников Сарафова и сторонников Цончева. Первая начала тесное сотрудничество с Внутренней организацией (по сути, продолжила сотрудничество). Вторая соперничала с организацией. По приказу Цончева в Македонию направлялись четы ВМК, пытавшиеся заручиться поддержкой местного населения. Начались вооруженные столкновения между четами двух организаций. Отряды Внутренней организации напали на склад оружия, принадлежавший ВМК, в Кюстендиле, захватив 236 ружей системы “Манлихер”. Это привело к новому обострению взаимоотношений и массовой засылке чет ВМК в Македонию зимой 1901–1902 гг. Постепенно в пограничных с Болгарией районах цончевистам удалось заметно укрепить свое влияние, что создало базу для “Горноджумайского восстания” [11].

Летом 1902 г. обстановка в Македонии обострялась. Участились столкновения болгарских чет и турецких войск. Усилились и репрессии в отношении мирного населения.

Осенью 1902 г. македонский вопрос входит в новую фазу своего развития. Четы ВМОК, “вдохновленного князем”, провоцируют кровавые события в Серском санджаке Солунского вилайета, известные в болгарской историографии как Горноджумайское восстание. Внутренняя организация предотвратила расширение восстания и «провалила» попытку полковника Янкова «объявить» восстание в Костурской казе [12]. Жестокое подавление локальной вспышки турецкими войсками и башибузуками длилось около полутора месяцев - сентябрь-октябрь 1902 г. Сотни беженцев оказались в Болгарии.

В октябре 1902 г. французский дипломат в Софии Булини предложил провести международную конференцию, посвященную разрешению восточных проблем [13]. Россия вынуждена усиливать активность своей дипломатии в македонском вопросе. Россия выступает за необходимость усовершенствовать администрацию в македонских вилайетах, в частности “урегулировать жалование местным должностным лицам с целью прекращения их вымогательств, от которых особенно страдало христианское население”, и преобразовать местную полицию и жандармерию путем допуска в них христиан. Турцию также волновали события в Македонии: “Существует настоящее тревожное положение, едва ли представляется возможным предъявить турецкому правительству требование о каких-либо преобразованиях. Прежде всего, необходимо водворить возможное спокойствие в северо-западных округах Македонии, рассеять укрывающиеся в горах повстанческие шайки и преградить переход через границу новых банд и эмисаров, возбуждающих население” [14].

Правительственное сообщение от 20 ноября 1902 г. подчеркивало “законность” мер турецкого правительства “против восставших подданных”, требовало “прекращения агитации македонских комитетов, которые, не достигая выставляемой ими патриотической цели, отвлекают лишь население от мирных занятий, подвергают его всем тяжелым последствиям пагубных увлечений”. В Сообщении также говорилось: “Дабы положить предел брожению, могущему повлечь за собою самые серьезные осложнения на всем Балканском полуострове, Императорским Правительством сделаны были соответствующие представления Порте, а российскому послу в Константинополе поручено, по обсуждении местных условий, представить соображения о возможных, не терпящих отлагательства преобразованиях в административном строе Македо-

нии и настойчиво советовать турецкому правительству скорейшее применение таковых, в целях улучшения быта православного населения" [15].

Итак, осенью 1902 г. Россия и Австрия поставили перед Портой вопрос о проведении реформы системы управления в 3-х македонских вилайетах. 8 декабря 1902 г. султан издал ирадэ о проведении реформ в Македонии. В нем отмечалось, что будут разработаны административные, судебные и политические реформы. Никаких практических шагов со стороны султанского правительства не последовало.

В Петербурге и Вене закипела оживленная дипломатическая работа. В.Н. Ламздорф посетил Софию и Белград. В январе-феврале 1903 г. Россия и Австро-Венгрия выработали проект реформ для Македонии (Венская программа). Порта должна была дать обещание, что назначенный ею генерал-инспектор европейских вилайетов будет возглавлять их администрацию в течение трех лет, имея право распоряжаться находящимися там войсками. Турция должна была передать дело реорганизации местной жандармерии и полиции в руки иностранных офицеров. Предлагаемая финансовая реформа включала ежегодное составление бюджета для каждого вилайета, использование доходов на местные нужды, проведение сбора налогов органами общинного самоуправления вместо существовавшей прежде откупной системы. Порте предъявлялось также требование принять меры против произвола иррегулярных отрядов (башибузуков) и даровать амнистию политическим арестантам и беженцам [16].

Однако введение реформ тормозилось администрацией на местах. Революционные комитеты не были заинтересованы в проведении столь незначительных изменений. Реформы по существу не изменили положения Македонии: население все так же страдало от произвола.

Результатом восстания было только дальнейшее обострение обстановки в стране, рост эмиграции в соседние балканские страны, в первую очередь в Болгарию, новая волна турецкого террора против Внутренней организации, размещение в Македонии большого числа турецких войск.

Неудачи Горноджумайского восстания не остановили ВМК, который планировал новое восстание на весну 1903 г. Однако 31 января 1903 г. болгарское правительство приняло решение о запрете действий македонских организаций на своей территории, демонстрируя Европе и Турции свое стремление к

миру [17] (прежде всего это было обусловлено интересами безопасности страны, на границах которой начали сосредотачиваться турецкие части). В этой ситуации подготовку к восстанию взяла на себя Внутренняя организация.

В январе 1903 г. руководством Внутренней Организации был провозглашен курс на всеобщее восстание в Македонии весной 1903 г, замененный позднее решением о восстании в одном – Битольском - революционном округе.

Решение о восстании было принято без реальной оценки степени вооружения населения и международной обстановки. Ввиду назревания вооруженного конфликта на Дальнем Востоке между Россией и Японией, великие державы особенно заботились в это время о сохранении приоритета на Балканах [18].

После ожесточенных споров было одобрено решение Салоникского съезда о восстании, но начало его переносилось на лето.

Началась подготовка к восстанию.

Еще во время заседаний конгресса группа анархистов, без ведома ВМОРО, совершила в Салониках взрыв Оттоманского банка, подожгла в порту французский пароход. Эти действия вызвали в Салониках и Битоле резню христианского населения турками [19].

Русская дипломатия пристально следила за набирающим остроту македонским вопросом, но не собиралась помогать повстанцам.

В 1903 г. в Македонии началось новое восстание. Поводом к восстанию стала резня христианского населения Салоник и Битоля, устроенная турками. Восставшие македонцы, в основном, крестьяне, выступили против турецких войск. 15 июля главный штаб ВМОРО обратился к великим державам с декларацией, в которой говорилось, что македонский народ начинает борьбу и не сложит оружия до тех пор, пока не добьется освобождения. Начало восстания было назначено на Ильин день – 20 июля.

Под контролем восставших оказалась немалая территория – все горные районы Битольского округа и захватить два небольших городка. Восставшим удалось захватить г. Крушево. Здесь была провозглашена первая на Балканах республика – Крушевская, и создано революционное правительство во главе с Н. Караевым. Но эта республика просуществовала всего несколько дней. Против 20 тысяч

повстанцев были брошены 350 тыс. турок, и шансов удержать победу не было. Г. Делчев направил болгарскому правительству просьбу о военной помощи, но получил решительный отказ. Россия, переориентировавшая свою внешнюю политику на Дальний Восток, объявила о нейтралитете. Помощи ждать было неоткуда, и повстанцы отошли в труднодоступные районы около болгарской границы. Выступление ТМОРО фактически было подавлено. Вскоре ТМОРО переименовала себя в ВМОРО [20].

Восстание, несмотря на долгую подготовку, было плохо организовано и подавлено турками с исключительной жестокостью. Много повстанцев и жителей погибло, десятки тысяч людей остались без крова, более 30 тыс. беженцев искало приюта в Болгарии, Сербии и других странах.

Самоотверженная борьба восставшего македонского народа произвела огромное впечатление на Балканском полуострове, а так же в Англии, Италии, Франции. Во всех славянских странах развернулась кампания в защиту Македонии. Основной причиной неудачи Ильинденского восстания была слабость демократических сил в Македонии, Турции и на всем Балканском полуострове, которые были не в состоянии оказать реальную помощь сражавшимся повстанцам.

Осенью 1903 г. Австро-Венгрия и Россия заключили Мюрцштегское соглашение, которое предусматривало проведение Турцией некоторых реформ в Македонии.

Мюрцштегская программа реформ была принята султаном в ноябре 1903 г. после нескольких энергичных настояний послов России и Австро-Венгрии. Ее практическое осуществление началось в январе 1904 г. Была проведена амнистия, благодаря которой свободу получили более двух тысяч человек. Вернулись в родные места шесть тысяч беженцев, в ряде сел стала применяться новая система взимания десятины и т. д. [21]. Болгарско-македонские комитеты, в ожидании результатов преобразований, заявили о своем отказе от организации нового восстания. К лету 1904 г. в Македонии установилось относительное спокойствие.

Расширенная программа реформ состояла из трех пунктов. Первый пункт утверждал должности двух особых уполномоченных лиц, представлявших Россию и Австро-Венгрию и получивших название гражданских агентов. В их обязанности входило следить за злоупотреблениями местных властей. Во втором пункте программы декларировалась необхо-

димось реорганизации турецкой жандармерии и полиции. Третий пункт содержал требование «изменить территориальное разграничение административных единиц в видах более правильной группировки народностей». Реализация этого предложения предполагалась после «умиротворения страны». Четвертый пункт требовал преобразования административных и судебных инстанций. Пятый и шестой пункты предусматривали создание смешанных комиссий из христиан и мусульман для расследования преступлений, совершенных ими во время смуты, и распределения пособий среди пострадавшего населения. Контроль за осуществлением указанных мер возлагался на консулов России и Австро-Венгрии. Пункт седьмой освобождал сожженные турецкими войсками христианские селения от уплаты налогов в течение года. Пункт восьмой обязывал Порту проводить без изменений не только реформы, упомянутые в февральской программе, но и те, которые державы разработают впоследствии. И последний, девятый, пункт предусматривал роспуск резервных и нерегулярных воинских формирований в Македонии [22].

Население Македонии в первое время было уверено в том, Мюрцштегское соглашение является замаскированным устранением турецкой власти, и что Россия совместно с Австро-Венгрией возьмет все управление в свои руки. Но вскоре выяснилось, что это не так. Ограниченные полномочия и низкая эффективность действий органов иностранного контроля вызвали у местного населения разочарование. Но наиболее сильным препятствием преобразований в Македонии оказалось усиление этноконфессиональной напряженности, переросшей в 1904 г. в настоящую междоусобную войну христианских народов. Греция, Болгария и Сербия по-своему истолковали третий пункт Мюрцштегской программы, решили разделить Македонию по этнографическим границам и закрепить за собой, по возможности, большие территории. В Греции, Сербии, Болгарии и самой Македонии началось формирование вооруженных отрядов, предназначенных для борьбы за расширение сфер влияния. Роль организаторов борьбы в Македонии выполняли официальные представители балканских стран: консулы, торговые агенты [23]. В борьбу активно вмешалась ВМРО, но теперь свою деятельность она направила против пропаганды соседних государств.

В новой обстановке София и Белград попытались найти путь к согласию. В 1904 г. в тайном договоре обе стороны,

поддерживая мюрцштегские реформы, обязывались оказывать сопротивление акциям, связанным с разделом Македонии и других турецких владений на Балканах. Тем не менее, это соглашение не повлекло за собой прекращения старого соперничества. Территория Македонии стала ареной ожесточенной борьбы болгарских, греческих и сербских вооруженных отрядов.

Наиболее ожесточенная борьба развернулась в центре Македонии – в районах спорного влияния. Основная борьба развернулась между греками и болгарами, но в ней приняла участие и сербская сторона.

Греческие отряды, поддерживаемые турецкими властями, действовали более успешно, чем болгарские.

Своего апогея междоусобная борьба достигла в период проведения переписи населения, начавшейся осенью 1905 г. с целью установления истинного соотношения различных религий и народностей [24]. Это привело к резкому увеличению преступности и росту смуты.

ВМРО с 1905 г. стала дискредитировать Мюрцштегскую программу, призывать население к пассивному сопротивлению реформам. Но некоторая часть населения надеялась на иностранных представителей, в первую очередь – российских. На ход реформ сильно влиял негативный иностранный контроль и несоответствие интересов великих держав.

В самой же Внутренней организации происходит разделение на два лагеря – левый во главе с ветеранами и правый.

Оформляется два крыла во Внутренней организации.

В 1905 г. в Рильском монастыре состоялся съезд ВМОРО, который принял новый устав, осудил шовинистическую пропаганду балканских государств в Македонии и позицию великих держав в македонском вопросе. Уже в 1906 г. произошел разрыв между обеими группами. Левые или серская группа, как их еще называли, имели влияние в Серском, Струмицком и Салоникском округах. Правые утвердились в Скопльском и Битольском округах. Представители левого крыла начали сотрудничество с младотурками, которые сделали Македонию базой подготовки революции в империи, опираясь на расквартированные в Македонии сочувствовавшие им воинские части Порты [25].

Левое крыло Внутренней организации было поддержано появившимися на рубеже веков македонскими социалистами, для которых первоочередной задачей была политическая

автономия. Именно автономия была первым пунктом в меморандуме Македонского научно-литературного другарста (основано в Петербурге в 1902 г.) [26].

Угроза расширения европейского вмешательства во внутренние дела Османской империи и отторжения Македонии явилась одной из причин государственного переворота, вошедшего в историю под названием младотурецкой революции. Она началась летом 1908 г. в Македонии, где на многочисленных митингах "от имени народа и армии" было провозглашено восстановление конституции 1876 г. Султан был вынужден подписать указ о созыве парламента. Режим "зулум" был ликвидирован, и в ожидании дальнейших перемен все враждующие стороны прекратили свою борьбу [27].

Младотурки стремились продемонстрировать Европе, что переход к либеральному правлению притупляет остроту македонского вопроса. Известно, что у "новых осман" наблюдались некоторые различия в подходе к нему: одни признавали за христианскими национальностями право на обособление и "культурную пропаганду", другие выступали под флагом единого оттоманского народа [28]. Но в одном они были едины – в желании задушить панболгарскую идею. Младотурки поддерживали "македонских болгар", протестовавших против пропагандистской деятельности Греции, Болгарии, Сербии и Румынии в Македонии. Особенно резкой критике подвергались Россия, Германия и Австро-Венгрия.

Младотурецкая революция выступала за свободу, равенство, братство всех народов империи. Члены ВМОРО выдвигали лозунг "за свободу" не только от болгар, но и от младотурецкого комитета "Единение и прогресс" [29]. Члены ВМОРО в 1908 г. образовали Союз болгарских конституционных клубов, который объединил небольшие партии. Программа союза провозгласила самоуправление Македонии, свободу общества, совести, слова, печати, собраний и т.д., разрешение аграрного вопроса через обеспечение селян землей. Младотурецкая революция показала свою шовинистскую природу, ее результатом было запрещение образования национальных групп, различных болгарских конституционных клубов, денационализация Македонии и массовое заселение мусульманами этих территорий. С трудом соглашаясь на это требование, младотурки не уступали в национальном вопросе, провозгласив своей официальной доктриной "османизм". В одном из пунктов младотурецкой программы говорилось, что

преподавание в школах должно вестись на турецком языке. Обучение на родном языке других национальностей в той же Македонии допускалось лишь в начальных классах. Это привело к изгнанию местного населения с насиженных мест, усилило миграционные процессы, способствовало новому притоку беженцев.

Младотурецкая революция не решила многих насущных проблем, ее лидеры не были единомышленными в вопросе изменения политической структуры империи, а именно предоставления автономии угнетенным народам. Последовавший вскоре поворот младотурецких правителей к великодержавному гегемонизму и форсированию "османизма" окончательно оттолкнул от режима нетурецкие народы империи. ВМРО, помогавшая младотуркам и летом 1908 г. и при подавлении контрреволюционного мятежа весной 1909 г., возобновила вооруженную борьбу против властей. В своем обращении к великим державам, разосланном консулам в македонских вилайетах, она выразила сожаление по поводу их отказа от политики реформ в Македонии и заявила о твердом решении бороться за автономию края под лозунгом «Свобода или смерть» [30].

Национально – освободительное движение в Македонии вспыхнуло с новой силой.

В 1908 г. лидер левого крыла восстановленного ВМОРО Я. Сандански заявил о создании народной федеративной партии (НФП), которая должна бороться за автономию Македонии и мирное сосуществование всех народов Османской империи. Она выражала интересы крестьянства. Одним из пунктов ее программы было требование наделения неимущих крестьян землей, возврата незаконно отнятых у них земель и проведение ряда других мероприятий, направленных на упорядочение аграрных отношений [31].

Партия была открыта для людей любых национальностей; более того, вступление в ее ряды турок или греков только приветствовалось. Лидеры НФП были подвержены сильному влиянию коммунистической идеологии, поэтому, неудивительно, что они провозгласили главным своим принципом интернационализм.

Наравне с коммунизмом и национализмом, очень большой популярностью пользовалась идея объединения всех славян и православных в единое государство, которая смыка-

лась с чаяниями греков, болгар, македонцев окончательно изгнать турок со своих земель [32].

Народные федералисты смогли создать отделения своей партии только в Пиринской Македонии и в Салониках, и в итоге остались чисто болгарской партией. Им, правда, удалось провести депутата в турецкий меджлис, но этим успех и ограничился. В 1909 г. часть партии объявила о своем воссоединении с ВМОРО, а оставшиеся, в их числе Я. Сандански, приняли новую программу. Теперь предлагалось сделать Македонию конфедерацией независимых общин (кантонов) и установить в ней социальное равенство. Невозможность осуществления этих планов привела к фактическому растворению ее в ВМОРО.

В 1911 г. воссозданная организация объединилась с ВМК. Необходимость решительной борьбы с турецким правительством заставила лидеров ВМОРО ужесточить партийную дисциплину и прекратить внутренние склоки. Организация вновь стала мощной силой, способной справиться с ослабевшей Османской империей

В тоже время Македония продолжала быть объектом переговоров на межгосударственном уровне болгар, греков и сербов. В итоге дипломатических переговоров между Сербией и Болгарией был фактически намечен проект раздела Македонии.

Правда, в статье 2-й секретного приложения имелась оговорка о том, что раздел Македонии будет произведен, если договаривающиеся стороны убедятся, что организация этой территории в одну особую автономную область являлась бы невозможной. По существу же, согласно той же статьи секретного приложения, Сербия признала права Болгарии на часть Македонии.

Несколько позднее были подписаны болгарско-греческий союзный (29 мая 1912 г.), в котором вопрос о границах в Македонии вовсе не был затронут (т.к. стороны не смогли прийти к соглашению), а затем и военная конвенция [33].

Между Сербией и Болгарией был подписан договор о дружбе и взаимопомощи, а также оговорен порядок раздела территорий, которые будут совместно отвоеваны Сербией и Болгарией у Турции. Македония стала камнем преткновения. Формально, обе стороны заявили, что будут бороться за автономию Македонии, но если не удастся организовать автономию этой территории, то Болгария и Сербия ее разделят. Сербия признавала права Болгарии на всю юго-восточную

Македонию вплоть до Охридского озера. Северо-западную Македонию решено было передать Сербии, но с существенной оговоркой: границы этой зоны будут уточнены Россией. Так македонский вопрос был затронут при подписании договора между Болгарией и Грецией. Но здесь стороны не пришли к общему соглашению о территориальном размежевании в Македонии: Греция желала иметь все или ничего [34].

В 1912 г. напряжение на Балканах усилилось. Турки устроили резню славянского населения в Македонии. Это было воспринято как сигнал к началу мощной антитурецкой пропаганды и военных действий. Военные действия балканских союзников против Турции развернулись на двух главных театрах военных действий – западном (Македония, Албания) и Фракийском [35]. Основные силы сербской армии действовали в Македонии. Сербы заняли Скопье, Велес и Призрен. Весь ноябрь в Македонии шли бои. А к концу ноября сербы практически без сопротивления овладели северо-западной, западной и центральной Македонией. Активное участие в военных действиях против турок приняли македонские повстанцы, которые вели партизанскую борьбу на коммуникациях турецких войск. Всего было создано 12 батальонов, насчитывавших в своих рядах более 14 тысяч добровольцев из македонской эмиграции [36]. Кроме того, значительное число выходцев из Македонии сражались в составе частей регулярной болгарской армии. Также отряды македонского ополчения принимали участие в осаде Адрианополя и в боях в Восточной Фракии.

Поражение турок оживило идею Балканской федерации славянских народов. Вновь прокатилась волна массовых выступлений македонцев под лозунгом "Балканы – балканским народам". Растет национальное самосознание македонцев.

В освобождении балканских земель от турецкого господства македонское население проявило большую активность. В Македонии действовали независимые четы революционеров, которые оказали большую помощь сербской армии. Победа над турками принесла освобождение Македонии, однако международные споры не разрешили македонского вопроса.

Болгарские войска заняли восточную часть Македонии, сербские – западную и через Албанию вышли к желанной Адриатике, греческие – большую часть Южной Македонии. Однако для сербов выход к морю был утрачен после

провозглашения Албании независимым государством. Сам раздел македонских земель также не устраивал бывших союзников. Сербия, "потеряв" море, требовала от Софии в виде компенсации Вардарскую долину. Афины выступали за передачу занятых Болгарией некоторых территорий юго-восточной Македонии и признание греческих прав на Салоники. Болгария добивалась пропуска ее войск в западную Македонию, занятую сербами и греками.

Македония в результате Первой балканской войны оказалась оккупированной войсками трех государств (Сербия, Греция, Болгария) и фактически расчлененной. Обращение группы македонских эмигрантов в Петербурге от 14 марта 1913 к конференции послов в Лондоне с требованием создания независимой Македонии в рамках таможенного союза балканских государств осталась без результатов. Вскоре противоречия из-за Македонии между Сербией и Грецией с одной стороны и Болгарией – с другой начали проявляться открыто. Сербское правительство потребовало от Болгарии ревизии соглашения 1912 г. о разделе Македонии. Болгарское же правительство требовало присоединения к Болгарии всей Македонии и настаивало на точном соблюдении условий сербско-болгарского союзного договора 1912 г. В самой Македонии, где по – существу сохранился оккупационный режим, установленный еще с момента присоединения ее к Сербии, положение было тяжелым. Новая война после заключения сербско-греческого тайного антиболгарского договора (май 1913 г.) была на пороге. Болгария готовилась к войне в надежде завершить решение македонского вопроса в свою пользу [37].

В июне 1913 г. болгарские войска без объявления войны совершили нападение на сербские части, расположенные в Македонии. Так началась Вторая балканская война, в результате которой против Болгарии выступили Сербия, Греция, Черногория, Румыния и Турция. Болгарские войска, окруженные со всех сторон, яростно сопротивлялись, но, понимая свой проигрыш, Болгария запросила мира. По условиям мирного договора почти вся освобожденная от турок Македония была поделена между Сербией и Грецией, установившими между собой общую границу.

К Сербии отошла западная и центральная часть Македонии (так называемая Вардарская Македония). Греция полу-

чила южную ее часть (Эгейская Македония). Лишь небольшой Пиринский район Македонии был оставлен за Болгарией [20].

В самой Македонии активного сопротивления оккупации не было, хотя существовали такие формы пассивного отпора, как сокрытие оружия, утаивание продуктов от реквизиций, дезертирство из армий новых властителей. Такая ситуация была обусловлена рядом причин.

Во-первых, для некоторых этнических групп македонского населения, например, греков, новый порядок означал воссоединение с исторической родиной. Во-вторых, в результате эмиграционных процессов Македония лишилась значительной части инициативной группы населения. В-третьих, для оставшихся жителей сформированная в течение столетий привычка к повиновению стала неотъемлемой чертой их поведения. В-четвертых, степень общественно-политического сознания крестьянской массы была на весьма низком уровне, что являлось следствием как самого уклада жизни, так и тех часто несправедливых и насильственных мер, которые применялись болгарами, греками, сербами, турками против населения Македонии.

Такая политика проводилась болгарскими, греческими, сербскими властями на присоединенных территориях, прежде всего в сфере просвещения и религии, вплоть до насильственной замены имен и фамилий. В докладе Международной комиссии, созданной для информирования мировой общественности о Балканских войнах 1912 - 1913 гг., все правительства и армии воюющих союзников обвинялись в жестокостях по отношению к военнопленным и гражданскому населению [38].

Особенно тяжелым было положение в Македонии, где по существу сохранился оккупационный режим, установленный там еще с момента присоединения ее к Сербии. Еще осенью 1913 г. в некоторых Македонских областях, присоединенных к Сербии, и в Косове вспыхнули волнения. Восставшие выступили против насильственной политики сербизации. Восстание было жестоко подавлено войсками.

Начало Первой мировой войны 1914 – 1918 гг. между двумя империалистическими блоками – Центральными силами во главе с Германией и Австро-Венгрией и силами Антанты, предводимыми Францией, Россией и Англией – опять сделало актуальным македонский вопрос. Оба блока сосредоточили свое внимание на Болгарии. Так как главной проблемой в отношениях между балканскими странами был вопрос кому

будет принадлежать Македония, в дипломатических комбинациях эта тема опять заняла первое место.

В этой ситуации Антанта предложила Сербии уступить Болгарии бесспорную зону Македонии. Правительство Пашича в Сербии отказалось уступить Болгарии всю так называемую бесспорную зону в Македонии; оно соглашалось, да и то под большим давлением, на передачу лишь части этой зоны. Между Германией и Болгарией был подписан договор о союзе, Германия обещала Болгарии, за выступление против Сербии, всю Вардарскую Македонию, входившую в состав Сербии. Болгария же по вопросу Македонии в течении 1914 – 1915 гг. Притворялась нейтральной, но по сути дела была в тесной связи с силами Центрального союза, представляя им в распоряжение верховистские четы для оказания давления на Сербию и террористической деятельности. Особенно тяжелый удар нанесли верховистские четы нападением в районе Удово и Валандово, совершенным 2 апреля 1915, с задачей пресечь железнодорожное сообщение Скопье – Салоники. Осенью 1915 г. Болгария официально вступила в войну на стороне Центральных сил [39]. Болгарская армия, воспользовавшись занятостью сербских войск на фронте против Австро-Венгрии, быстро захватила ту часть Македонии, которая находилась под сербским управлением после Бухарестского мира, и вышла на греко-сербскую границу. В течении всех лет войны Македония была превращена в арену уничтожения и опустошения национальных богатств македонского народа. Македония была оккупирована и превращена в поле боя двух блоков. Часть Македонии, находящуюся северно от линии фронта, держали силы Центрального союза, а оккупированной администрацией руководили болгарское государство. Часть Македонии к югу от линии фронта формально была под греческой властью, но фактически - под властью собранных там сил. Такое положение послужило причиной частых столкновений между сербскими и греческими властями.

Положение македонского народа было одинаковым в двух частях. Действительно, болгарские оккупационные власти пытались создать впечатление одинакового положения Македонии и Болгарии [40]. Однако, это была только видимость. Македонское хозяйство и население было подвержено тяжелой эксплуатации. Была проведена всеобщая мобилизация македонского населения. В стране растет недовольство, которое переходит в отпор, вначале пассивный –

неявка на мобилизационные пункты, а затем активный – уход в подполье и употребление оружия против оккупантов. Населением Македонии рассматривалась исключительно как сербское дело. Македонцы массово уклонялись от мобилизации, а призванные в армию дезертировали при каждом удобном случае или сдавались в плен. Сербское военное командование считало македонцев настолько ненадежными солдатами, что использовало их в основном для нанесения тыловой службы. Дезертиры-македонцы уходили в горы либо бежали в Болгарию. Активизировалась деятельность ВМРО. Эта организация создавала в горах вооруженные партизанские отряды, которые нападали на сербских жандармов. При этом часть деятелей ВМРО добивалась образования Македонии, в то время как другая стремилась к объединению Македонии с Болгарией. С молчаливого согласия болгарских властей это крыло ВМРО создало базу на территории Болгарии, откуда македонские партизаны совершали диверсионные вылазки в Македонию [41].

Борьба усилилась с победой Октябрьской революции. Все чаще вспыхивают бунты против войны.

Еще более жестокой эксплуатации македонский народ был подвержен в секторе, управляемой Антантой. Военные условия жизни македонского народа, использование материальных и людских резервов дополнялись разрушением и уничтожением македонских поселков. Множество сел в результате постоянных бомбардировок было стерто с лица земли.

После Февральской и Октябрьской революций 1917 года в России и выхода ее из войны македонский вопрос снова оказался на первом плане. Македония на этот раз предлагалась Антантой в качестве цены подписания сепаратного мира [42].

В условиях первой мировой войны македонский народ остался верным основной программной цели македонского национального движения – достижения автономии Македонии. С окончанием Первой мировой войны македонские земли, удерживаемые Болгарией и Сербией, вновь подверглись переделу. И здесь осталось незамеченным политически наивное Программное обращение Македонского революционного комитета из Петрограда (18 июня 1917 г.) о создании Балканской федеративной демократической республики в составе Македонии, Албании, Черногории, Греции, Сербии, Болгарии, Хорватии, Боснии и Герцеговины, Словении, Фракии, а так же

областей со смешанным населением с республиканским статусом [43].

В конце войны вновь встал вопрос о будущем Македонии. Все говорило, что этот вопрос будет одной из множества проблем, которым посветит внимание будущая конференция.

На Мирной конференции в Париже обсуждался вопрос о введении в Македонии специальной администрации. На последующем заседании рассматривался проект предоставления Македонии автономии в рамках Югославии. Но эти предложения были отклонены.

Версальский мирный договор закрепил раздел исторической области Македония. Сербская Македония (так называемая Вардарская Македония) под названием Южная Сербия и Струмица с окрестностями вошли в состав Королевства сербов, хорватов, словенцев (с 1929 г. – Королевства Югославия), Эгейская Македония была включена в состав Греции, Пиринский край – Болгарии. Возникшие и развивавшиеся в конце XIX – начале XX в. среди славянского населения Македонии процессы складывания македонской политической и культурной общности получили свое дальнейшее развитие в 20 – 30-х гг. на территории Вардарской Македонии [44].

С этого момента национально-освободительное движение пошло на спад, но только до начала второй мировой войны, в ходе которой Болгария вновь попыталась решить свою давнюю задачу. Однако, поражение Германии не позволило ее осуществить. События в Македонии конца XIX – начала XX вв. были многомерными, в них переплетались разнообразные противоречия и конфликты. Они были вызваны не только политикой Османской империи, отсталые порядки и жестокий гнет в которой оказались в непримиримом противоречии с жизненными устремлениями поработенных народов. В македонских событиях того времени проявился и естественный, адаптационный кризис тех социоэтнических групп, которые с огромным трудом преодолевали проблемы совместимости в процессе образования наций. Их нацеленность на национально-территориальное размежевание приводила к кровопролитию, принявшему хронический характер.

Изучение событий этого периода очень важно в наши дни, когда в свете нынешних событий Балканы опять превращаются в "пороховой погреб Европы".

Библиографические ссылки:

1. Струкова К.Л. Проблема национально-освободительного движения балканских народов //Балканские исследования. Основные проблемы балканистики в СССР. Вып. 5. М., 1979. С. 21.
2. Карасев А.В., Косик В.И. Этапы борьбы македонского народа за независимость //Македония: Путь к самостоятельности. Документы / Сост. и отв. редактор Е.Ю. Гуськова. – М., С. 12 – 13.
3. Там же. С.13.
4. История Югославии. В 2 т., Т.1., М., 1963. С.628.
5. Там же.
6. Там же. С.629.
7. Болгария в первой половине XX века // [http:// his. 1 septemer.ru/articlef. php? ID=200204202](http://his.1septemer.ru/articlef.php?ID=200204202)
8. Мартыненко А.К. Русско-болгарские отношения в 1894-1902 гг. Киев, 1967. С.279.
9. Божилова Р. Сърбия и българското националноосвободително движение в Македония в началото на XX в. // Българският национален въпрос след Берлинския конгрес (до социалистическа революция). София, 1986. С.22.
10. Грънчаров С. България на прага на 20 столетие. София, 1986. С.213.
11. Дюлгерова Н. Руски щрихи към източния въпрос (1894-1904). София, 1997. С.177.
12. Грънчаров С. Указ. соч. С. 214.
13. Там же. С.130.
14. АВПРИ Ф.180. Д5660. л. 45 об. - 46.
15. Реформы в Македонии. Дипломатическая переписка. 1902-1903. С.-Пб., 1906. С.1 -2.
16. Грънчаров С. Указ. соч. С. 183 – 184.
17. Карасев А.В., Косик В.И. Указ. соч. С.14.
18. История Югославии... С.633.
19. Там же. С.634.
20. Болгария в первой половине XX века // [http:// his. 1 septemer.ru/articlef. php? ID=200204202](http://his.1septemer.ru/articlef.php?ID=200204202)
21. Исаева О.Н. Мюрцштегский опыт "умиротворения" Македонии //Македония: проблемы истории и культуры М., 1999. С.84.
22. Там же. С. 83 – 84.
23. Там же. С. 91.
24. Там же. С.92.
25. История Югославии...С. 636.
26. Карасев А.В., Косик В.И. Указ. соч. С.15.
27. Исаева О.Н. Указ. соч. С.95.
28. Косик В.И. Гордиев узел Балкан//Македония: проблемы истории и культуры М., 1999. С.63.
29. Болгария в первой половине XX века // [http:// his. 1 septemer.ru/articlef. php? ID=200204202](http://his.1septemer.ru/articlef.php?ID=200204202)
30. Исаева О.Н. Указ. соч. С. 95.
31. Болгария в первой половине XX века // [http:// his. 1 septemer.ru/articlef. php? ID=200204202](http://his.1septemer.ru/articlef.php?ID=200204202)

-
32. Чистов В.Г. Этнические корни балканской войны 1999 года// http://www.e-journal.ru/p_zarub-st1-15.html
 33. История Югославии... С.640.
 34. Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. М., 2002, С. 105 – 107.
 35. История Югославии... С.641.
 36. Там же.
 37. Карасев А.В., Косик В.И. Указ. соч. С.17.
 38. Бирман М.А. Македонский вопрос в период Балканских войн 1912 – 1913 гг. и политика России // Балканские исследования. Россия и славяне. М., 1992. Вып. 15. С. 186.
 39. История македонского народа. Скопье, 1975. С. 223.
 40. Там же. С. 224.
 41. Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Указ. соч. С.136.
 42. История македонского народа... С. 225.
 43. Косик В.И. Указ. соч. С. 70. Карасев А.В., Косик В.И. Указ. соч. С.18 – 19.

**ЈАЗИКОТ ВО
ЦРКОВНОСЛОВЕНСКАТА
ПИСМЕНОСТ ВО
МАКЕДОНИЈА**

Драги СТЕФАНИЈА

- *За јазикот и славенски
- Сопаромакедонски елементи во современиот
македонски јазик и дијалектите*

1.

„Словенството е малку изучувано, дури и од самите Словени. Тие меѓу себе не се познаваат, така што или се потценуваат или се натценуваат. Оттаму и недоразбирањата коишто предизвикале страшни борби и крвави војни во коишто времено печалеле едни, но целосно секогаш губело словенството, како голема челада. Тој факт не го осознал ниту еден член од словенското семејство. Тоа е огромно, многу силно и моќно и при еден договор, при едно културно-духовно зближување и општење би можело да игра многу важна ролја во историјата на човечката цивилизација. А Словените страдаат од недостиг на едно разумно разбирање и насочување”.

Словенските народи се едно од најбројните и секако најраспространето племе во светот. И покрај сите јазични и културни разлики ги има над 350 милиони, коишто живеат од Владивосток до Трст и од Солун до Гданск, па дури и пошироко. Се смета дека животот на оваа голема заедница од луѓе со сличен јазик постоела околу 2.000 години пред Христа (гледај ја археолошката таблица). Но за нив, како за луѓе

неписмени, пишувале други, главно Грци и Римјани и често ги прикажувале како Готи, Келти, Германи, Вандали, Литванци и Грци дури. Инаку Словените се од ариска или индоевропска племенска група. Името, како и

прататковината на Словените е преполна со претпоставки и неодржливи хипотези.

Индоевропеистите ги споредуваат Словените со Илирите и Сарматите или со Германите и Вандалите, коишто дошле од централна Азија во Европа меѓу 5. и 4. в.п.н.е. Денес тие се рашириле на исток до Пацифик (Тихи Океан), на запад до реката Лаба (Елба), Чешките Планини, северните Алпи, на север до Ледениот Океан, Балтичко Море и на југ до Бело или Егејско, Јадранско и Црно Море.

2.

Претпоставките и местата за животот на Прасловените во нивната прататковина немаат крај. Полскиот научник Мошински во 1957 година смета дека тие во 1.-от век п.н.е. живееле околу реката Днепар, а друг научник во степите на Црно и Касписко Море и Казахстан. Во бронзено време, пишуваат други научници, Словените живееле на обата брега од среден Днепар до Висла и Одра. Во Несторовата хроника на рускиот монах Нестор, Словените се сместени северно од Дунав и по текот на реката Тиса. Потоа се јавуваат теории коишто ги поставуваат Словените меѓу Рајна, Западна Украина, Волга, Балканското Подунавје, па цела Централна Европа, други во Закавказје, Иран, трети во Мала Азија, источен Медитеран, источна Анадолија, северна Месопотамика (Ирак). Но денес се издеференцирале 4 теории, кои почиваат на хидрографски, планински, историски и лингвистички определби.

Во археолошкиот преглед на човечките култури камената доба (палеолит, мезолит, неолит), бронзената доба и железната доба се поставува прашањето во која од нив спаѓаат Словените, кога се појавиле како племе, народ на своја територија, свој живот, култура, јазик, историја. Тоа прашање е важно со оглед на фактот дека Словените и денес се најкомпактно племе кое се протега на два континенти, со најбројни сличнородно население и со јазик (и покрај сите разлики) поблизок отколку кај помалите или поголемите народи, како оние разлики што постојат кај Германците, Кинезите или Индусите. Иако за тоа постои

богата литература, тој проблем не е решен. Постојат многу податоци за тоа каде била прататковината на Словените, но тие не се доволно прецизни да го решат тој проблем. Сето се сведува на претпоставки и тука треба да се оперира само со хипотези, како за многу нерешени проблеми во животот, прифаќајќи само аксиоми. Доказите треба да се бараат комплексно и тоа не само во археологијата, туку и во историјата, јазикот, целата култура. Наше е само да ги интерпретираме познатите факти од лингвистички аспект со денешен поглед.

Определувањето на прататковината на Словените пред преселбите на народите е, секако, условно или приближно и тоа време се протега од 2.000 г.п.н.е. Иако знаеме многу малку и за тој период имало големи раздвижувања на народите, онака, како што во наше време претставувала преселбата на многу народи во САД, а потоа во Австралија, а денес големите движења од Азија во посигурната и богата Европа. Тие народи не живееле секогаш на ист простор. Кога народ почнува да се сели од него се одделуваат неколку племиња. Тоа е само претпоставка. Но сепак, видливи се резултатите од преселбата. Уште не е решен проблемот на индоевропските народи од 5.- 4. милениум, чија територија се протега од реката Рајна до Западна Украина, од горна Волга до Црно Море, за да се прошири на балканско-подоунавското подрачје, па на Закавказје, Индија, Иран, Мала Азија и Источен Медитеран.

3.

Меѓу првите што теоретски се занимава со словенската прататковина е Словакот Павел Јозеф Шафарик, којшто ја создаде *карпато-словенската теорија* во која ги поставува Словените северно и источно од Карпатите, Галиција, Подолие, Волимија кон кое ја го додава Подоунавје. Тоа била доминантна теорија во целиот 19. и долго во 20. в. Подоцна се јавуваат уште неколку теории.

Друга е *висланско-одранската хипотеза* на полскиот славист Тадеуш Лер Сплавински (1946), во која ги сместува Словените меѓу реките Одра и Висла па сè до Днепар. Неговите аргументи се лингвистички. Многу словенски хидроними меѓу овие 2 реки се слични или еднакви. Така на пример во Полска постои река Коломња, а во Украина Коломијка или река Осна во Полска и Осница во Белорусија. Дека тоа се протегало дури на море – Балтик, е фактот што кај сите словенски народи постои зборот **море**, со што се означува голема вода, езеро, мочуриште.

Трета е *средноднејарската хипотеза* којашто ја создале Макс Нидерле, Кажимеж Мошински, Макс Фасмер, Федот Филин и др. Таа потекнува од втората половина на минатиот век и територијата на словенската прататковина ја лоцираат во Јужна Белорусија и Северна Украина. И оваа поставка се потпира на лексички соодветности идентични кај многу словенски јазици како оние за води: *(ј)езеро, блајно*, за дрва: *бреза, бор(ик), јасика, орев, врба, лија*; за шумски животни: *лисица, волк, рис, (ј)елен, гуска, мед*; за птици: *врана, гуска лебед*; за риби: *крај, сом, шјука*.

Четврта, најнова теорија е дунавско панонска потпрена на историските докази од „Несторовата хроника”, според која прво се населиле во Чешка, Словакија, Унгарија, Романија и Бугарија, а оттаму се рашириле на денешните земји. Набргу оваа поставка е отфрлена, но во последно време се јавува мислење за нејзино оправдување. Причините се лингвистичко историски. Ако за Словените постоел етнонимот *Венеди, Венеџи*, тогаш името на градот во вода Венеција можел да се изведе од тој корен. Освен тоа познато е дека Словените Дунав го нарекувале *Норик*, а тие биле *Норици* во 4 .в.п.н.е. Келтите ја опустошиле таа територија во горниот и средниот тек на Дунав. Значи, Словените живееле во Норик, но близу или околу Венеција. Тоа им дава право на словенечките венетолози за нивното тврдење дека Словенците се староседелци, а не доселеници. Оваа хипотеза може да значи дека барем

десетина века пред тоа и ова големо племе имало своја претходница. Во тој случај и тврдењето на нашите александромакедонолози дека денешните Македонци не се доселеници од 6. век, туку старо племе, што ја создало античка Македонија и најголемиот стратег во антиката Александар Македонски Велики. А тие елементи, како и сите претходни, откриваат можност за промена на досегашниот стереотип за преселбите на народите и нова теорија. За почит!

Интересно е што во украинскиот фолклор има песни за Дунав, којшто е многу оддалечен од Украина. Тоа го забележуваме и во македонската народна песна во која се сретнува Дунаф, бел Дунав. А тоа значи Словените во 6. в. се враќале на старата територија на целиот Балкан и средоземските острови, чијашто територија порано, уште кон 500 г.п.н.е. можеби и порано ја населувале. Затоа има оправдување на сегашните антички македониолози, коишто би ги нарекол филипоалександролози, во современиот македонски јазик или дијалектите во него наоѓаат стотици и илјади зборови од македонскиот јазик на Александар Македонски. Зашто ако ваквото докажување со аргументи го нарекуваат хипотеза, со право можеме да речеме дека и усвоената историска вистина за словенското населување на Балканот во 6. в. е, исто така, хипотеза, бидејќи цврсти докази за тоа нема. Во таков случај можеме да речеме дека прасловенската татковина во еден период (предисториски) имала координати на исток по реките Волга и Днепар, на север источниот Балтик, на запад Одра, Висла, Дунав и јужно од него на Балкан до Пелопонез, медитеранските острови во Бело Море, Мраморното Море и Црно Море.

Најголем број научници денес сметаат дека прасловенскиот јазик бил формиран кон средината на првиот милениум п.н.е. А населението од овие краишта живеело на југ кон Балканот или на исток зад Карпатите или се мешало со новите и старите племиња и се создале разни антрополошки типови на Словените, но јазикот им останал со ист корен.

.....

4.

Речиси три милениуми името Македонија и Македонци се јавува во светската историја со почит и контр-аверзи. Населени во граничниот појас меѓу два континенти: Европа и Азија, ја немаат таа среќа на засолнетите Словени на север, запад или на југот од нашиот континент за да не бидат секогаш први на удар од други воневропски народи (Хуни, Готи, Татари, Османлии).

А од друга страна Македонците како словенско племе ја имало таа историска среќа или несреќа што со нивното име се поврзуваат сите најважни суштински историски моменти од историјата на европската цивилизација, како што се подемот и генијалноста на Александар Македонски, неговиот учител Аристотел без кого не може да се замисли денешната филозофија, славната египетска македонска династија на Птоломеј во Египет поврзана со бисерна александриска библиотека и неповторливата кралица Клеопатра.

Македонски трагови има не само на Балканот во Европа, туку и во Африка, Азија, а денес и на сите континенти.

6.

Треба да се нагласи дека праисторијата не само во Македонија, туку и во Европа е малку обработена и на неа ѝ се посветува мало внимание. Како пример да наведам дека во тритомната македонска историја во првата книга се обработени дваесетина странички. Во светот се прифатени стереотипи бранети од науката во академиите и универзитетите. Сепак, некои универзитети дозволуваат некои експериментални потфати и расправаат по некои хипотези и теории. Таков е случајот со македонските антички археолошко лингвистички зафати на некои академски стручни лица и аматери, на коишто науката гледа сомнително или со несфатлива затвореност, која што не е карактеристична за прогресот. Тоа е забележително и кај

словенечката наука, која се нафрла врз аргументите на венетолозите и барањето словенска основа во најстарата форма на јазикот од таа алпско-медитеранска територија. Очигледен е и примерот со Српската академија на науките, која нафрлајќи се врз трудот на Радивое Пешиќ „Винчанско писмо” формира цензорски комитет против него, иако на Запад, во Америка и Италија се одбранети дисертации на таа тема.

7.

Така во мај 2004 година новосадскиот оддел на САНУ организира меѓународен симпозиум под наслов „Неолитскиот систем на симболи во Југоисточна Европа” на која се изнесоа низа тези во врска со четвртата хипотеза за пренесување на почетоците на светската писменост во среднодунавското подрачје проширено со вардарско-моравското поречје, односно југоисточен Балкан како колепка на светската писменост стара 4.000 - 5.000 г. пред Хр., наспроти голем дел српски академици што ги сметаа буквите што ги пронајде и протолкува проф. Радивое Пешиќ во публикацијата „Писмото од Винча” („Винчанско писмо”) како знаци за означување мерки, броеви и слично. Всушност Р. Пешиќ во спомнатата книга ја прикажува франпантната истоветност на камените записи од Винча со српската кирилица, како и другите кирилски азбуки, стари 4-5 милиниуми пред Христа. Потврда дека тоа не се обични знаци туку азбука служат материјалите од Лепенски Вир близу до Гердап крај Дунав. Како за неолитското писмо од Винча и Лепенски вир кон Р. Пешиќ се придружува и Светисав Билбија во книгата „Староевропскиот јазик и писмо на Ертурците”. На симпозиумот зеле учество голем број туѓунци со име како американскиот антрополог и лингвист, унив. професор Шон Милтон Вин или проф. Божидар Митровиќ од Руската правосудна академија. За овој проблем се напишани повеќе докторати под покровителство на авторитетот од Калифорнискиот универзитет покојната д-р Марија Гимбетас, археолог, и денес се вршат мултидисциплинарни истражувања на праисторијата на југоисточна Европа, односно Словените. И тоа во

Америка! А не во некоја словенска земја!? Голем дел научници ги прифатиле тезите на Пешиќ и Билбија и многумина станале магистри и доктори на науки проучувајќи ги овие интересни проблеми. Главната теза беше дали знаците од Подунавјето од Винча и Лепенски вир се спротивставени или еднакви на оние во Троја или кај Етрурците. И оваа научна дискусија се прошири на вардарско-моравскиот регион, сечејќи го Балкан до север кон југ со што ги засегна нашите, македонски антрополошки лингвисти, којшто ја проучуваат старата цивилизација од и пред времето на Александар Македонски и татко му Филип 2. Така доаѓаме до нашите филипо-александролози и не треба скептички да гледаме на истражувањата на Александар Донски, Васил Иљов, д-р Ташко Белчев, д-р Илија Чашуле и други, коишто чепкајќи по нашето далечно минато откопале многу значајни работи заборавени под земја и во нашата памет го вратија во спомен името на најславната и најголема империја во светот и се обидуваат да докажат дека камените рески се букви, знаци на писмо, а не само рабушки записи. Барајќи зборови од минатото споредувајќи ги со сегашните македонски, често има некои грешки, но и точности. Ако тие знаци од Подунавје и Повардарие потекнуваат ако не 5.000, барем 4.000 г.п.н.е. тие го уриваат утврдениот ред со индогерманската, односно индоевропската теорија за постанокот на јазиците и писмото. Ако е така, поставуваме прашање зошто кога некои европски народи што живееле околу Дунав, Морава и Вардар имале потреба да прифатат целосно други јазици и писмо од Индија, Персија, Вавилон? Одговорот е дека комуникацијата како трговска, културна, јазична постоела и се дополнувала преку Мала Азија, Балкан и Европа. Значи во јазична смисла можеле само да се дополнуваат, да се разменуваат и да се позајмуваат одделни зборови, идеи, писмени решенија итн.

8.

Тоа е значајно откритие на кое науката не треба да ги затвора очите. За да се види сличноста на винчанското писмо со современата српска (и не само српска – заб. моја) кирилица ја пренесувам систематизацијата на Пешиќ, според *Цензорски комисијей иројив Пешиќа*, НИН бр.2787 од 27.05.2004, 34:

Јас ќе се задржам само на некои зборови коишто ги сретнав (при едно мое патување во Индија (декември 2003, јануари 2004 година) во еден буквар (сликовница) од хинду јазикот и ќе покажам каква форма имаат некои од нив денес во македонскиот јазик. Дали тие дошле од Индија преку Среден и Блиски Исток во Европа или обратно е големо и интересно прашање, кое нема да се обидам да го решам, туку само го поставувам. Но ова што ќе го спомнам, важно е дека го има во сите погоре спомнати цивилизации од Индија до Македонија и погоре на Балканот. Ова се само размислувања врз конкретен материјал без претензија да бидат прифатени како веродостоен доказ за движење на зборовите преку материјалните продукти од Балканот, Мала Азија до Индискиот потконтинент или обратно! Едно е сигурно дека овие зборови, со разни модалитети и мали промени, во коренскиот дел останале заеднички-евроиндиски или индоевропски. Тие се (Табела 1):

анар, тоа е форма од хинду јазикот за макед. **нар** во дијалектите, а книжевно: *калина*, народно *калинка*, *калинчица*, латински: *punica granatum*. Во македонскиот јазик е означено како турцизам, веројатно примено преку тој јазик од персиското *нар*.

ангур на хинду јазикот значи **грозје**, а во македонскиот е исто така грозје, но како книжевна форма е примено *јаџурдина* = доцно грозје што не созрева. Во охридскиот говор постои формата *јагурина* = што значи незрело, незрело, кисело грозје, *независно* дали незрело на крај или не е уште зрело, зашто е рано. Не е грозје ранка.

бандар на хинду значи **мајмун**, а на македонски *бендер* е вид петел, а *бендерка* вид кокошка. Една игра од моето детство (се викаше „Квачка и пилина“ имаше ваков говорен терк. Кога сите стоевме кај квачката (некој кој „пасеше“, ја водеше играта), таа ќе прашаше:

- Спијте, спијте пилина?
- Спијаме, беше нашиот одговор.
- Попејте една песма! – викаше квачката
- Ку-ку-ри-куу,у,у,у,у,у.

- Бендерска!
- Акха-акха-акха,а,а,а,а,а,а.

Интересна е еднаквата форма за именување на две разни животни: мајмунот во хинду и петелот во македонскиот. Сепак, и едното и другото е именување на животни, навистина различни, но животни.

јанган значи *огон* на хинду, на макед. = пожар, навистина дилајектно и тоа како турцизам. Во турскиот јазик *jangan* е (пожар, огон) , а во персискиот е *jangan*.

парде означува завеса во хинду јазикот, како нашето *йерде* и тоа не само заради артукулационата блискост, туку и заради значењето. Еднаква форма има и во персискиот и во турскиот јазик. Разлика може да се јави во родот, во македонскиот и турскиот е од среден род, а во персискиот може да биде од женски род – *перда*.

тматар (на хинду) = за книжевната форма *доматта*, односно за патлиџан, френка (познат во македонските дијалекти). Оваа форма – *домат*, веројатно, не дошла преку турскиот јазик, иако најголем број зборови сме го примиле точно преку турскиот јазик.

тарбус = кај нас низ говорите познат како - *карпус*, *карпуз* (со мноштво деривативни форми: *карпуче*, *карпушче*, *карпузуле* или аугментативот *карпузиште*) за книжевната форма *лубеница* (деминутив: *љубениче*). Наследен од како турска заемка, позајмена и во турскиот од постарата персиска форма *harbuze, harbuz* , се задржал и кај Русите како *арбуз*, односно кај Полјаците како *arbuz*.

шалгам = за репа, коешто е многу слично на *шаргареја*, како што е во српскиот јазик, а и во некои македонски говори така го викаат морковот (веројатно позајмен од српските („кувари”) готвачи, коишто порано ја преплавуваа Македонија. Зборот *шарлаган* во македонски дијалекти значи масло од сусам.

шатри = чадор на хинду јазикот. Во Струга и Струшко чадорот го викаат *шаџор*, но и функцијата на она што на сите ни е познато како шатор е еднаква: да заштити од дожд, од сонце.

И еве некои зборови што сум ги сретнал во други книги поврзани со Индија. а имаат некаква блискост со македонскиот или другите словенски јазици (*Табела 2*):

алал означен збор како *бла̄гослов, она шѣо е верски дозволено, ѝпросѣено*. Во турскиот *h̄elal*, е позајмен од арапскиот јазик: *alal, alaliti, halal, halaliti*, а уште постарата форма е хебрејска *hallal, hileljah* за познатото во сите јазици алелуја, алилуја /aleluja, aliluja со значење: *слава ѝебе Госѣоди, Слава на Госѣода, Славейѣ го Гѣсѣода*. Затоа, мислам, не е грев ако **алал** влезе во секојдневната комуникација во македонскиот јазик како народна форма за алилуја. Амин!

качча староиндиски збор за македонската *куќа*, слично на словенечкото *kašća* или бугарското *к љ щ а* го сретнав во еден опис на животот во Индија. Се однесува на место за живеење.

Без претензии, само со извесно укажување спомнувам неколку зборови, чијашто артикулациона блискост може да биде зачудувачка:

ѣамла - за еден вид цвеќе, слично на камелија;

хамах - за лажица, со очигледно оноματοпејско потекло, кога на малите деца им се дава јадење што тие, според леснотијата на својот изговор го изговараат како *ама-ам* еднакво како *ма-ма*, со едно а пред *ма*. Зборот се чита како **анхам** ;

дамру – за вид тарабука. Зарем зборот не е сличен на италијанскиот **тамбурино** еден вид мало тапанче како дајре.

дакан - е име за тенџере. Не може ли тоа да биде име нашиот **тиган**.

ладки - е име за девојче, како **леди**.

ван – е шума, блиску до изговорот **валд**.

.....

За таа зборовна аргументација ги предаваме и сликите од таа сликовница за основно училиште, со писмото што го викаат **девангари**, транслитерирани на латиница (забележана од Индус) и уште еднаш препишани на кирилица. Прво се оние документи од *анар (нар)* до *шайр*, а потоа делот без претензии, кои заради блиската артикулација и функција вредат да се спомнат (од *хамах* до *дакан, дамру*):

A	A	A
B	V	B
Г	G	1
Д	D	△
E	E	⊗, E, ψ
Ж	Z	X, #
З	Z	3
и, н, њ	I	I
K	K	K
Л	L	Λ
M	M	M
O	O	O
P, p	R	4, p
C	R	G, >, >, >
T	S	f, ↑
У	T	Y, Z, y
Ф	U	φ
X	F	X
Ц	H	Ц
Ч	C	Ч
Ц	Č	Y, ц
Ш	Dž	Ш
	š	

Стоја ПОП-АТАНАСОВА

АКРОСТИХОТ ВО КЛИМЕНТОВАТА ПОЕЗИЈА

Химнографското творештво на нашиот најистакнат средновековен писател, Климент Охридски, не престанува да го привлекува вниманието на проучувачите на старата книжнина. За првпат е откриен како писател во 1840 година, кога во еден зборник од крајот на XII и почетокот на XIII век се пронајдени три негови слова, во чишто наслови се чита името на нивниот автор. Проучувањето на Климентовото творештво не престанува и денеска; сведоци сме на постојаниот интерес на проучувачите на неговото творештво во повеќе славистички центри, којшто придонесе за збогатување на сознанијата за литературната активност што се одвивала во Охридскиот книжевен центар во средновековна Македонија, како и за нејзиното влијание врз другите словенски средини во тоа време. Многубројните истражувања, коишто во последно време се интензивираат, а се насочени пред сè кон проучување на зборници од литургиски карактер, во чишто состав е можно постоење на негови оригинални поетски дела, ни даваат претстава за големото разнообразие на овој вид книжнина, создадена уште во почетниот период на формирањето на старословенскиот јазик. Оригиналните поетски творби создадени од македонските книжевници се употребуваат во првите векови од развојот на старата книжевност, зашто во XIV в. се отстранети од богослужбените зборници, за да се заменат со дела на истакнати византиски химнографи. Поради унификацијата што се преземала од официјалните црковни власти, некои од Климентовите поетски творби (*Канонот посветен на айосџолоџ Пеџар* на втори глас и *Канонџ џосвеџен на Боџородица за џеџок* на четврти глас) се пронајдени само во зборници од руска провениенција (Крашенинникова 2000: 35-38). За нас е важно тоа дека повеќе оригинални химнографски дела успеале да се зачуваат и да стигнат до нас, и тоа во ракописни зборници

од различна провениенција. Меѓу нив значителен е бројот на поетските дела на најактивниот претставник на Охридскиот книжевен центар - Климент Охридски.

Неговите поетски творби се повеќе, а се зачувани во преписи од различна редакциска припадност. Тие се влезени во составот на литургиските зборници - минеи и октоиси, заедно со химнографските творби на повеќе истакнати византиски химнографи.

Во последно време се дојде до некои нови сознанија околу интересот на Кл. Охридски за пишување канони за прославување на светци од западно потекло. Во составот на минејот беа пронајдени негови творби посветени на Аполinariј Равенски (Йовчева 2002: 28-32), на свети Стефан и Стефан I папа Римски и на Алексиј - угледен римски граѓанин (Савова 2003: 7-11), со што се доаѓа до некои нови сознанија околу почетните размислувања за богослужбената практика и нејзиниот понатамошен развој.

Во повеќето од овие творби Климент го ставил својот авторски потпис во вид на акростих, додека за некои од нив зборуваме како за негови химнографски дела, тргнувајќи од нивните стилски и јазични особености.

Веќе рековме дека Кл. Охридски за номинација во неговите химнографски дела го користи фразовиот акростих, застапен во старата словенска литература во творбите на повеќе словенски книжевници. Фразов акростих вградил во својот канон посветен на апостолот Андреј и другиот значаен претставник на Охридската книжевна школа - Наум Охридски.

Нашето внимание во овој прилог ќе биде насочено кон некои проблеми поврзани со Климентовиот акростих. Лексиката на акростихот е непроменлива. Тој ги носи сите јазични особености на оригиналниот Климентов текст, а некои негови фонетски особености, како на пример мешањето на ђ и њ, се карактеристични за кирилските транслитерации на глаголските текстови и упатуваат на глаголскиот прототип. Но буквените знаци во него имаат двојна функција, зашто со нив се означуваат лексеми во акростихот и во основниот текст. Веќе е пишувано за лексемите рѡз(ѡ)ст(ѡ) и хр(ѡ)стовз и за нивната поврзаност со чешко-моравските јазични традиции. И двете лексеми се составен дел на акростихот во неговото дело посветено на

претпразненство за Рождество Христово. Во нашето понатамошното изложување ќе се осврнеме на тоа со која лексема Климент ги воведува буквите во акростихот. Свесни сме дека при изборот на лексемите постои одредено ограничување во тој поглед што е диктирано од содржината што се изложува, т. е. од тоа на кој светец, преподобен, маченик, маченица или празник е посветено химнографското дело.

Постојењето на повеќе преписи од исто химнографско дело ни дава можност да ги споредиме, при што лесно можат да се согледаат евентуалните промени што настанале во повеќекратното негово препишување. Обично во подоцните преписи препишувачите како да не биле свесни за постојењето на акростихот, како резултат на што доаѓа до помали текстолошки промени во почетокот на некои тропари. Иако за акростихот и неговата лексика зборуваме како за непроменлив дел на секоја творба, тоа не може да се каже за текстот на химнографското дело. Целиот текст, вклучувајќи ги тука и почетните лексеми, на кои ќе се осврнеме во понатамошното изложување, биле подложени на промени.

Кл. Охридски го користи фразовиот акростих. Подолг фразов акростих вградил во две свои творби: циклусот посветен на претпразненство на Рождество Христово и во канонот посветен на Ефтимииј Велики. Акростихот во Канонот за претпразненство на Рождество Христово, покрај тоа што го содржи името на неговиот автор, упатува на жанрот, на музичката и на композициската особеност на творбата како и на нејзината намена. Почетните букви на тропарите од зачуваните трипеснеци формираат фразов акростих во кој се чита Климентовото име: **КЛИМЕНТА ПАСНИ • ПРАД(З)ПРАЗД(Ь)НА ХР(Ь)СТОВОУ РОЗ(Ь)СТ(Е)У ТРИПАСН(Ь)НА ОСМОГЛАС...**

Од оваа Климентова творба постојат повеќе преписи, од коишто најстариот е оној што се наоѓа во Скопскиот празничен минеј, ракопис од XIII век што се чува во Софиската народна библиотека; творбата е регистрирана и во два празнични минеја (бр. 164, бр. 166) од ракописната збирка на Хлудов во Државниот историски музеј во Москва, кои исто така се од македонска редакција. Поцелосен е преписот и во ракописот бр. 23 од збирката во

Бугарската академија на науките, а само по неколку трипеснеци се зачувани во мимејот бр. 25 од Синајскиот манастир "Св. Катерина и во минејот бр. 75 од збирката на Ундолски и бр. 523 од ракописната збирка на Народната библиотека во Софија.

Споредувајќи ги преписите од *Скојскиоѿ ѿразничен минеј* и *ѿразничноѿ минеј бр. 166* од Хлудовата збирка, што ни беа на располагање, забележавме дека во почетокот на тропарите постојат мали текстолошки разлики коишто укажуваат на промените што ги направиле преписувачите. Во преписот од Скопскиот празничен минеј акростихот е прекинат во првиот тропар од осмата песна на први глас, чијшто почеток преписувачот го променил. Како резултат на оваа промена буквата *м* во лексемата климента во акростихот не постои. Така, наместо строфата *младе вѣваеѣ слово прѣвѣвноѣ ... 'младенец сѣана словоѿо вечно, ѿредвечно (Исус Христѿос)'* во преписот од ракописот бр. 166, во преписот од Скопскиот празничен минеј среќаваме *прѣвѣваеѣѣ слѣ прѣвѣвноѣ ... 'суиѿесѣвува, живее словоѿо вечно, ѿредвечно'* промена што не влијае во поголема мера на значењето. Разлика постои и во третиот тропар од осмата песна на четврти глас каде не дошло до нарушување на акростихот, но почетната лексема е променета. Во преписот од Скопскиот празничен минеј читаме *оѣскори спѣшно ивсѣѣ бл̄жене...*, а во празничниот минеј бр. 166 среќаваме друга почетна лексема во истиот тропар - *оѣдри спѣшно ивсѣѣ бл̄же*; и двете лексеми можат да се преведат на ист начин, тие се синонимни, а целиот израз го преведуваме со 'побрзај, Јосифе блажени...' Употребени се синонимните лексеми *оѣскорити* и *оѣдрити*, и двете со значење 'побрза'. Нивното присуство во Климентовите текстови наедно укажува на подоцнежните интервенции направени од преписувачите или редакторите на зборниците во чијшто состав се влезени химнографските дела на Климент. Тука мислиме на интервенциите направени на лексички план кои секако се мали, во споредба со графиските и фонетските промени од коишто биле засегнати овие творби.

За реализација на акростихот во преписите бр. 522 и бр. 166 послужиле лексемите: кь; лица; исаниѐ, исаниѐ; младе; ѐдеме, едеме; небо; таинство; адаамово, адамово; плѣть, плѣть; ѐдрь; слѣ, слово; небса, небеса; исаниа, исаниа; прѣѣтаѣа, прѣѣтаѣа; раѣи са, раѣи се; ѣсли; дръзѣи; прѣклонь, прѣклонен; роѣвомь, роѣством; адаама, адама; създаниѐ, създаѣниа; дѣде; на; адааме, адаме; хь, хь; раѣѣж са, раѣѣи се; слѣ, слово; трепетѣно, трепетно; отвѣръзѣеть, ѣвѣръзѣеть; виѣлешме, витлееме; оѣскори, оѣдрѣи; радостѣѣж, радостѣю; образа; зѣѣзѣоблюстѣла, зѣѣзѣоблюстѣле; слѣ, слово; трепетѣно, трепетно; оѣпостасѣѣж, оѣпостасѣю; трисѣѣѣтлоѣж, трисѣѣѣтлоѣю; роди; ѣзекиѣ, ѣзѣкиѣ; прѣѣѣци, прѣѣѣци; ѣсно; сиѣне; небсѣни, небсѣни; на; адааме, адаме; о; слѣ, слово; мира; огнемь; гла, глась; странѣно.

Разгледувајќи ги лексемите што ги воведуваат буквите од акростихот се забележува дека во преписите дошло до одредени промени, пред сѐ, на ниво на графискиот систем, на фонетско и сосема ретко на морфолошко ниво (ѐдеме – едеме, раѣѣж са – раѣѣи се). И двата преписа се направени во македонските скрипторски центри, со временска дистанца меѓу нив од еден век, поради што дошло до графиските и фонетските разлики меѓу нив, изразени во почетните лексеми на тропарите. Ваквите промени на секој од преписите му даваат индивидуален белег. Тука пред сѐ мислиме на употребата на малиот ер (ь) употребата на носовките во некои од лексемите што послужиле за реализација на акростихот, и тоа на нивните етимолошки места во преписот од Скопскиот празничен минеј, односно нивна замена на ѣ со ѣ и на ж со ю во минејот бр. 166, употреба на јотирано ѣ и во двата преписа. Лексичките разлики се малку, и се однесуваат на употреба на различни лексеми како резултат на несогледувањето на акростихот, или замена на лексема со друга што има блиско или исто значење.

Репертоарот на лексемите искористени за воведување на буквите од акростихот е поголем, а најчесто тоа се именки (млада, небо, плѣть), меѓу кои и имиња на личности, потоа придавки, поретко глаголи (дръзѣти, отвѣръ-

зати, радовати са, оуџадрити, оускорити) и службени зборови кѣ, на, о. Тоа се најчесто лексеми поврзани со религиозната дејност на човекот, и тоа евреизми: адамовѣ, адамѣ, витле-емѣ, давѣидѣ, неѣкекиль/неѣкекии, исаниѣ, сионѣ, едемѣ, грцизми: пророкѣ, христ(ос)ѣ, оупостасиѣ, повеќе лексеми од словенско потекло со конкретно и апстрактно значење (ликѣ, небеснѣ, образѣ, прѣклонити, радостѣ, рождѣство, слово, страннѣ, таинѣство, трѣсѣвѣтълѣ, сѣзданиѣ, гласѣ, свѣздоблѣностель, мирѣ, огнѣ, прѣѣистѣ, родѣ, ѣсли, ѣдра), адверби, и тоа: трепетьно, ѣсно. Од сите овие лексеми ќе укажеме на рождѣство, поради тоа што ја содржи и акростихот во фонетски облик што упатува на друга јазична средина. Именката роѣство се среќава како почетна лексема за реализација на акростихот во претпразничните трипеснеци. Вклучувањето на оваа фонетска варијанта во акростихот укажува дека во книжевната лексика, која во периодот на создавањето на оригиналните дела сѣ уште е во процес на изградување, навлегуваат повеќе лексички варијанти од западнословенско потекло. Таа е внесена не само во најстарите ракописи туку и во подоцни преписи на химнографските дела што се предмет на нашето внимание. Разгледуваниот акростих не е целосен поради недостигот на трипеснеците за седми, за осми и за деветти глас. Се разбира дека иако сите овие лексеми се регистрирани во повеќе старословенски речници, кај некои од нив многузначноста во Климентовите текстови не е одразена, па можат да се јават со подруги нијанси во значењето, како на пример лексемата прѣклонити, почетна лексема од првиот тропар на третата песна на трети глас, регистрирана само во претпразничните трипеснеци за Рождество Христово, и тоа како *'наведне, доближи'*:

прѣклонѣи вѣлѣко млѣрѣдиѣмь небеса. снѣде же ѣако дѣѣѣ на роѣно, вѣ чрѣво дѣче. вѣзыскаѣ заблѣѣѣѣѣааго. прѣвоѣѣанааго млѣрѣе ЗПЗ,1 ТРХ166, прѣклонѣ ТРХ522. Во старословенските речници кај оваа лексема можат да се проследат повеќе значења и нијанси: наведне (прѣклонѣ главѣ Zogr, Mar, Sav, Ostr), клекне (прѣклонѣвѣ колѣна Supr), поклони, отклони итн.

Подолг фразов акростих содржи и Климентовото дело посветено на Ефтимии Велики, од кое се зачувани само I, III, IV и IX песна. Сите преписи на канонот за Ефтимии Велики, како и трите преписи на службата на Јоаким Осоговски, во којашто е вклучен канонот за Ефтимии Велики го содржат акростихот: свѣт поустинн ...

клим. И овде регистриравме повеќе лексеми за воведување на секоја од буквите од акростихот, при што поради промена во содржината кај некои тропари дошло до промена во почетната лексема (како на пр. во третиот тропар од првата песна каде што ги среќаваме варијантите ѱко – ѱснз; во првиот тропар од третата песна исто така постојат разлики во различните преписи каде што ги евидентиравме просвѣщение – пощение; новорасль наспроти небо во третиот тропар од четвртата песна; издрадьнз – неиздречењз; во третиот тропар од деветтата песна. Кај некои од овие лексички варијанти се насетуваат промени настанати во процесот на нивното препишување по подолг временски интервал што резултира со недобро разбирање на смислата на тропарот, додека кај други како што е кај варијантата издрадьнз – неиздречењз не станува збор за промена на смислата на лексемата, туку за нејзино нијансирање.

Во многубројните преписи што ни беа на располагање регистриравме варирања кај повеќе лексеми: свѣтило; въ, въ; ѱко, ако, ѱсномя; тебе, те, та; просвѣщеніемь, просвѣщеніемь, пощеніемь, пощеніемь; оутвержѣніе, оутвержѣніе, оутвержење; сладость, сладостию, сладости; тзи, ты, тин; истоуникъ, истоуникъ, истоуника, истоуника; новорасль, небо; крилома; лоза; изреднами, изреднами, издрадьнами, израдными, неизрѣнами; моли, мли.

И овде се евидентни промени на ниво на графискиот систем, на фонетско и на морфолошко ниво. Претрпените адаптации се временски детерминирани и се во согласност со нормите на скрипторските центри од каде што потекнуваат. Преписите се од различна редакциска припадност. Руските преписи претрпеле извесна јазична адаптација на фонетско ниво во согласност со нормите на руските скрипторски центри.

Покрај повеќето лексеми употребени за реализација на акростихот, ќе ја издвоиме лексемата *свѣтило*, со којашто започнува првиот тропар од првата песна во сите Климентови канони посветени за Ефтимий Велики (свѣтило красно поустинѣимь. бл̄жене ѱѣѳиминѣ П1,1 КЕВ75). Во овој тропар го маркиравме значењето *свѣтилник*. Кај Кл. Охридски оваа лексема има и значење *свѣлина*, *небесна свѣлина* во свѣт[и]ло незадодимое въселѣнѣи, ти вивь прѣсвѣтлоє сл̄нце П3,2 ОСпрр122. Значењето '*свѣлина*' го содржи и лексемата свѣтъ во акростихот, често застапена не само во ова Климентово дело, туку во сите негови химнографски творби.

Друга лексема на којашто ќе ѝ посветиме внимание е лексемата *источникъ*, од почетокот на вториот тропар на четвртата песна (источника ты бл̄гостына прѣпѣвѣне възлюбивь. жадныѣ вса възвеселѣѣ П4,2 КЕВ0113). Како синонимни на оваа лексема се употребуваат лексемите *истокъ* и *кладѣньць*. Во третиот тропар од деветтата песна кај постојните преписи ги регистрираме лексемите *неиздречѣнъ* и *израдѣнъ*, од кои *израдѣнъ* со значење *извонреден*, *одличен* ја среќаваме во повеќе од нив во различни графиски и фонетски варијанти што претставуваат приспособување на локалните традиции од страна на преписувачите на ова химнографско дело. Лексемата *неиздречѣнъ* ја регистриравме само во преписот Ундолски бр. 75, со што се потврдува уште еднаш мислењето на повеќе проучувачи дека некои од подоцнежните преписувачи не биле свесни дека творбата била акростихувана. Иако значењето на оваа лексема е *неизречен*, *неискажан*, промената не ја нарушува смислата на целокупната порака вградена во тропарот.

Во повеќе Климентови канони во акростих е вградено неговото име како *климент(а)* или неговата скратена варијанта *клим*. Покрај канонот за претпразненство за Рождество Христово и Канонот за Ефтимий Велики, каде што неговото име влегува во составот на подолг фразов акростих, во целосна или во скратена форма се наоѓа самостојно употребено во повеќе негови творби, и тоа во оние вклучени во празничниот минеј (Канонот за тиверио-

Литература

Ангелов Б. Ст., *Климент Охридски - автор на общи служби*, - Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. III, София 1978.

Йовчева М., *Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в Октоиха*, - Старобългаристика, 1999, XXIII, 3; *Старобългарската служба за св. Аполинарий Равенски от Климент Охридски*, Старобългаристика, XXVI, 2002, 1.

Конески Бл., *Од исѡоријаѡа на јазикоѡи на словенскаѡа ѡисменосѡи во Македонија*, Скопје 1975.

Крашенинникова А. О., *Три канона из октоиха Климента Охридского (неизвестные страницы древнеславянской гимнографии)*, Славяноведение, бр. 2, Москва 2000.

Мошкова Л.В., Турилов А.А., *Неизвестный памятник древнейшей славянской гимнографии (Канон Климента Охридского на Успение Богородицы)*, Славяноведение, 1999, 2; *Гимнографические произведения Климента Охридского (структурно-содержательные особенности)*, Славяноведение, 1999, 1.

Савова В., *Непознато химнографско произведение на св. Климент Охридски за св. Алексей човек божи*, Старобългаристика, XXVII, 2003, 2.

Sadnik L. - Aitzetmüller R. 1955, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten*, Heidelberg

Slovník jazyka staroslověnského, Nakladatelství Československé Akademie VĚD, I, Praha 1966, II Praha 1973, III, Praha 1982.

Станчев К., Попов Г., *Климент Охридски, Живот и творчество*, София 1988.

Цейтлин Р. М., *Лексика старославянского языка*, Москва 1977.

Мария ЙОВЧЕВА

**ОСМОГЛАСНИЯТ ЦИКЪЛ КАНОНИ И СТИХИРИ НА
КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ ЗА ПЪРВОАПОСТОЛИТЕ
ПЕТЪР И ПАВЕЛ**

Сред богатия принос на славянските книжовници в състава на Октоиха най-голям дял се пада на химно-творчеството на Климент Охридски. Според акростиховете с неговото име на Климентовото перо принадлежат четири цикъла по реда на византийската осмогласна система, съставени от по 8 канона и 24 стихире (по 3 за всеки глас): за Йоан Предтеча – включен в службите за вторник, за апостолите Петър и Павел – предназначен за четвъртък, за св. Богородица – поместван в сряда или петък, и за св. Троица – изпълняван най-вероятно на бдението в събота вечер (т. е. на неделната утринна служба)⁴⁴. Освен това Климент е автор и на един покаен канон за 6-и глас, който според различните изтоници може да се срещне в понеделник или вторник. Не е ясно обаче дали това произведение първоначално е било предназначено за погребалния чин в Евхология или пък за службите в Октоиха, тъй

⁴⁴ За оригиналните произведения в Октоиха вж. Йовчева, М. Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в Октоиха. – *Palaeobulgarica*, 23, 1999, № 3, 3-30; Крашенинникова, О. Три канона из Октоиха Климента Охридского (Неизвестные страницы древнеславянской гимнографии). – *Славяноведение*, 2000, № 2, 29-41; Федоскина, Е. Покаянный канон Климента Охридского в составе древнеславянского Октоиха. – *Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология*, 2000, 3, 75-83; Иванова, Кл. „Боже мой, Троице милостива, помози ми“ (Фразов акростих от края на IX–X в.). – *Palaeobulgarica*, 27, 2003, № 3, 3-17.

като то е засвидетелствано по преписи и на евхолозии, и на октоиси⁴⁵.

Откритите оригинални творби на Климент Охридски в Октоиха предоставиха перспективи за решаване на редица спорове около историята на тази богослужевна книга в славянската практика и особено за времето и мястото на нейната поява⁴⁶. Едновременно с това те поставиха пред химнолозите редица нови въпроси, засягащи възникването на творбите и разпространението им в по-късната ръкописна традиция. Най-много проблеми от всички Климентови произведения обаче поражда цикълът за първоапостолите Петър и Павел, и те произтичат не само от филологическите факти, но и от литургическите и културно-историческите обстоятелства.

Първият основен проблем се поражда от това, че Климентовият осмогласен цикъл за ап. Петър и Павел остава извън сравнително установената византийска, а съответно и славянска богослужевната практика за темите на всеки от седмичните дни. Известно е, че паметите по Октоиха образуват два кръга. Единият включва водещите теми за всеки седмичен ден. Така понеделник и вторник са предназначени за покаянието, в сряда и петък се почита Кръстът, в четвъртък – общо 12-те апостола, а в събота се славят пророците, мъчениците, светителите и преподобните отци (Всички светци). Вторият кръг съдържа второстепенните спрямо изброените по-горе теми. В понеделник се почитат безплътните сили, във вторник – Йоан Предтеча, в сряда и петък – Богородица, в четвъртък – св. Николай Мирликийски, в събота се упоменават покойниците. Съвсем естествено неделната служба е ориентирана към прослава на Възкресението, но съдържа и песнопения в чест на св. Троица, предназначени за бдението или полунощницата.

Видно е, че повечето от изброените по-горе химнични цикли на Климент Охридски – за Йоан Кръстител, за св. Богородица, за св. Троица, а също и покаяният канон, се вписват напълно в темите за съответния ден според един от двата очертани кръга в Октоиха. Практиката обаче да се честват

⁴⁵ Срв. Федоскина, Е. Цит. съч. За наличието на преписи от този канон в ръкописни евхолози ми бе съобщено от колегата А. Турилов.

⁴⁶ Библиографски обзор на изследванията и обобщение на проблемите на славянския Октоих вж. у Йовчева, М. Солунският октоих в контекста на южнославянските октоиси до XIV в. (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 16). София, 2004, 7-30.

отделно само двамата апостоли Петър и Павел в седмичното богослужение няма аналог нито в печатните, нито в известните досега гръцки ръкописни източници – указания за песнопения с такава тематика липсват както в ръкописните октоиси, така и в литургическите указания на типците⁴⁷. Известни податки в тази насока дава фактът, че във византийската книжнина се разпространяват два цикъла от по осем канона за 29.VI. – по един за всеки от двамата първоапостоли, чието авторство се приписва на поета от XI в. Йоан Евхаит (или още наречен Мавропус). Те обаче най-вероятно са били предназначени единствено за празничното богослужение, за което говори фактът, че са засвидетелствани само в ръкописни минеи и не са познати по преписи от сборници със служби за делничните дни⁴⁸.

Трябва да се изтъкне, че включването на тема, характерна само за славянската богослужебна практика, е било допустимо в изключително ранен етап от формирането на Октоиха – до към XI в., когато системата на седмичните чествания не е била изцяло изградена и унифицирана в съвременния ѝ вид, и то именно по отношение на втория кръг памети (по различните ръкописни източници вариациите се явяват до XIII-XIV в.). Проучванията на О. Крашенинникова показват, че репертоарът за първите по важност седмични теми възхожда към стара, сравнително утвърдена манастирска традиция, идваща от палестинското монашество, и включва песнопения с архаичен произход. Службите за втория кръг памети обаче се появяват по-късно – известно е, че те основно се свързват с дейността на константинополските поети и най-вече на Теофан Начертани и Йосиф Песнописец. Същевременно паметите от този втори кръг са били много по-вариативни и неустановени в различните богослужебни средища, като той е бил широко отворен към силно изявени локални култове⁴⁹.

⁴⁷ Срв. данните у Εὐστρατιάδης, Σ. Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τ. 1. Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1940 (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Νέας Σιών); Τωμαδάκης, Ε. Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον. Ἀθήναι, 1971; Τωμαδάκης, Ε. Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς. – Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 39–40, 1972/1973, 253–274.

⁴⁸ Εὐστρατιάδης, Σ. Ταμείον Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. – Ἐκκλησιαστικός Φάρος, 51, 1952, 49–54.

⁴⁹ Крашенинникова, О. Октоих и Параклит. – В: Герменевтика древнерусской литературы. Сб. 6. Ч. 2. М., 1994, 398–406; Крашенинникова, О. К истории формирования седмичных памятей

Някои образци в това отношение дава византийската литургическа книжнина. Така например може да се интерпретира наличието в ръкописните византийски минеи на осмогласни цикли за ап. Тома, архангел Михаил, св. Георги, св. Пантелеймон (всичките дело на Йосиф Песнописец), за св. Димитър, цитираните вече два цикъла за апостолите Петър и Павел и др.⁵⁰ Освен това И. Карабинов предполага, че сътворяването на песнопения за дадена тема в ранен етап от формирането на октоиховия състав (IX-X в.) е било породено от конкретен местен празник с голямо значение. Руският учен се спира на текстове от каноните на Йосиф Химнограф за Йоан Предтеча, които се намират в печатното издание в службите за вторник. От тях личи, че цикълът е написан по поръчка на ктитор на храм „Йоан Кръстител“ и по случай освещаването на този храм⁵¹.

И така възниква въпросът защо точно апостолите Петър и Павел са били авторският избор на Климент Охридски за втора тема за службите за четвъртък. От една страна, подобно предпочитание към двамата първоапостоли, и особено специалното честване на апостол Петър, се вписва в духа на Кирило-Методиевата епоха, белязана по различни причини с имената на двамата първоапостоли. От друга страна, тематичната насоченост на Климентовите творби за четвъртък е бил мотивирана от възможността химнографският репертоар за апостолите Петър и Павел да се впише като вариант на вече установената първа тема за деня – прославата на 12-те апостоли (общо). Не е изключено сътворяването на цикъла да е свързано

Октоиха. – В: Богословские труды. Сб. 32. М., 1996, 260-268; Лозовая, И. О системе пения седмичных канонов Октоиха в ранней литургической традиции. – В: Византия и Восточная Европа. Литургические и музыкальные связи. К 80-летию доктора Милоша Велимировича. (= Гимнология. Вып. 4.). М., 2003, 52-68.

⁵⁰ Τωμαδάκης, Ε. Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς..., 253-274. Всички осмогласни цикли са посочени на съответните празници и у Παπαηλιπούλου – Φωτοπούλου, Ε. Ταμείον ἀνεκδοτῶν βυζαντινῶν ἁσματικῶν κανόνων seu Analecta Hymnica Graeca e Codicibus eruta Orientis Christiani. 1. Κανόνες Μηναίων. Ἀθήναι, 1996. Показателно в това отношение е мнението, че е съществувал гръцки цикъл от осем канона (по осмогласната система) в чест на Климент Охридски, сътворен от византийския книжовник Димитър Хоматиан през XIII в., срв. Παπαηλιπούλου – Φωτοπούλου, Ε. Цит. съч., 284-285.

⁵¹ Карабинов, И. Постная триодь. Исторический обзор ее плана, состава, редакций и славянских переводов. СПб., 1910, 153-160.

с определено събитие – освещаването на храм за двамата първоапостоли или пък само на апостол Петър, или изобщо със силно развит култ към тях в земите на новопокръстеното царство. Ако се изходи от схващането на И. Карабинов, може да се потърси конкретно събитие, станало повод за създаването на разглежданите химнични творби. Ценна податка в такава насока дава уникалната памет на 28.IV., открита от А. Турилов в месецослова на сръбско евангелие с апостол № 680 от Архива на РАН в Санкт Петербург. Указанията гласят: Св-щение църкви Петра апостола въ б№гарехъ. Според руския учен този празник визира изключително важно събитие, включено в националния календар от досимеоновата или ранносимеоновата епоха и свидетелства за съществуването на дворцов храм или архиепископски събор в чест на апостол Петър⁵². Така че не е без основание мисълта, че цикълът специално е сътворен за освещаването именно на този храм.

Интерпретации по отношение на културно-историческия контекст на възникването на песнопенията позволяват и някои особености в тяхното съдържание. Специално внимание предизвиква изразът от 2-а песен на канона за 8-и глас: тѣвѣ дѣ власть хъ на зѣмѣн ѿ на небесн. мр'твыѣ въскрѣшатн н грѣхы пращатн. (Хлуд. 135, ГИМ, от XIV в.). Много близка успоредница за този текст се намира в едно славянско произведение, пряко свързано с Кирило-Методиевата тема, чийто произход напоследък е остро дискутиран – Службата за Пренасянето на мощите на Климент папа Римски⁵³. Там в първата утринна стихира се чете следният текст: петра възнѣнн с пав'ломъ. хъ за ны млнтн. тѣма бо дѣ са власть грѣхы пращатн. (по миней № 434 от НБС)⁵⁴. Под него издателят на службата Й. Иванов слага коментар: „Католишко гледище за властта на светците да опрощават грехове“. Подобни лексикални изрази съставят част

⁵² Турилов, А. Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного месецослова в эпоху Первого царства). – *Palaeobulgarica*, 23, 1999, № 1, 14-34.

⁵³ Мурьянов, М. Страницы гимнографии Киевской Руси. – В: Традиции древнейшей славянской письменности и языковая культура восточных славян. М., 1991, 69-143; Верещагин, Е. Последование под 30-м января из Миней № 98 (ф. 381) РГАДА (Москва) – предполагаемый гимн первоучителя славян Кирилл. – *Palaeobulgarica*, 18, 1994, № 3, 3-21.

⁵⁴ Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931, с. 392.

от т.н. западни елементи в ранната славянска богослужебна книжнина. Както е известно, те се интерпретират най-вече като наследство, което кирило-методиевите ученици съхраняват от моравската мисия на Светите братя, макар и да са изказани и други убедителни обяснения⁵⁵.

Несъвпадението обаче на цикъла за двамата първоапостоли с постепенно установяващите се в съвременния им вид седмични теми на Октоиха, а вероятно и водещата роля на апостол Петър в неговото посвещение⁵⁶, предопределят и неговата по-късна съдба. Сравнена с текстовата история на останалите оригинални творби в Октоиха, ръкописната традиция на разглежданите песнопения се отличава с редица специфики. В процеса на развитие на литургическата книжнина се набелязва не само трайна тенденция към отстраняване от октоисите на Климентовите химнични творби за апостолите Петър и Павел, която изобщо е характерна за отношението към всички произведения без гръцки успоредици, но и стремеж към преработването на текстовете им. Твърде рано, вероятно още в т. н. късен Преслав (втор. половина на X в.) се появява преводът на византийските песнопения, които функционално дублират Климентовите творби за втората тема в четвъртък: 24-те стихирни и 8-те канона на Йосиф Химнограф за св. Николай Мирликийски. Така в различните източници Климентовите творби влизат в различни типове взаимоотношения с преводните песнопения. Тук възможните типове се основават на два критерия: липсата или наличието на песнопения за Петър и Павел, и ако те присъстват, дали са в чист вид или съчетани с циклите за св. Николай.

Най-последователно цикълът за Петър и Павел се помества в архаични южнославянски и свързани с тях руски преписи⁵⁷. Например такива са Карансебешкият (№ 450 в

⁵⁵ Темата е широко обсъждана в изследванията и по нея е натрупана огромна литература. Обобщение на проблемите и сравнително пълна библиография вж. у Miklas, H. Zur Einordnung des Westgutes im altkirchenslavischen Schrifttum. – In: *Medieval Christian Europe: East and West*. София, 2002, 114-131.

⁵⁶ От всичките 24 стихирни неговото име се споменава само в последната стихира от цикъла (за 8-и глас). Повечето тропари на каноните са ориентирани само към ап. Петър, а останалите най-често са посветени и на двамата първоапостоли.

⁵⁷ За типологията на южнославянските октоиси вж. Йовчева, М. Проблемы текстологического изучения древнейших памятников оригинальной славянской гимнографии. – В: *La poesia liturgica slava antica*. XIII congresso

Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ) от края на XIII или началото на XIV в., Солунският (НБКМ 556 + 922), от края на XIII в., Струмишкият (Хлуд. 136, ГИМ) от първата половина на XIII в. Песнопенията са застъпени широко и в руските октоиси от Софийската сбирка на Руската национална библиотека в Санкт Петербург, за които И. Лозовая отбелязва, че възхождат към старинни южнославянски протографи за разлика например от октоисите от Синодалната типография в РГАДА⁵⁸. Каноните за Петър и Павел са поместени в параклитоците Соф. 125, РНБ (XIV в.) и Соф. 128, РНБ (XIII в.), а пълният цикъл на стихирите е включен в изборните октоиси Соф. 122, РНБ (XIII в.) и Соф. 123, РНБ (XIV в.) и др. В тази група източници цикълът стихирите и каноните се намират в сравнително запазен пълен състав, а текстовете им съхраняват старинни особености (в това число например и редки моравизми, гръцки заемки). В този аспект те са най-надежден източник за изучаване и реконструиране на Климентовия цикъл.

Оригиналните Климентови творби присъстват също в друга група южнославянски октоиси от XIII и XIV в., адаптирани към изискванията на Евергетидския устав, чието въвеждане се свързва с литургическата реформа на св. Сава Сръбски. Тук спадат кодексите Хлуд. 135 (XIV в.) и 140 (XIV в.) от ГИМ, Уваров 521 (наречен още Милутинов октоих) от ГИМ (началото на XIV в.), Гилф. 26, РНБ (XIV в.), № 172 НБКМ (XIV в.) и Белградският октоих (средата на XIII в.)⁵⁹. За да се съобразят с изискванията на Евергетидския устав, от една страна, а и за да запазят наследеното от по-ранни източници, от друга, книжовниците са компилирали песнопенията от съществуващите функционално дублетни цикли. Само в тези октоиси например се събират стихирите и от двата цикъла за втората тема за четвъртък на вечернята – включени са и оригинални стихирите за апостол Петър и преводни за св.

Internazionale degli Slavisti. Blocco tematico 14. Relazioni. Roma-Sofia, 2003, 56-78; за източнославянските преписи вж. Лозовая, И. Типология древнерусских Параклитов и их отношение к действующему литургическому уставу. – В: Церковное пение в историко-литургическом контексте: Восток – Русь – Запад. (= Гимнология. Вып. 3.). М., 2003, 64-73.

⁵⁸ Лозовая, И. О системе пения..., 58-59.

⁵⁹ Октоихът е издаден от Г. Попатанасов под името Кичевски (вж. Поп-Атанасов, Ѓ. Кичевскиот октоих. Македонски споменик од XIII в. Скопје, 2000)

Николай. Всяка песен на втория утринен канон се формира от различни комбинации от тропари апостол Петър (и Павел) и тропари за св. Николай (например в Гилф. 26 от РНБ и в Белградския октоих).

Климентовият цикъл за апостолите Петър и Павел обаче се намира и в редактираните руски и южнославянски източници. Най-вероятно процесът на поправяне на състава и текста на Октоиха започва в Преслав и по-късно продължава на руска почва в рамките на литургическата реформа, свързана с въвеждането на Студийско-Алексеевският устав през втората половина на XI в. и приспособяването на наследените южнославянски протографи към него. Този тип преписи отразява различни редакторски намеси с цел съставът на службите за четвъртък да се приведе в съответствие с византийски образци. Затова са направени опити да бъдат напълно отстранени Климентовите творби и да се заменят с песнопенията за Николай Мирликийски. Но редактирането не е било проведено изцяло и последователно, защото следи от Климентовия цикъл са се запазили в различна степен в почти всички ръкописи. Стихирите (само за 4-и глас) се намират в съкратените седмични октоиси (или според традиционната руска терминология служебни шестодневи): Виен 37 от Австрийската национална библиотека (XII–XIII в.), Син. тип. 46 (втората половина на XIV в.), Син. тип. 66 (втората половина на XIV – XV в.), Син. тип. 69 (средата на XIV в.), Син. тип. 76 (XIV в.), Син. тип. 77 (втората половина на XIV в.) от РГАДА, № 171 от Археографската комисия на БАН (XIV в.), Син. 431 (XIV в.) и Син. 432 (XV в.) от ГИМ и много др. Каноните са поместени във Виен. 37, Син. тип. 46 и Син. тип. 72 (от средата на XIV в.), а отделни техни тропари се включват в параклитиците Син. 421 (XV в.) и Син. 422 (XV в.) от ГИМ. В действителност без песенен материал в чест на ап. Петър и Павел остават ограничен брой кодекси – досега са ми известни само три ръкописа: руските параклитици Син. тип. 73 (средата на XIV в.), Син. тип. 80 (XII–XIII в.) от РГАДА, а също и българският октоих № 554 от НБКМ (XIII в.). В някои от изброените съкратените седмични октоиси, където на вечернята има стихирите от Климентовия цикъл, утринната е поправена – там са включени преводните канони за св. Николай Мирликийски от Йосиф Песнописец, или за 12-те апостола (т. е. за първата тема за четвъртък) – например в Арх 171, Син. тип. 66, Син. тип. 69,

Син. тип. 76, Син. тип. 77 от РГАДА, Син. 431 и Син. 432 от ГИМ.

Интересни обаче в тази група са някои източници, които свидетелстват за опити за частично адаптиране на песнопенията от Климентовия цикъл за двамата първоапостоли към изискванията на византийските образци. Забелязват се следи от преработка на съдържателно равнище, чиято цел е да бъде отредено равностойно място и на апостол Павел, като се въведе по-активно и темата за неговата прослава. Тъй като каноните избобилстват с тропари, посветени само към Петър, текстът на общите за двамата апостоли стихирни и тропари се редактира – формите за двойствено число се заменят с форми за единствено, а вместо имената на двамата апостоли остава само името на апостол Павел.

Битолски октоих
(ХАНУ III. а. 45–46)
от средата на XIII в.

Виенски октоих, № 37

1-а песен, 2-и тропар

На ѱдрѣ сълежѣщѡѡ мн.	На ѱдрѣ сълежѣща. грѣховѣ-
грѣховнѣмь. въздвнгни ма	нѣмь. въздвнгни ма твонмн
мола ти са. петре съ паѹломь.	молантвамн. павлае бѡгласе.
бѡгласнаѧ. възсѣкыѡ стѣрѣти	всакы стѣрѣти н бѣды н грѣхы
нцѣлнта. ѡкаѧннѣн мн дшн.	потрѣбнѣвѣ. н недоугы нцѣлн.
	оканьнаѧ мн дшѧ.

3-а песен, 2-и тропар

Прнпадн ѡкаѧннаѧ мн дшѣ.	Прнпадн оканьнаѧ дшѣ моѧ
тепломь покаѧннѣмь. молащн	плающн са. просащн ѡпуста.
са. нзбавнта ма възпнѣщн. ѡ	сѣдѣаньнхъ мн зълъ.
въсѣхъ золь н мѣкы. петре съ	покаѧннѣмь възпнн. нзбавн ма
паѹломь бѡгласе.~	страшнѣнна моукы. павла
	бѡгласе.~

Въпреки всички опити да се отстранят песнопенията за ап. Петър и Павел или да се ограничи тяхната употреба в средновековните сборници за делничното богослужение, цикълът за двамата първоапостоли се откроява с най-широко разпространение в сравнение с останалите Климентови творби от Октоиха. Данните от руските редактирани източници, от една страна, показват, стремежът към ограничаването на песенния материал за апостолите Петър и Павел в източно-славянските химнографски сборници не довежда до пълното му

отстраняване от руската литургическа практика. Климентовият цикъл присъства активно както в старинните, така и в редактираните източници. Нещо повече, именно на източно-славянска почва Климентовото песеннопоетично наследство изобщо (и в частност за апостолите Петър и Павел) развива най-дълга писмена традиция. Докато след началото на XV в. в южнославянската книжовна и богослужебна практика песнопенията от цикъла почти напълно изчезват и се изместват с преведени от гръцки служби, то според свидетелствата на руските източници химничните творби на Климент Охридски са звучали в делничното богослужение още едно столетие – чак до XVI в.

От друга страна, редица литургически източници свидетелстват за голямата популярност на Климентовите творби за апостолите Петър и Павел на южнославянска почва. Например типикарските указания в календара на апостол № 882 от НБКМ (датиран от XIII в.) препращат към канона за двамата първоапостоли в Параклитика⁶⁰ за вечерието на празника 29 юни⁶¹. Там се препоръчва: н на павѣ· кѧ· ѿ· парак'лтнка стѣ апамъ·, макар че съществува изключително богат византийски, и съответно славянски преводен, mineен репертоар в тяхна чест.

Особено показателни за устойчивостта на песнопенията за двамата първоапостоли са някои южнославянски октоиси от края на XIV или началото на XV в., които вече спадат към новия извод на Октоиха – например ръкописите № 170, 173 и 561 от НБКМ. Като резултат от проведената литургическа реформа през XIV столетие и въвеждането на Йерусалимския устав в българската богослужебна практика, техният химнографски репертоар изцяло е обновен – включва новопреведени или редактирани стихирни и канони в съответствие с актуални за XIII–XIV в. византийски източници. Единствените оцелели елементи от оригиналния славянски песенен репертоар от стария състав – това са отделни стихирни за апостол Петър, които се намират на вечерния дял от службата за четвъртък. Бих предположила, че в тези случаи отгласът от старата традиция се обяснява не само с навиците на книжовниците и с инертността

⁶⁰ Според славянската писмена традиция това е вариантът на Октоиха, който съдържа само канони.

⁶¹ Изказвам благодарност на колегата Ал. Пентковски, който насочи вниманието ми към този факт.

на писменото разпространение на богослужебните текстове, но най-вече – с голямото разрастване и разпространение на култа към апостол Петър сред южните славяни.

Съкращения на библиотеки

БАН	Библиотека на Руската академия на науките, Санкт Петербург
ГИМ	Държавен исторически музей, Москва
НБКМ	Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София
НБС	Народна библиотека на Сърбия, Белград
РГАДА	Руски държавен архив за древни актове, Москва
РНБ	Руска национална библиотека, Санкт Петербург
ХАНУ	Библиотека на Хърватската академия на науките и изкуствата, Загреб

Емилија ЦРВЕНКОВСКА

ПАРАЛЕЛИЗМОТ ВО ХИМНОГРАФСКИТЕ ТЕКСТОВИ

Во последно време кај истражувачите на црковно-словенското книжевно наследство сè повеќе се јавува интерес за анализа на химнографијата. Химнографските текстови се интересни од повеќе аспекти: од книжевно-текстуален поради специфичната содржина и поради присуството во нив на оригинални словенски творби, од јазичен поради поетската структура која му дава поголема слобода на јазичниот израз, а изнаоѓа и разни средства за ритмично организирање на текстот. Поради ова химнографијата е особено интересна за стилистичка анализа.

Една од главните особености на стилот на поетските книжевни форми е паралелизмот. Терминот паралелизам првпат бил применет за истакнување особени признаци согледани од коментаторите на Библијата за хебрејската версификација.

Со овој термин се означува појавата вториот или третиот ред од строфата да претставува интерпретација или парафраза или просто повторување на мислата, на фигурата, на метафората од претходниот верс. Паралелизмот се состои во пресликување на одредени структури и претполага кореспонденција меѓу два соседни стиха. Секој член си има свое соодветство, било да се работи за фонолошко, граматичко, лексичко, семантичко, синтаксичко или друг вид соодветство. Секој збор во еден ред му се спротивставува на збор со истиот реден број во друг ред, поврзан е и римуван со него.

Кај некои автори постои стремеж оваа појава да се објаснува како синтаксичка, но според Веселовски (1940:98) таквото толкување ги исклучува естетските цели, па во прилог на поетскиот стил поверно е да се зборува за пара-

лелизам. Структурата на поезијата е структура на непрекинат паралелизам. Според Јакобсон (1981:39), паралелизмот е фундаментален проблем на поезијата.

Паралелни форми најчесто се среќаваат на почетокот на стиховите (анафора) и на крајот од синтаксичките целини (епифора).

Еден вид анафорски паралелизам претставуваат т.н. хајретизми, односно обраќања до објектот што се слави со зборовите *радoυι σα, gr~. χαίρε* од каде што е настанат и терминот. Хајретизмите се особеност на византиската поезија. Не постои во византиската поезија ниту еден пар хајретизми што останал сосем неримуван и во таа смисла може да се зборува за вистинска правилност во примената на римата (Аверинцев 1982:260).

Типичен производ на морфолошкиот, особено на епифорскиот паралелизам е хомеотелевтитот – грч. *ὁμοιοτέλευτα* (Jakobson 1981:108). Хомеотелевтите се созвучја на завршоците што спојуваат зборови еднакви по својата граматичка форма, распределени по завршоците на синтаксичките делови. Тие се ценат како прга на возвишениот стил. Рановизантиската поезија склоноста кон хомеотелевтите ја прифатила од античката поезија и почнала во изобилство да ги применува. Во врска со употребата на хомеотелевтите Катичиќ (1957:240) истакнува дека густото нижење на зборови со сличен завршок не е ништо друго туку крајна интентификација на стилската фигура која се јавува во текстот.

Оваа стилска особеност на поезијата, паралелизмот, грижливо се труделе да ја сочуваат и преведувачите на византиската химнографија на старословенски јазик, а тоа нашло одраз и во ракописите настанати на македонска почва.

Материјалот што го земаме за илустрација е од неколку триоди од македонската редакција на црковнословенскиот, а тоа се: Орбелскиот (Orb) XIII век, Загрепскиот (Zag) XIII век и Шафариковиот (Šaf) XIII век. Паралелизмот претставува обележје на целиот текст на триодот. Се разбира, најдоследно е застапен во текстот на Акатистот за Богородица којшто претставува совршена поетска форма.

Ќе посочиме само дел од паралелизмите во триодот (како илустрација за употребата на оваа фигура во текстот).⁶²

Во Акатистот за Богородица, којшто е составен дел на триодот, се нижат паралелни стихови со анафоричен почеток и потоа паралелни форми, вокативни, на крај завршуваат со вокалот –0 во различни форми

Orb 125b36

р̂а̂у са свѣте неизреѹenna таино
р̂а̂у са мльѹанне м̄лащим са вѣрно

или зад анафората стојат еднакви падежни форми, па сложенка и повторно вокатив,

Orb 125c4

р̂а̂у са аг̄ломь многословащее ѹнодо.
р̂а̂у са вѣсомь многоплаѹевны строѹпе
р̂а̂у са свѣта неизреѹенно порожиши
р̂а̂у са како ниединого наѹчиши.

Слична ситуација има и во акатистоликите стихири, а такви се најчесто богородичните (испeани во чест на Богородица):

O15d16

р̂а̂у са м̄ти г̄нѣ
р̂а̂у са съсѹде манны
р̂а̂у са горо стаа
р̂а̂у са приснодѣо

каде што хајретизмите се проследени со по две вокативни форми.

Следните примери се од други песнопенија,

O 155a30

р̂а̂у са и весели са граде сишне

⁶² Во Прилогот на крајот од статијава се дадени примери со паралелизам во паралелни места во Орбелскиот и во Загрепскиот триод.

ликоуи са и красоуи са цр̄кве б̄ѣи

каде што постои паралелизам на морфосинтаксичко ниво, т.е. на почетокот на секој стих се употребени два императиви со личноповратна замена, поврзани меѓу себе со еднаков сврзник, а потоа следат по две вокативни форми.

Пресликувањето на формите, односно паралелизмот на морфолошко и на синтаксичко ниво, е јасно изразено во примерите од типот:

О 12a4

кааџа са прими ма б̄е. њако развоиника

распа са да спс̄еши ма њако много ти сьгр̄ѣшихь мл̄р̄де

мл̄а та падшаго ма възведи и славѣ твоѣи сподоби

каде што се гледа паралелна употреба на глаголски форми, партиципни форми, заменски клитики, како и употреба на еднаков сврзник њако.)

Постои разлика во изразувањето на паралелизмот на истите места од еден до друг ракопис. Некаде има избор на различни лексеми, односно изменет распоред на истите, но паралелизмот е сочуван: гори с радостиа и хл̄ми сладостиа О 91d19, а во Шафариковиот триод на истото место стои: горы сладостиа и хл̄зми радостиа. Во случајов се работи за лексички, но и за граматички паралелизам постигнат со употреба на еднакви падежни форми.

Паралелизмот е одлика не само на преводната, туку и на оригиналната словенска химнографија. Да го споменеме само творештвото на Климент Охридски. Иследувачите на Климентовиот стил забележале структурни и ритмички закономерности во градењето на неговите текстови. Станчев (1969:525) констатира дека анафората и синтаксичкиот паралелизам се основни ритмоопределувачки средства на Климентовата химнична поезија. Овие карактеристики, како што видовме, се јасно изразени и во текстот на триодот. Во поучителните и во похвалните слова похвалата е обично ритмично организирана (Станчев, Попов 1988: 78), во што помага и паралелизмот.

Во *Похвалнојто слово за Михаил и Гаврил* (Мулик 1983, Црвенковска 1999а) истакнати се деловите на пофалбата во вид на акатист со анафоричен почеток

радоуи са, со кои авторот им се обраќа час на архангел Михаил, час на Гаврил или на обајцата заедно, а нивните имиња ги следат епитети во форма на метафори (Мулиќ 1983:87):

РАДОУИ СА АРХИСТРАТИЈЕ МИХАИЛЕ, старѣистъбнымъ сы и пръзи воеи
вѣда бесплътнымъ силамъ. **РАДОУИ СА АРХИСТРАТИЈЕ ГАУРИЛЕ**, пръзбы
бл̄говъстниче въсѣмъ радостем. **РАДОУИ СА АРХИСТРАТИЈЕ**

Во ова похвално слово постојат делови со изразен паралелизам.

тѣмже бл̄жж твои оустнѣ, о бл̄жны шче кириле, **ИМЖЕ МОИМА ОУСТН
АМА** сладость дх̄внаа истоуи са. **БЛ̄ЖЖ МНОГОГЛНИ ТВОИ ЫЗЫКЪ**. **ИМ
ЖЕ МОЕМОУ ЫЗЫКОУ** тръбезначалнааго бж̄тѣа зарѣ въсиѣвши, мрак
ъ грѣховны. ѿгна **БЛ̄ЖЖ МНОГОПРѢСВѢТЛОЕ ЛИЦЕ ТВОЕ**, озаршеса ѿ ст̄
го дх̄а **ИМЖЕ МОЕМОУ ЛИЦОУ** бо̄разоумныи свѣт въсиѣа и многобж̄на
а льсть искорениса (Климент Охридски, *Похвално слово за
Кирил Филозоф*). паралелизмот е повеќекратен:

. **БЛ̄ЖЖ МНОГОГЛНИ : БЛ̄ЖЖ МНОГОПРѢСВѢТЛОЕ**

ТВОИ ЫЗЫКЪ : ЛИЦЕ ТВОЕ

ИМЖЕ МОЕМОУ ЫЗЫКОУ : ИМЖЕ МОЕМОУ ЛИЦОУ

Ако за оригиналните творци, поетите, може да се постави прашањето дали свесно и рационално ги планирале во креацијата овие модели (Јакобсон 1981:136), За преведувачите одговорот на ова прашање е секако потврден – свесно се труделе да дадат што поверна слика на оригиналот. А во личноста на Климент Охридски се наоѓа истовремено и преведувач, и тоа на триодот, и автор. Секако дека овие две дејности се надополнувале.

Како што забележал Јакобсон (1966:319), учебниците веруваат во постоење на песни лишени од слики, но скудноста во лексичките тропи всушност се надополнува со величествените граматички тропи и фигури. Запоставени се поетските извори скриени во морфолошката и во синтаксичката структура на јазикот, Со еден збор поезијата на граматиката и нејзиниот книжевен продукт – граматиката на поезијата (Јакобсон 1966: 310).

Прилог: паралелни места во Орбелскиот и во Загрепскиот триод

1. Акатист

1.1. Orb 125b36

р̂а̂у са свѣте неизреуенна таино
р̂а̂у са мльуание м̂лашим са вѣрно

Zag 112r8

р̂а̂у се свѣте неизрѣньнаго таино.
р̂а̂у се мльуание просашимъ вѣрно.

1.2. Orb 125c4

р̂а̂у са агломь многословаще уюдо.
р̂а̂у са вѣсомь многоплауевны строупе

Zag 112r12

р̂а̂у се агльское многословаще уюдо.
р̂а̂у се вѣсомьмь(!)

р̂а̂у са свѣта неизреуенно порожши
р̂а̂у са како нединога навъиши.

многплауѣни строупь
р̂а̂у се свѣ неизрѣньни рождшиѣ
р̂а̂у се ѣако никакоже.
никогоже пооучила еси.

2. Акатистолики (богородични) стихири

Orb 15d16

р̂а̂у са м̂ти г̂нѣ
р̂а̂у са съсѣде манны
р̂а̂у са горо ст̂аѣ
р̂а̂у са приснодѣо

Zag 17v19

р̂а̂у се м̂ти г̂нѣ
р̂а̂у се съсѣе маньни
р̂а̂у се горо ст̂аѣ
р̂а̂у се приснодѣо

3. Други песнопенија

3.1. Orb 155a30

р̂а̂у са и весели са граде сишне
ликоуи са и красоуи са
цр̂кви б̂жиѣ

Zag 135v5

р̂а̂у се и весели са граде сишне.
ликоуи весели са цр̂ви б̂жиѣ

3.2. Orb 12a4

каѡца са прими ма б̂е.
ѣако разбоинника

Zag 16r8

каѡца са разбоинника
прими ма б̂е. распени са

РАСПА СЯ ДА СПСѢШИ МА НАКО	ДА СПСѢШИ МА НАКО МНОГО
МНОГО ТИ СЪГРѢШИХЪ МЛРДЕ	СГРѢШИХЪ МЛРДЕ
МЛА ТА ПАДШАГО МА ВЪЗВЕДИ	МЛА СА ПАДЪШАГО ВЪЗВЕДИ
И СЛАВѢ ТВОЕИ СПОДОВИ	МА И СЛАВѢ ТВОЕИ

Литература

- Аверинцев** 1982, С. С. Аверинцев, Поетика рановизантијске книжевности, Београд
- Веселовски** 1940, А. Н. Веселовскиј, Историческа/ поѢтика, Ленинград
- Јакобсон** 1966, Р. Јакобсон, Лингвистика и поетика, Београд
- Јакобсон** 1981, R. Jakobson, Selected Writings III, The Hague-Paris-New York
- Катичиќ** 1957, Р. Катичиќ, Σηήματα Горύεα у једној старославенској исповедној молитви, Slovo, 6-8, Zagreb. 236-246
- Мулиќ** 1983, М. Мулиќ, Анализа текста Климента Охридскога: "Слово похвално светим архистратизима Михаилу и Гаврилу", Дјела, LVII, Одјелење друштвених наука, књига 32, Сарајево
- Наумов** 2003, А. Е. Наумов, *Библейскаѡа поэзия и литургијеска поэзия, Ла поесиа литургица сслава антица*, XIII Congresso Internazionale degli Slavisti (Lubiana, 15-21 Agosto 2003), Blocco tematico no 14, Relazioni, Roma-Sofia, 23-29 Moskva
- Станчев** 1969, К. Станчев, *Ритмичната структура в химничната поезия на Климент Охридски, БЕ, XIX, кн. 6, Софија, 523-531*
- Станчев-Попов** 1988, К. Станчев, Г. Попов, Климент Охридски, Софија
- Станчев** 2003, К. Станчев, *Литургијеска поэзия в древнеславянском литературном пространстве, La poesia liturgica slava antica*, XIII Congresso Internazionale degli Slavisti (Lubiana, 15-21 Agosto 2003), Blocco tematico no 14, Relazioni, Roma-Sofia, 5-22
- Трубачов** 1998, О. Н. Трубачев, К XII *международному съезду славистов, Славянская филологија и сравнительность, от съезда к съезду, Вопросы языкознания, 3, май-июнь, Москва, 3-25*
- Црвенковска** 1996, Е. Црвенковска, Јазикот и стилот на триодот (врз материјали од македонските триоди од XII-XIV век, докторска дисертација, Скопје
- Црвенковска** 1999а, Е. Црвенковска, *Загрепски триод, Стари текстови VII, ИМЈ, Скопје*
- Црвенковска** 1999б, *Стилот плетение словес во оригиналните дела и во преводите на Климент Охридски, Македонски јазик, литература и култура в славянском и балканском контексте, Москва, 135-143*

Лилјана МАКАРИЈОСКА

ЛЕКСИКАТА НА КРАТОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

При проучувањето на еволуцијата на евангелскиот превод, прашањето за неговите редакции научниците го третираат од текстолошка гледна точка во однос на генетскиот однос кон другите типови евангелија или од јазична гледна точка, меѓутоа несомнена е тесната поврзаност меѓу нив. При установувањето на која редакција ѝ припаѓа еден ракопис неопходно е споредување на одделни преписи за потврдување на нивната меѓусебна врска и аналогните места, разгледување на непреведените туѓи зборови, пред сè, грчки, што се сметаат за карактеристика на првобитниот превод (и следење на постепеното словенизирање на текстот). Евантуалните разлики меѓу ракописите имаат особено значење при анализата на историјата или еволуцијата на словенскиот превод.

Во јазичен поглед апракосите им даваат предност на помладите варијанти, а заедничка особеност на старите апракоси и подоцнежните четвороевангелија им е појавата на механичко истиснување на слободниот превод често и против духот на јазикот (Horálek, 1954 :265-276). Според Хоралек (1954 :44) многу стилистички варијанти во словенскиот текст се инспирирани од грчкиот оригинал. Така на пр. со глаголати и рѣши-се доловува разликата меѓу грчките глаголи *εἰπεῖν* и *λέγειν*, а тоа се однесува и на одрз и ложе место *κράββατος* и *κλίνη*. Стилистичка вредност можел да има и слободниот превод, или пак повторното воведување грцизми во евангелските текстови од крајот на XIV век (сп. Десподова, 1997 :92). Сп. власфимиж Mc7,22 Krat] ҳоҗла Dbm, ҳоҗлное слово Rad.

Проследувајќи го лексичкиот состав на евангелските текстови од македонска јазична редакција Десподова (1974 :280-285, 1997 :116) изделува три групи:

1. Зборови што се единствено средство за преведување на грчкиот збор во сите текстови (со единствено, точно, определено значење и нивното совпаѓање во сите текстови значи дека подолг период тие се совпаѓале во книжевниот јазик на разни словенски територии).
2. Грчкиот збор на разни места од текстот во разгледуваните текстови може да биде предаден со различни словенски зборови, блиски по значење.
3. Третата група ја сочинуваат лексичките варијанти со кои е различно предаден еден ист грчки збор. Овие зборови главно не излегуваат од рамките на општоупотребуваната лексика во словенските евангелски ракописи, но има и исклучоци што ги сочинуваат индивидуалните особености на определен ракопис и што треба да се сфатат како подоцнежни поправки на првобитниот превод. И покрај конзервативноста на македонските ракописи може да се издели уште еден редакциски слој т.е. оние лексички особености што потекнуваат од последните препишувачи и според кои ги определуваме текстовите како македонски.

Анализата на лексиката на Кратовското евангелие овозможува изделување на архаизмите, лексичките варијанти, ретките или зборовите со ограничена употреба и дава важен материјал за проучувањето на историјата на кирилometодиевскиот евангелски превод, за расветлувањето на определени појави во развојот на црковнословенскиот лексички фонд и за историјата на македонскиот јазик. Лексички подновувања се однесуваат на заменување на архаизмот со понова лексема, задржување на архаичниот корен, меѓутоа со понов попродуктивен афикс и самостојни лексички решенија.

Предмет на нашиот интерес е Кратовското евангелие⁶³ од втората половина на XIV век. Содржи 151 лист, а недостасуваат два листа на почетокот, неколку во средината и дваесет и пет на крајот на кодексот. Се

⁶³ пронајдено во Кратово во 1889 год., во 1902 е испратено во 1902 год., а во 1968 е откупено од Боривое Вукчевиќ и донесено во Народната и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ во Скопје во чија ракописна збирка се води под MS 20.

споменува од Вл. Мошин во соработка со Л. Славова, С. Кроневска, Ј. Јакимова во изданието *Словенски ракописи во Македонија*, (1971, оп. бр. 1 :35-36, сн. 7-8) и во изборот *Македонски средновековни ракописи*, том I, од В. Десподова и Л. Славова (1988 :254-257). На палеографските, фонетските и морфолошките особености на ракописот се посветени трудовите на Георгиевски (1971 :87-100, 1972 :45-53, 1977 :135-147).

Кратовското евангелие има скромна, но мошне карактеристична орнаментика, со зачувани знаменца во вид на лента со црвени букви и зелена основа – тип на македонски орнамент од XII-XIII век.

Правописот е едноеров и се поврзува со дејноста на Кратовската книжевна школа. Едноеровиот правопис со малиот ер е карактеристичен пред сè за ракописите од Кратовската школа, иако не е ограничен само на нив и се јавува и кај други постари и помлади македонски ракописи од разни препишувачки центри, како што се на пр. Добромировото евангелие, Радомировото евангелие, Струмичкиот и Вранешничкиот апостол, Радомировиот псалтир, Лесновскиот паренезис, Битолскиот триод и др. Кратовското евангелие има и честа вокализација на малиот ер.

Георгиевски го прифаќа Мошиновото мислење дека ракописот претставува препис од мошне стара предлошка од охридската средина, засновано меѓу другото врз замената на *а* со *ж* во јотувани позиции, што е карактеристична за Охридската книжевна школа. Мешањето на носовките не е одраз на говорната состојба во северномакедонските дијалекти, но оваа појава сепак ја наоѓаме и во ракописите од овие подачја што се препишани во текот на XIII и XIV век (на пр. и во Вранешничкиот апостол), а се наложува преку авторитетното влијание на Охридската книжевна школа.

Во однос на процесот на деназализација што, како што е познато, најрано ги зафатил северномакедонските говори каде бил веќе завршен кон XI век (сп. Конески, 1956 :21) во ракописот регистрираме честа замена на *оу*, *ю* за *ж*, *џ*: боуди, коупѣли, отзпоуштю, соупроугъ, тоуѣа, а има и голем број примери во кои место *а* се пишува *е* и обратно, во прилог на замената *а* > *е*: притежж, наѣша, плесасте и др.

Важна особеност на ракописот е и гласовното изедначување на и и ѝ манифестирано преку бројните примери на нивна меѓусебна замена.

Наспроти помладите евангелски ракописи од XII-XIII век Кратовското евангелие се одликува и со примерите со редулицирано -nn- главно во пасивните партиципни форми и во придавските форми: зѣанныи, изѣбранныи, несѣнноу, плѣненны, единного и др.

Фонетско-правописните особености на северномакедонските ракописи од XIII-XIV век, па во тој контекст и на Кратовското евангелие, според анализата на Бицевска (2000 :187-195) се резултат на засилените контакти на јужнословенските редакции во овој период, од една страна, и авторитативното влијание на Охридскиот книжевен центар, од друга страна. Во ракописите од северна Македонија се издиференцирани повеќе слоеви и особености како: правописни и фонетски особености на препишувачката школа (пр. ж > оу), надоврзувањето на традицијата (мешањето на носовките, преминот з > о, употребата на ѓ во иницијална и поствокална позиција и зад л', р', н', с', групата -сц- пред ѓ и и), установувањето на траги од блиски или подалечни предлошки (замените ж > а, ѓ > е, пишувањето ѓ зад непарни меки согласки, пишувањето -џ-, како и ца, са), говорот на препишувачот, иако строгото придржување до нормите на црковниот јазик и до оригиналот на ракописот биле пречка за реализирање на изговорните навик на пишувачот (замените ж > оу, графите -ша, -ца, формите моа, твоа, своа), и меѓуредациските контакти (прејотираното е, замените меѓу п и ф).

Кратовското евангелие како ракопис од средината на XIV век има спорадично бележење на акцентот. Акцентот е неподвижен и подвижен, т.е. во првиот случај не го менува местото без оглед на зголемувањето или намалувањето на слоговите во зборот, во вториот случај, паѓа на различни слогови од зборот. Акцентираниите примери претставуваат потврда за одразот на народниот говор. Овие два типа акцентирање се вклопуваат во неопределениот слободен

акцентски систем карактеристичен за денешните северномакедонски говори, односно за кратовскиот и за кумановскиот говор.

Именската деклинација е расколебана, се генерализираат некои падежни наставки. Евидентна е општата тенденција за отстранување на разликите меѓу деклинациските типови, изедначувањето на меката со тврдата промена и замените на падежите. Посуштествени промени во заменската деклинација не се забележуваат.

Во однос на лексиката Кратовското евангелие го споредуваме со најстарите глаголски четвороевангелија Мариинското (Mar) и Зографското (Zogr) и со следниве македонски четвороевангелија

Добромирово евангелие⁶⁴ (Dbm) – најстаро словенско кирилско четвороевангелие од почетокот на XII век. Лексиката на Добромировото евангелие во многу случаи се совпаѓа со лексиката на најстарите евангелски текстови, а особено на Мариинското евангелие (Десподова, 1997 :109). Според Десподова (1995), односот на лексичкиот систем на Карпинското евангелие кон другите компарирани ракописи упатува на блискоста на овој ракопис и со Добромировото евангелие од почетокот на XII век: смокъвина, сѣмиѣ, сѣмзи-слънѣ итн.

Добрејшовото евангелие⁶⁵ (Dbj) – пишувано во XIII век. Според Цонев (1906) ова евангелие е пишувано во Северна Македонија, поконкретно меѓу градовите Кратово, Кочани, Штип и Велес.

Македонско четвороевангелие⁶⁶ (Mkd) – од крајот на XIV или почетокот на XV век. Според Костовска (2003 :50) во однос на лексиката ова евангелие содржи голем број лексички подновувања карактеристични за редактираните евангелски текстови. Паралелно со лексичките подновувања се задржале и низа архаични елементи својствени на

⁶⁴ се чува во три различни библиотеки. Поголемиот дел е сопственост на Публичната библиотека во Санкт Петербург и носи сигн. Qn I 55, два негови дела се наоѓаат во библиотеката на манастирот Св. Катарина на Синај, а два листа во Националната библиотека во Париз сигн. 65.

⁶⁵ поголемиот дел се чува во Народната библиотека во Софија под бр. 307 и помалиот дел во Народната библиотека во Белград под бр. 214

⁶⁶ сопственост на ХАЗУ, со библиотечна ознака III b7

глаголската препишувачка традиција, а се забележува и стремеж за преведување на грцизмите. Споредувањето со лексиката на Радомировото евангелие го потврдува фактот дека Македонското четвороевангелие покажува поголема блискост со полноапракосните текстови. Лексичката специфичност на ракописот се пројавува преку лексемите што не се потврдени во канонските ракописи како на пр.: *подзкрилиѐ*, *прзбосзньмишьновѣз*, *жродз*, *домовладзика* и др.

Анализата на лексиката на Кратовското евангелие овозможува izdelување на архаизмите, лексичките варијанти, зборовите со ограничена употреба и дава важен материјал за проучувањето на историјата на кирилометодијевскиот евангелски превод, за расветлувањето на определени појави во развојот на црковнословенскиот лексички фонд и за историјата на македонскиот јазик. Во лексиката на ова евангелие се задржале низа архаични елементи својствени на македонската препишувачка традиција, а честа е и употребата на грцизмите.

Присутноста на архаичниот лексички слој добро е документирана и во библиските и во небиблиските ракописи, но лексичките архаизми не сведочат секогаш за старината на ракописот зашто тие не мора да бидат првобитни, туку внесени од подоцнежни препишувачи. Во Кратовското евангелие редовно се употребуваат лексемите **сзньмъз** како и **сзньмище** што се сметаат за првични сп.: *сньмь* J11,47, Mt26,59, Mc15,1, сп. и: на *сньмищахъ* и на *сворицихъ* Mc13,9 Krat | *сзборѣхъ* Dbm, *сньмицихъ* Rad; из *сньмища* J12,42 Krat Dbm Jov | *сзборицъ* Dbj Rad; *сньмищїихъ* Mt4,23Krat исто и Mc1,23; L4,28, L4,44, L11,43; *въ сньмище* Mc1,21Krat и L7,5; *сньмищъ* L13,10; *сньмищи* L4,20 и L4,33; *сзньмищоу* Mt5,22Krat. За *сзворище* има само три потврди и тоа во Mt13,54, Mt23,34, Mc13,9. За Кратовското евангелие е карактеристична и употребата на постарата варијанта **велии** во однос на **великъ**. Сп. гласи *велїи* L23,23 Krat Krp Orb Hlud | *великы* Dbj Rad, *великыми* Mkd, *велми* Dbm; *дрѣво велие* L13,19 Krat Rad Dbm Mkd | *велико* Dbj; *великаа заповѣдъ* Mt22,38 Mkd Krat Hlud | *вольши* Dbj Rad Krp, *вольшаа* Jov.

Зачестената употреба на грцизмите се објаснува со стремежот за верност кон кирилometодиевската традиција. Покрај присуството на поголем број непреведени грчки зборови:

АЛАВАСТРЪ – алавастръ Mc14,3 Krat,

АРОМАТЪ – аромаџи L24,1Krat,

АФЕДРОНЪ – афедрономъ Mt15,17Krat;

АЛЕКТОРЪ – алекторъ Mc14,30 Krat,

АРОМАТЪ – аромаџи L24,1Krat,

ГЕЕНА – геенџ L12,5Krat,

ГНАФИ Mc9,3 Krat,

КОУН’ТИРОНА Mc15,45 Krat,

СКЫНОФИГ’А J7,2Krat,

преферирањето на грцизмот **ОЛ’БИ** во однос на **МАСЛО** – ели во Mc6,13, Mt25,3, L7,46, L10,34 итн., стремежот за замена на грцизмите е евидентен преку паралелната употреба на грцизми и домашни, словенски еквиваленти: **ВЛАСВИМ-ИНА** – **ХОУЛА** – **ХОУЛНОГЛАГОЛЕНИЕ:**

о власфимыи J10,33 Krat,

власфимиџ Mt26,65 Krat,

хоулноглаголанне Mt15,19 Krat,

хоулы L5,21Krat;

АРХИЕРЕН – **СТАР’БИШИНА ЖЕРЬУ’СКСЪ:**

стар’бишини жерь’ускыиџ Mt26,3 Krat, –

архиереи Mc2,25 Krat; **ГАЗОФИЛАКИНА** – **СКРОВИЩЕ, ХРАНИЛИЩЕ:**

въ газофилакыџ L21,1 Krat;

хранилища Mc12,43 Krat;

въ газофилакии J8,20 Krat.

Лексичките подновувања можат да се однесуваат на заменување на архаизмот со понова лексема, задржување на архаичниот корен, меѓутоа со понов попродуктивен афикс и самостојни лексички решенија.

Употребата на синонимите во евангелските ракописи како стилистички средства сведочи дека и во првобитниот евангелски превод коегзистирале повеќе лексички дублети. Се документираат лексички подновувања и самостојни лек-

сички решенија карактеристични за ова евангелие. Кратовското евангелие во изборот на лексемите честопати се одликува од останатите четвороевангелија. Сп.

ВЪВРЪЖЕ въ виноград Mt13,31 Krat ǁ въѣа Rad Dbj Mkd, сѣа Krp; **ВЪВРЪЗИ СА** въ море L17,6 Rad Krat ǁ въсади са Dbm Krp Mkd Dbj, въздери са Jov;

НЕ ВЪЗЪВРАНИ Mt5,42 Krat ǁ не ѿврати Rad Stm Jov Krp Mkd; **НЕ ВЪЗЪВРАЊИ** L6,30 Krat ǁ истазани Rad, истазани Mkd Krp, въстазани Dbm;

ВЪЛЪЗИ L5,4

Krat ǁ въниди Dbm, възиди Krp, виждь і ѿди Jov, възѣди Mar, виждь ѣѿа Zogr, постѣпи Rad Dbj Mkd;

ВЪСИ ЕЛИКО J6,9Krat ǁ селикоу народоу Dbm Dbj, селикомъ народомъ Rad, толикоуады Jov;

ДИВИША СА Mc12,17 Krat Mkd ǁ ѿудиша са Dbm Dbj Rad Mkd Mar; **ДИВЫ СА** L7,9 Krat ǁ ѿуди са Dbm Rad Jov Mkd Mar;

ДОМОМ L12,42Krat Zogr ǁ ѿелѣдиж Dbm Dbj Rad Mkd Mar, **ДОМОМЪ** L12,44Krat ǁ имѣниемъ Dbm Rad Mkd Mar;

ЕДИНОРОДНААГО J5,44Krat ǁ единоуадаго Dbj, иноуадааго Zogr Dbm, еднааго Mar;

ЖЕЛАНІЕ J8,44Krat ǁ похоти Dbm Dbj Mar, волж Rad, хотѣниє Jov;

СЪ КОВНИКЫ Mc15,7 Krat Mar ǁ съ подроугы Rad, съ дроужинж Dbm, промызгы Mkd;

МЕТАША Mc12,44 Krat ǁ въвъргоша Rad Mkd Dbj, въвъргж Krp, въмѣтажть Dbm;

МИМОГРАДЫИ J9,1Krat ǁ мимондѣ Dbm, мимонды Dbj Mar, мимонде Rad, прихода Jov, прѣхода Asem;

ОГОРЕУНО Mc15,23Krat, шгоруєно Mkd ǁ размѣшено Dbm, оцтѣно Rad, оцѣтно Mar, измоурно Jov;

ОЖЕНИ СА Mc12,20 Krat ǁ поать женж Dbm Rad Mkd Mar Zogr;

ИЗЪ ОТРОУАТЕ Mc9,21Krat ǁ из отроуинзи Zogr Mar Dbj Krp, из дѣтска Dbm, из дѣтинства Mkd;

ПОМААКЖША L5,7Krat ▯ **ПОМАВАХЖ** Dbj, **ПОМАНЖЖ** Dbm Rad Jov Mar;

ПРИСТАВНИКЪ L12,42 Krat ▯ **РАВЪ** Rad, **СТРОИТЕЛЪ** Mkd;

ПРИЧАСТНИЦИ Mt23,30 Krat ▯ **ОВЪЩЬНИЦИ** Rad;

ПРЪВЪЕ J6,62Krat ▯ **ПРЪЖДЕ** Dbm Dbj Rad Mar;

ПЪПРИШЪ J11,18 Krat ▯ **СТАДИИ** Dbm Dbj Mar, **СТАДЫИ** Rad;

РАСПЖТІА L14,23Krat ▯ **ПЖТИ** Dbm Dbj Rad Jov Mkd Mar;

ТВОРАТЬ Mc7,4Krat ▯ **ПРЪАСА** Dbm, **ПРЪАША** Mkd, **ПРИАША** Rad, **ПРИАСА** Mar, **ПРИАША** Zogr;

ТРОУПЪ L17,36Krat Dbj ▯ **ТЪЛО** Dbm Rad Mkd Mar;

ТРЪЖНИКОМЪ L19,23Krat ▯ **КОУПЦЕМЪ** Dbm Mkd, **ПЪНАЖЬНИКО** мз Mar.

Еден дел од подновувањата забележани во Кратовското евангелие се совпаѓаат со подновувањата познати во споредуваните македонски евангелија **ПОСЛОУСЪХЪ** Mt18,16 Krat ▯ **СВЪДЪТЕЛЪ** Rad; **СВЪДЪТЕЛЪ** Mt26,65 Krat Rad Jov Mkd; **СВЪДСЪТЕЛЪСТВА** Mc14,63 Krat ▯ **СВЪДЪТЕЛЪ** Dbm Kp, **СВЪДСЪТЕЛИИ** Mkd, **ПОСЛОУХЪ** Rad.

Овој ракопис се одликува и со група лексеми што не се потврдени во другите компарирани македонски евангелија. Станува збор за т.н. ретки зборови: **КРАТИСТЪ** – **КРАТИСТЕ** L1,3 Krat ▯ **СЛАВЪНЫ** Mar Zogr, **ДРЪЖЪВЪНЫ** Dbm Dbj Mkd; **ПРАВИТЕЛЪ** – **ПРАВИТЕЛЪ** L16,1 Krat ▯ **ПРИСТАВНИКА** Dbm Dbj Mkd Mar, **ИКОНОМА** Rad, **СЪХРАЊНО** – **СЪХРАЊНО** Mc14,44 Krat ▯ **ТВРЪДО** Dbm Rad итн.

Во однос на суфиксацијата одделни примери ја потврдуваат продуктивноста на определени зборообразувачки форманти како на пр. на суфиксот **-ОВА-** за образување несвршени глаголи: **ОУТЪСНОВАТИ** L8,45 Krat, како и употребата на **-ИЕ** за образување збирна множина **КЛАСИЕ** Mc2,23 Krat, **ГРОЗДИЕ** Mt7,16 Krat, **СНОПИЕ** Mt13,30 Krat, **ДРЪВИЕ** Mt21,8 Krat, што има поинтензивна употреба во македонските ракописи веќе од XII-XIII век.

Карактеристични иновации од областа на зборообразувањето се документаат со промени во фреквенцијата и дистрибуцијата на одделни префикси. Сп.

ѿвоашж сa Mc4,41 Mkd Krat | **ѿвззѿѿшж** сa Mar Dbm Rad;

поуѿз Mc15,37 Krat Dbj | **испоуѿшь** Dbm Mkd, **ѿпоуѿшь** Rad;

бышж низъринжли L4,29 Krat Mkd | **изринжли** Rad, **съринжли** Dbm, **сринжть** Dbj;

подложж L20,43 Krat | **положж** Rad;

прѣтзкнжти L4,11 Krat | **прѣткънѣши** Rad;

вѣмь Mc14,68 Krat | **съвѣмь** Dbm Rad Mar;

прѣтворити – **прѣтвори** J4,46 Krat | **сътвори** Dbm Dbj;

Притоа карактеристично е што Кратовското евангелие често има самостојни решенија во однос на другите:

блажнѣж сa Mc6,3 Krat | **съблажнѣж сa** Rad, **съблажнѣжж сa** Dbm Dbj Krp Mkd

испльнит сa L14,23 Krat | **напльнитъ сa** Mar Dbm Dbj Rad Jov;

исцѣлити Mc3,15 Krat | **цѣлити** Dbm Mar Rad,

омыбъ сa J9,11 Krat | **оумыхъ сa** Dbm Rad Jov Zogr Mar,

прѣкратиль Mc13,20 Krat | **съратиль** Dbm Rad Mkd,

прѣломи L9,16 Krat | **сзломи** Mar Rad, **съломь** Dbm,

съходатъ L21,21 Krat | **исходатъ** Mar Dbm Dbj Rad;

Укажувајќи дека е многу тешко да се изврши хронолошка или територијална определба на настанувањето на префиксните варијанти Десподова (1997 :179) врз основа на анализата на префиксните лексички варијанти во македонските средновековни евангелија констатира дека најголема сличност во употребата на префиксот се покажува помеѓу Радомировото (кое има и најмногу индивидуални решенија) и Кратовското, односно Добромировото и Добрејшовото евангелие, како и помеѓу Евангелието на поп Јована и Македонското четвороевангелие.

Врз основа на лексичката анализа на Радомировото евангелие Рибарова (1988 :78) укажува дека тоа има заеднички лексички и зборообразувачки иновации со Добромировото и Добрејшовото евангелие, а со Кратовското

евангелие го зближуваат пред сè подновувањата во областа на зборообразувањето.

Изразита е присутноста на помладиот слој на префиксираните глаголи и почестата употреба на глаголите со два префикса сп. **ПРЪВЪЗНОСИТЕ** L12,49 Kpat] **ВЪЗЪНОСИТЕ** Dbm Dbj Rad Mkd; но **СВѢДѢТЕЛСТВОУЖЪТЪ** L16,28Kpat] **ЗАСВѢДѢТЕЛСТВОУЕЪТЪ** Dbm,

ЗАСВѢДѢТЕЛСТВОУЖЪТЪ Jov Mkd, **ИСКВѢДѢТЕЛСТВОУАТЪ** Rad.

Покрај варирањето при изборот на префиксите, се јавува и варирањето на глаголскиот вид: **ПРОЛИЕТ СА** L5,37Kpat] **ПРОЛЪНЕЪТЪ** се Dbm Rad Mar, **ИЗЛЪЕТ СА** Mkd; **НАСТАЕЪТЪ** Mc4,29 Kpat] **НАСТОИТЪ** Rad. Оваа појава се следи и кај други жанровски сродни ракописи. На пр., голем број разлики помеѓу Погодиновиот и Болоњскиот псалтир се однесуваат на варирањето на глаголскиот вид и на префиксите.

Во врска со употребата на сложенките Кратовското евангелие главно се вклопува во општата состојба во македонските евангелски ракописи: **БЛАГОВѢЩЕНИЕ**, **ИНОАЗЪИЧЪНИКЪ**, **ЛИХОИМАНИЕ**, **МАЛОМОЩЪНЪ**, **МИМОГРАСТИ**, **МЪИТОЕМЪЦЪ** ИТН., а се одликува со употребата на **ХОУЛЪНОГЛАГОЛАННЕ** – **ХОУЛЪНОГЛАГОЛАННЕ** Mt15,19.

Можеме да заклучиме дека лексиката на Кратовското евангелие, чува бројни архаични лексеми, познати од најстарите глаголски споменици, а добро е сочуван и слојот на старите грцизми. Присутноста на овие лексеми укажува дека препишувачот се служел со многу архаична предлошка. Лексичката специфичност на ова евангелие во однос на другите евангелија е во тоа што бележи извесни лексички и зборообразувачки разлики и промени во дистрибуцијата на зборообразувачките форманти и честопати има единствени решенија во однос на останатите.

Литература

Алтбауер М., 1973: *Добромирово евангелие, кирилски сѿоменик од XII век*, Скопје 1973

Бицевска К., 2000: *Правоиисни и фонейски особености во ракойисиие од северна Македонија од XIII и XIV век*, Скопје 2000

Воскресенскій Г. А., 1896: *Характеристическія черты четьырехъ редакцій славянскаго перевода Евангелія оиъ Марка юо сїю двѣнадцати рукоисямъ Евангелія XI-XVI вв.*, VIII+304,8, Москва 1896

Vrana J., 1960: *O tipovima, redakcijama i međusobnom odnosu staroslovenskih evanđelja*, Slavia XXVI, 3, Praha 1957 :321-336; XXIX, 4, Praha 1960 :552-571

Vrana J., 1985: *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*, Slovo 35, Zagreb 1985 :57-76

Георгиевски Г., 1971: *Крайовско евангелие. Палеографски и фонетски приказ*. МЈ XXII, Скопје 1971 :87-100

Георгиевски Г., 1972: *Акцентниот знак и местото на акцентот во Крайовско евангелие*, МЈ XXIII, Скопје 1972 :45-53

Георгиевски Г., 1977: *Поглед врз морфологијата на Крайовското евангелие*, Македонистика, 1, Скопје 1977 :135-147

Десподова В., 1997: *Лексичката специфичност на македонската јазична редакција*, МЈ XXV, Скопје 1974 :280-285, Студии за македонската средновековна лексика, Скопје 1997 :111-118

Десподова В., 1977: *Лексиката на Добромировото евангелие*, Македонистика 1, Скопје 1977 :5-96

Десподова В., 1982: *Префиксни лексички варијанти во македонските средновековни евангелија*, МЈ XXXII-XXXIII, Скопје 1982 :187-192

Десподова В., 1988: *Архаизмите и неологизмите во лексиката на Каринското евангелие*, Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, Скопје 1988 :35-42

Десподова В., Славова Л., 1988: *Македонски средновековни ракописи*, I, Прилеп 1988

Десподова В. (ред.), Бицевска К., Пандев Д., Митревски Љ., 1995: *Каринско евангелие*, Прилеп-Скопје 1995

Десподова В., 1997: *Студии за македонската средновековна лексика*, Скопје 1997

Конески Бл., 1956: *Вранешнички апостол*, Скопје 1956

Конески Бл., 1976: *Белешки за Добромировото евангелие*, Прилози на МАНУ, I, 1-2, Скопје 1976

Костовска В., 2004: *Македонското четвороевангелие*, Стари текстови, VIII, Скопје 2004

Мошин Вл., Славова Л., Кронева С., Јакимова Ј., 1971: *Словенски ракописи во Македонија*, I-II, Скопје 1971

Поп-Атанасов Ѓ., 1989: *Речник на сѣарата македонска лингвистика* Скопје 1989

Рибарова З., 1978: *Прилог кон карактеристиката на речничкиот фонд на македонските евангелски и апостолски шектови*, МЈ XXIX, Скопје 1978 :105-110

Рибарова З., 1984: *Каринското евангелие*, Културен живот 29, кн.6, Скопје 1984 : 24-26.

Рибарова З., Угринова-Скаловска Р., 1988: *Радомирово евангелие*, Скопје 1988

Рибарова З., 1991: *Лексикаѿа на македонскиѿе библски ѿексѿови*, Предавања на XXIII Семинар ..., Скопје 1991 :177-183

Рибарова З., 1997: *За некои лексички специфичности на Радомировоѿо еванѿелие*, Зб. во чест на Р. Угринова-Скаловска ..., Скопје 1997 :237-246

Угринова-Скаловска Р., Десподова В., 1992: *Добромирово еванѿелие II*, Скопје - Прилеп 1992

Horálek K., 1954: *Evangeliáre a čtveroevangelia*, Praha 1954

Цейтлин Р.М., 1982: *Из наблюдений над лексикой Добромирова еванѿелия*, язык и письменность среднеболгарского периода, Москва 1982

Цонев Б., 1906: *Добрейшово четвороеванѿеле*, Средно-бълѿарски ѿамейник оѿ XIII век, Бълѿарски старини I, София 1906

Катица ТРАЈКОВА

ЛЕКСИЧКИТЕ ЗАЕМКИ ВО КАТЕГОРИЈАТА НАЗИВИ НА ОРУДИЈА (СРЕДСТВА) ЗА ВРШЕЊЕ ДЕЈСТВА

Називите на орудија (средства) за вршење дејства во црковнословенските ракописи нудат можност за анализа од различни аспекти, лексичко-семантички, граматичко-структурен, потоа за анализа на дериватите според нивната намена или според нивното потекло. При тоа се овозможува прикажување на деривациските модели, следење на иновациите во деривацијата, следење на продуктивноста на одделни зборообразувачки форманти и согледување на стилската диференцијација кај овие деривати. Истовремено може да се изделат лексичките и зборообразувачките варијанти, а исто така да се прецизира нивната семантика којашто произлегува од нивната поконкретна намена. За оваа категорија деривати ја прифаќаеме парафразата *тоа со што се извршува даденото дејство* и *тоа што служи за извршување на дејството, или со чија помош се извршува даденото дејство*. Ваквата парафраза дава можност за *nomina instrumenti* да ги сметаме, покрај предметите со кои се врши определено дејство и предметите кои не се во буквална смисла имиња на инструменти, но како предмети непосредно се поврзани со извршувањето на дејството. Според тоа оваа категорија ја сочинуваат: *имиња на направи, орудија и алати* (на пр. *лопата, млатъ, соулига*), *садови и покуќнина* (на пр. *стомна, крџагъ, свѣтильникъ*), *потрошен материјал* (на пр. *масть, змѣрна*), *оружје* (на пр. *копие, стрѣла*), *музички инструменти* (на пр. *трѣба, самъбоќки*) и *превозни средства и нивните делови* (на пр. *арма, колесъница*).

Предмет на анализа во овој реферат претставуваат лексичките заемки во категоријата *називи на орудија (средства) за вршење дејства*. При анализата не навлегуваме во детални

истражувања во однос на тоа дали определена заемка е првобитна или не, а не се задржуваме ниту на начинот на нивната адаптација. Лексемите ги наведуваме во форма како што ги среќаваме во *Индексот кон речникот на македонските библиски ракописи* и во *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. Сите примери се ексцерпирани од картотеката на Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик која содржи 29 ракописи со библиска и небиблска содржина. Ракописите потекнуваат од различни средновековни културни центри, меѓу кои, особено се истакнуваат Охридскиот и Кратовскиот книжевен центар. Овие текстови се претежно со религиозно-христијанска содржина, но сепак, според жанровската структура се карактеризираат со богата разновидност. Покрај библиските текстови коишто претставуваат основа врз којашто се изградил јазичниот израз на средновековната писменост, се опфатени и небиблските ракописи, и тоа, пред сè, триодот, минејот, коментарот кон псалтирот, житијата од прологот, поучните слова од Ефрем Сирин од паренезисот и словата на Јован Дамаскин (РЦЈМ, св. 1, 45-49).

Лексичките единици кои во славистичката наука се познати како грцизми, латинизми, протобугаризми, семитизми се составен дел од лексиката на црковнословенските ракописи. Нивната присутност укажува на фактот дека старословенскиот јазик имал потреба да позајмува одредени термини или поими затоа што преведувачите не наоѓале соодветни еквиваленти од словенските наречја на коишто ги правеле преводите. Позајмувањето најчесто се вршело директно од грчкиот јазик, или пак тој имал улога на јазик посредник при позајмувањето. Ова е сосем разбирливо затоа што при преводот на Библијата на грчки, а потоа на словенски, дошло до навлегување на лексеми од семитските јазици во старословенските писмени споменици, претежно во областа на ономастичката лексика. Грчкото влијание е најсилно изразено во областа на лексиката (вклучувајќи ги зборообразувањето и лексичката семантика) и во областа на синтаксата. Грчкиот јазик врз збогатувањето на старословенската лексика влијаел на три начини (Вечерка 1997; Десподова 1983). Прво, преку заемки кои се примени директно од грчкиот јазик или со негово посредство. Тоа се, пред сè, христијански и црковни термини и чинови на црковни служители, називи на воени и граѓански служби и должности, како и на други професии, називи на монети, парични единици, единици мерки,

називи на животни, инсекти, растенија; географски и етнички називи како и називи на предмети поврзани со битот и култот. Вториот начин е калкирањето, т.е. образување на нови зборови по аналогија на грчките обрасци со помош на соодветни домашни компоненти. Третиот начин е семантичкото калкирање, што всушност претставува семантичка адаптација на домашните зборови според изворните грчки зборови. Ова семантичко калкирање најчесто се применува кај зборови со апстрактна содржина и со термилошко значење.

При контактот на словенскиот народ со другите културни средини кој доаѓал по директен или индиректен пат, се инфилтрирале лексички единици познати како латинизми, протобугаризми и германизми. Латинските заемки се прифатени или директно од балканскиот латински или преку грчкиот јазик, а некои навлегле при преводот на богослужбените книги во Велика Моравија (Кирило-методијевска енциклопедија 1995, 502). Германските заемки се од различно временско или територијално потекло. Најстариот слој германизми во јазикот на Словените се јавува уште во нивната прататковина, додека слојот од т.н. балканско-готски заемки е преземен од готското население што живеело на Балканот. Во текот на Моравската мисија навлегол третиот слој од германизми кој станува составен дел од лексиката на старословенските ракописи (Десподова 1997, 233; Кирило-методијевска енциклопедија 1987, 468).

Во текстовите се среќаваат и лексеми од турско-татарско потекло засведочени уште во речничкиот состав на првите преводи на грчките црковни книги на словенски јазик. Присуството на протобугаризмите во славистиката се поврзува со присуството на Аспаруховите Бугари коишто живееле на територијата на солунско (Јвов 1973, 211; Кирило-методијевска енциклопедија 2003, 244).

Понов слој од туѓа лексика претставуваат турцизмите. Тие најчесто се среќаваат во јазикот на дамаскините коишто во јазичен поглед се разликуваат од претходната литература. Нашите примери се ексцерпирани од Крнинскиот дамаскин, ракопис од крајот на 16 век.

За илустрација ќе наведеме по неколку примери од сите лексички наслојки што се среќаваат низ текстовите.

Грцизми:

ДИКЕЛЬ 'двозаба мотика' нгрч. δικέλλι, δικέλιον: и взъеше дикеліе и ископаше и потѡм даше емѡ и ѿ водѡ ѡнѡ пить 245r10Krn; **МҮРО** 'миро' грч. μύρον: миромь помазань быскть 294r4Stan; **НАРДЗ** 'миро' грч. νόρδος: и приде жена имаши стзклѣницѡ мѡра· нарда пистикыа Mc14,10Mkd; **ПЕЛЬКА** 'секира со две острици' πελέκι: и назнаменоветь ѡкоже сз пелкою сѣчеше дрѣвїе 34v3Krn; **СОҮНЗФОННА** 'вид гайда' грч. συμφωνία: вз нзже годз да оуслзишите гласѡ трѣба· соҮрнзсцѣ же и гжслемз· самзбѣки же и прагждници· и соҮнзфонни Dn3,5Grig; **СОҮРИГА** 'флејма' грч. σύριγξ: и быскть егда ѡслзшашѡ вси людие глась трѣвѣ и сѡригѣ же и гжслемь Dn3,7Orb.

Латинизми:

БАТРИ 'сандаче' лат. batrix, batus: ѡвы оубо строаше дѣлати и хранити села и плоды ѡвы же въ батрихѡ заключити 158v10Stan; **СКЖДѢЛЗ** 'црп' лат. лат. scandula (грч. ὄστρακον, οἱ κέραμοι): тврзда сжтз ѡко желѣзо не схранзше же жидове скроушишѡ са ѡко скжделз непотрѣбзни comPs2,9 Bon. **СКРИНѢ** 'ковчег' лат. scrinium (грч. κιβωτός): дасктъ ѡмоу просившоу поткомъ ·ѣ· и третине дроугына дондеже истоши сжще и издасть скринѡ златѡ иже въ монастыри бывъ свати·т·кель 162v20Stan.

Германизми:

БЛЮДО 'плитка чинија, паница' (од герм., пред се од гот. biuþs, ген. biudis 'маса', Трубачов 2, 134); грч. πίναξ: даждь ми рѣчє на блудѣ главѡ ишана крьстите·лѣ Mt14,8 Rad; ѡко ѡчищаете вьнѣшнеє стьклѣници и блюдоу Mt23,25Mkd; **БРАДЗИ** 'брадва, секира' (старо заемање од герм. *bardo, Фасмер 1, 205); грч. σκέταρνον: изби всѣмь голѣни брадвами ѡви ѡт нихѡ оумрѣшѡ 269r7Stan; и се сотона брадвѡ дрѣжѡ начатъ прокопавати

стѣнѣ 106v11Les; **КЪБЪЛЪ** 'ведро' (ствнем. *kubil- Трубачов 13, 172); грч. μόδιος: ты же колицѣми длзжень еси ѡн же рече стомь кобломъ пшеницѣ 83v31 Кгр.

Протобугаризми:

БѢЛЪУОУГЪ 'обрач' (тур.османски *bilčük, *bilčik, чагатајски biläzik 'бразлетна', Фасмер 1,150); грч. κρίκος: ни аще свиеси ѡко и белъугъ выѣ твоѣ врѣтище и пепель постелеши ни тако наречете поста и дъне прижтна господомъ Is58,5 Orb; **ТИКРЪ** 'огледало' (каз. tögürök 'кружен' монг. tögürük, Фасмер, IV, 57); грч. ἑσποτρον: ѡкоже бо в тикрѣ видит кто свои образъ comPs38,7Bon.

Турцизми:

КЕСЕ 'кесе' тур. kese, (грч. σακκίον, λουγγίον): и прѣдаси его ради да прѣвбръщеши аспры нь ради неимѣнїа твоего и ты имаши кесе апкоѣстоольское 81r9Кгр; нъ тзи пошаше кесе христово 72v12Кгр; **ТОАГА** 'ластегарка, стан' (тур.тат. tajak, тур. dajak, монг. tajag, tajaga, Фасмер 3, 91): да носите съпогы на ногъ ваше и тоаге въ рѣкахъ ваших 108v19Кгр.

Имајќи го предвид целокупниот ексцерпиран материјал (што овде не можеме во целост да го прикажеме) забележавме дека дел од лексичките заемки во категоријата *nomina instrumenti* претставуваат единствено средство за номинација на предметот, а дел од нив имаат свои словенски еквиваленти. На тој начин се јавуваат лексички дублети и синоними.

Жуковска (1964, 6), проучувајќи ја лексиката на старословенскиот јазик го употребува терминот лексичка варијанта. Под овој термин подразбира два или повеќе збора истоветни или блиски по значење кои заемно се заменуваат во разните словенски текстови на еден ист споменик. Класификацијата на лексичките варијанти Жуковска ја врши од различни аспекти. Од гледна точка на потеклото разликува грцизми и соодветни словенски паралели, или пак чисто словенски парови. Од гледна точка на системот на старословенскиот и црковнословенскиот јазик izdelува варијанти изведени од ист корен

но со различни зборообразувачки форманти; потоа, истокоренски образувања кои се разликуваат во граматичка смисла; или лексички варијанти од различни словенски корени и варијанти што се разликуваат не само лексички туку и според морфолошката припадност.

Според Цејтлин (1977, 45–54) во црковнословенските споменици се среќаваат текстолошки и лексички дублети. Текстолошки дублети се оние кои еден грчки збор во даден контекст во еден ракопис различно го интерпретираат независно од тоа дали имаат исто значење. Лексички дублети, пак, се зборови кои имаат различен корен но исто значење. Обично текстолошките дублети истовремено претставуваат и лексички дублети. Тие претставуваат разновидност на лексички план за еден грчки семантички еквивалент. Цејтлин го посочува и терминот лексички варијанти којшто опфаќа истокоренски зборови кои се разликуваат фонетски, добиени како резултат на различните фонетски промени, и зборообразувачки добиени како резултат на можноста еден корен да се поврзе со различни зборообразувачки суфикси. Синонимите пак, се зборови кои се блиски според своето значење. Во нашиов реферат ги користиме термините дублети и синоними, под што подразбираме две или повеќе лексеми кои именуваат исти или слични семантички содржини. Разбирливо е дека тука синонимите ги разгледуваме од гледна точка на потеклото. Па според тоа изделуваме:

а) дублети и синоними каде што грцизмот е преведен со една или повеќе словенски лексеми: **ОЛЪИ-МАСЛО-МАСТЬ** 'масло' грч. ἔλαιον; **ТРИВОЛЬ-СОЛИЛО** 'чинија' грч. τριβλίον; **АЛАВАСТРЪ-СТЪКЛЪНИЦА** 'чаша' грч. ἀλάβαστρον; **САМЗБОУКНИ-ЦЪВЪНИЦА** 'цитра' грч. σαμβύκη; **ПИРА-ВРЪТИЦЕ-МЪХЪ-ВЗЛАГАЛИЦЕ** 'голема торба, вреќа' грч. πήρα; **ПСАЛТЪРЪ-ПРЪГДЪНИЦА** 'псалтир, музички инструмент' грч. ψαλτήριον; **АНКИРА-КОТЪКА** 'котва' грч. ἄγκυρα; **СПЖГА-СВАНГАРЪ-ГЖБА** 'сунѓер' грч. σπόγγος; **ГАЗОФИЛАКИНА-СЪКРОВИЦЕ** 'црковна каса' грч. γαζοφυλάκιον; **КРАТИРЪ-УАША** 'чаша' грч. κρατήρ; **ИГО-ТАРЪМЪ** 'јарем' грч. ζυγός; **АРМЕНО-ВЪТРИЛО** 'едро' грч. ἄρμενον; **ЛАМЪБАДА-СВЪЩА** грч. λαμπάδα, **МАЛАКИ-МАЛА КОШЪНИЦА** грч. μαλάκια, **ХРИЗМА-ПОМАЗАНИЕ** грч. μύρον.

б) дублети со латинизми и словенски еквиваленти: **БАТРИ-СКЖД'ЃЛЬНИКЪ-ЗЪД'ЃНИЦА** 'глинен сад', **СКАЛА-Л'ЃСТВИЦА** 'скала'.

в) дублети со протобугарски наспроти словенски лексеми **ТИКРЪ-ЗРЪЦАЛО** 'огледало'; **Б'ЃЛЬУОУГЪ-КРЖГЪ** 'обрач'.

г) синонимна низа од словенски-грчки-латински еквивалент: **СЕКЪРА-ПЕЛКА-БРАДЪ** 'секира' грч. πέλékи.

д) дублети и синоними каде што не се среќава словенски еквивалент: германизам - латинизам, **БЛЮДО- МИСА** 'табла, плитка чинија'; грцизам-протобугаризам-латинизам: **КИВОТЪ-КИВОУРЪ-КОВЪУЕГЪ-СКРИН'Ѓ** 'ковчег'; дублети со грцизми: **АЛОИ-ЛИБАНЪ, М'ЃРО-НАРДЪ, ТОУВЛА-ПЛИНЪТА**.

Анализата на лексичките заемки во категоријата називи на орудија (средства) за вршење дејства потврдува дека во ракописите се среќаваат голем број заемки. Примерите покажуваат дека повеќето лексички заемки имаат словенски еквиваленти, но има и примери каде што воопшто не се среќава словенски еквивалент, туку номинацијата на предметот се врши само со заемката, а во рамките на заемањето се среќаваат дублети и синоними. Најмногубројни се грцизмите, што се должи на фактот дека првите библиски книги биле преведени од грчки јазик на словенски. Најмалкубројни се заемките од турскиот јазик. Сретнавме само две евидентирани од Крнинскиот дамаскин (тоага и кесе), што е разбирливо зашто дамаскиот е ракопис кој датира од подоцнежен временски период.

Литература

- Аргировски М., *Грцизмите во македонскиот јазик*, Скопје 1998.
 БЕР: *Български етимологичен речник*, I, II, III, IV, V, VI, 1971, 1979, 1986, 1995, 1999, 2002, Софија.
 Вечерка 1997: *The influence of Greek on Old Church Slavonic*, Byzantinoslavica LVIII, 2, Prague, стр. 363-386.
 Десподова 1983: *Лексичкото и семантичкото влијание на грчкиот јазик во македонските библиски ракописи*, МЈ XXXIV, Скопје, стр. 157-165.
 Десподова 1997: *Германизмите во старите словенски ракописи*, Студии за македонската средновековна лексика, Скопје.
 Жуковска 1964: *Лексические варианты в древних славянских рукописях*, Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка, Москва, стр. 5-17.

Илиевски П., *Крнински дамаскин*, Стари текстови Ш, Скопје 1972.
Индекс кон речникот на македонските библиски ракописи, Македонистика 4, Скопје 1985.

Кирило-методијевска енциклопедија, т. 1, 1985; т. 2, 1995; т. 3, 2003; т. 4, 2003; Софија.

Лвов: 1973: *Иноязычные влияния в лексике памятников старославянской письменности*, Славянское языкознание, VII международный съезд славистов, Варшава, август.

Miklosich F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wiena 1963.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, I, II, III, 1961, 1965, 1966, Скопје.

Речник на грчко-црковнословенски лексички паралели, ред. Мито Аргировски, Скопје 2003.

РЦЈМ: *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, св. 1, 2, Скопје 2000; св. 3, 4, Скопје 2001; св. 5, Скопје 2003.

Senc S., *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1988.

Slovník jazyka staroslověnského, Praha 1966, 1973, 1982, itn.

Скок П., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, II, III, IV, 1971, 1972, 1973, 1974, Zagreb.

Срезневский И.И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, I, II, III, 1893, 1895, 1903, Санктпетербург.

Старословенско-македонски речник со грчки паралели, ред. Десподова В., Прилеп-Скопје 1999.

Трубачов 2, 13: *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1975, 1987.

Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*, I, II, III, IV, Москва 1967.

Цейтлин 1977: *Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв.*, Москва.

Škaljić A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.

Кратенки на ракописи

Stm - Стаматово евангелие (XIII в.), Jov - Евангелие на поп Јован (XIII в.), Krat; -Кратовско евангелие (XГУв.), Mkd - Македонско загрепско четвороевангелие (крај XIV - поч. XV в.), Ohr- Охридски апостол (XII в.), Slер - Слеченски апостол (XII в.), Str - Струмички (македонски) апостол (XII в.), Vran -Вранешнички апостол (XIII в.), Кагр - Карпински апостол (XIV в.), Verk -Верковичев апостол (XIV в.), Вон- Болоњски псалтир (XIII в.), Pog - Погодинов псалтир (XIII в.), Хесихиев коментар кон псалтирот (comPsalt), Grig-Григоровичев паримејник (крај XII - поч. XIII), Bit - Битолски триод (XII в.), Zag -Загрепски триод (XIII в.), Orb - Орбелски триод (XIII в.), Vtš - Ваташки минеј (1453г.), Stan - Станиславов пролог (1330г.), Les - Лесновски паренезис (1353г.), Krn- Крнински дамаскин (XVI в.).

Наталија АНДРИЈЕВСКА

НАЗИВИ НА ДЕЈСТВА (NOMINA ACTIONIS) ВО КРНИНСКИОТ ДАМАСКИН

Крнинскиот дамаскин, како што е познато, претставува превод, односно препис, на 20 од вкупно 36-те опширни слова од зборникот *Θησαυρός* напишан од Дамаскин Студит на новогрчки јазик, а од 1557 година многупати преведуван и препишуван кај балканските народи, и особено раширен кај јужнословенското и романското население (Илиевски 1972: 24–30). Во својата обемна монографија посветена на Крнинскиот дамаскин Илиевски (1972: 31–35) заклучува дека првиот словенски превод на Дамаскиновиот зборник е извршен во Македонија од епископот Григориј Пелагониски помеѓу 1560 и 1580 година. Преписот претставен во Крнинскиот дамаскин, пак, настанал малку подоцна, во периодот помеѓу 1580 и 1610 година (Илиевски 1972: 84). Со својата религиозно-поучна содржина, богата со црковни проповеди и практични поуки од морален карактер, како и со својот црковнословенски јазик во кој се присутни повеќе елементи од народните говори, Крнинскиот дамаскин го заслужува вниманието на книжевниците и лингвистите.

Предмет на интерес во ова изложување претставува зборообразувачката категорија што ги опфаќа називите на дејства (*nomina actionis*) што се среќаваат во Крнинскиот дамаскин.

Во теоријата на зборообразувањето дериватите кај кои формантот има граматичка (синтаксичка) функција, т.е. мотивирачкиот збор го преобразува во именка припаѓаат на т.н. транспозициони категории (Конески К. 1995: 37), каде што, всушност, се вбројува и зборообразувачката категорија називи на дејства. Нивната семантика не се менува во однос на семантиката на мотивирачкиот збор, туку истото значење од мотивирачкиот глагол се изразува во изведената именка.

Во Крнинскиот дамаскин, како и воопшто во старословенскиот, односно во црковнословенскиот јазик, нај-

застапен формант за образување на називи на дејства е суфиксот -(ε)ниε. Познато е дека со него во старословенскиот јазик можеле да се образуваат глаголски именки без оглед на тоа дали глаголот е свршен или несвршен, преоден или непреоден (Мейе 1951: 288; Вайан 1952: 277). Всушност, станува збор за прасловенскиот суфикс *-њје, додека, пак, формантот -н-, односно -εн- доаѓа од пасивниот партицип на претеритот. Дистрибуцијата на формантите -н- и -εн- е соодветна со нивната распределба во партиципите: имено, -н- се јавува при глаголите со инфинитивна основа на -а- или -ѣ- од коренот, а -εн- кога инфинитивната основа претставува корен на консонант, потоа кај глаголите со основа на -нж-, како и кај оние со тематски вокал -и- во инфинитивот (Варбот 1969: 94; Угринова-Скаловска 1987: 106). Од многубројните примери во Крнинскиот дамаскин ќе издвоиме неколку што не се среќаваат во материјалот од канонските текстови: баџниε „баење, вражање“, въздраџениε „растење, нараснување“, възобраџениε „(историско) опишување“, възстѣпаниε „стенкање“, глашениε „огласување“, гоџениε „гостење, гоштавање“, изобразѣниε „описување, прикажување, сликање“, кичѣниε „китење“, метаниε „фрлање“, опльваниε „плукање“, подзложениε „покорување“, подзсмиџаниε „потсмевање, потсмев“, помѣнѣниε „сеќавање, спомнување, припомнување“, пописаниε „зографисање, цртање на црквата“, потрѣблениε „истребување, уништување“, привзлаганиε „наклеветување, лажно обвинување“, провождениε „помин, живеење“, прѣмѣѣниε „преместување, измена, промена“, прѣсѣѣниε „пресечување, отсекување“, прѣхождениε „преминување, преместување“, расхѣѣниε „разграбување, грабеж“, оударениε „удирање“, оудраждениε „уредување“, храниε „чување, пазење“. Многуге случаи на образување именки на -(ε)ниε од непреодни глаголи, од коишто, всушност, не постојат пасивни партиципи на претеритот, сведочат за оформувањето на овој суфикс по пат на преразложување, најверојатно, уште во прасловенскиот период од јазичниот развој (Варбот 1969: 94–95). Во Крнинскиот дамаскин се среќаваат повеќе примери од овој вид:

блистание „блесок“, бѣжание „бегање, бег, бегство“, възкликновение „восклик“, дрѣмание „дремеж, дремка“, доуновение „дувнување, дување“, млзчание „молчење, молк“, намисание „намигнување“, падение „пад, паѓање“, плавание „пловење“, стенаание „стенкање“, трзчание „трчање“, тзщание „брзање, брзина, ревност“. Варбот, исто така, како потврда за самостојноста на овој суфикс го наведува фактот дека постојат именки на -(ε)ние коишто се во сооднос со глаголи чијшто пасивен партицип на претеритот се образува со помош на формантот -т-, а не со -н- или -ен-, какви што се, на пример, во Крнинскиот дамаскин: кльнение „колнење, клетва“ наспроти клатъ, пѣние „песна, пеење“ наспроти пѣтъ (покрај евидентираната сложенка маслопѣтие), како и пѣснопѣние „(песнопение), песна, пеење“ (во Лесновскиот паренезис уште и жьнение наспроти жатъ, а во Хлудовиот триод простърение наспроти простъртъ).

Помал број глаголи имаат пасивен партицип на претеритот образуван со формантот -т-. Имено, тоа се глаголите со еднословна инфинитивна основа еднаква со коренот и која завршува на вокал, како и глаголите со основа на носен консонант или на *p* (Угринова-Скаловска 1987: 106). Со оглед на ова, и во анализираниот материјал се среќаваат значително помал број називи на дејства со суфиксот -тие, од кои во канонските текстови не се регистрирани: мзногопитие „многу пиење, препивање“, опитие „опивање“, проклатие „проклетство, клетва, (ужасна мака, несреќа)“, сзъзитие „случување, настан, (несреќа, несреќна) случка“. Примерите од типот на последниов се врзуваат со одглаголските именки на -тъ од кои со присоединување на суфиксот -ие се образуваат нови именки, на пример од зъзъитъ – зъзъитие, од датъ – датие и сл. (Варбот 1969: 95). Именките, пак, како љстие „јадење, храна“, а во Крнинскиот дамаскин и сложенката мзногољстие „многу јадење, прејаднување“, коишто се во врска со глаголи чијшто пасивен партицип на претеритот се образува со формантот -ен-, иако се малобројни, Варбот (1969: 96) ги зема како сведоштво за изделувањето на суфиксот -тие.

Други суфикси значително поретко учествуваат во образувањето на називите на дејства. Од нив, како продуктивен во црковнословенскиот период од развојот на јазикот и во времето на пишувањето на Крнинскиот дамаскин, би требало да се спомене суфиксот -ѡѡ, што подоцна одиграл извесна улога и во создавањето на речникот на современиот македонски литературен јазик (Конески Бл. 1981: 211–212). Од десетината именки во Крнинскиот дамаскин што го содржат овој суфикс, во материјалот од канонските текстови не се среќаваат борѡѡ „борба, борење (игра)“ и крадѡѡ „кражба, крадење“, додека пак именката свирѡѡ „свирба, свирка, свирење“ не е регистрирана во ниеден од консултираните речници на старословенскиот, односно на црковнословенскиот јазик.

Продуктивниот суфикс -ѡство, особено карактеристичен за образување називи на апстрактни особини (*nomina essendi*), зел учество и при деривацијата на називи на дејства. Такви се именките дѡство „дејство“, прѡљубодѡство „прељуба, прељубодејство, прељубочинство“, рождѡство „раѓање“, сздѡство „содејство, помош, поддршка, поткрепа“, оѡбвиство „убиство“, ѡѡвѡство „чувство, осет; сетило“, сите познати од канонскиот период. Се среќаваат и деривати образувани со проширениот формант -ѡствиѡ, меѓу кои би ги споменале: дѡствиѡ „дејство“, падѡствиѡ „паѓање, смалување“, поспѡшѡствиѡ „успех, (јуначко) дело“, сздѡствиѡ „дејство, енергија, сила“, ѡѡвѡствиѡ „чувство, осет; сетило“.

Ограничен број имиња на дејства се образувани и со суфиксот -ѡѡ. Сите тие се наследени од канонскиот период, што сведочи за непродуктивноста на овој формант долго пред пишувањето на Крнинскиот дамаскин. Меѓу нив ги среќаваме, на пример: влаѡѡ „власт, сила“, завѡѡ „завист“, ненавѡѡ „омраза, (ненавист), завист“, памѡѡ „спомен, паметење, сеќавање“, страѡѡ „1. страдање, мака; 2. страст, сладострастие“. Единствено именката заповѡѡ „заповед“ е непозната во канонските текстови, а не е евидентирана ниту во консултираните речници. Меѓутоа, таа е само еднаш употребена во Крнинскиот дамаскин, покрај често употребуваниот бессуфиксен дериват заповѡѡ со истото значење, што укажува, мо-

жеби, на некаква аналогија со пофреквентните именки вѣсть, повѣсть што го содржат истиот корен.

Исто така, сите деривати образувани со суфиксот -тва се наследени од претходниот период, бидејќи овој формант уште во прасловенската епоха ја губи својата продуктивност (*Грамматика на старобългарския език* 1993: 178). Во категоријата називи на дејства спаѓаат, на пример, именките клатва „1. клетва, проколнување; 2. заклетва“, молитва „молитва, молење“.

Со ретка па дури и единична употреба при деривацијата на називи на дејства се среќаваат повеќе суфикси: -снь – баснь „вражање, баење, магија“, пѣснь „песна, пеење“, -знь – болѣзнь „болест“, жизнь „јавен живот, јавно дејствување, општествена дејност“, -јаи – обичаи „обичај, навика“, -ј- – коуплѣ „купување, трговија“, лзжа „лага“, плачѣ „плач, плачење“, со проширениот суфикс -вица – виѣвица „виулица, бура“, трасавица „треска, настинка“, -ло – дѣло „дело, работа, постапка“, припѣло „припев“, -ѣль – кѣпѣль „бања, место за бањање“, погзѣѣль „погуба, погубување, уништување“, -тѣль – дѣтѣль „дело, постапка“, -ѣж – смрзѣжѣ „смрдеа, реа“, -отз – грохотз „грохот, викот, силна смеа“, -изна – оѣкоризна „укорување, укор, срам“, -хз – подзсмѣхз „потсмевање, потсмев“, смѣхз „смеа, смеење“, -рз – дарз „дар, подарок“.

Особен начин на деривација на овие именки претставува бессуфиксното (парадигматско) зборообразување, односно образување именки од глаголската основа без какво и да е нејзино проширување со суфикси. Мноштвото документирани бессуфиксни образувања во старословенскиот јазик сведочи за високата продуктивност на овој начин на зборообразување и го определува како мошне жив во народниот јазик (Вайан 1952: 228). При деривацијата кај одделни бессуфиксни образувања како зборообразувачки формант се јавува и редувањето на кореновиот вокал. Од големиот број бессуфиксни деривати во Крнинскиот дамаскин што претставуваат називи на дејства ќе ги издвоиме следниве: брои „број“, гоѣба „погуба“, наимз „наем, наемнина, возарина за кораб“, оброкз „оброк (определено

количество храна, јадење)“, отзкоупз „1. отплата; 2. плата, наемнина“, постригз „црк. постриг, потстриг (потстрижување на косата на оној што се закалуѓерува)“, проходз „премин, канал, пат (се однесува на носните канали)“, развои „разбојништво, разбојничко дело, престап“, смрадз „смрдеа, реа“, тварь „создание, творба, дело“, тржсз „земјотрес, тресок, потрес“.

Во однос на дериватите од оваа зборообразувачка категорија треба да се истакне дека тие во основната и првичната своја семантичка содржина побудуваат претстава за одвивање на определено дејство или означуваат определена состојба (во зависност од семантиката на мотивирачкиот глагол), без однос кон конкретен вршител. Ке наброиме некои примери коишто стојат најблиску до значењето на глаголот: вьзвращение „враќање“, вьздание „возвраќање“, вьхождение „влегување“, вьдѣние „знаење“, грабление „грабеж, грабање“, знание „знаење“, исцѣление „исцеление, излекување“, крадѣба „кражба, крадење“, мѣчение „мачење, измачување“, опитие „опивање“, опльвание „плукање“, погьвѣль „погуба, погубување, уништување“. Интензивно дејство, процес означуваат виивѣца „виулица, бура“, грохотз „грохот, викот, силна смеа“, трасавѣца „треска, настинка“. Време на вршење на дејството означува именката жатва, 1. жетва (време на жниењето); 2. лето (годишно време)“.

Меѓутоа, за голем број од овие именки е карактеристичен развој во семантички поглед, извесна промена во семантиката и појава на нови вторични значења. На тој начин доаѓа до оддалечување на именката од мотивирачкиот глагол, бидејќи таа се збогатува со нов семантички елемент (Калдиева-Захаријева 1982: 118). Преку „опредметување“ на претставата за процесот се стигнува до значењето на апстрактен поим (Конески К. 1995: 40). Со поголем степен на апстрахирање на дејството во Крнинскиот дамаскин се среќаваат следниве именки: бракз „браќ“, брои „број“, видѣние „изглед, облик, лик, вид“, вьзискание, вьпрошение „прашање, барање, истражување“, вьнимание „внимание“, вьспоминание „спомен, спомнување, сеќавање“, вѣщание „глас“, ганаание „загатка“, запатие „пречка“,

зълосмрадиѐ „лоша миризба, смрдеа“, ковз „заговор, коварство, лукавство“, мьчѹтаниѐ „замисла, вообразба, претстава, призрак (и во сон)“, наказаниѐ „казна“, отвѣщаниѐ „одговор“, повѣда „победа“, помзшлениѐ „помислување, помисла, мисла, намера“, помьнѣниѐ „секавање, спомнување, мислење, припомнување“, помѣнз „спомен“, прощениѐ „прошка“, оукоризна, оукорз „укор, срам“.

Кај некои именки доаѓа до развој на семантиката преку дејство до апстрактна особина, што се претпоставува и за случаите кога последново значење е единствено потврдено: велерѣчиѐ, велехвалениѐ „горделивост, фалбаџиство“, възгорѣниѐ „жештина, топлина, изгор“, възношениѐ покрај дејство „кревање, издигнување“ означува и апстрактна особина „надменост, горделивост“, дарованиѐ претставува назив за дејството „дарување“, меѓутоа, исто така именува и апстрактна особина „дар, дарба“, (сѐ до крајна конкретизација во предмет „дар, подарок“), лицемѣриѐ „1. пристрасност; 2. лицемерство“, прилежаниѐ „прилежност, ревност, жар, преданост“, прохладениѐ „студеникавост, свежина“, прѣслоушаниѐ „непослушност, непокорност“, радованиѐ „радување, радост, веселење“, чрѣвовѣшениѐ „ненаситност, лакомост, неумереност (во јадење)“.

Одделни деривати упатуваат на резултат, објект од дејството кој се восприема во значењето на конкретен предмет. Целосна, крајна конкретизација е претставена во: варениѐ како именување на „вариво, јадење“, во врачѹство како „лек“, въздоуѹхз „воздух“, дарз „дар, подарок“, достоинниѐ со значењето „наследство“ (покрај означувањето на апстрактен поим „достоинство, чест“), занимз, заемз „заем“, наимз „наем, наемнина, возарина за кораб“, зѣданиѐ „творба, дело, создание“, имѣниѐ „имот“, напѣсаниѐ, напѣсаниѐ „спис, напис, текст“, ношениѐ „(носија), облека“, оброкз „оброк (определено количество храна, јадење)“, одежда, одѣяниѐ „облека“, основаниѐ „основа, темел“, отзкоупз „1. отплата; 2. плата, наемнина“, питиѐ „пиење“, пиѣа „храна“, повелѣ, повелѣниѐ „повела,

повелба, заповед, наредба“, помазание „масло, миро“, породение „пород, потомство, деца“, послание „послание, (писмо)“, сватба „света вода“, събиране „1. собрание, собор; 2. придружба, друштво од патници; 3. род, реколта, собрано, приход; стекнато, имот“, сзидение „јадење, храна“, сзид „јадење, храна“ покрај означување на дејството „јадење“, тварь, творение „создание, творба, дело“, оукрашение „украш“, џастие „јадење, храна“. Конкретизација на дејството се следи и во називите на места: кровз „покрив, засолниште, закрила“, кпѣль „бања, место за бањање“, обитание, обитѣль „живеалиште“, покровз „покрив, кров“, пропасть „пропаст, јама, бездна“, селение „живеалиште, стан, населба“.

Многу од овие називи добиваат термилошки карактер. Тука спаѓаат повеќе имиња на празници и други црковни поими, како на пример: благовѣщение „Благовештение (на Богородица)“, взведение „Воведение“, вздржжение – сѣницъ вздржжение σκηνοληγία празник (еврејски) на подигање на сениците, вздвигение „Воздвижение“, взнесение „вознесение (на Господа)“, взчловѣчение „очовечување (преобразување на Христос од Бог во човек)“, маслопѣтие „помазание“, на чало „р1. ангелски чин, ред“, постригъ „постриг, потстриг (потстрижување на косата на оној што се закалуѓерува)“, причащение „причестување“, пришествие „пришествие (на пр. за второто пришествие на Христа на земјата)“, прѣображение „Преображение“, распатие „распятие, распинање, ставање на крст (за Христос)“, ржкоположение „ракополагање, посветување на неког во духовен чин“, срѣтение „Сретение (Господово)“, оуспение „сон, заспивање, успение (на пресвета Богородица и на др.)“. Неколку термини се однесуваат на природните науки, како што се заграждение и затворение за означување на појавата на затемнување на Сонцето, а како именување на болест се среќава именката трасавица „треска, настинка“. За означување на термини од граматиката се употребени називите прѣдзложение и прѣдзположение со значењето „предлог,

препозиција“, а како именување на натпреварувачка игра стои дериватот борба „борба, борење“.

Како резултат на слабеењето на семантичката врска со мотивирачкиот глагол доаѓа до развој и на преносни значења кај некои од овие именки, како на пример во настабление „пучување, знаење, наука“ (инаку буквално „покажување пат“) и положение „мислење, разложување, размислување“ (буквално „положување, поставување“).

Сето ова ја потврдува констатацијата на Бошковиќ (1978: 169) дека во духот на словенските јазици е развојот на нови значења не со понатамошна деривација, туку со внатрешна промена на значењето секаде каде што за таа промена има семантички услови.

Анализата на зборообразувачката категорија називи на дејства во Крнинскиот дамаскин упатува на богатство суфикси употребени при деривацијата на овие именки. Со најфреквентниот и најпродуктивниот формант -није се одбележани низа нови образувања недокументирани во канонскиот материјал. Исто така и за суфиксите -ба, -ство/-ствие може да се каже дека се во жива употреба во времето на пишувањето на Крнинскиот дамаскин. Другите суфикси, како што се на пример -тва, -изна, -знь, -јаи, се со маргинална употреба и се среќаваат само во формации наследени од претходниот период.

Вниманието го привлекува и нееднаквоста во блискоста до значењето на мотивирачкиот глагол што е причина за понатамошен семантички развој на овие називи и појава на нови, дополнителни значења. Така, од целосно и најнепосредно изразување на глаголското дејство, со постепено негово апстрахирање кај одделни деривати се стасува до значењето на апстрактни поими, а кај некои доаѓа до наполно завршување на процесот на конкретизација кога тие означуваат определен единичен конкретен предмет добиен како резултат од дејството изразено со мотивирачкиот глагол или предмет што претставува објект на дејството.

Во продолжение накратко ќе се осврнеме на ситуацијата на современ план. Многу именки од црковнословенскиот јазик, коишто главно претставуваат парадигматски бессуфиксни образувања или се изведени со суфикси што не биле во жива употреба, од кои некои дури и во стариот период можеле да се издвојат само етимолошки, се наследени и задржани во стан-

дардниот македонски јазик. На пример и денес ги среќаваме именките *брак, дар, зависѝ, заем, зайовед, клеѝва, молиѝва, најасѝ, нужда, обичај, оѝкуѝ, ѝлач, ѝобеда, ѝорок, ѝоѝоѝ, ѝроѝасѝ, случај, смрѝ, собор, уѝеха*. Покрај нив македонскиот јазик ги задржал и оние именки кои содржат суфикси што на современ план се покажуваат како особено живи и продуктивни: *борба, молба, свирба, служба, дејсѝво, ѝрељубодејсѝво, убисѝво, чувсѝво*.

Во врска со современата состојба повеќепати е укажувано (Конески Бл. 1981: 185; Корубин 1989: 15) дека на македонскиот народен јазик суфиксот *-ниѝ*, најфреквентен за образување називи на дејства во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик, не му е својствен во таков свој лик. Вака образуваниите именки претставуваат непродуктивен тип и во современиот македонски литературен јазик (Конески К. 1995: 40). Овој суфикс, всушност, претставува поархаична форма на денешниот негов континуант *-ње*.

Уште во македонскиот писмен јазик во XIX век се појавува најнапред стихиен и слаб (на пр. кај Пејчиновиќ, Крчовски, Џинот), а подоцна и свесен отпор (на пр. кај К. Миладинов) спрема црковнословенските именки на *-ниѝ* изразен преку нивната замена со именки на *-ње* образувани и од несвршени и од свршени глаголи (Димитровски 1971). Некои автори (К. Миладинов, Цепенков) се обидуваат да направат замена на именките на *-ниѝ* по потекло од свршени глаголи со соодветни глаголски именки од несвршени глаголи употребени со резултативно значење. Најдалеку во поглед на адаптацијата отишол Мисирков. Кај него редовно, како што истакнува Димитровски (1971: 35), лексемите на *-ниѝ*, всушност руски заемки, се заменуваат со *-ин,,е* од неговиот говор, без оглед дали се работи за глаголски именки образувани од свршени или од несвршени глаголи, на пример *воодушевеин,,е, извинеин,,е, изменеин,,е, наказаин,,е, ослободѝин,,е, разделеин,,е* и многу други, покрај *веруаин,,е, движеин,,е, заседааин,,е, значеин,,е, мнеин,,е, учеин,,е*.

За замената на овие глаголски именки во чија основа стои несвршен глагол нема никаква пречка ни од гледна точка на современиот македонски јазик. Според Димитровски (1971: 41), за Мисирков не постоела пречка за ваква адаптација ниту кај глаголските именки образувани од свршени глаголи, со оглед на обичноста на нивната употреба во неговиот роден

еницевардарски (пазарски) говор. Меѓутоа, стандардниот македонски јазик не ја познава можноста за изведување глаголски именки од свршени глаголи со современиот лик на суфиксот *-ниѐ* – *-ње*. Затоа, во него среќаваме други модели и начини на преправка или одбегнување на овие именки, (што Димитровски ги открива и во делото на Мисирков).

Најголем дел од називите на дејства образувани со суфиксот *-ниѐ* од свршени глаголи како свој континуант во стандардниот македонски јазик имаат глаголски именки образувани од несвршени глаголи со формантот *-ње*, а особено со *-ување*. Корубин (1989: 19) упатува на специфичниот карактер на темпоралната семантика на глаголите на *-ува* што дава основа за образување именки со поголем степен на апстракција или на конкретизација на дејството каков што се постига, како што видовме, со суфиксот *-ниѐ*, посебно кај именките образувани од перфективни глаголи. Така црковнословенското *взкоушениѐ* би го предале, се разбира со соодветните фонетски промени обусловени од јазичниот развој, со *вкусување*, *вззвраќениѐ* со беспрефиксното *враќање*, *вздржжаниѐ* со *воздржување*, *взнесеениѐ* со *внесување*, *избавлениѐ* со *избавување*, *заколениѐ* со беспрефиксното *колење* или со префиксираното *заколување*, *посѣчениѐ* со *посејтување*, *пооучениѐ* со *поучување*, *прѣстаниѐ* со *пресѣанување* (покрај употребата на бессуфиксниот дериват *пресѣан*), *оударениѐ* со *удирање* (покрај бессуфиксната именка *удар*), *оупокоениѐ* со *упокојување*.

Исто така во голема мера се избегнати именските форми на *-ниѐ* преку образување глаголски именки со сведување на глаголот на неговиот општ дел, односно со т.н. парадигматско (бесуфиксно) зборообразување, на пример црковнословенското *взскликновеениѐ* сега е *восклик*, *завѣщаниѐ* – *завеш*, *измѣнеениѐ* – *измена*, *исповѣданиѐ* – *исповед*, *обновлениѐ* – *обнова*, *отзуданиѐ* – *очај*, *повелѣниѐ* – *повела*, *посѣчениѐ* – *посејта*, граматичкиот термин *прѣдзложениѐ* сега е *предлог*, *сзпасениѐ* – *спас* (покрај глаголската именка *спасување* образувана од несвршениот глагол), *оутѣшениѐ* – *утеха*.

Во повеќе случаи местото на црковнословенските образувања со суфиксот *-ние* (*-иѐ*, *-тиѐ*) го зазеле соодветни именки изведени со помош на современи, продуктивни форманти. Би ги истакнале дериватите со суфиксот *-ба*, модел кој, по сè изгледа, ја развива својата продуктивност најмногу во македонскиот јазик (Корубин 1989: 18): за дарованиѐ сега имаме *дарба*, за желаниѐ – *желба*, за похвалениѐ – *ѝофалба*, за слоужениѐ, послоужениѐ – *служба*, за сзрѣтениѐ – *средба*, за творениѐ – *ѝворба*. Од образувањата со други суфикси се среќаваат следниве примери: за братољубиѐ – *браѝољубивосѝи*, за вареѐниѐ – *варило*, *вариво*, за граблениѐ – *ѣрабеж*, за изгзѝаниѐ – *изгзѝансѝиво*, за лицѐмѣриѐ – *лицѐмерсѝиво*, за недооѣмѣниѐ – *недоумица*, за проклѝатиѐ – *ѝроклейсѝиво*, за прощениѐ – *ѝрошка*, за оѣбиѐниѐ – *убисѝиво*.

Најпосле, се разбира, јазичниот развој обусловува замена на некои именки и на глаголите од коишто се тие изведени со други именки, односно со други глаголи, својствени на современиот македонски јазик, како што е на пример замената на алканиѐ со *ѣлад* (со истиот стар корен денес ги има именките *алчносѝи*, *лакомосѝи* и сл., но со варирано значење), на вѣзисканиѐ со *ѝрашање*, на ганаѝниѐ со *загаѝѝка*, за заоѣшениѐ само во дијалектите е евидентиран истокоренскиот збор *заушѝица*, инаку стандардот пропишува *ѝлаканица*, за наказаниѐ сега имаме *казна*, за обљгзѣениѐ – *олеснување*, за поношениѐ – *ѝрекор*, за сѣвѣзѝиѐ – *насѝѝан* (покрај *собѝѝѝиѝе* што се одбележува како архаичен збор), за хотѣниѐ – *желба*, *волја*.

Меѓутоа, сепак, во спроведувањето на тенденцијата за форсирање на живите и продуктивни народски модели на одглаголски и глаголски именки на сметка на традиционалниот модел на *-ние* (*-иѐ*, *-ѝиѝе*) треба да се води сметка за една реална мера чиешто пречекорување би добило карактер на претерување (Корубин 1989: 22). Така, во РМЈ, покрај некои именки на *-ние* коишто се означени како архаизми (*знание*, *исцеление*, *ѝисание*, *ѝѝѝиѝе*, *ѝоѣребение*, *разрешение*, *скончание*, *собѝѝѝиѝе*, *создание*, *учение*) и други коишто ја носат определбата на црковнословенизми (*Вознесение*, *ѝокајание*, *ѝомазание*, *ѝреѣрешение*, *Преображение* поретко покрај почестата употреба на народското образување со *-ње* – *Преображење*), се одбележани

како составен дел од нормата повеќе вакви образувања, меѓу кои: *бдение, внимание, искушение, послание, иривидение, ипрезрение, собрание, сомнение*. Со варирана семантика се среќаваат: *воспание* денес со значењето „бунт, побуна“ за разлика од црковнословенскиот збор што значи „воскресение“, *завештание* денес како „тестамент“ наспроти старото значење „завет“, современото значење на *здание* е „масивна голема зграда“ а порано означувала секаква „творба“, *ириение* денес се употребува со поголема апстракција на дејството, имено како „трпеливост, стрпливост“ наспрема поизразената врска со глаголот што се чувствува во црковнословенскиот – „трпење, поднесување“. Како особеност би ја истакнале употребата на *благодарение* на современ план единствено во функција на прилог со значењето „со помош, со посредство“.

ЦИТИРАНА И КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Албин А., *Именице на -ба / -идба у македонском књижевном језику*, Македонски јазик XXIII, Скопје 1972, стр. 15–20.
- Албијанић А., *Расирострањеност именица на -ба / -оба / -идба у македонском, буѓарском и у српскохрватском књижевном језику*, Македонски јазик XXXII–XXXIII, Скопје 1982, стр. 21–29.
- Белић А., *О грађењу глаголских именица на -ње и -ће*, Наш језик I, св. 9, Београд 1933, стр. 262–268.
- Бошковић Р., *Развијак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Јужнословенски филолог, XV, Београд 1936, стр. 1–154; Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 49–175.
- Вайан А., *Руководство по старославянскому языку*, Москва 1952.
- Варбот Ж. Ж., *Древнерусское именное словообразование*, Москва 1969.
- Винокур Т. Г., *О семантике отглагольных существительных на -ние, -тие в древнерусском языке*, Иследования по словообразованию и лексикологии русского языка, Москва 1969, стр. 3–28.
- Vuković J., *Glagolske imenice na -nje i -će*, Pitanja savremenog književnog jezika II, knj. I, sv. 2, Sarajevo 1950, стр. 149–171.
- Георгиева Е., *Семантична характеристика на отглаголните съществителни на -не и на -ние в българския книжовен език*, Славистичен сборник, София 1963, стр. 225–233.
- Горелова И. В., *Из истории отвлеченных существительных с суффиксом -ьба*, Иследования по словообразованию и лексикологии русского языка, Москва 1969, стр. 29–42.
- Граматика на старобългарския език*, гл. ред. Дуриданов И., София 1993.
- Димитровски Т., *Лексемиие на -ие и -ние во македонскиот иисмен јазик во XIX столетије*, Македонски јазик XXII, Скопје 1971, стр. 5–50.
- Димитровски Т., *Кон Миклошичеваија иеза за иоиклоио на ситарословенскиите глаголски именки образувани од свриени глаголи*,

- Реферати на македонските слависти на VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје 1973, стр. 19–23.
- Илиевски П. Хр., *Крнински дамаскин*, Стари текстови III, Скопје 1972.
- Илиевски П. Хр., *Јазикот на дамаскините и процесот на обновување на писмениот јазик во ширскиот период*, Предавања на VI Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје–Охрид 1973, стр. 18–28.
- Калдиева-Захаријева Ст., *Към характеристиката на отвлечените отглаголни съществителни със суфикс -не в съвременния български книжовен език*, Български език XXXII, кн. 1, 2, София 1982, стр. 48–53, 116–124.
- Конески Бл., *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1966.
- Конески Бл., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1981.
- Конески К., *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје 1995.
- Корубин Бл., *Нешто за образувањето на глаголски именки во нашиот јазик*, Македонски јазик I, 6, Скопје 1950, стр. 117–124.
- Корубин Бл., *Глаголските именки на -ние во македонскиот литературен јазик*, Литературен збор XXXVI, кн. 5–6, Скопје 1989, стр. 15–22.
- Макаријоска Л., *Девербаивните именки во македонските црковнословенски ракописи*, Скопје 2002.
- Марков Б., *Именки со значењето дејство или аистрактиен поим во современиот македонски јазик*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот, кн. 23, Скопје 1971, стр. 497–556.
- Мейе А., *Общеславянский язык*, Москва 1951.
- Meillet A., *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, Seconde partie. IV. Formation des noms, Paris 1905.
- Miklosich F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobonae 1862–1865.
- Поп-Атанасова С., *Лексиката на македонската црковна поезија*, Скопје 2002.
- РМЈ: *Речник на македонскиот јазик*, ред. Конески Бл., I. А–Н, Скопје 1961, II. О–П, Скопје 1965, III. Р–Ш, Скопје 1966.
- Sadnik L., Aitzetmüller R., *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.
- Slovník jazyka staroslověnského*, ред. Kurz J., Hauptová Z., I–IV, Praha 1966–1997.
- Срезневский И. И., *Материали для словаря древнерусского языка*, I–III, Санктпетербургъ 1893.
- Старобългарски речник*, ред. Иванова-Мирчева Д., I. а–н, София 1999.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ред. Цейтлин Р. М., Вечерка Р., Благова Э., Москва 1994.
- Старословенско-македонски речник (со грчки паралели)*, ред. Десподова В., Прилеп–Скопје 1999.
- Trezner T., *Glagolske imenice na -nje*, Jezik XVIII, 2, Zagreb 1970–1971, стр. 50–54.
- Угринова-Скаловска Р., *Старословенски јазик*, Скопје 1987.
- Чашуле И., *Синтакса на македонската глаголска именка*, Скопје 1989.

Александра ЃУРКОВА

ЦЕЛНИТЕ ЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ ОД ДИЈАХРОНИСКИ АСПЕКТ

Специфичноста на финалните зависносложени реченици – да изразуваат причинско-последичен однос како намера, го вклучува овој тип реченици во каузалните реченици. Семантичкиот однос: **мотив/причина – последица/резултат** во којшто спаѓаат финалните реченици на еден начин ја определува проспективната ориентација, односно позицијата на финалната зависна реченица, што од формално-синтаксичка гледна точка важи и за резултативните реченици кои спаѓаат во паратаксата, и за последичните зависносложени реченици. Се разбира, зависната дел-реченица може исто така да стои и во препозиција, во зависност од контекстот.

Втора важна карактеристика претставува модалноста на финалните реченици, со оглед на тоа што дејството се презентира како желба, намера, израз на човековата волја. Во таа смисла, намерата може да се изрази и како причина за дејството од главната дел-реченица, па финалната реченица може да се преобрази во причинска. Од друга страна, според Вечерка (2002:316), семантички, финалните реченици се доближуваат до последичните зависносложени реченици, со оглед на тоа што дејството некогаш може да биде изразено како последица извршена со определена намера односно цел, односно во случаите кога намерата е појако изразена.

Како трета карактеристика ја издвојуваме поврзаноста на овие реченици со инфинитивот и неговата замена со да-конструкција, јазичен процес чиј почеток е определен токму кај инфинитивот со финална функција (сп. Илиевски 1988:196), а оттаму се проширува во рамките на декларативните реченици. Според тоа, конкурентна форма на сврзничките финални реченици претставува конструкцијата со инфинитив или со супин во финална употреба, како што наведува Вечерка (2002:316): **Pride vidēt/vidēti Isusa.*

Сепак, треба да се има предвид и тоа дека да-конструкцијата со финално значење не е секогаш замена за инфинитив, затоа што се јавуваат контексти во коишто не би можел да стои инфинитив. (cf. Грицкат 1975:84,85).

За анализа на финалните реченици во старословенскиот и во црковнословенскиот материјалот е ексцерпиран од Зографското, Асемановото и Мариинското евангелие, и за црковнословенскиот – од македонските ракописи датирани од 12 до 16 век вклучувајќи го Крнинскиот дамаскин, што претставува и корпус за изработка на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција (2000-2003)*, кој се работи и се издава во ИМЈ од Одделението за историја на македонскиот јазик. Важен елемент во анализата претставува односот кон грчкиот, бидејќи најголемиот дел од ракописите се преводи од грчки. Нашето внимание го насочуваме кон видовите на сврзувачки средства што се употребуваат во финалните зависносложени реченици.

Употребата на сврзникот **да** како финален сврзник е широко потврдена во ексцерпираниот материјал. Во зависната дел-реченица најчесто се употребува индикатив презент, односно футур, со што се потврдува семантичката ориентацијата на овој тип реченици за изразување на желба, волја за исполнување или за неисполнување на некое дејство. Сврзникот генерално стои заедно со глаголската форма, меѓу нив може да стои негација или некоја куса заменска форма, а поретко има примери со именки, заменски прилог или прилошка определба меѓу нив и тоа според збороредот во грчкиот оригинал, како во примерите: (1) οὐ γοτὼν ἀντὶ τῆς ἐμοῦ καὶ ὑμεῖς ἢ τε J14,3 Rad

(2) нз хотатъ взи ѿврѣзати да ѿ вашии плзти хвалатъ са· - ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρῃ σαρκὶ καθήσωνται G6,13 Ohr

Наоѓаме случаи во коишто субјектот на двете дел-реченици е ист, тие го составуваат поголемиот дел од корпусот ексцерпиран материјал. Примери:

(3) дѣло съврших· еже даль еси мнѣ да творж· - ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω J17,4 Rad

(4) ВЪ СРЪДЪЦИ МОЕМЪ СКРЪІХ СЛОВЕСА ТВОѦА ДА НЕ СЪГРѢШАЖ ТЕБѢ• - ὅπως ἂν μὴ ἀμάρτω σοι Ps118,11 Вон

(5) ТИ ЖЕ ТРЪПИШИ ДА НИ СПΛΑΨΕШИ - εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς 63v14-18Zag

(6) ВЪПИНАШЕ ШТВРЪСТИ КЕЛИѦА И ВЪВЕСТИ ѦА• ДА НЕ СНѢДЕНА БЖДЕТЬ ШТ ЗВѢРЕИ 141r18Stan

(7) БОЖИ БО СА ГКОСПОДА НЕ ШБЪРАДАЕТ СА, ДА НЕ ПРОГНѢВАЕТЪ СВОЕГО ВЛѦДЪИЖЫ• БОЖИ БО (8) СА ГКОСПОДА НЕ ШЖДИТЬ СВОЕГО ИМѢНІА, ДА НЕ НЕРАЗΟΥМЕНЪ БЖДЕТЬ - ἵνα μὴ παροξύνῃ...ἵνα μὴ καταγνωσθῆ 158r21Les

Но, и такви примери во коишто субјектите на дел-речениците се различни, при што намерата му се припишува на субјектот од главната. Примери:

(9) АЗЪ ПРИДЪ ДА ЖИВОТА ИМЖТЪ - ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσιν J10,10 Zogr Mar As

(10) ШСЛѢПИ ШЧИ ИХЪ И ШКАМЕНИЛЬ ЕСТЬ СРЪДЪЦА ИХЪ• ДА НЕ ВИДАТЬ ШЧИМА И РАЗОУМѢАТЬ СРЪДЪЦЕМЪ - ἵνα μὴ ἴδωσιν J12,40 Rad

(11) ѦАКО ВРАГЪІ БО ВЪЖИ СЖШЖ ПОРАЗИ Ж ДА К ТОМОУ НЕ ПОВЖДЖТЪ ЛЮДИЕ ВЪЖИИ• - τοῦ μηκέτι εἶναι λαὸν θεοῦ comPs77,66 Вон

(12) СЛЫШАВЪ ЖЕ СИѦЕ ЦѢСАРЬ ПОСЛА ѦЕРМОГЕНА ѦПАРХѦА ДА МКЖУЧИТЬ СВАТѦАГО МИНѦ 83r5Stan

(13) ДАХ ИМЪ ВЛАСТЬ, ДА СЪДѢЛАВЪ ВЛѦГОЕ ПРИМЕТЪ ЖИЗНЬ ВѢУНЖЖ - ἵνα ἐργασάμενος τὸ ἀγαθὸν κτήσῃ 48r21Les

Во рамките на примерите се забележува дека може да се сретнат низи од повеќе зависни дел-реченици: финална, декларативна или зависнопрашална, или на еден воведен предикат може да се надоврзуваат повеќе зависни дел-реченици, што укажува на сложената изразна структура на текстовите, односно го покажува книжевното обележје на црковнословенскиот. Како на пример:

(14) НЪ ЗАКОНЪ ПОЛОЖИ АДАМЪ ВЪОГЪ ДА ЗНАЕТЪ КАКО ИМАТЬ ВЪШЕ СЕБѢ ГОСПОДИНА ВЪОГЪ - νὰ ἡξεύρη πῶς ἔχει παραπάνω του ἀθέντην 13r17Krn

(15) ВЪ ВРЪТПѢ РОДИ СЕ ОУВОЗЕМЪ ДА ШУИСТИТЬ ДУУШЕ НАШЕ
ИЖЕ ВЪШЕ ВРЪТОПЪ И ЖИЛИЩЕ ЗЛЫМЪ - νὰ καθάριση τὰς ψυχὰς μας
13v24Krn

Во грчкиот како финални сврзници се употребуваат ἵνα, ὅπως ἂν, ὥστε (μή), μήποτε- за ДА НЕ, потоа предлошки конструкции со супстантивизиран инфинитив со предлозите εἰς, πρὸς, со финално значење, па според тоа може да се оцени дека грчкиот е книжевно обележан во овој поглед, освен во дамаскиот, каде што е употребен сврзникот νά, карактеристичен и за новогрчкиот. Сврзниците најчесто стојат со индикативни или со конјунктивни личноглаголски форми. Покрај речениците со да не, треба да се споменат и оние воведени со да не како, да не кзгда, коишто се синонимни со финалните реченици со сврзникот еда, еда како, еда когдa. Во врска со последниов тип реченици со еда треба да се одбележи дека употребата на ова сврзувачко средство згаснала, едноставно еда не се јавува во поновите јазични развојни фази.

За речениците во кои е употребен императив, прохибитив или адхортатив (императивна да-форма) во главната дел-реченица, треба да се потенцира дека сврзникот да во нив е употребен оптативно одн. адхортативно, што се поврзува со неговиот произлез како адхортативна партикула (Етимолошки речник на старословенскиот јазик, Прага 1989), а тоа пак укажува на произлезот на финалните реченици, за коишто се смета дека првобитно биле паратаксични (сп. Вечерка 2002:325). Треба да се одбележи дека овие реченици се карактеристични по тоа што можат да се преобразат во условни: *Дојди за да ме видиш – Дојди ако сакаш да ме видиш*, што покажува дека сферата на хипотетичкото е поврзана со семантиката на волја, намера и сл. Примери:

(16) ПОТЪШИ СА И ВСКРСНИ ДА И АЗЪ ОУЗРОУ ТВОЕ ИЗ МРЪТВИХЪ
ТРИДНЕВНОЕ ВСКРСЕНИЕ· - ὅπως ἴδω κατῶ σου τὴν ἐκ νεκρῶν
τριήμερον ἐξανάστασιν 160r3-8Zag

(17) ДАЖДЪ МИ РЕУ(Е) УЛКОВѢКЪ ЦРКВЕ ДА В НА ПРИЕѢГАЖ ЈАКО
ВЪ ПРИСТАНИЩЕ СПАСЕНИЮ· - δὲς μοι...ἵνα ἐν αὐτῇ καταφεύγω
comPs30,3 Bon

(18) покаим са кинѣ братѣа моа възлюбленнаа, **да** бѡгѣа мнѣлѡ>стива сътворимъ ѡ грѣсѣхъ ка>шихъ. - ἵνα τὸν θεὸν ἰλεωποιήσωμεθα ...ἐπειδὴ παρωξύναμεν αὐτόν 124r24Les

(19) сѡвѣтын геωргѣе помозы намъ. **да** изыдем и **да** ти подамо по десѣеть аспры всакры. - βοήθει μας νὰ εὐλογοῦμεν καὶ νὰ σε δώσωμεν 196v1Krn

(20) бѣдите ѿ молитѣ са. **да** не възидете въз напасть Mt26,41 Zogr Mar As

Поретко, во зависната дел-реченица може да биде употребен кондиционал со сврзникот да и неговата употреба во финални реченици веројатно може да се објасни единствено преку неговото значење како модус што служи за изразување на јака желба или на нијанса на можноста за извршување или за неизвршување на едно дејство. Во стручната литература (Слонски, Вондрак, Вечерка) се укажува на тоа дека во некои случаи наспрема кондиционалот, во грчкиот е употребен супстантивизиран инфинитив или инфинитив со сврзникот ὥστε, но сепак не е утврдена некоја особена систематичност во јазикот во врска со таа специфика. Примери: (21) и послаша кз немѣ. етерзи отз фарисеи. и иродиѣнз. **да** и бѣ облыстили словомъ - ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσιν λόγῳ Mc12,13 Zogr Mar

(22) бѣдоша ѿ до врзхоу горзи...**да** бѣ ѿ низзринѣли - ὥστε κατακρημίσαι αὐτόν L4,29 Zogr Mar As

(23) се же рѣшѣ искоушаѣще и. **да** бѣ имѣли ѹѣто на нь глаголаати. - ἵνα ἔχωσιν κατηγορεῖν J8,6 Dbm

(24) и вѣшедь въ црѣжкѡвъ мѡлѣше са съ слѣзамъ, **да** вишѣ сѡ>спѡсли - ἵνα σωθῶσι 103r12Les

(25) сирѣчь хоуѣ да есмь разделень ѡт христѣа тзѣю **да** бых хотѣль спѡсти брата моего - μόνον νὰ ἤθελαν σωθῆ οἱ ἀδελφοί μου 210r22Krn

(26) князь же бѣ тѣсть него и мѡлѣше и штерѣши са христѣа **да** не би оумрѣль 108v10Stan

Други начини на оформување на целни зависнослужени реченици во црковнословенскиот се: – употребата на сврзникот ѡко со инфинитив или со супин, за што како модел најверојатно

послужил грчкиот, каде што е употребен сврзникот **ѿште** со инфинитив, а семантички овие реченици добиваат последична нијанса, односно дејството може да се толкува како планирана последица, дејство што се извршува со определена интенција. Примери:

(27) **ВЗСТАШЖ БО НА НѢ ЈАКО ОУМРЪЗТВИТИ ЈА• ѿБРАЗЪ ЖЕ**
 ХРИСТОУВЪ ВЪСТЪ МОСИ• - **ѿште** θανατῶσαι αὐτόν comPs105,16 Bon

(28) **АЗЪ ЕСМЪ БОГЪ ТВОИ ИЗВЕДЪИ ТЯ ѿ ЗЕМА ХАЛДѢИСКЪИ**
ѢКО ДАТИ ТЕБѢ ЗЕМА СИѢ НАСЛѢДОВАТИ А• - ѿште δοῦναί σοι τὴν γῆν
 ταύτην κληρονομήσαι Gn15,7 Grig

(29) **СЗВЕРЕТЪ БО ВСА ЖЪЗЪКЪИ ТЪГДА ЗЕМЛѢ БО УЛОВѢЖЪ, ЈАКО**
СТВОРИТЪ СЪДЪ ЖИВЪИМЪ И МРТВЪИМЪ• - ѿште ποιῆσαι κρίσιν
 comPs49,4 Bon

—

Натаму, сврзничкиот состав **ЈАКО_ДА** исто така се среќава често во финални реченици и тоа упатува на тенденцијата за надополнување на сврзникот **да** за изразување цел или намера, а семантички ова сврзувачко средство се граничи со сферата на последичното со оглед на употребата на сврзникот **ЈАКО**. Во грчкиот како еквиваленти стојат сврзниците: ἵνα, ὅπως (μή), ὅπως ἄν, ὥστε, νά. Примери:

(30) **СЛЪЗЫ ПРОЛИВАЕМЪ ЈАКО ДА МКИЛКОСТИВА ВЛАДЪИЖЪ**
ѿБРѢЩЕМЪ 34d/17Vtš

(31) **СЕ ЖЕ ГЛАГОЛАШЕ ДА ОУВѢСТЬ ГДЕ ЕСТЬ ЈАКО ДА ПОСЛАВЪ**
ОУВИЕТЕ И 97r1,2Stan

(32) **ВЕЗМЪЛЪВЪСТВОУИМЪ ВЪ СМѢРЕННѢИ МЪДРОСТИ ВЪ КЕЛІАХЪ**
СВОИХЪ, ЈАКО ДА ВИДИТЬ ГКОСПОДЪ СМѢРЕНІЕ НКЪШЕ И ТРОУДЪ - ὅπως ἴδῃ
 ὁ κύριος 40r8Les

(33) **ПРИВѢГОХЪ КЪ ТЕБѢ ЈАКО ДА НЕ СЪЗЫЖДЕШИ ВЪ МНѢ**
ПОКАНИЕ• 132r1 Rdm

(34) **ТАКО ДА ПРОСВѢТИТ СѢ СВѢТЬ ВАШЪ ПРѢДЪ УЛОВѢЖЪКЪ•**
ЈАКО ДА ОУЗРАТЬ ВАША ДОБРАА ДѢЛА - ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ
 ἔργα Mt5,16 Mkd, да Ktp Kpat

Моделот за уточнување на финалната функција на сврзникот **да**, што го одбележува и Конески (1982:124) како

Во врска со сврзувачкиот состав *зaнѣ да* Мирчев (1978:264) дава примери за негова употреба во бугарски дамаскини од 17 и 18 век, и тоа со форма: *зань да, замь да*.

Документираноста на овој сврзувачки состав во Крнинскиот дамаскин од 16 в. укажува прво на потребата што се јавила за надополнување на сврзникот *да* во финална функција, што претставува балканска црта и е одбележена и во другите балкански јазици: во нашиот случај компарација правиме со грчкиот каде што е евидентен паралелизмот— *υἱὸς υἱά* во новогрчки; а од друга страна, со оглед на тоа што е употребен сврзничкиот состав *зaнѣ да*, но сепак многу поретко од другите финални сврзувачки средства, може да укажува временски на почетоците на употреба на ова сврзувачко средство и на насоката на неговиот развој, гледано од аспект на современиот македонски. Во текстови напишани на македонски народни говори од 18 век може да се сретнат примери со **ради да**, додека во текстови од зборници, како на пример еден превод од грчки на охридски говор од Јонче Снегар од 1870 год. (*Дамаскини* 1975:125), се среќаваат примери на целни реченици со **за да**: (42) идит дјаволот во полношта и му кљукна на вратата, **за да** му отворит (*Дамаскини*: 1975: 123); (43) и им клааме душманчина меѓу едного и друѓего, **за да** се карает. (*Дамаскини* 1975:124). Во врска со **за да**, во Кулакиското евангелие (19 век) се забележува дека овој сврзник не е употребен и покрај тоа што, како што потенцираат авторите на монографијата за Кулакиското евангелие, А. Мазон и А. Вајан (1938:241), ова сврзувачко средство било широко употребувано во македонскиот, во говорите на Бобошчица, Лерин и Сухо. Во Трлиското евангелие од 1861 год. можат да се најдат примери на употреба на сврзникот **за да**: (44) Та сега јас доадам каде тебе, пак тоа време на сфјата, **за да** имат моета радос сваршена пу себе си. Ј17,13; (45) И **за да** разберете оти чловештиа има врјаднос да проштава грешки му зема, и рече на болние: на тебе време, стани, дигни си кревете та иди дума си Мк2,10.11; (46) искам лју каде сам јас и тие да са сас мене, **за да** гледат моета слава што ми даде Ј17,24; (47) **За да** се наома сас тијох милоста, дето сас неа ма помилова, и јас да се наома сас тјох Ј17,26. Може да се види дека препозицијата на целната дел-реченица е исто толку вообичаена како и нејзината постпозиција во однос на главната дел-реченица.

Според материјалот што го анализиравме може да се види развитокот кон концептот на доточнување на сврзникот **да** со некој друг граматички елемент, поради потребата од прецизност во изразувањето на синтаксичките односи. Важно е дека моделот за ова дополнување бил поставен со **ј**ако, со предлогот **ради**, со сврзникот **за**нје. За последните два случаја грчкото влијание имало важна улога, а треба да се има предвид и семантичката поврзаност на дополнувачките средства: **ј**ако од сферата на последичноста и **ради** и **за**нје од сферата на каузалноста, што и ја потврдува заемната зависност на овие семантички полиња.

Како резултат на јазичните процеси може да се претпостави развиток на **за**нје да кон сврзувачкиот состав **за да** во современиот македонски, а мотивацијата за развиток на еден ваков модел се содржи во потребата што постојано се јавува во јазикот за потенцирање на определено значење, во случајов финалноста, со дополнителни граматички изразни средства, чија граматикализираност претставува сигнал за поистоветеност на едно сврзувачко средство со една семантичка нијанса.

Diachronic Analysis of the Clauses of Purpose in Macedonian (Summary)

The paper deals with the Clauses of purpose in the Old Church Slavic manuscripts, represented with manuscripts from the early period- 10th and 11th century and Macedonian manuscripts dated from the 12th to the 16th century.

Three main characteristics are pointed out: the inclusion of the clauses of purpose in the semantic field **cause/motive–consequence/result** is defining these clauses also as causative, as well as the possibility of interpreting the intention as a reason for the action of the main clause; second characteristic is the modality of the clauses of purpose; third is that they are linked with the replacement of the infinitive with **да**+finite verb constructions. The conjunction **да** is the most common and most used in the clauses of purpose, and it stands right next to the finite verb form in present or future tense. Other conjunctions are: **ј**ако+infinitive, **ј**ако **да**, **ради да** and **за**нје **да**. Regarding the conjunction **за**нје **да** it is probable that it has developed into **за да**, a conjunction frequently used in contemporary Macedonian. The extension of the conjunction **да** is also a characteristic of the Balkan languages.

Литература

- Вайан Андре, 1952: *Руководство по старославянскому языку*, Издательство иностранной литературы, Москва.
- Грицкат Ирена, 1975: *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека СР Србије, Београд.
- Дамаскини, 1975, Македонски преводи од 16 до 19 век, Предговор, избор, редакција и коментар Радмила Угринова-Скаловска, „Македонска книга“, Скопје.
- Илиевски Петар Хр., 1988: *Балканолошки лингвистички студии*, ИМЈ, Посебни изданија кн.14, Скопје.
- Конески Блаже, 1982: *Историја на македонскиот јазик*, „Култура“, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана, 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, „Магор“, Скопје.
- Мирчев Кирил, 1978: *Историческа граматика на българския език*, „Наука и искусство“, Скопје.
- Поп-Атанасов Ѓорги, 1985: *Ракописни текстови на македонски народен говор*, „Мисла“, Скопје.
- Рибарова Зденка, 1991: *Оформувањето на македонската редакција на црковнословенскиот јазик*, во: Предавања на XXIII Семинар за македонски јазик, литература и култура 1990, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Blass Friedrich, 1959: *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, bearbeitet von Dr. phil. Albert Debrunner, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Bauer Jaroslav, 1972: *Syntactica slavica*, Universita J.E. Purkyne, Brno.
- Grünenthal O., 1910,1911: *Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelien-übersetzung*, in: Archiv für slavische Philologie 31, 32, Weidmanische Buchhandlung, Berlin.
- Večerka Radoslav, *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*: 1989 *Die Lineare Satzorganisation*, 1993: *Die Innere Satzstruktur*, 1996: *Die Satztypen: Der Einfach Satz*, 2002: *Die Satztypen: Der Zusammengesetzte Satz* in: Monumenta Linguae Slavicae XXVII, XXXIV, XXXVI, XLVI, Weiher-Freiburg I. Br.
- Večerka Radoslav, 1997: *The Influence of Greek on Old Church Slavonic*, in: Byzantinoslavica LVII (1997) 2, Prague.
- Vondrák W., 1912: *Altkirchenslavische Grammatik*, Weidmanische Buchhandlung, Berlin.

Речници

- Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* 1-5, 2000-2003, ред. Рибарова З., Угринова-Скаловска Р., ИМЈ, Скопје.
- Старославнскиј словар* (по рукописам X-XI веков) 1994, под ре. Цейтлин Р.М., Вечерки Р. и Благовој Э., „Русский язык“, Москва.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1989, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Slovník jazyka staroslověnského*, 1966-1997, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.

Список на кратенки

Кратенките се според *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција 1-5, 2000-2003, Скопје.*

As	–	Асеманово евангелие, крај на 10-почеток на 11 в.
Bon	–	Болоњски псалтир, 1 пол. на 13 в.
comPs	–	коментар на псалтирот
Dbm	–	Добромирово евангелие, почеток на 12 в.
Dčn	–	Дечански псалтир, крај на 13 в.
Grig	–	Григоровичев паримејник, крај на 12-почеток на 13 в.
Hlud	–	Хлудов триод, крај на 13 в.
Karp	–	Карпински апостол, почеток на 14 в.
Krat	–	Кратовско евангелие, средина на 14 в.
Krn	–	Крнински дамаскин, 16 в.
Krp	–	Карпинско евангелие, крај на 13 в.
Les	–	Лесновски паренезис 1353 год.
Lobk	–	Лобковски (Хлудов) паримејник, 1294-1320 год.
Mar	–	Мариинско евангелие, крај на 10-почеток на 11 в.
Orb	–	Орбелски триод, втора половина на 13 в.
Ohr	–	Охридски апостол, крај на 12 в.
Pog	–	Погодинов псалтир, 13 в.
Rad	–	Радомирово евангелие, втора половина на 13 в.
Rdm	–	Радомиров псалтир, втора половина на 13 в.
Stan	–	Станиславов пролог 1330 год.
Vran	–	Вранешнички апостол, 13 в.
Vtš	–	Ваташки минеј 1453 год.
Zag	–	Загрепски триод, прва половина на 13 в.
Zogr	–	Зографско евангелие, крај на 10-почеток на 11 в.

Соња НОВОТНИ

ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ МОДЕЛИ ВО СЛОЕШТИЧКИОТ ПАТЕРИК

Патерикот е зборник составен од кратки раскази и поуки чијашто содржина е поврзана со животот и делото на монасите, со нивниот однос кон надворешниот свет, или во нив се презентира животот на светите лица прикажан од аспект на монасите.⁶⁷ Во словенската ракописна традиција за патеричните зборници се користат два назива: **патерик и отечник**. Првиот е преземен од грчкиот назив (πατερικόν), што значи книга посветена на отците, или што им припаѓа на отците⁶⁸, додека вториот назив (**ОТЬУЪННКЪ**) е соодветен превод од грчкиот термин.

Патериците претставуваат специјален жанр на аскетската литература и одговараат на жанрот кратки приказни, а не на житијата, или пак легендите. Тие содржат многубројни раскази кои ја истакнуваат религиозната суштина од животот на монасите преку нивните аскетски подвизи, пророштвата, ересите и сл. и секогаш завршуваат со поука. Природно е што, како таков, Патерикот станал прирачна книга на монасите.

Патерикот до денес не е доволно проучуван. До денес не се решени проблемите околу преводот и содржината на Патерикот. Повеќето истражувачи на Патерикот се на мислење дека првиот старословенски превод на патеричен зборник се таканаречените "Книги на светите оци", преведени од Св. Методиј меѓу 882 и 884 г. Ваквата констатација произлегува од XV глава на Методиевото житие, каде што стои дека тој ги превел, меѓу

⁶⁷ Ѓ. Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, Скопје 1989, 211-214.

⁶⁸ А. М и л е в, Синаксар, пролог, лавсаик, патерик, Български език, кн.4. София, 1979 год., стр. 328.

другите и "Книгите за отците". Во славистиката постои извесна дилема во однос на прашањето, кој тип патерик лежи во основата на Методиевиот превод. Имено, славистите не можат да се согласат околу тоа кој од четирите типа патерик: Скитскиот, Римскиот, Синајскиот и Сводниот ќе биде прифатен за Методиев, и на тој начин ќе влезе во делата кои им се припишуваат на Солунските браќа. Меѓутоа, немајќи директни докази, истражувачите на Патерикот барале потврда за своите тези во јазикот на Патерикот. Најинтересно и истовремено и најнеобично е тоа што сите тие и наоѓале во јазикот на своите патерици докази за староста на оној тип патерик за којшто тврделе дека е вистинскиот, односно дека тој патерик е оној Методиевиот.

Со сигурност веќе можеме да кажеме дека кон крајот на IX и во почетокот на X век постоеле словенски преводи на Синајскиот, Скитскиот, Римскиот и на Азбучниот патерик. По смртта на учениците на Св. Кирил и Св. Методиј, во текот на X век, бил преведен и Египетскиот патерик.⁶⁹

На македонски терен, патерикот исто така добива широка распространетост. Меѓутоа, во своите осврти на патерикот, поголем број од славистите, правејќи нивна поделба, ги систематизираат како: српски, руски и бугарски. Очевидно е отсуството, во нивните осврти, на македонската редакција на патерикот. Тоа беше дополнителен поттик за задржување на нашето внимание во овој прилог токму на македонскиот патерик.

Патерикот, како тип литературен зборник, навлегува во македонското книжевно наследство и во него се забележани неколку патерици. Особено значаен и интересен од лексички аспект е Патерикот што се чува во библиотеката на БАН во Софија со бр. 77.

Во текстот има еден запис на лист 57 "**СЕЛО СЛОЕЦИЦА, КОСТАДН(И)**". Од ова може да се извлече заклучок дека најверојатно ракописот потекнува од демирхисарското

⁶⁹ Н.В.В е й кь, О происхождения Египетского Патерика, Сборник въ честь на проф. Л. М и л е т и ч, за седемдесетгодишнината отъ рождението му, Софиѣ 1933 г., стр. 361-369.

село Слоештица. Според ова демирхисарско село, Патерикот го нарекуваме Слоештички патерик (Слоеш).

Слоештичкиот патерик нуди богат лексички материјал, па би истакнале дека лексиката во овој ракопис е специфична и мошне интересна за натамошни истражувања, особено ако се земе предвид дека лексиката на македонските патерици, досега не била предмет на научен интерес. Така, од една страна, тој предизвикува интерес по однос на старата лексика, карактеристична за постариот период од словенската писменост, при што предвид ги имаме постарите лексички наслојки од другите јазици со кои старословенскиот јазик бил во контакт, а од друга страна, од аспект на народната лексика, која особено е застапена во патериците. Присуството на ваквата богата, разновидна, а наместа дури и необична лексика, секако дека се должи на карактерот на патерикот како жанр. Притоа мислиме и на слободата која ја имал пишуваачот на ваквиот вид текстови, кои не се библиски. Така, за разлика од библиските текстови, каде што авторот морал да почитува одредени норми и не смеел да врши поголеми корекции, во текстовите кои не се врзани за Библијата пишуваачите (а веројатно и препишуваачите) имале поголема слобода при пишувањето, што го олеснило навлегувањето и на лексиката од народниот јазик.

Покрај основниот словенскиот лексички фонд, во овој Патерик, среќаваме одреден број на семитизми, грцизми, употреба на заемки од латинско потекло, германизми, понатаму архаизми, преславизми и моравизми.

Во овој прилог ќе се задржиме на зборообразувањето, бидејќи овој ракопис е од посебна важност токму на тој план. Воедно изненадува присуството на голем број сложенки, кои го збогатуваат јазичниот израз на авторот и му даваат своевиден белег на текстот.

Зборообразувањето претставува процес на образување на нови зборови во еден јазик.⁷⁰ Во процесот на зборообразувањето се добиваат нови сложени зборови, кои најчесто настануваат со префиксација или со суфиксација.

Сложените зборови претставуваат значаен дел од речничкото богатство на секој јазик, па и на старосло-

⁷⁰ К. К о н е с к и, Зборообразувањето во современиот македонски јазик, Скопје 1995, стр.9.

венскиот, и се однесуваат кон културниот речник на јазикот.⁷¹

Поради нивната многубројност, тие во старословенските ракописи станале предмет на посебен научен интерес.

Зборообразувањето во Слоештичкиот патерик се врши со изведување на сложени зборови, со префиксација и со суфиксација.

Со цел да се постигне поголема прегледност на материјалот, сложените зборови не ги наведуваме според нивниот редослед во ракописот, туку по азбучен ред. Од друга страна поради обемот на овој вид на зборови (над 250 сложени зборови во кои двете компоненти се полнозначни зборови, односно скоро 10% од вкупниот број на зборови) ќе се задржиме само на најинтересните сложенки во кои двете составни компоненти се полнозначни зборови, односно не се задржуваме на сложените зборови кои се образуваат со префиксација или пак со суфиксација.

Нормализираната форма на заглавниот збор од морфолошка гледна точка го определуваме со скратеницата на соодветната зборовна група на латински (на пр. adj., adv.). Кај именките ја наведуваме формата на ном. едн., по која следи скратеницата за граматичкиот род.

По цитирањето на контекстот од ракописот, го наведуваме и местото (листот и редот), каде лексемата се среќава во текстот. Во некои примери имаме и неколку сложенки во една реченица и истите се болдирани. Поради специфичноста на текстот не бевме во можност да го дадеме значењето на сите сложенки, така што само во дел од примерите кои следуваат го проследуваме и значењето на сложенката. Сп.:

БАСНОСЛОВНЕ п.: **ВЪ НЕПОКОРЕНН И БАСНОСЛОВНА**, **ВРЪМЕНА ПРЪПРОВОДНЪ ІѢ**. 529/15, со значење "кажување на бајки, празни зборови".

БЛАГОУТРОБНЕ п.: **ОУПОВАЕМЪ НА БЛАГОУТРОБЫЕ БЪЖНЕ** 373/18, со значење "milost, blagost Во`ija".

⁷¹ Р. М. Ц е й т л и н, Лексика старославѣнского Ъзѣка, Москва 1977, стр. 186.

БОГОВОРНЪ adj.: **БГОВОРННХЪ** люды 443/10, so zna~ewe "onie {to se neprijatelski nastroeni kon Boga".

ВЕЛЕЛѢПНЕ n.: **ВЕЛЕЛѢПНІЕ** славы **СТЫНЕ**. **ЕДНОСОУЩЕНЬ**, и **ЕДНОРАВНЬ** ѿцоу **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛНѠМОУ** ДХѠу. 544/9, со значење "величествено, возвишено".

ВЕЛЕМЖДЪ m.: **СЪСЦЕ** нмѣе **ЖЕНЬСКЫЕ** **ВЕЛЕМОУДЪ**. тѣло нмѣе **НАКО** осле 151/5, со значење "со голем полов орган".

ВНДОУГОДННКЪ: **БЕСУНСЛЫНУХЪ** ты и **БЪ** **ВНДОУГОДННКИ** своје 50/5;

ГРАДОБЫДННКЪ m.: **ГЛЮЦА** къ мнѣ съ жителъмн **БЫ** аще и **ГРАДОБЫДННКЪ** серапнонь 215/2;

ГРОБОПРОКОПННКЪ m.: **РѢ** старьць **ПОУТО** соуднш **ПРѢЛЮБОДѢМЪ** к оубнцамъ и **ГРОБѠПРОКОПННКОМЪ** 170/15;

ГРѢХОЛЮБИВЪ adj.: **ЖЕНѢ** конемѹ **СНЛОУ** и **ГРѢХОЛЮБИВОУ** и **ѠТОУЖЕНОУ** ѿ **СТЫЕ** црѣкве 464/16, со значење "оној што го љуби гревот, гревольубец".

ДЕБЕЛОУСТЪНАТЪ adj.: **МОУЖЪ** лнцемъ **УРЬНЬ**. **ДЕБЕЛОУСТЪНАТЬ** 151/3, со значење "со дебели усти".

ДОБРОНЗЪВѢСТНЪ m.: **ТАВЕННСНОТЪСКИЕ** **ДОБРОНЗЪВѢСТНОУ** оузѡю свою повлаче. 209/10;

ДОБРОПНСЬЦЪ m.: и **ПРНЗВАВЪШЕ** **ПНАННА** нарѡунта **ДОБРОПНСЦА** и **ПОВЕЛѢШЕ** мнѣ ѡпастно подобнѡ юмоу **ВСА** повѣдатн **ДОБРОПНСЬЦЪ** 198/18, со значење "што пишува добро".

ДОМАУАДЪЦЪ m.: **ГН** **БЖЕ** **НАКО** **СПѠБЫЛЪ** **МЕ** **СН** **СТВѢРНТН** **МЛСТЫ** **НЕ** ѿ **СВОНУХЪ** **ДОМАУЕДЕЦЪ**. 334/8, со значење "роден во ист дом".

ЕДНОМЖЖННЦА f.: **ГРНЦН** **СЕ** оупѡблю **ПОУСТННЕЛЮБИЦН** **ЕДНОМОУЖННЦН** 337/18;

ЖЕНОМЖЖЪ m.: ЖЕЛАННА ТВОАГО РАДН **ЖЕНОМОУЖЪ** ЕСМЪ Н
ПРЪДЪ

НЪА ОУБѠ ДАВАЮ ЛЪЖЕМЪ Н **КЛЕТВОПРЪСТОУПНИКОМЪ** 151/18, со
значење "хермофродит, женомаж, маж што личи на жена".

ЖИТОПРОДАВЪЦЪ m.: ДО ѠГО Н МИНОУХОУ **ЖИТОПРОДАВЦИ**
212/12, со значење "продавач на жито".

ЗЕМЛЮТВОРЪ m.: ДРЪЖАВАА ПРИЗНАЕ НА **ЗЕМЛЮТВОРЕ**
265/18;

ЗЪЛОЗРАУЪНЪ adj.: СТРАШЪНЪ, Н **ЗЛОЗРАУЪНЪ**, НЕНАВИДНЪМЪ,
МРЪЗЪКЪ 64/4;

ЗЪЛОНЪРАВНЕ n. СЪ ГНЪВОМЪ **ЗЛОЊРАВНЕ**, НЕ ЗАПОВЪДАХ ЛН
ТЕБЪ 395/1, со значење "развратно однесување".

ИСТИНЪНОПОКЛОНЪЦЪ m.: ЕСТЕ ТО СОУТЬ ѠНИ
ИСТИНЪНОПОКЛОНЪЦИ ИЖЕ НИ
ЖЕ ВЪ ГОРЪ НИ ЖЕ ВЪ НЕРЪМЪ ПОКЛОНЕТ СЕ БОУ Н ѠЦОУ 263/8, со
zna~ewe "poklonik na vistinata".

КАМЕНЪНОСЪУЕННЕ n.: ЕСИ ЕСТЬ ЖЕ ХИТРОСТЬ ЕГО
КАМЕНЪНОСЪУЕННИЕ Ѡ ЮНОСТИ ДО ННА ЕСТЬ ЖЕ ДО ДНЕСЬ 317/11, со
значење "обработување, сечење на камен".

КЛАТВОВЪТНИКЪ m.: КЛЕТВОПРЪСТОУПНИКОМЪ Н
КЛЕТВОВЪТНИКОМЪ. 151/20;

КЛЕТВОПРЪСТОУПНИКЪ m.: Н **МОУЖЕЛОЖЪЦЪ** СКОУПЪ,
УЛЪКОНЕНАВИДЕЦЪ. **КЛЕТВОПРЪСТОУПНИКЪ** . МЫТѠЕМЪЦЪ 542/6, со
значење "тој што лажно се колне".

КОКООУМНЕ n.: ОСТАВИВЪ ЖЕ Е ВЪ **СМЪРЕНЪМОУДРЪСТВЪ**
ПРЪЛОМНЪ ВЪ **КОКООУМНИЕ** ЕЕ ѠНДЕ. 161/13;

КРЪВОПИЦА m.: ТОЛКА ТРОУДА Н ПОДВИГА ѠСКВРЪНАЕМН Ѡ
КРЪВОПИЦЕ СЕГО ЗВЪРА. 466/2, со значење "крвожедник,
крвопиец".

КРЪСТОУХРАНИТЕЛЪ m.: ГЛА ЖЕ КЪ МНЪ БРАТЬ МН ШЕДЪ
ПРИЗѠВЫ **КРЪСТОУХРАНИТЕЛЪ**. 475/7;

коуроглашенне п.: үюдецоу же ми се зрецоу таковои
оумнленне къ коуроглашенне нзыде ѿ стые цркве 385/5, so
zna~ewe "reewe na prvite petli".

лхвонмьць м.: неправѣно, соудецимь, яко хръти. и
лхвѡемѣць, яко загары 534/16, со значење
"користолюбѣц, лакомец".

лицемѣрь м.: си льстець, и лицемѣрь безъродны
иередникъ иже азъ ѿ такова гра и ѿ такова рода 184/13, со
значење "лицемер".

лѣповндьць м.: и въ красны лоуки на позорь
лѣпвндѣць. и отокоу неподвигноувшоу 65/20;

лѣтописць м.: бжиа рекохоу оубѡ етерн старнхъ
лѣтѡписецъ 33/7, со значење "летописец".

любонаучельство м.: съвратет се любѣце и трапезы
ѡбыаденне любонаучельства сребролюбие мнози оубозваныя
мало же нзѣбранныи старьць оусрыне, 216/1, со значење "со
желба да биде началник".

мжжеложць м.: юже боудеть блоуникъ и любодѣи и
моужеложць мръзъчѣшии 528/19, so zna~ewe "ma`elo`nik, so
sodonski grev oskvrnet".

мъногокръпльнь adj.: вдовницамъ дають ризы
многокръпленны 134/19, so zna~ewe "krpeno pove}erati, mnogu
rati krpeno"

ненскоусьномжжыне п.: ѿ жени растанти нь ѿ
ненскоусьномужжыне неттлѣныи двѣце 355/9, so zna~ewe "deva,
devica".

ницелюбьць м.: яко бо вѣунь юже не яко ницелюбьць
64/1, so zna~ewe "toj {to gi saka bednite".

новопросвѣщенъ adj.: новопросвѣщенны ѡндеть въ
домъ 438/9, so zna~ewe "novoprosveten".

острожльуьнь adj.: старьць **острожльуень** и **малодоушень** 286/7, so zna~ewe "gneven, lut".

оуниовндьць m.: и **теуеть** оубо въ **оуниовндьцемь**, **недвнзавши** со **иен** бѣхна 65/9, so zna~ewe "svedok".

пльтоядьць m. и **стра̑** зѣвѣри бо и гады **пльтоядци** ѿбрѣтают се въноутрь **стра̑** и въ нѣдоу трепеть, и въ нѡци и въ дне на цѣстахъ **троупна** въ **храмѣхъ** смѣрти 68/17, со значење "она што го јаде телото".

псалмописць m.: слыши **пѣмописца** ѿпрѣдѣлѣхъ нхъ **пишоуца**. 440/5, со значење "пишувач на псалми".

поустиннолюбьць m.: **грлицн** се оупѡбляю **поустиннелюбци** **ѣдномоужници** 337/18, so zna~ewe "toj {to ja qubi pustinata, sklon kon pustinski `ivot".

самовндьць m.: оувѣдѣти житиѣ мое. се **сьмовндьць** бѣ̑ 460/14, so zna~ewe "o~evidec".

сребропродавьць m.: о **андронцѣ** сребропродавца бѣше **нѣкто** **сребропродавецъ** въ **аньднѡхн** **велнкон** **именемь** **андроннкъ** 300/2, so zna~ewe "prodava~ na srebro".

тънъконогъ adj.: **малаглавою** и **тънконогаа** 150/19, so zna~ewe "so tenki noze".

уловѣконенавндьць m.: и **моужеложьць** **скоупь**, **уѡвконенавндець**. **клетвопрѣстоупникъ**. **мытоець**. **рабы** **свои** **гладемятаю** **оумирааше** 542/6, so zna~ewe "toj {to gi mrazi lu|eto".

урьноока adj.: **урьмноокаа** **всье** **зѣвѣрино** **подобниѣ** **имѣе** 151/1, со значење "со црни очи".

Во Слоештичкиот патерик е евидентирано извонредно лексичко богатство. Зборовниот фонд на овој ракопис е над три илјади и петстотини лексички единици, со што се вбројува во фондот ракописи кои се од извонредно значење за историјата на словенската лексика. Зборувајќи за зборообразувачките аспекти во ракописот, би нагласиле дека тој јасно ја прикажува состојбата наследена од старо-

словенскиот период, која се јавува како резултат на потребата за богатење на веќе постојната словенска лексика, со создавање на нови лексеми. Сложените зборови најчесто се нови лексички единици и со нив се збогатува и се развива книжевниот јазик. Поради тоа мислиме дека со овој наш прилог ќе го привлечеме вниманието на лексиколозите и општо на сите слависти.

Лора ТАСЕВА

ВЪПРОСИ ОКОЛО ЛОКАЛИЗАЦИЯТА НА ТРЕТИЯ ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ПРЕВОД НА ТРИОДНИТЕ СИНАКСАРИ ОТ XIV ВЕК

Авторството на триодните синаксари – един корпус от 31 четива, в които се обяснява смисълът на по важните празници от Великопостния и Цветния цикъл, се приписва на известния византийски писател от края на XIII и началото на XIV в. Никифор Калист Ксантопулос. Много скоро след създаването си тази текстова сбирка, представяща по богослужебното си предназначение паралел на четивата от Пролога, навлиза и в южнославянската книжнина чрез атонския превод на Закхей Философ. Най-ранният препис от него се намира в синайските Постен триод № 23 и Цветен триод № 24, датирани преди 1360 г. В резултат от заниманията ми с южнославянската текстова традиция на триодните синаксари успях да установя, че Закхеевият превод съвсем не е единствен. През втората половина на XIV в. възникват още два независими превода (наречени условно *C* и *D*) и една основна редакция на атонския текст (*E*). Докато последната със сигурност се отнася към дейността на търновските книжовници, то произходът на преводите *C* и *D* не е напълно изяснен. С оглед на разпространението на превод *D* само в кодекси от сръбски земи, той се определя като сръбски, а с оглед на произхода на двата негови най-стари свидетели – дечанските ръкописи № 104 и № 105, като най-вероятно място на появата му се посочва манастирът Високи Дечани. Още по-трудна е локализацията на превод *C*, който по досегашните ми наблюдения обхваща само 11-те синаксара от постния цикъл. В цитираната си по-горе работа аз оставям този въпрос отворен, отнасяйки възникването на превод *C* към широкия ареал на днешна Македония, Северо-западна България и Сърбия. Тук бих искала отново да се върна към проблема за локализацията на този превод, като по-подробно анализирам данните, които предлагат, от една страна,

неговата писмена традиция, език и преводачески особености, а от друга – общоисторическият и литературноисторическият контекст.

На първо място бих искала да се спра на **археографските данни**. Засега са ми познати седем ръкописа, в които е представен превод *С*:

1) *F.n.I.103* от Руската национална библиотека в Санкт-Петербург – сръбски, втора половина на XIV в.;

2) *ЦИАИ 509* от Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия в София – сръбски, първа половина на XV в.;

3) *ЗЕС 683* от Петербургския филиал на Института за история при Руската академия на науките в Санкт-Петербург – сръбски, 1438 г.;

4) *НБКМ 1158* от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София – сръбски, първа половина на XV в.;

5) *F.I.750* от Руската национална библиотека в Санкт-Петербург – сръбски, първа половина на XV в.;

6) *НБКМ 209* от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София – сръбски, XV в.;

7) *НБКМ 211* от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София – сръбски, XV в.

За жалост, няма данни за мястото на възникване на нито един ръкописите. Известни са само имената на преписвачите на *НБКМ 211* – грешният Димитър, и на *ЗЕС 683* – Радослав Граматик, но не е ясно къде са работили тези книжовници. В повечето случаи няма данни и за това, къде са намерени съответните кодекси.

Всички те се определят в литературата като сръбски въз основа на безюсовия правопис, в който не се забелязват следи от назали в протографа. По-детайлното наблюдение върху техния правопис разкрива и други общи черти помежду им. Във всички се използва само малък ер, редовно се смесват *ы* и *н*, напр. *F.n.I.103* л. 4г2 *злочѣстыва*, ф. 4в3 *бнвъ*, л. 5а9 *вставы* (Аог. 3 Sg.), л. 5б8 *въ заточѣнѣи н тъмницѣѣ*. В част от преписите се забелязват случаи на удвояване на *а* и *н* в средисловие и краесловие, като най-последователни в това отношение са *F.n.I.103*. и *ЦИАИ 509*, напр. *F.n.I.103* л. 14б *здавъѣцааннѣ*, л. 14б *прѣнтръже*, л. 14б *члѣвѣаа*; *ЦИАИ 509* л. 11г *пнсааннѣа*, л. 11г *пользаа*, л. 43б *прѣнкосноу се*, л. 12а *прѣнѣтънаа*. В *НБКМ 1158*, *F.I.750* и *ЗЕС 683*

такива примери отсъстват. Не се забелязва типичното за някои сръбски по произход ръкописи удвояване на краесловен ъ, включително и при родителното окончание за мн.ч. в мъжки и среден род на *о*-основи. Това е първото указание, че локализацията на превод *С* може да се търси не само в сръбските преписвачески центрове, а и в такива на територията на Западна България или Македония, които са повлияни от някои черти на сръбския правопис.

За затворената традиция на този превод свидетелства и една обща кодикологическа характеристика на всички съдържащи го ръкописи с изключение на *НБКМ 209*: текстът е разположен в две колони с по 29 до 33 реда.

Датировката на най-стария препис към третата четвърт на XIV век определя приблизителната хронология за възникването на самия превод. Тук ще се спра по-подробно на този кодекс, защото той заслужава внимание не само поради старинността си. Този доста пострадал от лошо съхранение ръкопис достига на части в сбирката на Императорската публична библиотека в Санкт Петербург (днес Руска национална библиотека). Основната част – 141 листа, постъпва при закупуването през 1891 г. от Публичната библиотека на сбирката на босненския славянофил Стефан Веркович и се пази днес под № *F.n.I.103*. Втората част – 12 листа, попада в същата библиотека през 1895 г. чрез сбирката на Сарафов и още тогава правилно е определена като част от Верковичевия постен триод и заведена под сигнатура *F.n.I.103a*. Още един фрагмент от същия кодекс ми се отдаде да идентифицирам при непосредствената ми работа с ръкописи от Руската национална библиотека през 2000 г. Става дума за 8 листа, които се съхраняват под № 9 заедно с други фрагменти от сбирката на Вяземски под общата сигнатура *F 124*. Според описанията има известно разминаване между размерите на основния кодекс (*F.n.I.103+ F.n.I.103a*) – 33,5 x 23 см, и на фрагмента *Вяз. F 124/9* – 33 x 23,5 см., но този факт вероятно се дължи на неточни измервания. Безспорно доказателство, че *Вяз. F 124/9* принадлежи към Верковичевия постен триод дава самият текст на фрагмента, част от който допълва липсващото начало на синаксара за Събота сиропусна. Привеждам края на текста от *Вяз. F 124/9* л. 48г и неговото продължение по *F.n.I.103* л. 9а, като за съпоставка давам и паралелен текст от същия превод по *ЦИАИ 509*:

<p>(Вяз. F 124/9 л. 48г) н ѿсоѣ ѿнн 8крѣплаііѣмѣі побѣдн надеждѣю вѣсеѣшнѣ ѿпрѣ- (F.n.I.103 л. 9а) таютъ се• тако 8бо н бѣгоноснн ѿцн прѣм8дѣ дѣюще</p>	<p>СІАІ 509 л. 38г [не се чете поради водно петно] ко 8бо н бѣго [...]] моудрѣ дѣюще</p>	<p>κάντευθεν ἐκεῖνοι νευρούμενοι τῇ τῆς νίκης ἐλπίδι ὀλοψύχως ἐπαπο- δύνονται· οὕτω καὶ νῦν, οἱ Θεοφόροι Πατέρες σοφῶς διαπράττονται·</p>
--	---	--

Явно тези листове са попаднали у Вяземски заедно с други мостри на ръкописи от обявената в края на 70-те години за продан колекция на Стефан Веркович. В същата архивна папка са класифицирани и други откъси от ръкописи, придобити от босненския славянофил в Македония. Според съобщенията в справочната литература такива са следните фрагменти:

– Вяз. F. 124/4 – два листа от триод от XIV в., също в две колони, но с юсове, придружени от бележка, че са добити в с. Тресанче, Дебърско;

– Вяз. F. 124/5 – 8 листа от триод от XIV-XV в., безюсов в две колони, намерен в Лесновския манастир;

– Вяз. F. 124/6 – един лист от новозаветна беседа от XIV в., безюсов в две колони, придобит в ман. „Прохор Пшински“;

– Вяз. F. 124/7 – два листа от октомврийски миней от XIV в., намерени в Слепченския манастир;

– Вяз. F. 124/8 – 8 листа от евангелие и апостол от XIV в., безюсов правопис в две колони, от сбирката на Слепченския манастир;

– Вяз. F. 124/10 – два листа от триод от XIV в., български, придружени от бележка на обвивката, че са добити в с. Орбеле, Дебърско.

С оглед на бележката върху обложката на фрагмента Вяз. F. 124/9 занамирането му от Ст. Веркович в село Орбеле, Дебърско, трябва да се приеме, че целият кодекс в средата на XIX век се е намирал в това село. Дали скрипторият, в който е възникнал превод С, също е бил разположен недалеч, остава само да се гаде.

Би ли могло да се провери това твърдение по други пътища? По мое мнение **анализът на езика** едва ли би допринесъл за решаването на въпроса по няколко причини. Едната е, че езикът на превод *C*, както и на другите версии на триодните синаксари, притежава всички белези на изработената през предходните векове и особено утвърдена през четиринадесетото столетие книжовна норма, за която добре подхожда деетнизиралото определение „църковнославянски“. Изчистен от регионализми във фонетиката, лексиката и синтаксиса, този език не дава достатъчна информация за по-точната географска атрибуция на разглеждания корпус. Другата причина е съвременното състояние на научната литература по историческа диалектология, тъй като не са изработени прецизни критерии за диференциране на различните диалекти през XIV в.

Известни насоки обаче могат да се потърсят в **особеностите на превода**. В резултат на дългогодишните изследвания за текстовете от IX-X в. са установени известни преводачески и езикови особености, чиято съвкупност може да служи като атрибуиращ критерий за принадлежността на даден превод към дейността на преславски или охридски книжовници. За съжаление такава методологическа основа за преводаческите центрове от четиринадесетото столетие заега не съществува. В най-общ план обаче могат да се използват наблюденията върху отделни преводи от XIV в., а също и отбелязаните тенденции в отношението им към наследството от ранната епоха. За да очертая облика на превод *C*, тук накратко ще припомня някои основни негови черти в сравнение с другите три версии на триодните синаксари. Превод *C* следва доста точно синтактичните модели на оригинала, като показва по-малка степен на зависимост от него в сравнение с атонската версия и нейната търновска редакция, но по-значителна в сравнение със сръбския превод *D*. Сходни са и резултатите от провеждането на принципа за количествената тъждественост (1:1) между гръцкия образец и славянския превод на лексикално и словообразователно равнище. Ако последователността при спазването на количествената еквивалентност във версията на Закхей се доближава до тази в други, представителни за атонската редакция богослужебни текстове като Томичовия псалтир и Рилското евангелие (*НБКМ 31*) от 1361 г., то авторът на превод *C* не прилага така педантично този принцип и както по броя на поморфемните преводи, така и на останените без съответствие префикси, се доближава до класически старобългарски преводи

като паримейния и тълковния текст на Исай. По отношение на предаването на дадени гръцки представки винаги с определени славянски съответствия (напр. *ἀνα-* > въз-, *ἀπο-* > от-, *δια-* > раз-/ нз-) превод *C* показва отново по-ниска обвързаност (35,6% от случаите) отколкото превод *A* (46,5% от случаите). По тези показатели превод *C* се доближава до преводите на Диоптратата на Филип Монотроп и редакциите в Норовия и Томичовия псалтир с техните 39,9%, а същевременно не е толкова свободен като преводите от старобългарската епоха (паримейната и тълковната версия на Исай показват съвпадение съответно в по 30,8% и 30,7% от случаите). За да не останат тези изчисления само суха статистика, бих привела някои примери за това, как в преводи *C* и *D* се пренебрегва морфемната тъждественост чрез пропускане на префикси и суфикси или използване на слово-съчетания:

	<i>A</i>	<i>E</i>	<i>C</i>	<i>D</i>
ἀνακράζω	ВЪЗЪВАТИ 161r22	ВЪЗЪВАТИ	ЗЪВАТИ	ЗЪВАТИ
κατασπάζομαι	ОБЛОБЪИЗАТИ 159r25	ОБЛОБЪИЗАТИ	ЛОБЪИЗАТИ	ЦЪЛООВАТИ
παρέρχομαι	ПРЪХОДНТИ 160v8	ПРЪХОДНТИ	НТИ	ом.
συναγορεύω	СЪПОСЛЪДЪСТВО ВАТИ 160v11	ПОСЛЪДОВАТИ	ПОСЛЪДОВАТИ	СЪМЪСНТИ С
ἀναιδής	БЕСТΟΥДЪНЪ 159r27-28	БЕСТΟΥДЪНЪ	ЛЮТЪ	БЕСРАМЪНЪ
τεράστιον	ҮЮДСТВО 161r16-17	ҮЮДО	ҮЮДО	СЪДЪІАННІЕ
ἄλλοκοτος	РАЗАНУЪНЪ 159r2	РАЗАНУЪНЪ	ЛЮТЪ	РАЗАНУЪНЪ
ἐπιλαμβάνω	ОБЪДРЪЖАТИ 158r8	ОБЪНМАТИ	ПРАВНТИ	ДРЪЖАТИ
ὑπερφύης	ПРЪІЕСТЪСТВЪНЪ 160v13	ПРЪІЕСТЪСТВЪ НЪ	ПАҮЕ ІЕСТЪСТВЪНЪН Ъ	ВЪШЕ ІЕСТЪСТВА

Освен при разминаванията в количествената идентичност на морфемно равнище, превод *C* заема междинно положение между атонската и търновската версия, от една страна, и сръбската, от друга, също и по отношение на качествената

вариативност на словообразователно и лексикално равнище. Нерядко в *A* и *E* се използват по-точните речникови съответствия на гръцките представки, наставки и корени:

	<i>A</i>	<i>E</i>	<i>C</i>	<i>D</i>
ἀνακαλέω	вЪЗЪВАТН 159v8	вЪЗЪВАТН	пРНЗЪВАТН	пРНЗЪВАТН
ὑπερήδομαι	пРЪБОУЖАСИЖТН с 161r13	пРЪБОУБРАΔОВАТН с	вЪЗРАΔОВАТН с	вЪЗВЕСЕЛНТН с
ὑποτίθημι	пОДЪЛОЖИТН 158r27-28	пОДЪЛОЖИТН	НΔΟΥСТИТН	пОСТАВНИТН
ἀποδίδωμι	ОТЪДАТН с 161r16	ОТЪДАТН с	вЪЗДАТН сс	пОДАТН
παρήρσιάζομαι	ОБАНУАТН 158r26	ОБАНУАТН	вЪЗΔВНЗАТН	ОБАНУАТН
ἀπαλείφω	ОТРЪТН 161r11	ОТРЪТН	пОТРЪТН	пОТРЪТН
ἐπώνυμος	порекло 158r19-20	порекло	ТЪЗОНМЕНЪНЪ	ОП.
ἐπιλαμβάνω 'обхващам, улавям, държа'	ОБЪДРЪЖАТН 158r8	ОБЪНМАТН	пРΔВНТН	ДРЪЖАТН
ἀναγωγή (ἄγω 'вода')	вЪЗВЕДЕНИЕ 158r29	вЪЗВЕДЕНИЕ	вЪСХОЖДЕНИЕ	вЪЗНТН
διαφέρω	РАЗЛУЧАТН с 158r10	РАЗЛУЧАТН с	РАЗНЕСТВОВАТ Н	ОТЪЛЖЕНЪ
ὄνειδίζω 'хуля, ругая, укорявам'	пОНАШАТН 159r18	пОРЖГАТН	ОУРΔНИАТН	ОУКОРНТН

Според частичните ми наблюдения, основаващи се на Синаксара за Неделя първа на поста, превод *C* проявява различно отношение към лексикалното наследство от старобългарската епоха в сравнение с това на атонския превод и търновската му редакция. В следната таблица са представени съвпаденията с лексеми или основи, смятани за типични за някоя от преводаческите школи – кирилometодиевска (КМ), преславска (Пр) и атонска (Ат):

	<i>A</i>	<i>E</i>	<i>C</i>	<i>D</i>
μετά θορύβου	съ плицемъ 160v7 (Пр)	съ плнцѣмъ (Пр)	съ мльвоиѣ (КМ)	мльвьно (КМ)
μαγγανεία	вльшьвьс тво 158r28 (Ат - вльхвь, вльхвован нѣ за μάγος, μαγεία)	вльшьство (Ат)	вагалъннѣ (КМ - вагалннѣ за μύθος)	тварь (Пр)
ὄψις	образъ 160v13 (Пр)	образъ (Пр)	зракъ (КМ)	образъ (Пр)
τράχηλος	въна 160r9 (КМ)	шна (Пр)	гъло	от.
ἄκοσμος	везъ оутварн 158v25 (Пр)	нелъпотънъ (КМ)	неоукрашенъ (КМ, но и Пр)	неоукрашенъ (КМ)
κόσμος	оутварь 161r16 (Пр)	оутварь (Пр)	оукрашеннѣ (КМ, но и Пр)	красота (КМ)
ἀνάθεμα	прокатъ 160r14 (Ат)	прокатъ (Ат)	анаѳема (КМ)	анаѳема (КМ)
ἀνάθεμα	прокатнѣ 161r28 (Ат)	прокатнѣ (Ат)	прокатнѣ (Ат)	анаѳема (КМ)
ἀναιδής (Ἰовчева, Камуля 2000: 11)	вестоудънъ 159r27- 28 (Пр)	вестоудънъ (Пр)	лютъ	бесрамънъ (КМ)
ἀνάγκη	от. 159r29	бъда (КМ)	лютость	болѣсть
ἀρχιερεύς	пръвосв- щеннѣ	архнерън (КМ)	архнерън	архнерън (КМ)

	160r21 A, (Πρ)			
ζάω / τὸ ζῆν	жнзнь 158v3 (Πρ, Ατ)	жнѣ (Πρ, Ατ)	жнвоѣ (ΚΜ)	жнвѣ
ζάω / τὸ ζῆν	жнѣ 158v12 (Ατ)	жнзнь (Ατ)	жнвоѣ (ΚΜ)	жнвоѣ (ΚΜ)
ζάω / τὸ ζῆν	жнвоѣ 159v6 (ΚΜ)	жнѣ (Ατ)	жнвоѣ (ΚΜ)	жнвоѣ (ΚΜ)
ἀσπάζομαι	λοβѣзати 159v4 (Ατ οβλοβѣзат н)	лобѣзати (Ατ)	лобѣзати (Ατ)	цѣлѣвати (ΚΜ)
ἀσπάζομαι	цѣловати 160r11 (ΚΜ)	ом.	ом.	цѣлѣвати (ΚΜ)
ἀσπάζομαι	цѣловати 158r16 (ΚΜ)	лобѣзати (Ατ)	лобѣзати (Ατ)	цѣлѣвати (ΚΜ)
ἀσπάζομαι	λοбѣзати 160r10 (Ατ)	лобѣзати (Ατ)	οβλοбѣзати (Ατ)	цѣлѣвати (ΚΜ)
ἐπίσκοπος	посѣтител ь 161r6 (Ατ)	епнскопѣ (ΚΜ)	епнскопѣ (ΚΜ)	епнскопѣ (ΚΜ)
διάγω	прѣбѣват н 159v8 (Ατ)	прѣбѣвати (Ατ)	жнѣ (ΚΜ)	прѣбѣвати (Ατ)
δαμονιάρχης (δαμόνιος)	ѣсониγ- льникѣ 159v11 (Πρ, Ατ ѣсовьскѣ)	ѣсомѣ наγ- льникѣ (Πρ, Ατ)	демоннархѣ (ΚΜ демоньскѣ)	βραγοναγ- льникѣ
Νεώς (ναός)	храмѣ 161r4 (Πρ, Ατ)	храмѣ (Πρ, Ατ)	црькѣ (ΚΜ)	црькѣ (ΚΜ)

Вижда се, че в превода на Закхей и неговата търновска редакция преобладават синоними, типични за преславската книжнина (9 в *A* и 8 в *E*, срещу по 1 в *C* и *D*) или за атонската редакция на Апостола (11 в *A* и 12 в *E*, срещу 4 в *C* и 1 в *D*). Превод *C* и особено *D* по-често се придържат към кирило-методиевските лексикални варианти (12 в *C* и 15 в *D*, срещу 4 в *A* и 3 в *E*). От една страна, тези резултати изненадват с оглед на утвърденото мнение, че патриарх Евтимий и търновските книжовници изобщо използват лексика, отнасяна и към двете ранни преводачески школи, отдавайки предпочитание на общоразпространените синоними, които в повечето случаи съвпадат с кирилометодиевските варианти. Обаче от друга страна, те добре се съгласуват с данните за ранната епоха, според които Кирило-Методиевата лексика има по-трайно присъствие в произведенията на Охридската книжовна школа, отколкото в тези от Преславската.

В духа на книжовната традиция е и използването не само в преводите *C* и *D*, но и в търновската редакция *E*, на редица гръцки заемки в религиозната терминология, които атонският преводач Закхей повсеместно заменя със славянски калки, напр.: *εἰκὼν* – *A* образъ 157v28, 158r25, 158v6, 158v16, 158v20, 158v28, 159r2, 159r21, 159r27, 159v1, 161r15, 161r16, 161r19, 161r25 – *E*, *C*, *D* икона; *ἐπίσκοπος* – *A* посѣтителъ 161r6 – *E*, *C*, *D* епископъ; *Σύγκελλος* – *A*, *E* съкльѣтъннкъ 160r26 – *C*, *D* сннѣг'елъ; *κλῆρος* – *A*, *E* прнѣтъ 160r20 – *C*, *D* клнросъ; *ἀγιοπολίτης* – *A* св-тоградннкъ 160r25-26 – *E* агнополнтъ – *C* свтогражданннъ – *D* агнополнтъ.

Обобщените сравнително-статистически данни за тенденциите в лексиката и словообразуването на четирите версии на триодните синаксари могат да се разглеждат не само като опит за характеризирание на тяхното отношение към наследените книжовни норми, но и като косвени доказателства за връзките им с традициите на определени книжовни средища. Макар да не внасят категорични уточнения за предполагаемата локализация на превод *C*, тези тенденции в неговата лексика и словообразуване също насочват към книжовно средище, в което Кирило-Методиевските (охридските) традиции са добре съхранени. На пряката връзка с Охридския книжовен център обаче се противопоставя безюсовият, без следи от носовки, правопис на всички свидетели.

И така, ако се опитаме да поставим разгледаните археографски факти и изтъкнатите преводачески особености на превод *C* в литературно-историческия и общоисторическия контекст от втората половина на четиринадесетото столетие, би се получила следната картина:

1. Според безюсовия и едноеров правопис на седемте известни преписа мястото на възникването на превода трябва да се търси в днешна Сърбия, Северна Македония или Северозападна България.

2. Съществуването обаче на сръбския (Дечански) превод *D*, чиито най-стари свидетели са от 1370-1380 и 1375-1385 г., поражда логичния въпрос дали е било необходимо да се прави още един сръбски превод на същия текстови корпус.

3. Някои косвени археографски данни като мястото на намиране на най-стария препис насочват към скриптории в Дебърско, но възможната миграция на ръкописа и безюсовата писмена традиция на превода поставят под съмнение това предположение.

4. От своя страна културно-историческият контекст не противоречи на една вероятна локализация на превод *C* в македонските земи. Както е известно, през втората половина от XIV в. Македония не само се включва в територията на Сръбската държава, но особено силно в северната ѝ част се чувства и сръбското културно влияние, една от чиито прояви е широкото използване на безюсовия правопис в паметници от книжовни центрове като Марковия манастир край Скопие, Лесновския манастир, манастира „Св. Йоаким Осоговски“. Интензивните книжовни контакти от Рашка до Сяр и Атонския полуостров, които неизбежно минават през територията на Македония, създават необходимия мост за контактуване с многообразната византийска книжнина от тази епоха, в т.ч. и с не така широко утвърдени източници. В този културно-исторически контекст един независим превод на триодните синаксари от друг гръцки оригинал в някое средище от Северна Македония е напълно мислим.

5. Съществуват обаче и известни съображения против окончателното локализиране на превод *C* в Северна Македония.

На първо място следва да се отбележи, че съхранените днес паметници от тези земи възпроизвеждат само по-стари образци, т.е. доказано е съществуването на множество скриптории, но не и на преводачески център. На второ място идва фактът, че като цяло изместването на Студийския типик от Иерусалимския и съответно реформата на свързаните с тях богослужебни книги се осъществява значително по-бавно в Македония, отколкото на Атон, в Търново и Сърбия. Следователно шансовете за независим превод в македонските земи на триодните синаксари – една сбирка, която е обвързана с Иерусалимския устав, не са много големи. Затова не бива все още напълно да се отхвърля и предположението за връзка на този превод с Видинския книжовен център. В периода между 50-те и 90-те години на XIV в. Западнобългарското царство се утвърждава като самостоятелна държава. Както обикновено, стремежът към политическо легитимиране се придружава от самостоятелна културна дейност, най-известният плод на която е Бдинският сборник от 1360 г., компилиран по поръка жената на Иван Срацимир царица Ана. В тази връзка заслужава да се спомене и един наглед незначителен факт – Бдинският сборник също е безюсов и едноеров и се характеризира с немотивирано удвояване на а, н и о и често смесване на ы и н, както и повечето от представителите на превод *С*. Известни са и директни връзки между Видин и Цариград. Ако се допусне, че разглежданият превод на постните синаксари е предприет като акт на самостоятелност по отношение на Търново, тогава трябва да се търси обяснение на факта, как и кога най-ранният запазен свидетел (Верковичевият триод) е достигнал до Дебърско – още преди падането под турска власт или по време на последвалите векове. За жалост миграцията на ръкописите през епохата на тюрското владичество засега не е изследвана достатъчно и този въпрос не може да получи удовлетворителен отговор.

6. Значителните отлики на макротекстово равнище на превод *С* от атонския, а и от сръбския (отбелязани са не само отсъстващи в другите версии откъси, но и органично включване към корпуса на три неизвестни хомилии за Втората, Четвъртата и Петата неделя на поста), показват, че неговият генезис има независим характер и че гръцките му източници се различават от тези на останалите версии. Може би, ако един ден се отгово-

ри на въпроса за гръцките източници на този превод, ще се доближим и до отговора на въпроса за неговото „родно място“.

Така в заключение на проведения анализ засега не може да се отсъди еднозначно дали превод *C* на 11-те триодни синаксари за Великопостния цикъл е извършен някъде в Северна Македония или във Видинското царство.

Чедомир СТОЈМЕНОВИЋ

ДЕКЛИНАЦИЈА ИМЕНИЦА У МАРГИНАЛИЈАМА И ПОВОРОУ ЗАГРЕБАЧКОГ ЗБОРНИКА

Прилог је наставак истраживања језика маргиналија и поговора *Загребачког зборника*.⁷² *Зборник* је настао 1469. године у манастиру св. Богородице код Матејча. Преписао га је, свакако и саставио, Владислав Граматик, јадна од најзначајнијих фигура средњовековне писмености на Балкану. Маргиналије су многобројне и различитог карактера.⁷³ Поговор је дужи текст (стр. 768а – 770а) у коме се аутор обраћа Димитрију Кантакузину, за кога је књигу преписао.⁷⁴ Маргиналије и поговор су део црквенословенског језичког наслеђа. Наш задатак је да утврдимо у коликој мери је присутна црквенословенска норма у деклинацији именица и да у целисти издвојимо грађу која садржи дијалекатске наносе. Осврнућемо се најпре на непродуктивне именичке врсте у које су иновације почеле рано да продиру, а затим на главне именичке промене (**o/jo*, **a/ja*).

⁷² Досад смо објавили следеће радове из језика овога зборника: *Фонетско–фонолошке одлике маргиналија Загребачког зборника*, Годишен зборник, кн. 17, Филолошки факултет, Скопје, 1991, 144–149; *Напомене о акценцију инфинитива, аорисџа, активног парципџа преџерџа и парципџа џерфекџа у маргиналијама и поговору Загребачког зборника*, XXX научна конференџија на XXXVI међународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 11–13 август 2003 г.), Скопје 2004, 411–422; *Напомене о акценцију именица у маргиналијама и поговору Загребачког зборника*, Славистички студии, кн. 12, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2004.

⁷³ Ч. Стојменовић, *Орџоџрафија маргиналија Загребачког зборника*, Годишен зборник, кн. 16, Филолошки факултет, Скопје, 1990, 143.

⁷⁴ Ђ. Daničić, *Rukopis Vladislava gramatika pisan godine 1469*, Starine JAZU, Zagreb, 1869, 44–50.

Непродуктивне именичке врсте

Код прегледа именичких врста наводићемо падеже у којима се очекују иновације, према стању у канонским и досад испитаним црквенословенским текстовима.

Промена на **ī*

У грађи се срећу следеће именице ове промене: **врѣхъ, мѣдъ, садъ, сѣинъ.**

Лексем **врѣхъ** чува у јединој потврди стару форму Г јд.: **сѣ врѣхѡу** 768а.

Именица **мѣдъ** јавља се само у форми А јд.: **мѣдъ** 202а.

Стари облик у Н и Г мн. чува лексем: **сѣдовѣ** 196б; **сѣдовѣ** 188б.

Именица **сѣинъ** јавља се и у канонским текстовима с иновацијама,⁷⁵ па је облик Г јд. по **o* обрасцу у нашој грађи очекиван:⁷⁶ **ѡ сѣа** 566а (2).

⁷⁵ С. Куљбакин, *Сѣарословенска ѓрамаѣика*, Београд, 1930, 70 („Од старих основа на *u*– најраније је изгубила своје старе наставке именица **сѣинъ**, али у главном у једнини; може се мислити да је најраније створен облик ген.–ак. **сѣина**, можда под утицајем везе са обликом ген.–ак. **сѣѣца**, затим се тај облик почео употребљавати и као ген., па најзад су се јавили облици дат., вок., лок. једн. са новим наставцима који припадају старој деклинацији основа на *o*–.“).

⁷⁶ У српској и македонској варијанти црквенословенског језика овај лексем се у једнини јавља углавном с облицима по **o* обрасцу; уп. В. Јерковић, *Срѣска Александрида, Академијин рукоѣис (бр. 352), Палеоѓрафска, орѣоѓрафска и језичка исѣраживања*, Београд, 1983, 151–152 (друга пол. XVI в.; сви падежи јд., осим В); Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалѣира“ из шѣамѣарије Црнојевића*, Подгорица, 1993, 66 (крај XV в.; ретки остаци старије флексије у јд. срећу се у Д и В); *Деклинација именица у Јеванђељу из Мркишине цркве*, Прилози проучавању језика, 17, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1981, 138–139 (1562. г.; Г само **сѣа**; Д **сѣѡу/сѣѣ** – 10 пр., **сѣѡвн** – 2; А **сѣа** – 37, **сѣѣ** – 20; В **сѣѣ** – 9, **сѣѡу/сѣѣ** – 2; И **сѣѡмъ** – 2; Л **сѣѣ** – 2); *Једно сведочансѣиво о узајамним везама међу редакцијским ѣисменосѣима*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. I, Јеванђеља, Нови Сад, 1988, 83 [„Међу рукописним књигама у Библиотеци Матице српске налази се, под сигнатуром РР IV 1 (стара сигнатура РР 266, 352 А 12) четворојеванђеље македонске редакције настало (према воденом знаку) у првој половини XV века.“], 90 („Именица **сѣинъ** се у потврђеним формама мења по **o* промени.“ Г **сѣа**, А **сѣа** – 2); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѣију Сѣефана Дечанскоѣ*

Једини пример лексема ногътъ је с наставком *о обрасца у И мн.: ноктн 207а.

Најчешће се јавља именица огнь која редовно има облике по *јо деклинацији:⁷⁹ Н и А јд. ѿгнь 180а, 537б (2), на ѿгнь 537б; Г јд. ѿ ѿгнѧ 191а (2), 537б, ѿгнѧ 246б; Д јд. ѿгню 211а.

б) *Именице женског рода*. Код ових именица иновације су присутне у Г, Д и Л множине.

У Г редовно је присутан наставак ѿен.⁸⁰ ерсен 768а, мьслен 768а, блгтен 769а, добродѣтелиен 769б, поучстен 769б.

1997, 76 („Наставци ѿемь , ѿехъ се доследно јављају у И јд., Д и Л мн. *ї промене и консонантске промене мушког и средњег рода...“); *Језик „Псалтира“ из ишамѧрије Црнојевића*, 67; Ч. Стојменовић, *Морфолошке одлика Акаѧисѧа ...*, 34; В. Мошин, *Македонско еванѧелие на ѧоѧ Јована*, Скопје, 1954, 45 (крај XII и поч. XIII в.; людехъ – 2); Д. Пандев, *Лесновскиоѧ ѧаренезис од 1353 ...*, 108 („... локатив множина ... редовно се јавува наставката –ех ...“).

⁷⁹ П. Ђорѧић, *Сѧарословенски језик*, Нови Сад, 1975, 98 („Именица огнь обично се мења по првој врсти по типу коравль ...“). Ова именица редовно има облике у српскословенском језику по *јо деклинацији [уп. В. Јерковић, *Пелеоѧрафска и језичка исѧиѧивања о Чајничком јеванѧељу*, 139; Ј. Грковић–Мејѧор, *Деклинација именица у Јеванѧељу из Мркишине цркве*, 142; *Деклинација именица у Цвейном ѧриоду ишамѧара Мардарија из Мркишине цркве*, Прилози проучавању језика, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 20, Нови Сад, 1984, 103–104 (1566. г.); *Језик „Псалтира“ из ишамѧрије Црнојевића*, 68; Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѧију Сѧефана Дечанског ...*, 317]. У македонским текстовима преовлађују облици по наведеном обрасцу [уп. С. Новотни, *Пѧѧерикоѧ бр. 77...*, 90–92 (у Г јд. потврђен је завршетак ѿѧ, у Д јд. ѿ ю/ѿевн, у И јд. –емь); Д. Пандев, *Лесновскиоѧ ѧаренезис од 1353 ...*, 105–106 (у Г јд. ѿѧ, у Д јд. ѿевн/ѿю); В. Костовска, *Македонско чеѧвореванѧелие*, 29 („И именките од *i* основите се прикљонуваат кон *o/jo* промената: генитив еднина ... ѿгнѧ L12,49; датив еднина ... ѿгню L4,39 ...“)].

⁸⁰ Наставак се спорадично јавља у канонским (С. Николић, *Сѧарословенски језик*, I, 130), а чешће у редакцијским текстовима [уп. српска редакција: Јасмина Грковић–Мејѧор, *Језик „Псалтира“ из ишамѧрије Црнојевића*, 69 („... троструко је више примера са старословенском вокализацијом полугласа ...“); *Деклинација именица у Јеванѧељу из Мркишине цркве*, 143 (наст. ѿѧ – 4, ѿен – 5 пута); *Деклинација именица у Цвейном ѧриоду ...*, 104 (однос примера с наставцима ѿѧ/ѿы : ѿен је 3/1: 42)]; Ч. Стојменовић, *Деклинација*

У Д и Л редовно се срећу редакцијски наставци $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{m}\ddot{\text{b}}$, $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$.⁸¹ вещемь 175б, клетѣ 202а, страстѣ 768а, стрѣтѣ 768а, похотѣ 768б, заповѣдемь 770а; въ вранѣ 203б, 203б, въ ... прѣлѣстѣ 768б.

Промена на * \bar{u}

именица у *Служби и Жиѣију Сѣефана Дечанског* ..., 317–318 (доминантан је наставак $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$: однос примера је са $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}/\ddot{\text{O}}\text{e}\text{b}\text{n}$: $-\text{i}\text{n}/\text{y}$ је 13:2); *Морфолошке одлике Акаѣисѣа* ..., 34 [„Од множинских падежа Г, Д и Л ... имају редовно вокализован полугласник ($\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$, $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{m}\ddot{\text{b}}$, $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$) ...“]; В. Јерковић, *Српска Александрида* ..., 151 (јавља се $\ddot{\text{O}}\text{i}\text{n}$ или $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$); македонска редакција: Е. Црвенковска, *Јазикоиѣ и сѣилоѣ на ѣприодоиѣ*, Докторска дисертација, Филолошки факултет, Скопје, 1996, 38 ($\text{напастен} - 4$, заповѣден , заповѣды , напан); *Загрејски ѣприод*, 35 („Кај i -основите најраспространета промена е појавата на наставката $-\text{e}\text{n}$ во ген. мн.“; $\text{заповѣден} - 4$ п., $\ddot{\text{O}}$ $\text{напастен} - 2$, $\text{сластен} - 2$, стрѣтен); Л. Макаријоска, *Радомиров ѣсалиѣир*, 69 („Кај именките од женски род од оваа основа ќе ја споменеме најраспространетата промена – множинските генитивни форми со наставка $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$: $\ddot{\text{O}}$ скрѣвен 14/2, $\ddot{\text{O}}$ напастен 52v/5, рокгај $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{nn}$: $\ddot{\text{O}}$ заповѣднн 21/4, хлѣвнн 27v/15 itn .“); С. Новотни, *Паѣерикоѣ бр. 77* ..., 96 (са $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$ – 1, $-\text{e}\text{n}$ – 3); Д. Пандев, *Лесновскоѣ ѣаренезис од 1353* ..., 111 (са $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$ – 2, $-\text{e}\text{n}$ – 12); В. Костовска, *Македонско чѣйвороеваѣелие*, 30 („Кај именките од i -основите во генитив множина се среќаваат примери од конѣрахиранѣа наставка: заповѣдн Мг7,8, коетн L24,39.“)].

⁸¹ Српскословенски текстови из познијег периода имају уопштене ове наставке; уп. В. Јерковић, *Морфолошки сисѣем у „Жиѣију св. Симеона“ од св. Саве*, Јужнословенски филолог, XXXVII, Београд, 1981, 197 („Правило српскословенског језика да се уместо $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{m}\ddot{\text{b}}$ и $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$ доследно спроводи $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{m}\ddot{\text{b}}$ и $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$ је присутно ...“); *Српска Александрида* ..., 151; Ј. Грковић–Мејѣор, *Језик „Псалиѣира“ из иѣѣамѣарије Црнојевића*, 69; *Деклинација именица у Цвеѣином ѣприоду* ..., 104–105; Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѣију* ..., 318); *Морфолошке одлике Акаѣисѣа* ..., 34 [„Од множинских падежа Г, Д и Л ... имају редовно вокализован полугласник ($\ddot{\text{O}}\text{e}\text{n}$, $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{m}\ddot{\text{b}}$, $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$).“]. И у македонским текстовима је присутна вокализација полугласника у наведеним облицима; уп. Е. Црвенковска, *Згрејски ѣприод*, 35 („Вокализацијата на силните ерови е причина за појавата на следниве падежни форми: въ похотѣх 54r14, въ скрѣвнѣх похотѣх и полнслѣх 59v17, стрѣтемь 74v5, стрѣтемь 46r3.“); С. Новотни, *Паѣерикоѣ бр. 77* ..., 96 („За локатив множина се употребува наставката $\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$: въ пѣчалехь 50/4.“); Ј. Грковић, *Једно сведочанѣиво о узајамним везама међу редкијским ѣисменосѣима*, 90 („У Д и Л мн. морфологизирају се наставци $-\text{e}\text{m}\ddot{\text{b}}$. $\ddot{\text{O}}\text{e}\text{x}\ddot{\text{b}}$...“).

Грађа садржи следеће именице овог типа: *кръвъ*, *любгы*, *смокгы*, *цркъгы*.

Лексем *кръвъ* потврђен је у Г јд. са старим наставком: *до крѣве* 768а, *без крѣве* 768а.

Именица *любгы* је нешто фреквентнија, јавља се у једнини са старим облицима у: Н *любы* 213а, 769а; Г *ѿ любве* 203б, *любве* 768а, 769а (2), 769б.

Са старословенском вокализацијом полугласника су: А јд. *любовь* 769а, 770а; И јд. *любовію* 768б, 769а.

У Л јд. јавља се наставак **ї* промене, који је спорадично потврђен у канонским текстовима,⁸² док је у српскословенским и македонским доминантан:⁸³ *въ любвн* 769а.

Само множинске (старе) облике има *смокгы*: Н *смѡквы* 189а (завршетак *Ѣы* је правописни проблем); Г *смѡкѡвъ* 189а; Д *смѡкѡѧ* 189а.

И лексем *цркъы* чува старе настаке: Г јд. *црѣве* 566а; А јд. *въ црѣкѡвъ* 145а.⁸⁴

⁸² С. Николић, *Старословенски језик ...*, 132.

⁸³ Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалтира“ из иѡѡмѡрије Црнојевића*, 70 („Ова иновација ... у испитаним српскословенским књигама изгледа показује тенденцију ка уопштавању.“); В. Мошин, *Македонско еванђеље на ѡѡ Јована*, 45 (*въ црѣве* – 2, *въ црѣквн*); Е. Црвенковска, *Загрејски ѡриод*, 35 (*въ любѣвн*); Е. Блахова и З. Хауптова, *Струмички (македонски) аѡстѡл*, кирилски *стѡменик од XIII век*, Скопје, 1990, 26 (*любвн* – 6); В. Деспотова, *Григоровичево еванђеље*, 58 [*въ цр(ѣ)кн*, *в црѣквн*]; Л. Макаријоска, *Радомиров ѡсалиѡир*, Скопје, 1997, 70 (*въ црѣквн* – 2); С. Новотни, *Пѡѡерикоѡ бр. 77, 97* (*въ црѣве*, *въ црѣквн* – 2); Д. Пандев, *Лесновскоѡ ѡаренезис од 1353 ...*, 112 („Во локатив еднина се јавува наставката *Ѣн*, наместо наставката *Ѣе*: ...“ *въ любвн*, *ѡ любвн* – 4); В. Костовска, *Македонско чеѡвороеванђеље*, 29 („Влијание на *ї* основите врз овие именки се следи кај именката *цркъы* во локатив еднина: *въ цркъы* ...“ – 6).

⁸⁴ Вокализација јаког полугласника уобичајена је и за канонске текстове (С. Николић, *Старословенски језик*, I, 131); у српскословенским текстовима је доследна [уп. Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалтира“ из иѡѡмѡрије Црнојевића*, 70 („Ова црта се у неким српскословенским споменицима спроводи без изузетака ...“); у македонским текстовима није доминантна [В. Мошин, *Македонско еванђеље на ѡѡ Јована*, 45 (*црѣве* – 2, *црѣкѡвъ*); Р. Угринова–Скаловска –

Консонантска промена

a) *Именице мушког рода*. Присутне су следеће именице овог типа: *дѣнь, каменѣ, корѣнь, пламенѣ*.

Ретки облици не одступају од канонског обрасца: Н јд. *каменѣ* 178б, *пламенѣ* 191а; Г јд. *камене* 189а; А јд. *вѣ каменѣ* 189а, *пламенѣ* 191а; А мн. *вѣ дѣнн* 770а.

Једина потврда у Л јд. има форму по **ї* деклинацији, која се у канонским текстовима јавља паралелно с обликом на *ѿѣ*,⁸⁵ док је у редакцијским текстовима готово уопште-на:⁸⁶ *прн коренн* 188б.

З. Рибарова, *Радомирово еванџелие*, 42 (*прѣлювы, любвы*); Е. Блахова и З. Хауптова, *Сѣрумички (македонски) айосѿол ...*, XXVI (*цркъвѣ – 11, цркъовѣ – 3, цркъѣ*); Л. Макаријоска, *Радомиров ѿсалѿир*, 70 („Акузативот се изразува со генитивно–акузативната форма на *ѿвѣ* ...“); \. Atanasov, *Ki~evskiot oktoih*, 67 (*цркъовѣ*); С. Новотни, *Паѿерикоѿ бр. 77 ...*, 97 (*цркъовѣ ѿ 3, любовѣ –2, любѣвы, прѣлювы, любы*); Д. Пандев, *Лесновскоѿ ѿаренезис од 1353 ...*, 112 (*любовѣ , вѣ цркъѣ, любы, цркън*)].

⁸⁵ С. Николић, *Сѿарословенски језик, I ...*, 122 („... *камене* и *каменн* *Мар. Зо. Ас. Еух. Суѿр.*; *пламене* и *пламенн* *Мар. Сав. Ас. Суѿр.*; *корене* и *коренн* *Ас.*; *дѣне* и *дѣнн* *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Суѿр.*“).

⁸⁶ Уп. Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалѿира“ из иѿѿамѿарије Црнојевића*, 72 („У Л јд. јавља се само наставак *ѿн*: на *каменн* /3 пр./, *прн каменн*“); *Деклинација именица у Јеванџелу из Мркишне цркве*, 145–146 (*дѣнн, дѣне – 2, каменн – 12, камены – 2, коренн, пламенн*); *Деклинација именица у Цвейном ѿриоду ...*, 106–107 (*дѣне – 3, дѣны – 5, камены ѿ6, каменн – 10, пламены*); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѿију ...*, 320 (*вѣ дѣне*); *Морфолошке одлика Акаѿисѿѿа ...*, 34 (*вѣ дѣне*); В. Јерковић, *Палеоѿрафска и језичка иѿѿѿивања о Чајничком јеванџелу*, 141 (*каменѣ – 3, каменн – 6, коренѣ, гревенн, пламены*); В. Мошин, *Македонско еванџелие на ѿѿѿ Јована*, 45 (*каменн*); Р. Угринова–Скаловска – З. Рибарова, *Радомирово еванџелие*, 41 („... во лок. едн. покрај *камене* ... почесто се среќаваат форми на *ѿн*: *ѿ дѣнн ... вѣ пламенн ...на каменн* /3 пр./ ...“); Л. Макаријоска, *Радомиров ѿсалѿир*, 70 („... во генитив и локатив еднина не ретко е потврдена наставката *ѿн*“); С. Новотни, *Паѿерикоѿ бр. 77 ...*, 94 („За локатив еднина се употребува наставката *ѿн*: ... *каменн ... вѣ каменн ...*“); Д. Пандев, *Лесновскоѿ ѿаренезис од 1353 ...*, 108 („Во локатив еднина редовно се употребува наставката *ѿн*: ...*на каменн ... прн коренн ... степенн ...дѣнн /4/ ...*“); В. Костовски, *Македонско чеѿвороеванџелие*, 29 (*прн корѣнн, на каменн – 6, вѣ пламенн*); Ј. Грковић–Мејдор, *Једно сведочанѿѿво о узајамним везама међу редакцијским ѿисменосѿѿѿма*, 90 (*вѣ пламенн*).

Дајемо и преглед множинских облика именица на $\ddot{\text{O}}$ ннѣ (на $-\text{дѣ}$ и $\ddot{\text{O}}\text{тѣлѣ}$ нису потврђене у грађи) које имају у канонским текстовима деклинацију по консонантској промени. Овај образац чувају само у Н⁸⁷ следећи лексеми: галате 179б, дѣнѣанѣ 197а, вльгарѣ 537а (5), хрїстїанѣ 537б.

Облике *o промене имају: Н кѣлты 179б (употреба $-\text{ы}$ је правописни проблем), галатн 179б, рѣсн 537б (3); Д вльгарѣ 537а; А тѣркы 601а; И сѣ рнмлѣны 537а; Л вѣ вльгарѣ 537а.

У једном случају се среће облик по *jo парадигми (што је одлика српских штокавских говора): А хрїстїанѣ 537а.⁸⁸

б) *Именице женског рода*. Обе речи доследно чувају старе облике: Г јд. мѣре 145а; Д јд. мѣрн 145а, 206а; А јд. дѣцѣ 145а.

в) *Именице средњег рода*. Од лексема са основом на *n јављају се: врѣмѣ , нмѣ , племѣ , сѣмѣ . У једнини се јављају углавном старији облици: Г ѡ племѣнѣ 145а, врѣменѣ 200б, до ... врѣменѣ 537а; Д врѣменн 202а. Одступа И где у једном примеру налазимо облик по *o обрасцу: сѣменѣ 188а.

У множини се среће само лексем: сѣмена 187а (Н).

Речи с основом на *s трпе утицај *i и *o деклинације и у канонским текстовима. Морфолошко превирање карактеристично је и за црквенословенске текстове. У грађи се срећу следеће именице овог типа: дѣво , дѣло , нево , око , слово , тѣло , ѡрѣво .⁸⁹

У једнини је потврђен *s образац у малом броју примера: Г нѣсе 180б, вѣше нѣсе 181а, тѣлесе 234а; Д нѣсн 210б.

⁸⁷ Ур. Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалтира“ из шптамѣрије Црнојевића*, 72 („Н је увек на $\ddot{\text{O}}$ ѣ, по консонантској промени ...“); В. Мошин, *Македонско еванђеље на ѡѡ Јована*, 45 (Рнмлѣнѣ , Самарѣнѣ); Р. Угринова–Скаловска – З. Рибарова, *Радомирово еванђеље*, 39 („... именките на $\ddot{\text{O}}$ ннѣ ја задржуваат во множина наставката $\ddot{\text{O}}$ ѣ, согласно со постарата ситуација ...“).

⁸⁸ Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалтира“ из шптамѣрије Црнојевића*, 73 („Акузатив трпи утицај народног говора: за ... хрїстїанѣ 295а/12.“).

⁸⁹ Именице дѣло и тѣло су првобитне *o основе које се у неким споменицима деклинирају по консонантском обрасцу (Ј. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb, 1974, 125).

Облици по *o промени су бројнији: Г нѣа 178а, дрѣва 186б, ѿ ... дрѣва 189б, ѡрѣва 207а, слѡва 206, 566а; Д нѣѡ 173а, дрѣвѡ 189а; И съ тѣлѡ 200б; Л на тѣлѣ 768а.

Множинске форме најчешће чувају проширену основу: Н нѣса 189а, дрѣвеса 189а, тѣлеса 195б, словеса 641а, 769а; Г ѿ дрѣвеса 188а, ѡчеса 768а, словеса 767б, 769а (2); Д тѣлеса 194а; А словеса 537б, 641а; И словеса 537б; Л словеса 640а.⁹⁰ Без проширења, по *o промени, је само лексем дѣло: Г дѣль 208а; Д дѣлѡ 768б; Л въ дѣлѣхъ 769а.

Продуктивне именичке врсте

У анализи ових именица задржаћемо се на облицима који показују морфолошке иновације у односу на канонске парадигме.

Промена на *o/jo

Страна властита имена дннтрнн, нраклнн, несторнн, ннколн, протернн у Н јд. имају завршетак –је:⁹¹ протеріе 71а, дннтріе 134а, ннколае 151а, нракліе 183б, несторіе 675а.

У Д јд. именица мушког рода које означавају лична имена, занимања, титуле и сл. јавља се у канонским текстовима наставак *и основа.⁹² Ова „архаична црта старословенске деклинације“ присутна је и у црквенословенском језику.⁹³ У нашој грађи јавља се само у једном случају: хѣн 768а.

⁹⁰ О завршецима ѿѣнь, ѿѣхъ у српскословенском језику в. Ј. Грковић–Мејдор, *Хиландарски ѡуни айракос из XIII века (Хил 8)*, 76 (нап. бр. 7); *Језик „Псалтира“ из шћаміарије Црнојевића*, 74–75.

⁹¹ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршејка XVII вијека*, Београд, 1874, 7 („... с основом на ја, где се о мијења у е: до краја XV вијека: Ннколае ... Меѡдне ... Дннтрне ...“).

⁹² С. Куљбакин, *Слѡвословенска граматика*, 72–73, 84.

⁹³ Уп. В. Јерковић, *Палеографска и језичка исцјивања о Чајничком јеванђељу*, 144; Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалтира“ из шћаміарије Црнојевића*, 76 („... двоструко је више примера ових лексема са наставаком *o промене.“); *Деклинација именица и Цвейном ѡриоду ...*, 102–103; Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Житију Сѡефана Дечанског ...*, 323–324 („У рукопису наставак ѿѡвн/ѿѡвн имају следеће именице: вогъ, кран, мнрѣ, моуѣъ, цдрѣ.“); *Морфолошке одлике Акаѡисѡа ...*, 32 (само: вѣы, хѣн, цѣвн); В. Мошин, *Македонско еванђеље на ѡѡ Јован*, 45; Б. Конески, *Вранешнички айѡстѡл*, 31; Е. Блахова и З. Хауптова, *Сѡрумички (македонски) айѡстѡл*, XXV; Е.

Уобичајене су форме: *сїмѣѡнѡ* 144б, *їѡанкнѡ* 145б, *хѣ* 145а, *мѡѡсѣѡ* 191а, *кѣ архїѣрею* 537б, *їѡаннѡ* 580а, *вѣоу* 768а, *дннтроу* *катакоузнѡ* 768а.

Код именица м. рода које означавају бића у канонским текстовима је спорадично изједначен А са Г јд. (код властитих имена без изузетака).⁹⁴ У црквенословенском језику овај синкретизам је знатно израженији.⁹⁵ Синкретизам је редовно присутан у грађи, нпр.: *господнна* 212а, *архїереа* 537б, *вндатѣла* 537б.

Л јд. углавном чува старо стање, али у једанаест случајева долази штокавски наставак –у: *оу нзѡѡдоу* 153б, *на свѣтнлннкоу* 180а, *ѡ нзѡѡѡ* 217а, *вѣ зѡтнлнкоу* 217б, *о сѣлоуѡу* 243б, *ѡ нзѡѡдоу* 341а, 515б, *оу црнградѡ* 537а, *по редоу* 566а, *о вытїю* 181а, *о дѣнствѡ* 243б.

Именице ср. рода на –ије доследно чувају несажет наставак (–ији) у овом падежу:⁹⁶ *вѣ коренїн* 186а, *вѣ летанїн*

Црвенковска, *Загрејски ѿриод*, 33; Р. Угринова–Скаловска – З. Рибарова, *Радомирово еванѣлие*, 38; Л. Макаријоска, *Радомиров ѿсалїѡир*, 66; С. Новотни, *Паїѣрикої бр. 77 ...*, 83–84.

⁹⁴ С. Николић, *Сїарословенски језик*, I, 116.

⁹⁵ У српскословенским текстовима је готово доследан; уп. В. Јерковић, *Срїска Александрида ...*, 141 [(изједначавање изостаје само у: *конѣ* (2)]; Ј. Грковић–Мејѡор, *Језик „Псалїѡира“ из шїамїарије Црнојевића*, 76–77 (синкретизам изостаје само у: *равѣ*, *їѡснѣ*, *првенѣ*, *на хероуѡвннѣ*); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиїиїу ...*, 324 („... синкретизам је редовно присутан ...“). У македонским текстовима нема овакве доследности; уп. В. Мошин, *Македонско еванѣлие на ѿѡї Јована*, 45 („Kod upotrebe acc. s. treba pribilježiti čestu pojavu pravog akuzativa mј. genitivnog oblika ...“); Р. Угринова–Скаловска – З. Рибарова, *Радомирово еванѣлие*, 39 („... кај именките ... што значат живо суштество се забележува приклонување кон номинативната форма за акузатив со или брз предлог ...“); С. Новотни, *Паїѣрикої бр. 77 ...*, 85.

⁹⁶ С. Куљбакин, *Сїарословенска ѡрамаїїика*, 80. У српскословенским текстовима углавном се чува старословенска форма; уп. В. Јерковић, *Срїска Александрида ...*, 141 („Старословенски наставак ср. рода именица на –ије чува се у Л. ... ретко /је/ сажимање ...“); Ј. Грковић–Мејѡор, *Језик „Псалїѡира“ из шїамїарије Црнојевића*, 77 („... чешће се пише Ѣїн које, према правопису, може означавати и дуго и ...“); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиїиїу ...*, 324–325 (ретки су примери са сажетим наставком). У македонским текстовима је честа контракција; уп. В. Мошин, *Македонско еванѣлие на ѿѡї Јована*, 44, 45; Б. Конески, *Вранешнички аїѡсїѡл*, 25 („Нашиов ракопис доследно го спроведува слевањето на вокалите во непосреден

202б, о сѣдннѣнѣн 243б, о православін 768а, въ ... прншьствѣн 768б, въ пѣкрнлѣн 770а итд.

У Н мн. именица м. рода још од старословенског периода спорадично се среће наставак **и* промене.⁹⁷ У нашој грађи постоје само две потврде: црѣковѣ 202б, слонове 207б.

Код **јо* основа јавља се утицај **и* промене у: пастырїѣ 144б, вравїѣ 187а, моужїѣ 768а. Овакве облике спорадично налазимо и у канонским текстовима.⁹⁸

допир. Така во именската промена: по мжучени ... о прншьствѣн итн.“); Р. Угринова–Скаловска – З Рибарова, *Радомирово еванѣлие*, 29 („Со многубројни примери е потврдена контракција ... во наставките на именките од типот знамение: ии > н ...“); Л. Макаријоска, *Радомиров ѱсалїир*, 62 („Контракција је потврдена најчесто во лок. едн. ...“).

⁹⁷ С. Николић, *Сїарословенски језик*, I ..., 117. За црквенословенски период уп. В. Јерковић, *Срїска Александрида* ..., 141 („У мањем броју именица м. р. дошло је у Н до продирања наставка из *и* основа: прнровѣ ... гробовѣ ... вљковѣ ... стљповѣ ... слонове ... стљповѣ ... гласовѣ.“); Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалїира“ из шїамїарије Црнојевића*, 78 (вравѣѣ Ǿ 4, вѣсовѣ Ǿ 3, лнковѣ); *Деклинација именица у Јеванђелу из Мркишине цркве*, 151 (родовѣ – 2, рѣдовѣ); *Деклинација именица у Цвейном ѿриоду* ..., 111 (часовѣ – 2, члановѣ, рѣ/д/овѣ, вѣсовѣ, даровѣ, чнновѣ, даровѣ, чнновѣ – 6); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиїију* ..., 325 (вѣсовѣ, родовѣ, пѣновѣ); Б. Конески, *Истїорија на македонскиот јазик*, Скопје, 1967, 133; С. Новотни, *Патїерикої бр. 77* ..., 84 (лнковѣ, вѣсовѣ, поповѣ); В. Костовска, *Македонско чейороеванѣлие*, 28 (вѣсовѣ, родовѣ); Д. Пандев, *Лесновскиот ѿаренезис од 1353* ..., 97–98 [градовѣ, даровѣ, жндовѣ, лѣвовѣ, прровѣ – 2, плодовѣ Ǿ 2, поповѣ, смѣхѣовѣ, оудовѣ – 2, шдровѣ. „Наставката –ове кај именките од –о основа се сређава во македонските ракописи од XII и од XIII век, а од аспект на Лесн. (како ракопис од средината на XIV век) може да се зборува за наголемување на бројот на овие примери.“ Ѓ.

⁹⁸ С. Куљбакин, *Сїарословенска ѣрамаїика*, 83. За црквенословенке текстове уп. В. Јерковић, *Срїска Александрида* ..., 141 (мѣжїѣ); Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалїира“ из шїамїарије Црнојевића*, 78 („Код малог броја именица **јо* промене у Н и В мн. уноси се наставак Ǿ ние.“ црїѣ – 5, црнѣ – 3, моужїѣ – 4, пастырїѣ); *Деклинација именица у Јеванђелу из Мркишине цркве*, 152 (архїерене – 31, архїерейѣ, архїерене, фарїсене – 35, фарсене – 2, моужїѣ 5, садоукене – 2, јудене – 21, пастнрне, пастырїѣ); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиїију* ..., 325 (Н/В црїѣ – 2, црнѣ – 2, вел'моужїѣ, моужїѣ, пастнрїѣ, оучнтелїѣ); Б. Конески, *Вранешнички айосїол*, 31 („... наставката –ие често се сређава ...“); Л.

Генитив мн. има неколико специфичних наставака. Завршетак *ѿовѣ* потврђен је већ у најстаријим старословенским текстовима;⁹⁹ у црквенословенским текстовима је уобичајен.¹⁰⁰ У нашој грађи јављају се ове потврде: *грѣхѡвъ* 149а, *стѣпѡвъ* 179б, *вѣтрѡвъ* 191б, *ѡ ... вѣтрѡвъ* 199б, *ѡ цвѣтѡвъ* 202а, *ѡ гѣповѣ* 203а, *ѡ ... враговѣ* 768а, *вндѡвъ* 769б.

Наставак **i* парадигме с вокализацијом среће се само у два случаја: *ѡ юѡден* 537б, *моужен* 768а. Мала фреквенција овог наставка код **jo* основа карактеристична је и за друге црквенословенске текстове.¹⁰¹

Макаријоска, *Радомиров ѡсалѡир*, 66–67 (кедрѡне; црѡне – 8); С. Новотни, *Пѡйерикоѡ бр. 77 ...*, 86 („... у неколку примери се јавува и наставката *ѿѡне ...*“); Д. Пандев, *Лесновскиѡ ѡаренезис од 1353 ...*, 100 („... наставката –ие ... ја забележуваме само кај три именки: *мжжѣ*, *вѣлмжжѣ* и *пастырѣ*, како и кај именките што завршуваат на *ѿѡтель*“).

⁹⁹ С. Николић, *Старословенски језик ...*, 117–118.

¹⁰⁰ В. Јерковић, *Срѡска Александрида ...*, 141 (*ѡсовѣ*, *ратѡвъ*, *лѡвовѣ* – 4, *роговъ*, *вѡковѣ*, *пнрговѣ*, *пнсковѣ*, *огнѣвъ*); *Палеѡграфски и језичко исѡиѡивање о Чајничком јѡванђѡљу*, 143 (*градѡвъ*, *грѣховѣ* – 3, *гровѡвъ*, *враѡѡвъ*, *законнѡвъ*); Ј. Грковић–Мејѡор, *Језик „Псалѡира“ из иѡѡамѡарије Црнојевића*, 78 (*родѡвъ* – 6, *лѡковѣ*, *доѡхѡвъ*, *доѡховѣ*, *оѡновѣ* – 1, *грѣховѣ* – 2, *грѣхѡвъ* – 4, *врагѡвъ*, *враговѣ*, *вѣсовѣ*, *вѣсовѣ* – 4, *дарѡвъ* – 2, *дарѡвъ* – 3, *длѡгѡвъ* – 2, *ѡсовѣ*, *дѡворѡвъ*, *воговѣ*, *цвѣтѡвъ*); *Деклинација именица у Јѡванђѡљу из Мркишине цркѡе*, 151 (*родѡвъ*, *вѣсовѣ*, *вѣсовѣ*, *доѡховѣ*, *доѡхѡвъ*, *грѣховѣ*); *Деклинација именица у Цвѡѡном ѡриѡду ...*, 111 (*грѣховѣ* – 3, *грѣхѡвъ*, *троѡѡѡвъ*, *дарѡвъ* – 2, *родѡвъ*, *рѡ/дѡвъ* – 5, *воговѣ*, *вѡѡвъ*, *оѡѡѡвъ*, *дѡѡѡвъ*, *дѡѡѡвъ*); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѡѡију ...*, 321 (*враговѣ*, *дарѡвъ*, *ѡ кнезовѣ*, *кромиѣ троѡѡѡвъ* и *потѡвъ*, *дроѡѡѡвъ* – 2, *плоѡѡвъ*, *ѡ ... градѡвъ*); С. Новотни, *Пѡйерикоѡ бр. 77 ...*, 84–85 (*троѡѡѡвъ*, *ѡ вѣсовѣ*, *ѡ вѣсовѣ*, *грѣховѣ*, *ѡ поповѣ*, *ѡ класѡвъ*, *плѡвъ*, *ѡ дѡѡѡвъ*. „Оваа наставка ја сређаваме и во други раѡописи од XIV век ...“); Д. Пандев, *Лесновскиѡ ѡаренезис од 1353 ...*, 98 („Оваа наставка се сређава кај десет именки, а во најголем број примери се забележува кај именката *грѣхѣ* ...“).

¹⁰¹ В. Јерковић, *Срѡска Александрида*, (конѡен); Ј. Грковић–Мејѡор, *Језик „Псалѡира“ из иѡѡамѡарије Црнојевића*, 78 (*црѡен*, *тропарѡен*); *Деклинација именица у Цвѡѡном ѡриѡду ...*, 113 (*пастырѡен* – 2, *црѡен*); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѡѡију ...*, 326 (*црѡен* – 3, *потѡзѡатѡѡен*); Р. Угринова–Скаловска – З. Рибарѡва, *Радомирово еѡанђѡлие*, 39 (*мжжѡен*, *дѡѡлатѡѡен*, *архѡѡен*); Л. Макаријоска, *Радомиров ѡсалѡир*, 67 (*ѡѡлатѡѡѡен*, *ѡѡлатѡѡѡен*); С. Новотни, *Пѡйерикоѡ бр. 77 ...*, 86

Именице ср. рода на *-ије* доследно чувају несажет наставак Ѡин , нпр.: $\text{вледенін 768б, ѡ ... злокъзньствѣн 769б, разоумѣннѣн 769б, писаннѣн 769б}$. Овакав наставак среће се углавном и у другим српскословенским текстовима.¹⁰²

Синкретизам с Л мн., карактеристичан за косовско-ресавске говоре, налазимо у примеру:¹⁰³ $\text{нспрѣва вѣстѣздах се• трепецѣ коупно н воѣ се велнчѣства науннаннѣхъ• 768б}$.

У Д мн. је необичан пример именице дѣпаннѣ који има наставак тврде промене: $\text{къ ... дѣпаннѣмь 212б}$.

У И мн. именица ср. рода на *-ије* јавља се утицај **i* промене:¹⁰⁴ $\text{нгран'мн 144а, велѣн'мн 768а, науннан'мн 768а}$.

Код именица м. рода постоји аналитички облик преузет из народних говора (призренско-јужноморавских, кумановског): сѣ грѣцн 537а .

У Л мн. јављају се два специфична облика. Именица морѣ има наставак Ѡахъ :¹⁰⁵ вѣ морѣ 198а ; са завршетком Ѡѣхъ

(родителен – 2, монастирен – 2, моучен, мѣчен); Д. Пандев, *Лесновскиоѡ ѡаренезис од 1353 ...*, 101 (родителен – 2, сѣродителен, сѣѣтелен, пастырен).

¹⁰² Уп. Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѡиѡу*, 326. За македонске текстове уп. В. Мошин, *Македонско еванѣлиѣ на ѡѡ Јована*, 44 [„... mnogo češće nailazimo na kontrakciju u nastavcima kod svih vrsta riječi. Obična je kod imenica sa –ii u genit. pl. дѣтн(н), людн(н) ...“].

¹⁰³ Ова дијалектна црта среће се спорадично у српскословенским текстовима; уп. В. Јерковић, *Срѣска Александрида ...*, 142, 144; Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѡиѡу ...*, 327.

¹⁰⁴ Ове именице имају облик И мн. у српским текстовим углавном по **i* обрасцу; уп. G. O. Svane, *Die Flexionen in štokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350–1400*, Aarhus, 1958, 47–48; Ђ. Даничић, *Исѡорија облика ...*, 116–118; Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѡиѡу ...*, 326; *Морфолошке одлике Акаѡистѡа ...*, 33; Ј. Грковић–Мејѡор, *Језик „Псалѡира“ из шѡѡмѡарије Црнојевића*, 79.

¹⁰⁵ А. Белић, *Исѡорија срѣскохрваѡскоѡ језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деклинацијом*, Београд, 1972, 86 [„... почело је продирати а из. ном. мн. у дат. инстр. лок. мн. (као у руском језику) ...“]; Ђ. Даничић, *Исѡорија облика ...*, 136 („Средње су ријечи прелазиле кад кад у овом падежу међу женске с основом на а ... писаннѣхъ ... пристаннѣхъ, солнѣхъ ...“); В. Јерковић, *О језику меницинскоѡ сѡиса Ходошкоѡ зборника*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVIII/1, Нови Сад, 1995, 32–33 (вѣ лојесна/х/ – 6. „Наставак –ах имају именице **jo* осн. ср. рода у југозападним крајевима. Налазила сам га у богумилским књигама босанске скупине.“); Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѡиѡу ...*, 326 (вѣ лојесна). Оваква форма потврђена је код

је: ¹⁰⁶ на ганцѣ 203б. Именица прѣмѣнѣннѣ је са несажетим наставком, а повелѣннѣ с контракцијом: ¹⁰⁷ по прѣмѣнѣннѣи 180б, въ ... повелѣннѣ 769а.

Промена на *a/ja

У падежима једнине углавном се чува старо стање. Изузетак је Г некадашњих тврдих основа који има у четири потврде наставак по меком обрасцу (што је утицај штокавских говора).¹⁰⁸ ѿ лѣтописца зонарѣ 155а, плѣти ехѣдне насытнѣши се 206а, земле · вѣдѣ · вѣздѣха · ѿгни 246б, н сѣ вѣсе наследоваше българе, дарованіемъ ѿѿрѣ¹⁰⁹ ѿрце 537а (употреба –ѣ уместо ѿѣ < ѿ је правописни проблем).

И у множини има неколико примера Н/А тврдих основа с наставком *ja парадигме (утицај штокавских говора):¹¹⁰ жеравн н пѣле ... оучниенн соутѣ 201б (: пѣлы 202а), вране 202б (: враны 203а), внсоѣ гоуске н пловке 204б; жабы н моухе 205б.

Специфичан је облик Л који је изједначен са Г:¹¹¹ о водолюбнѣ птнѣ н о лебѣдѣ 204а.

тврдих основа и у македонском споменику [Л. Макаријоска, *Радомиров ѿсалѣир*, 67 (въ селахъ, въ ѿдахъ)].

¹⁰⁶ Уп. Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалѣира“ из шѣамѣарије Црнојевића*, 79 [„У *jo дефлексији се, анлогіјом према дативу, развија ѿѣхъ ... враѣхъ ... монастырѣхъ ... въ концехъ – 3 ... Оба наставка (ѿѣхъ и ѿѣхъ) забележени су и у другим редакцијским текстовима.“]; Л. Макаријоска, *Радомиров ѿсалѣир*, 67 („... локативната множинска форма въ жнлицехъ 42/12 според і–основа ...“).

¹⁰⁷ Уп. и Ч. Стојменовић, *Деклинација именица у Служби и Жиѣију ...*, 327; Ј. Грковић–Мејдор, *Језик „Псалѣира“ из шѣамѣарије Црнојевића*, 79. За македонске текстове уп. В. Мошин, *Македонско еванѣлије на ѿѿ Јована*, 45 („... kod гѣјѣи распѣтнѣ dolazi samo oblik на распѣтнѣхъ /2/ ...“); В. Костовска, *Македонско чѣѣвороеванѣлије*, 30 („И именките од среден род што завршуваат на ѿнѣ во локатив еднина и множина имаат контрахирана наставка ...“).

¹⁰⁸ G. O. Svane, *Die Flexionen in štokavische Texten ...*, 64; уп. В. Јерковић, *Срѣска Александрида ...*, 144; Ч. Стојменовић, *Морфолошке одлике Акаѣисѣа ...*, 33.

¹⁰⁹ Именица *a основа; уп. ѿѿрѣ ѿрца, кѣ ѿрцн ѿѿрѣ 537а; уп. и *Индекс кон речничкој на македонскиѣе библиски ракоѣиси*, Македонистика, 4, Скопје, 1985, 451 (теѿдора, ѿѣ ѣ).

¹¹⁰ Уп. В. Јерковић, *Срѣска Александрида ...*, 145–146.

¹¹¹ Уп. нап. 32.

З а к љ у ч а к

Преглед деклинације именица указао је на добро чување старих образаца код продуктивних именичких врста и извесно колебање код непродуктивних, што је углавном потврђено у старословенским и редакцијским текстовима. Занемарљиво је присуство дијалекатских црта, тзв. „факултативних одступања“,¹¹² што је у складу с тенденцијом ресавске школе (под утицајем Јефтимијеве реформе у Бугарској).¹¹³ На балканском простору од друге половине XIV века присутан је исихастички духовни покрет који је у тешким политичким и духовним приликама (продор Османлија и католицизма; велики део текстова у зборницима које је саставио и преписао Владислав Граматик имају антикатоличко–полемички карактер¹¹⁴) истицао у први план општеправославну свест, која је била у супротности са претераним наглашавањем аутокефалних и етничких посебности. Ова монашко–теолошка доктрина појавила се најпре у Византији; утицала је на све духовне сфере. У складу с филозофијом покрета мењао се и књижевни језик. „Тежња ка универзалном, ка уједначавању књижевне норме, у другој половини XIV века, поново је појачала карактер наддијалекатског и ареално–интернационалног у књижевном језику. Начелна конзервативност и појачано потискивање црта живог говора постају својствени целој словенској области, а настају у оквиру организованог језичког покрета и школе, где се врши провера и исправка превода и текстова.“¹¹⁵

У деклинацији именица имамо следеће значајније одлике:

¹¹² В. Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком сисџему*, Југословенски семинар за стране слависте, 33–34, Задар, 1984, 63 (друга и трећа група особина).

¹¹³ И. Грицкат, *Одлике ресавске редакције у сџаријим ѓреџисима Душановоџ законика*, Јужнословенски филолог, књ. XXXIV, Београд, 1978, 117.

¹¹⁴ Г. Данчев, *Владислав Грамаџик – књижевник и ѓисаџел*, Софија, 1969, 33–75.

¹¹⁵ Б. Јовановић, *Обнављање књижевноџ језика уочи ѓроџасџи српских земаља*, О кнезу Лазару, Београд, 1975, 279.

1) Од редакцијских црта доследно су присутне: а) наставци $\bar{\text{Ѡ}}\text{ѣмь}$, $\bar{\text{Ѡ}}\text{ѣхъ}$ у Д и Л мн. $*i$ основа ж. рода; б) једначење А са Г јд. код именица м. рода $*o/jo$ основа које значе бића.

2) Издајамо црте које су у нашој грађи доследно присутне у односу на друге црквенословенске текстове: а) чување несажетог наставка у Л јд. и Г мн. код именица ср. рода $*jo$ основа на $-ije$; б) наставак $-ѣн$ у Г мн. именица $*i$ основа ж. рода.

3) Присутне су старе иновације, познате још канону: а) наставак $*i$ промене у Л јд. именица м. рода на консонант и именица ж. рода на $*i$; б) доминантан утицај $*o$ парадигме на $*s$ основе у једнини; в) употреба наставка $*i$ промене у И мн. именица ср. рода на $-ije$; г) наставак $*i$ обрасца у Н и Г мн. именица м. рода $*o$ основа; д) наставак $*i$ деklinације у Н мн. именица м. рода на $*jo$.

4) Утицај народних говора спорадично је потврђен: а) у Л јд. именица $*o$ основа наставак штокавских говора $-и$; б) у Г јд., Н и А мн. $*a$ основа завршетак меке промене $-e$ (одлика штокавских говора); в) аналитички облик именице грѣкъ у И мн.; г) изједначени облици Г и Л мн. (одлика косовско-ресавских говора).

Јухани НУОРЛУОТО

НОВ НАОД: РАКОПИСОТ НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Во овој прилог ќе биде претставен еден своевиден раритет, ракопис на тн. Коникувско евангелие за чие постоење досега не се знаеше.¹ Постоењето на печатената верзија на евангелието, сепак, е познато во науката врз основа на два фрагмента кои бугарскиот научник Јордан Иванов ги има објавено во своите *Български старини из Македонија* (1931/1970). Печатеното евангелие е објавено во Солун 1852 г. Денес, на печатената книга ѝ се има изгубено трагата.

Ракописот е најден во библиотеката на александриската патријаршија во втората половина на 2003 г. од една финска научно-истражувачка екипа која моментно се бави со антички и средновековни грчки ракописи. Сигнатурата на ракописот е Bibl.Patr.Alex. 268. Врз основа на насловната страница на печатената книга може да заклучиме дека евангелието е «препишано и диортоѕано» од Павел јеромонах, т.е. Павел Божигропски, родум од селото Коникуво во Еницевардарско.² Споредбата со одломките на таканареченото Коникувско евангелие, што го објави Иванов (1931/1970: 183), покажува дека таа книга, печатена во Солун 1852 година, се темели врз нашиот ракопис, со тоа што во печатената верзија се вклучени и коректури кои дополнително се воведувале во ракописот.

Ракописот е значаен од повеќе причини: а) Тој е двојазичен (спротивно на печатената верзија која е еднојазична);

¹ Во печат е поопширен опис на ракописот (Нуорлуото 2004а) и дијалектолошка анализа на коникувскиот говор врз основа на нашиот ракопис (Нуорлуото 2004б). Комплетното издание на ракописот се планира како колективен потфат на фински и македонски истражувачи за 2008 г.

² Denes seloto Konikovo se narekuva Ditikó (грч. Διτικό).

б) Евангелието е преведено директно од грчки (а не од црковно-словенски).³

Ракописот содржи грчко изборно евангелие и негов словенски превод, напишан со грчки букви. Од изворните 124 (?) страници сочувани се 74. Ракописот е своевиден раритет бидејќи, не само што е единствен двојазичен, туку и двата идиома (грчкиот и јужномакедонскиот) претставуваат жив народен говор, а не црковен јазик. Притоа, словенскиот дел на ракописот е *најстаро* новомакедонско евангелие и *најдолг* пишан текст од јужномакедонски тип.

Ракописот на Кониовското евангелие може да се смета за релативно уверлив извор за проучување на месниот говор на селото Кониовско бидејќи на насловната страна на печатената книга се наведува потеклото на составувачот, одн. преведувачот Павел Божигропски (подетално в. Нуорлуото 2004б). Не е, значи, исклучено дека самиот ракопис настанал во тоа село иако тоа не е сигурно со оглед на тоа дека Божигропски дејствувал, меѓу останатото, во Воден, Солун, Охрид и Ерусалим.⁴ Со таа подвижност можат евентуално да се објаснат бројните подоцнежни коректури кои се усвоени во печатената верзија.

Ракописот исто така дава своевиден пример за успешна примена на грчкиот алфабет за словенски гласови.⁵ За шушкавите и, делумно, за прејотацијата се употребува посебен подреден лак, најчесто придружен со точка. Тој дијакритик се изоставува во печатената верзија, па за неговото постоење досега не се знаело. Според тоа, не можеме во потполност да се согласиме со констатацијата на Конески (2001: 127) кој вели дека во XIX век се повторила ситуацијата што ја опишува Црноризец Храбар дека Словените пред усвојувањето на своето писмо долго пишувале со грчки букви "без устроенија".

Самата средина каде што е настанато Кониовското евангелие ја оддава дијалектната припадност на неговиот

³ За преведувачката практика во Егејска Македонија во однос на другите делови на јазичното подрачје в. Угринова-Скаловска (1994).

⁴ За животот и дејноста на Божигропски не се знае многу, не му е позната ни годината на раѓањето. За еден општ животопис в. Вълчев (1983: 119ff.) и Иванов (1931/1970: 181-185).

⁵ Авторот на овој прилог моментно подготвува графемска анализа на самиот ракопис, споредбена графемска анализа на егејските текстови со грчко писмо, како и археографски опис на нашиов ракопис.

јазик. Според тоа, јасно е дека јазикот на нашиот ракопис претставува југоисточно македонско наречје и, внатре во него, долновардарски дијалектен тип.⁶

Интересно е, меѓутоа, да се види како нашиот досега неистражуван говор се однесува спрема околните говори за коишто располагаме со податоци во описот. Врз основа на литературата со којашто располагаме ни се чини дека средните делови на јужномакедонското дијалектно подрачје донекаде послабо се истражувани од југоисточните и југозападните говори. Ова важи посебно за околината на Воден и Ениџе-Вардар. На пример, во тритомната дијалектологија на Видоески (1998; 1999а; 1999б) се опишуваат југоисточните (источно од Солун) и југозападни (од Костур до јужна Албанија) говори релативно детално, додека во карактеристиките на централните егејски говори се вклучуваат само особеностите што се поклопуваат со југоисточните одн. со југозападните.⁷ Ни ОЛА (в. ФО 1981) не опфаќа многу пунктови што би се наоѓале во Ениџевардарско (за евентуалната причина в. забелешка 7). Меѓу нив не најдовме ниту на еден говор кој во своите поединости би бил сличен на кониковскиот говор. Сепак, не можеме да ја исклучиме можноста опишаните соседни говори порано, т.е. во првата половина на XIX век да познавале некои особености што се карактеристични за јазикот на нашиот ракопис.

Колку јазикот на ракописот на кониковското евангелие ја одразува јазичната состојба во кониковскиот говор и колку е таа израз на една поопшта јазична практика во Егејска Македонија од средината на XIX век, не може да се утврди со сигурност. Во првиот случај не е исклучена можноста неговиот јазик да се вклучи во описите на говорите

⁶ За општиот опис, границите, главните одлики и групирањето на одделни говори на долновардарскиот дијалект в. Видоески (1998: 23ff.).

⁷ Од ова следи дека ни е донекаде претерана констатацијата на Пеев (1994: 87) дека «овие дијалекти (т.е. долновардарските, ЈН) се едни од најистражуваните во опсегот на македонското јазично подрачје». Пеев и самиот наведува очигледна причина за тоа, па во својата студија за говорот на селото Ватилак се повикува на посредната евиденција: по Втората балканска војна (1913) населението на повеќето долновардарски словенски села е протерано (Пеев 1994: 87). Најпознат пример на "индиректна дијалектологија" секако претставува монографијата на Питер Хил (1991) за горнокаленичкиот говор.

опфатени во МДА.

Се претпоставува дека ракописот настанал во село Конигово или барем неговиот јазик се заснова на кониковскиот говор, па во печатената верзија се вовела една поширока дијалектна база за што сведочат и бројните подоцнежни коректури во ракописот. Проблемот за една таква претпоставка е во тоа што коректурите очигледно ги одразуваат цртите на "втората рака", различни од раката на составувачот на оригиналниот ракопис, но и таа непогодност може, евентуално со малку научна мечта, да се објасни со временскиот дијапазон меѓу постанокот на ракописот и печатената верзија, т.е. со развитокот на ракописниот стил на Божигропски со текот на години или дури децении.

Литература

- Видоески, Б. 1998. *Дијалектите на македонскиот јазик*. 1. Скопје.
- Видоески, Б. 1999а. *Дијалектите на македонскиот јазик*. 2. Скопје.
- Видоески, Б. 1999б. *Дијалектите на македонскиот јазик*. 3. Скопје.
- Видоески, Б. 2001. «Поглед на фонолошките особености на македонските дијалекти». Во книгата: *Бл. Конески, Историска фонологија на македонскиот јазик: Со опит поглед врз фонолошкиот развиток на македонскиот јазик и со карта на македонските дијалекти од Божидар Видоески* (ред. Љ. Спасов). Скопје, стр. 131-249.
- Вљчев, Б. 1983. «Павел Божигробски». Во книгата: *Български възрожденски книжовници от Македония: избрани страници* (ред. И. Дуриданов). София, стр. 119-123.
- Иванов, Ѓ. 1931/1970. *Български старини из Македонија*.² София. (Фототипно изд., София 1970).
- Конески, Бл. 2001. *Историска фонологија на македонскиот јазик: Со опит поглед врз фонолошкиот развиток на македонскиот јазик и со карта на македонските дијалекти од Божидар Видоески* (ред. Љ. Спасов). Скопје.
- Нуорлуото, Ј. (Nuorluoto, J.) 2004а. «Die Konikovo-Evangeliumshandschrift: Ein Neuer Fund». *Hercigonjin zbornik*. Zagreb. [Во печат].
- Нуорлуото, Ј. (Nuorluoto, J.) 2004б. «Ракописот на Кониковското евангелие како извор за фонолошки опис на егејските македонски говори». *МАНУ: Прилози XXIX/1*, Скопје 2004. [Во печат].
- Пеев, К. 1994. «Од реконструкцијата ма еден македонски говор од Солунско». Во книгата: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија: Научен собир, Скопје, 23-24 декември 1991* (ред. Б. Видоески & О. Иванова). Скопје, стр. 87-92.
- Угринова-Скаловска, Р. 1994. «Околу преведувачката постапка применета во евангелските текстови пишувани со грчко писмо». Во книгата: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија: Научен собир,*

Скопје, 23-24 декември 1991 (ред. Б. Видоески & О. Иванова). Скопје, стр. 127-135.

ФО 1981. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim dijalektološkim atlasom* (ред. Pavle Ivić) Sarajevo. (ANU BiH; Posebna izdanja LV; Odjeljenje Društvenih nauka 9).

Хил, П. (Hill, P.) 1991. *The Dialect of Gorno Kalenik*. Columbus.

**МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
НАСПРЕМА
ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ**

Рина УСИКОВА

**РАЗВИТОК НА ЛЕКСИЧКИОТ СОСТАВ НА
МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК**
*(според материјалите од македонско-руските речници
од 1963 и 2003 г.)*

Првата потполна фиксација на лексиката на македонскиот литературен јазик беше претставена во Македонско-руски речник, објавен во Москва 1963 г., а составен од В. Илич-Свитич и Д. Толовски, под редакција на Никита И. Толстој (понатаму – ИСТ), кој содржеше 30 илјади заглавни зборови. Како извор на собраната картотека за Речникот послужија текстови од македонската уметничка литература, публицистика и наука, публикувани во периодот од 1945–1958 г. и некои текстови до 1960 г., а исто така првиот том од Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, излезен во Скопје 1961 г. (понатаму – РМЈ) Авторите признаваат дека во нивниот Македонско-руски речник (ИСТ) покрај литературните зборови се вклучени и некои разговорни, дијалектни и застарени зборови. Овој речник одамна стана книга од научно-културен раритет и служи како важен лексикографски научен труд што ја фиксира лексичката состојба на македонскиот литературен јазик во првите петнаесет години од неговата кодификација.

По четириесет години, во 2003 г., во Москва беше објавен друг Македонско-руски речник, составен од екипа автори (Усикова Р., Шанова З., Верижникова Е., Поварницина М.) под општа редакција на Р. Усикова и Е. Верижникова (понатаму – МРС) со над 40 илјади заглавни зборови. Како лексичка основна база за МРС послужи тритомниот Македонско-руски речник (понатаму – МРР), создаден од истиот творечки колектив, а објавен во Скопје 1997 г. Покрај тоа како извор на стандардноста на зборовите во МРС служеше Правописен речник на македонскиот литературен јазик од Кирил Конески, излезен од печат во Скопје 1999 г., и понови

текстови од македонскиот периодичен печат и уметничка литература. За жал, тритомниот Македонско-руски речник (МРР) многу бргу го снеса од продажба, а во Русија тој воопшто не се продаваше. Од тие причини потребата од македонско-руски речник за Русија беше доста актуелна и 3000-от тираж на МРС успешно се продава.

За разлика од тритомниот МРР, кој имаше предвид широк круг македонски и рускојазични корисници, МРС е направен за рускојазични читатели кои изучуваат македонски јазик или работат со него.

Главната задача на овој реферат е да видиме како, според московските изданија на речниците од 1963 и 2003 г., се промени и се збогати лексичкиот состав на македонскиот јазик за скоро педесетгодишниот период на своето постоење и развој.

Основна анализа ќе вршиме по заглавните зборови што почнуваат со буквите **А**, **В** и **У**. Со буквата **А** – затоа што во неа се претставени главно заемки (турцизми и интернационализми), **В** – затоа што е проверена во ИСТ по РМЈ, **У** – зашто е правена во ИСТ без лексикографска потпора и затоа што тогаш имаше варијативност на нормата, посебно меѓу зборови со префиксите *в(о)-* и *у-*. Во поодделни случаи ќе даваме примери од заглавните зборови што почнуваат и со други букви.

Количинските карактеристики на анализираните букви се такви: во ИСТ буквата **А** содржи 593 заглавни зборови, во МРС – 716 (од нив заедничките зборови во двата речника се 391); буквата **В** во ИСТ има 1222 заглавни зборови, додека во МРС – 941, од нив еднаквите зборови се 720 (за споредба: во тритомниот МРР – 1462 зборови, а во РМЈ – 2363 заглавни зборови). Буквата **У** во ИСТ има 511 заглавни зборови, во МРС – 477, еднаквите зборови во двата речника се 279 (во МРР од 1997 г. буквата **У** содржи 678 заглавни зборови, во РМЈ – 1093).

Во споредба со тритомниот МРР, МРС содржи и понови лексеми што се појавиле во текот на последните години (научна, политичка и воена терминологија), но – главно – друг лексикографски принцип дозволи да се скрати подавањето на некои типови лексеми, на пример: наместо повеќето префиксирани еднозначни глаголи во одделни заглавни статии се даваат нивните глаголски префикси со своите значења и список примери од најкарактеристичните глаголи, обично не се даваат исто така несвршени глаголи со наставката *-ува* (вторични имперфективи), глаголски именки со наставката *-ње* со процесно значење, именки со наставката *-ост* и феминативи со наставката

-ка освен почудните за рускиот корисник (како *ректорка*, *деканка* и сл.); не се даваат зборови со деминутивни наставки, кои инаку се претставени во одделен список со значења и примери. Поглавни географски и етнички термини се даваат по азбучен ред во основниот дел на речникот. За разлика од ИСТ во МРР и МРС се дава глаголска рекција која често пати влијае и врз глаголските значења. Во споредба со МРР и ИСТ, од МРС се исклучени застарени и дијалектни зборови и, во споредба со МРР, за жал, се избришани доволно многу пословици, поговорки и илустративни примери; нема и список на абривијатури и скратеници. При крајот на МРС, како и во другите македонско-руски речници – ИСТ и МРР, има граматички прирачник на македонскиот јазик.

Релативно неголем број заглавни зборови во МРС во анализираните букви се објаснува со лексикографскиот пристап на штедење на типичните лексички модели за коешто стана збор погоре.

Содржински буквата **А** во МРС наспрема ИСТ се разликува најмногу: во неа се претставени скоро половина различни зборови отколку еднакви. Така во МРС нема застарени и дијалектно-разговорни турцизми, додека во ИСТ ги среќаваме доста: на пример, **абдал** *уст.* „болван, дурень“, **авет** „призрак“, **адам** *уст.* „скопец“, **акција** *уст.* „повар“, **арач** *ист.* „подушная подать“ и тн. Редица разговорни нестандартни зборови-турцизми од ИСТ би можеле да се најдат и во МРС со ознака *разг.*, меѓутоа ги нема: на пример **аман** „пощада, милост“, **ак** „доля; заработок; право“, **ака** „скитаться“, **акал** „разум; совет“ и т.н. Во ИСТ нема **алпинист**, но има **алпинец** „горный стрелок“, отсутен во МРС, веројатно, поради помала актуелност; од друга страна во ИСТ се пропуштени некои поважни зборови од турско потекло како што се **амам** „турецкая баня“, **ацамија** „неопытный, новичок“, додека во МРС е пропуштен, на пример зборот од словенско потекло **агломер** „транспортир“.

Инаку во МРС количински има повеќе заглавни зборови што почнуваат со **А** отколку во ИСТ зашто во текот на четириесет години литературниот македонски јазик прими многу нови научни и политички термини, што е сврзано со развојот на самиот македонски јазик, а и со развојот на светската наука и цивилизација, кога се создаваат нови поими и термини за нив. Така, во МРС (за разлика од ИСТ) се внесени сите називи на хемиски елементи (**ајнштајниум**, **анјон** итн.), се

обележени повеќе научни, медицински и технички термини (**амортизер** „амортизатор“, **аналитичар** „аналитик“, **армиран (бетон)** „армированный (бетон)“, **антилоп** „замша“, **акни** „угревая сыпь“, **анамнеза** „анамнез“ итн. Овде спаѓаат и термини што не постоеле или не беа актуелни до 60-те години, како што се **алунира** „прилуниться“, **атерира** „приземлиться“, **антракс** „сибирская язва“, **акцион/ен** „действительный“ (**акционен план** „план действий“, **акционен филм кино** „боевик“) итн. Во МРС е фиксирана нова политичка, економска и финансиска терминологија која не беше толку актуелна во социјалистичкиот период како што сега (**аконтација фин.** „аванс, предплата“, **акцент правн., фин.** „вексель; согласие“, **аграр** „сельскохозяйственная деятельность, политика“, **аграрец полит.** „аграрий, член аграрной партии“, **агреман дип.** „агреман“, итн. Во МРС се дава воена терминологија, која стана поактуелна кога армијата во независната Македонија премина на македонски службен јазик (**актива фин.** „актив“, **воен.** „действительная служба“, **активен офицер** „кадровый офицер“ и многу други. Научно-техничкиот прогрес и процесот на глобализацијата и понатаму внесуваат нови терминолошки зборови кои не се фиксирани во МРС, на пример, **алатник комп.** „панель инструментов“ (Речник на странски зборови од Т. Белчев), **апликација** „апликация“ (МРС) и во ново значење (во МРС нема) „обращение с просьбой“, **апстракт** „анкета-резюме“ и тн.

Меѓу ИСТ и МРС има разлики и во преводите на некои зборови, на пример во ИСТ **арома** = **аромат** „аромат“, во МРС – **арома** „аромат, приятный запах“ и *перен.* „аромат“, а **аромат кул.** „пряная приправа“. Некои постари зборови придобија фигуративни и експресивни значења, посебно карактеристични за разговорниот стил, на пример **ага ист.** „ага, господин“, *ирон.* „турок“ (ИСТ), „барин, самодур“ (МРС); **агалак** „господство; поместье“ (ИСТ) – „поместье аги“, *ирон.* „поместье, дача“, **неодобр** „барство, самодурство“ (МРС). Во МРС се фиксирани повеќе фигуративни значења и експресивни зборови отколку што во ИСТ (веројатно, тоа не се објаснува само со развојот на јазикот, туку и со недостигот на семантичката информација за живиот македонски јазик кај авторите на ИСТ). Така, во МРС наоѓаме **Азијци** „жители Азии“ и **Азијати неодобр.** „азиаты; дикари; витиеватые ораторы“, а во ИСТ – само **Азијци**.

Имено составот на зборовите што почнуваат со **А** во ИСТ и МРС највидливо покажуваат прогресивни промени и

збогатување на лексичкиот состав на македонскиот литературен јазик.

Зборовите на буквата **В** и во двата споредувани речници содржат главно домашни зборови од сите граматички класи. Секако во ИСТ има доста зборови што скоро не се употребуваат во сегашниот литературен јазик: **ваја** (ИСТ) – *совр. дадилка* „няня“ (во МРС нема), **валај** (ИСТ) – *совр. се колнам* „клянусь“ (има во ИСТ и во МРС), Некои српски заемки во ИСТ се претставени поподробно од МРС: **велеград** „большой город“, **велемајстор** „гроссмейстер“, жалам што во МРС овие лексеми ги нема, има само **велеслалом** „гигантский слалом“, меѓутоа во тритомниот МРР има и **веледостојник** „сановник“, и **велеград**, и некои други зборови со *веле-*.

Во редица случаи некој збор во ИСТ има помалку значења, отколку во МРС. Причините се во развојот на цивилизацијата, но понекогаш и во внатрешниот развој на семантиката на зборот. На пример: **возач** „возчик“ (ИСТ, МРС), и „водитель автомобиля“ (само МРС), **великан** „великан“ (ИСТ, МРС) и „великий человек, корифей“ (МРС), **водител** „руководитель, вождь“ (ИСТ, МРС) и „теле(радио)ведущий“ (МРС), **внимател/ен** „внимательный“ (ИСТ) – во МРС тој збор има уште значења „осторожный; учтивый“.

За разлика од ИСТ, во МРС се наведени многу повеќе научни и технички термини, како што се **вакуум**, **вакцина**, **валалница** „прокатный цех“, **варијабла** *мат.* „переменная величина“, **варијабилна** *екон.* „меняющаяся часть зарплаты“ (во ИСТ има само **варијабил/ен** „изменчивый“, но го има и во МРС: „переменный“), **варел** „цистерна“, **ветроказ** „флюгер“, **вильушкар** „автопогрузчик“, **вирман** *фин.* „безналичное перечисление“ и сл., што е поврзано со развојот на македонскиот јазик, на македонското стопанство и општо земено на цивилизацијата, како што беше и со составот зборови на **А**.

Двата речника во зборовите на **В** одразуваат некои колебања и семантички варијанти во лексиката од различните етапи на развој во македонскиот литературен јазик. На пример, во ИСТ **величие** = **величина** се преведува само како „величие“, а во МРС се дава **величие** „величие“ и **величина** „величина (о выдающемся деятеле)“: **светска величина** „мировая величина“ (за човек); во ИСТ има **вонпарти/ен**, во МРС – **вонпартиски** „беспартийный, внепартийный“, во ИСТ **воспитател** и **воспитач** – во МРС само **воспитувач** „воспитатель“, во ИСТ **восприеме** – во МРС **восприими** „воспринять“, во ИСТ

високонауч/ен „высокообразованный“ – во МРС **високообразован** „имеющий высшее образование“, **високообразов/ен** „высший, высокообразовательный“; во ИСТ: **виш** „высший“, **више образование** „высшее образование“, **вишист** „человек с высшим образованием“ – во МРС **виш** „полувысший, специальный средний (об образовании)“, **вишист** „специалист со средним специальным образованием“, **високо образование** „высшее образование“; во ИСТ **видувачка** = **видување**, **видок** = **видовиште** „встреча, свидание“, во МРС – **видувачка** „смотрины, встреча“, **видување** „встреча, свидание“, зборовите **видок**, **видовиште** не се одбележани. Во ИСТ се даваат дублетни глаголки лексеми со префиксите *в-/з-*, *в-/у-*. Во МРС, кој ја одразува поновата етапа на развитокот на лексиката во македонскиот литературен јазик, ваквите глаголи се даваат со префиксите *з-* или *у-*: во ИСТ – **вбесни** види **збесни**, МРС – само **збесни** „взбеситься, прийти в ярость“, ИСТ – **вгои/згои/угои**, МРС – **згои/угои** „откормить“, ИСТ – **вгорешти / згорешти**, МРС – **згорешти** „согреть; разогреть“, ИСТ само **вдвои**, МРС – само **удвои** „удвоить“.

Азбучниот попис на зборовите што почнуваат со **У**, прво беше претставен токму во ИСТ. Треба да одбележиме дека во него го нема супстандардниот предлог *у=во*, иако се среќаваат зборови со префиксот *у-* кои во следните периоди од развојот на литературниот македонски јазик се замениле со лексеми со други префикси, на пример, во ИСТ – **увод**, во МРС – **вовед** „введение, предисловие“, во ИСТ – **увитка/завитка**, во МРС – **завитка** „завернуть, упаковать“ и **увие** „обернуть обмотать“, во ИСТ – **вглави / углави**, во МРС – само **вглави** „воткнуть, укрепить“, во ИСТ – **уроди/породи** „уродить, дать урожай; породить“, во МРС – **роди** „родить; дать урожай“ и **породи** „породить“, во ИСТ – **упореди**, во МРС – **спореди** „сравнить“, во ИСТ – **урами/врами**, во МРС – само **урами** „вставить в рамку“.

Сепак списокот заглавни зборови што почнуваат со **У**, во МРС содржи доста лексеми со префиксот *у-*, и тоа од понови термилошки и некои други зборови, на пример: **узако-ни/озакони** „узаконить“, **улогори** „разбить лагерь“, **упис** „запись, регистрация“, **уписница** „бланк для поступления в вуз“, **усмири** „усмирить“, и некои други. Доста глаголи со префиксот *у-* се даваат и во двата речника, на пример, **усоврши** „усовершенствовать“, **усогласи** „согласовать“, **унапреди** „развить, вызвать подъем“.

Секако, и во пописот зборови на У во МРС има значајно повеќе понови лексеми во споредба со ИСТ, што инаку не значи дека едниот речник е добар, а другиот полош. Причината е во интензивниот развој на лексичкиот состав на македонскиот литературен јазик и во научниот и техничкиот прогрес. Така, во МРС среќаваме **угостителство** „сфера общественного питания и гостиничного хозяйства“ и **угостител** „работник сферы общественного питания и гостиничного хозяйства“, а во ИСТ – само **угостител** „трактирщик, владелец ресторана“. Во МРС се одбележани термините **увоз** „ввоз, импорт“, **увоз/ен** „импортный“, **увозник** „импортер“, **увознина** „импортная пошлина“, **увозница** „разрешение на ввоз“, во ИСТ – само **увоз**. Има и други термини во МРС што ги нема во ИСТ, на пример, **уживател** „пользующийся правом на что-л.“, **универзум** „вселенная, космос“, **упатница** „ордер, накладная“, **унилатерал/ен полит.** „односторонний“, **унификација**, **уникат/ен** „уникальный“, **урбан** „городской“ (**урбана средина** „городская среда“), **уредувач** „устроитель, организатор“ итн.

Првите години по кодификацијата во македонскиот литературен јазик беа примени доста русизми, кои конкурирале со домашни зборови, што е делумно фиксирано во ИСТ: **уважава** (во МРС – **почитува**) „уважать“, **уважаван** (во МРС – **уважен, почитуван**) „уважаемый“, **уважителен** „уважительный“ (во МРС – **учтив**), во ИСТ – **убедител/ен / убедлив** „убедительный“, во МРС – **убедлив** „убедительный; умеющий убеждать“ и **убедувачки** „убеждающий; убедительный“, во ИСТ – **урок¹** „сглаз“, така е и во МРС, но во ИСТ има и **урок²** „урок, задание“, значењето на овој русизам во МРС се предава со лексемата **задача**. Последните примери покажуваат дека во македонскиот јазик повеќето русизми се излезени од употреба, а домашните зборови развиваат нови значења и нови зборообразувачки модели (така, во ИСТ се дава само **успокоител/ен**, во МРС – **успокоител/ен** и **успокојувачки** „успокоительный, упокаивающий“. Сега во македонскиот јазик има значајно помалку русизми, меѓутоа и во двата речника го има, на пример, русизмот **ударник** „ударник, передовик“, во МРС е одбележан и русизмот **уровниловка** „уровниловка“, но во ИСТ овој збор го нема, веројатно, поради негативнта нијанса во значењето.

За разлика од авторите на ИСТ, авторите на МРС имаа побогати можности да се потпираат на неколку лексикографски извори (иако I том од Толковниот речник на македонскиот јазик тогаш уште не беше излезен од печат). Покрај новата

терминологија, за коешто стана збор погоре, во МРС поподробно се разгледуваат значењата на некои зборови, на пример, во ИСТ глаголот **удри** има три значења („ударить; застучать; направиться,“), додека во МРС – петнаесет, од кои неколку имаат фигуративна конотација, некои – функционална како разговорни. Кога се создаваше ИСТ, функционалните стилови на литературниот македонски јазик само што се формираа, експресивните и фигуративните лексички значења не биле доволно лексикографски разработени и затоа во ИСТ се претставени доста скромно. На пример, во ИСТ добро се забележани **уморен** „усталый, утомленный“ и **умор/ен** „утомительный“, во МРС кон заглавниот збор **умор/ен** „утомительный“ се додава *супстанд.* „усталый, утомленный“.

Во заклучокот може да кажеме:

1. Без оглед на некои поситни пропусти и неточности, и првиот руско-македонски речник (ИСТ), и последниот од 2003 г. (МРС) доволно добро ја одразуваат состојбата на лексиката во македонскиот литературен јазик во различните етапи на неговиот развој.

2. Во текот на четириесет години меѓу излегувањето од печат на двата анализирани речници, а фактички за скоро половина век, македонскиот литературен јазик многу се разви во однос на својот лексички состав и претставува полновреден современ јазик што е способен да ги одразува сите финеси на бурниот развој на човечката цивилизација.

3. Составот на лексиката во ИСТ покажува дека во првиот период литературниот македонски јазик имаше повеќе русизми, Сега скоро ги нема (МРС).

4. Турските заемки, како што покажува споредувањето на двата речника, остануваат главно во разговорниот стил и во нелитературниот разговорен јазик; тоа не се однесува на историската терминологија и општопримените зборови што немаат синоними, како што се **чаршаф** „скатерть; простыня; пододеяльник“, **ракија** и сл.

5. Во последната деценија србизмите исто така постепено се заменуваат со македонски зборови, слегувајќи во пониски функционални стилови на македонскиот јазик, на пример **али прост.** „а, но, да“, **роба прост.** наместо *лит.* **стока** „товари“, **млекара прост.** и стандардно **млекарница** „молокозавод“ и сл.

6. Бидејќи македонскиот литературен јазик, кога е неопходно, не се плаши од туѓи заемки, односно се одликува со “умерен пуризам” (Л.Минова-Ѓуркова), тој се пополнува своевременно со зборови од странско потекло. До 90-те години од XX в. интернационализмите доаѓаа во македонскиот јазик преку српско јазично посредство. Во последно време странските зборови, главно англо-американизмите, се заемаат директно. Појавувањето на такви зборови се одразува во МРС, посебно во споредба со ИСТ, на примерите со заглавните букви **А**, **В** и **У**.

7. Треба да се истакне дека во МРС (и историски погледнато – во ИСТ) лексичките соодветства меѓу македонскиот и рускиот јазик се даваат доста прецизно. Така, во МРС е покажано дека во македонскиот јазик странската лексика честопати демонстрира пошироко семантичко поле отколку во рускиот, на пример: **акцелерација** „1. биол. акселерация 2. *tex.* ускорение“, **репетитор** „1. *tex.* ретранслятор 2. репетитор 3. второгодник“, **третман** „1. трактовка, интерпретација; статус; отношение 2. лечение, уход 3. курс лечения, курс процедур“. Во МРС (во споредба со МРР) се прецизирани се значењата на поодделни македонски лексеми, на пример **апстинент** „1. трезвенник 2. нелюдим“.

8. Во МРС доста широко е презентирана нова терминолошка лексика, отсутна во МРР, на пример, **подморница** „подводная лодка“, **ловец-пресретувач** „истребитель-перехватчик“, **нагазна мина** „противопехотная мина“, **мешовито претпријатие** „смешанное предприятие“, **плеј-бек разг.** „фонограмма“, **агенда** „1. блокнот-еженедельник 2. ближайшие планы, распорядок дня (*руководителя и т.п.*)“.

Уште еднаш да споменеме дека, за жал, во МРС има помалку фразеолошки единици отколку во тритомниот МРР, како што се пословици, говорни клишеа, формули на говорниот етикет, ама (!) да се надеваме на подобри перспективи во издавањето на нови македонско-руски, а и на руско-македонски речници.

Мито АРГИРОВСКИ

**ИМИЊА НА ЖИВОТНИ И НА РАСТЕНИЈА
ВО БИБЛИСКИТЕ ТЕКСТОВИ**
(македонска редакција)

Предмет на мојот реферат се имињата на животните и на растенијата во библиските текстови. Лингвистичкиот материјал го ексцерпиравме од „Речникот на грчко-црковнословенски лексички паралели“. Овој речник избобилува со богата синонимија, така што за еден грчки збор се јавуваат во некои случаи и над 20 црковнословенски синоними. Овој речник, се надевам, ќе претставува добар извор за црпење на лингвистички материјал за пишување на научни трудови.

Иако во оваа сфера има дефинирани термини од фауната и флората, во преводот постојат семантички варијанти од словенско потекло, а заемките од грчкиот јазик се прилагодени според старословенските фонетско-морфолошки модели. Сето тоа, според моето мислење, зависело од умешноста и јазичното чувство како и од знаењето на грчкиот јазик од страна на писците, односно на преведувачите на грчкиот текст.

Не треба да се испушти од вид и фактот дека дури и во црковнословенскиот, односно старословенскиот јазик може да се сретнат неологизми, како на пример, *воиџлица* „нане“, покрај *мата*, *матва*, што сметам дека е успешна *кованица*, која се потпира врз *воиџ* „пријатен или непријатен мирис“, сп. и глаг. *воиџти* „мириса“. Во македонскиот јазик зборот *воиџ* е истиснат од зборот *мирис* или *миризба* од грчко потекло. Интересни се црковнословенските лексички паралели на грчкиот збор *ἀκρίς*, нгрч. *ἀκρίδα* „скакулец“ кој е преведен со стсл. *прџгъ* и *краи дрѣвесе*, коишто би требало да значат исто така „скакулец“. Сепак, *прџгъ* има логика и може да се сфати како „нешто што скока“. Од оваа основа постојат новосоздадени зборови со техн. значење, како *пружина*, *пруга* и др.

Подолу ги даваме сите зборови – називи, кои се среќаваат во библиските текстови.

Имиња на животни

взкз, волз, юњџ. Овие три имиња претставуваат семантичко-лексички паралели на грч. ταῦρος „бик“. взкз и юњџ се соодветни на грчкиот збор, додека волз е семантичка паралела на грч. збор βούς кој е во прасродство со волз, а и взкз од ие. корен *bhu-* кој има ономотопејско значење. Сп. лит. *bulius*, латв. *bullis* „бик“, веројатно од ист корен е мак. *бујак* „честак“, *буи* „млада трева, која бујно расте“, сп. уште стсл. *боџи* „јак, силен, луд“. юњџ „нескопен вол“, изведен од *юнз* „млад, силен“ со суф. -џ. взкз може да се доведе во врска со глаг. *bučati* и *bukati*, мак. *бучи*.

волз, скотз, юна. За волз и юна стана збор погоре. Овие три старословенски зборови претставуваат превод на грч. збор βούς „вол“. Но за означување на волз е употребен и зборот скотз што е општ назив за сите животни, *волови*, *коњи*, *магариња* и др. Инаку зборов е општословенски, стсл. и прасловенски. Што се однесува до неговата етимологија се искажани повеќе мислења. Општо е мислењето дека е во врска со герм. *skatta*, нгерм. *schats*. Според Миклошич не се знае кој од кого зборот го позајмил. Според некои лингвисти Словените го позајмиле од Германците, односно од готското *skatts* што значело „пари“, или пак, обратно Германците го позајмиле од Прасловените. Ст. Младенов смета дека словенскиот и германскиот збор се во прасродство.

вельбџдз, камиль „камила“. Превод на грч. κάμηλος. Според Махек (ESJČ, 682), цркслов. збор вельбџдз е преземен од Готите, односно од формата *ulbandus*, но нар. етимологија го довела во врска со првиот дел од зборот вель „голем“ + бџдз „блуд“. Инаку камиль се среќава во балканските јазици, а е од хебрејското *gāmāl*.

гџба, спџга „сунѓер“. Превод на грч. σπόγγος „исто“. гџба е од словенско потекло и означува „разни видови габи“. Поврзувањето на гџба со грч. σπόγγος, веројатно се должи на

сличноста на долниот дел од капата на габата со сунѓерот и спопед мене претставува метафора. Преку црковнословенскиот влезе ова значење во срп. и хрв. јазик, сп. губа „заразна болест (метафора)“, рус. губка „сунѓер“. Формата спжга е фонетско-морфолошка адаптација на грч. *σπόγγος* (ж<ογγ).

зџџць, зџџць „зајак“. Овој збор се среќава како лексичко-семантичка паралела на грчкиот збор *χοιρογούλλιος* кој значи „морско свинче“, буквално „свински штурец“. Црковнословенскиот збор семантички не соодветствува на грчкиот. Составен е од *χοῖρος* „свиња“ + *γούλλος* „штурец“ и е од оноματοпејско потекло, сп. глаг. *γυλίζω* „гровта“. Соодветен би бил грч. збор *λαγός* или *λαγώς* „зајак“.

козълз, козълз „прч, козле“. Превод на грч. збор *τράγος* „исто“. Зборот козълз во македонскиот јазик е истиснат од зборот *прч*, кој исто така е од словенско потекло. Но, сочувана е дем. форма *козле*. Инаку *прч* е балкански словенизам, сп. ром. *prîciu*, алб. *prëç*, нгрч. *прутсијди*. Грчката форма укажува на кол. *пръ҃҃ады*, епир. *проῦтσοç* „прч“. Во другите словенски јазици се наметна зборот козълз.

мѣдѣѣдз, сѣѣрз „мечка“. Грчкиот збор *ἄρκτος* во паримејникот точно е преведен со стсл. и прасл. *мѣдѣѣдз*, кој се среќава во повеќе словенски јазици. Во македонскиот јазик, веројатно, отпаднала втората компонента -ѣд- што е од глаг. љсти и се добила форма мѣ(д) + суф. -ѣ҃҃҃҃҃ со значење „она животно што јаде мед“. Појавата на *v* во *мѣдѣѣдз* укажува дека зборот *мед* првобитно бил од и-основите што се потврдува со грч. *μέθυ* „хмел; пијанство“. Но, покрај *мѣдѣѣдз*, во коментарот кон псалтирот грч. збор *ἄρκτος* е преведен со *сѣѣрз*. Разликата се состои во тоа што *ἄρκτος*, освен што значи мечка, во грчкиот јазик има значење и на север. Веројатно преведувачот го сфатил како астрономски термин, како, на пример, „Големата мечка“ што е соодветно на грч. *Μεγάλη ἄρκτος*. Покрај другите значења на овој збор, тој го означува и Северниот Пол, но и северните места, сп. *ἄρκτικός* „северен“.

овьѣа, овьѣа, стадо. Овие зборови претставуваат лексичко-семантички паралели на грч. збор *πρόβατον* „овца“, додека, пак, *овьѣа* е деминутивна форма од *овьѣа* од типот на

тѐла. Во едно од евангелијата грч. збор е преведен со стадо што не е соодветен превод од семантички аспект. Соодветен збор на стадо е грч. ἄγέλη „стадо“. Таквите разлики понекогаш се јавуваат заради користењето на различни грчки предлошки.

онагрз: ὄναγρος. Грчкиот збор е сложенка. Составен од ὄνος „магаре“ + ἄγρός „дивина, село, нива“, буквално „диво магаре“, сп. грч. дем. ὄνάριον, стсл. осьлал.

осьлз, осьлал, осьлица „магаре, прле, магарица“. Сите овие форми претставуваат лексичко-семантички паралели на грч. ὄνος „магаре“. Женскиот парник на осьлз е осьлица што е соодветно на грч. ὄνος θήλεια „женско магаре, магарица“. Како што може да се забележи Грците во постаро време немале термин за означување на магарица, но во нар. говор веќе го создале терминот γομάρα „магарица“ од сргрч. γόμος, нар. γομάρι. Што се однесува до потеклото на осьлз, постојат две мислења, прво дека е позајмен од лат. дем. форма asillus, второ дека е од гот. asilus „магаре“. Неоспорно е дека зборот е од медитеранско потекло. Се среќава во повеќе словенски јазици, а и во литванскиот во формата asilas. Во литванскиот, веројатно, влегол од прасловенскиот или, пак, од тракискиот, бидејќи во II милениум п.н.е. Литванците биле поблиску до Балканот. Во македонскиот јазик зборот осьлз не постои, можеби затоа што се наметна зборот *магаре*, кој, според Скок (ERHSJ, II, 352), е од сргрч. дем. форма γομάρι(ον) од γόμος „товар, тежина“ со метатеза на слогот -μα-.

рзѝва, рзѝвица. Превод на грч. ἰχθύς „исто“, рзѝвица, дем. форма образувана со суф. -ица како превод на грч. дем. ἰχθύδιον „рипче“.

рзѝсь, рзѝсз. Превод на грч. збор πάρδαλις „леопард“. Според моето мислење, преводот на грч. збор е несоодветен. Преведувачот, веројатно, не ја знаел разликата меѓу πάρδαλις и стсл. рзѝсь, односно не го познавал животното *леопард* од видот на мачките, сп. нгрч. παρδαλός „шарен“, сп. уште и λεόπαρδος составен од λέων „лав“ и πάρδος како приставка со значење „шарен“. Според Скок (ERHSJ, II, 288), pardus е од иран. parda, санскр. पृ|काहि „тигар“. Што се однесува до рзѝсь семантички е соодветен на грч. збор λύξ „рис“, а можеби во прасродство се и словенскиот и грчкиот збор. Но, интересно е тоа што во

словенските јазици на местото на *ие*. *l* се јавува *г*, кое Махек го објаснува со табуистичкиот однос кон тоа животно од страна на древните ловци, бидејќи тоа било „лут свер“. Освен тоа, тој смета дека зборот бил двослоговен, така што тие древни ловци го скратиле првиот дел. За мене тоа е неверојатно, бидејќи јас гледам само замена на *ие*. *l* со *г*, според тоа, ова животно, веројатно, го добило името по црвеникавата боја на крзното, сп. лит. *lušis*, латв. *lūsis*, стпрус. *luysis*, грч. *λύγξ*, стгоргерм. *luhs*. Ова укажува дека се работи за светла боја или, пак, светли очи, бидејќи рисот гледал и во ноќта, а во тој поглед може да се доведе во врска и со грч. *λευκός* „светол, бел“ и со лат. *lux* „светлина“, сп. грч. *λυκός* ὄμματa „остар вид“, бук. „очите на рисот“.

свиња, **вепрз** „свиња, вепар“. Превод на грч. *χοῖρος*, лат. *арег*. Латинскиот збор е во прасродство со словенскиот **вепрз**, **вепрь** „нескопена машка свиња“. Како што може да се забележи кај **вепрь** *v-* е протетично. Некои од лингвистите сметаат дека *v-* било составен дел од етимонот. Инаку во коментарот кон псалтирот со зборот **вепрз** е преведен грч. збор *χοῖρος*, додека во евангелието истиот грчки збор е преведен со **свиња** што е посоодветно. Но, и грч. *σῦς* „свиња“ во псалтирот е преведено со **вепрз**. Изгледа не се правело разлика меѓу грч. *χοῖρος* и *σῦς*. Зборот **вепар** како и **свиња** се општословенски.

тељец, **юњец** „теле, јуне“. Превод на грч. збор *μόσχος* „теле“, сп. со исто значење нгрч. *μοσχάρι*. Бидејќи станува збор за младенчиња нема форма за женски род, слично како кај зборот **дете**. Стсл. **юњец** „млад нескопен вол“ е изведено од прид. **юнз** „млад“ со суф. **-ец**. Придавката **юнз** во македонскиот јазик е истисната од прид. **млад**. Но, сочувана е во *јунец*, и во женскиот парник *јуница*, *јуничка*. И формата **тељец** е истисната во македонскиот од **тѐла** „теле“.

јагница. Превод на грч. збор *ἄμνάς* „женско јагне“, во којшто е сочуван родот од моделот.

јагњец, **јагна** „јагне“. Овие две форми кои означуваат младенчиња од овца, се превод на грч. *ἄμνός* „јагне“, како и на дем. форма *ἀρνίον*.

Имиња на птици

ародии „штрк?“. Превод на грч. ἄρωδιός. Според Скок (ERHSJ, III, 153) срп. и хрв. *roda* е сродно со лат. *ardea* „чапја“ и грч. ἔρωδιός и ἄρωδιός. По мое мислење формата *roda* е од грч. ἔρωδιός или ἄρωδιός „чапја“ со апоф. на коренот *er/ar*. Инаку за ἔρωδιός кој се среќава во ген. форма (τοῦ ἔρωδιοῦ), во преводот се дадени придавските форми *еродиевз* и *еродовз*.

врбни „врапче“. Превод на грч. στρουθός „врабец“, дем. форма στρουθίον, преведено со пзтица, што не е адекватен превод. врбни, прасл. *vorъьъ се среќава во разни форми во сите словенски јазици. Додека, пак, пзтица може да се оправда со својата прасл. основа *prt-* што значи „нешто малечко и младо“. Во западните словенски јазици образуван е овој збор со суф. -ак, сп. пол. *ptak*, чеш. *ptak* од прасл. корен *prt-*.

вранз, пзтица „врана“, прасл. *vonъz*. Превод на грч. κόραξ „гавран, врана“. Зборот *вранз* се среќава во евангелските текстови, а и во коментарот кон псалтирот. Покрај *вранз*, суп-стантивизирана придавка, со првобитно значење „мрк, црн“, се среќава и *врана* (ж.р.), прасл. *vonъn*. Како апелатив го има речиси во сите словенски јазици, но се среќава и како чест топоним во словенските земји. Во едно од евангелијата грч. збор *κόραξ* е преведен со пзтица што укажува на фактот дека преведувачот не знаел под грч. *κόραξ* за кој вид на птица се работи или, пак, станува збор за изгубена придавка (*врана пзтица*) „црна птица“.

голжъ, голжвица, голжвиць. Превод на грч. περιστερά „голаб“, којашто е именка од ж.р., па затоа во триодот е преведена со голжвица. Додека, пак, голжвиць, кое е образувано со суфиксот -иць укажува на младенче од гулаб. Оваа форма се среќава во паримејникот. Во евангелијата, во псалтирот и во паримејникот зборот *περιστερά* е преведен со голжъ што е адекватен превод. Прасл. корен **gol-*, ие. **gel-*, што претставува апоф. *e/o*, значи „зелено-сив“. Зборот *голжъ* е образуван со суф.

-ѣбъ, кај некои птици со суф. -ѣбъ, како на пример: јастреб < јастребъ, галеб < галабъ.

грлица, грличиць „грлица, грличе“. Превод на грч. τρυών „исто“. Во врска со етимологијата Скок (ERHSJ, I, 621) смета дека името на птицата е добиено од стсл. грздо „врат“, но не ја исклучува можноста да се работи и за ономатопеја. Во тој поглед сп. *прлица* „Columba turtur“ (Ошчима, Леринско).

кокошь, пѣтица „кокошка“. Превод на грч. збор ὄρνις што значи: 1. „птица“ и 2. „кокошка“. Сп. нар. грч. ὀρνίθι „кокошка“ како и ὀρνίθα „исто“. Првобитното значење било *птица*, а подоцна како вторично значење се јавува значењето *кокошка*. Во димотики сега се употребува κότα „кокошка“.

Во прасловенскиот јазик зборот *кокошь*, според Скок (ERHSJ, II, 121), прво значело „петел“, базирајќи се врз унгарскиот словенизам kakas „петел“. Во македонскиот јазик како општ термин се наметна зборот „кокошка“, истиснувајќи го при тоа стсл., односно прасл. збор коуѣз „петел“, коуѣа „кокошка“. Од коуѣа се сочува само *курешница* „измет од кокошка и птица“. Исто така од овој збор постојат и топоними, како на пример *Кокошка* „планина меѓу селата Був и Желево, Леринско“, како и во Грција Κακόσι (Беотија) *кокошь*, Κοκκόσης (презиме), Κοκωτί (Алмирос) *кокотъ*, Κοκοτάρι (Ламбија, Ахаја) *кокотаръ*: *кокотари* (множ.). Можеби овде спаѓа и нгрч. κόκορας „петел“.

орълз „граблива птица“. Превод на грч. ἄετός „исто“. Зборот *орълз* е сроден со грчкиот збор ὄρνις, но семантички поблизок е грч. збор ὄρνεον „граблива птица“.

пѣтълз (патѣлз), коуѣз, коуѣа, алекторъ. Сите овие форми се среќаваат во евангелските текстови како превод на грч. ἀλέκτωρ „петел“. Освен алекторъ, што може да се третира како заемка во црковнословенскиот јазик, пѣтълз, кој веројатно е од глаг. пѣти „пее“ како и коуѣз „петел“ и дем. коуѣа „петле“ се од словенско потекло. Стсл. форми коуѣз и коуѣа се истиснати во јужнословенските јазици од *петел*, што, веројатно, е од иста основа како и нгрч. πετεινός „исто“. Инаку, сп. и коуѣроглашенне,

како и хибридното образување алектороглашение како превод на грч. ἀλεκτοροφωνία.

сжпз „граблива птица *Gyps fulvus*“. Превод на грч. збор γύψ „исто“. Зборот сжпз е потврден во коментарот кон псалтирот. Тој, во формата *суп* се среќава во македонскиот, во српскиот, во хрватскиот, во рускиот јазик, а и во полскиот во формата *ser*.

Имиња на влекачи

εχιδνα „змија отровница“, грч. ἔχιδνα „исто“. Се среќава во евангелските и во апостолските текстови, сп. во реченица: βυζβλοῦσθу на огнь и εχιδна изλѣзъши отъ топлоть (Мак. евангелие). Зборов се среќава и во нашите говори со исто значење, но и со прен. „лош, злобен човек или жена“. Сп. стгрч. ἔχις „отровница“, дем. ἐχίδιον како и ἔχινος „еж“ кој го добил името поради тоа што јаде змии. Формата ἔχις има врска со ὄφις „змија“ со замена на ε/ο како, на пример хлѣринз : Флорина, хламбур: фламбур „знаме“, што укажува на балканска фонетска појава.

змии, змиѝ, сань „змија“. Превод на грч. збор ὄφις „исто“. Како лексичко-семантичка паралела на грч. ὄφις се јавува сань што, речиси не е познат, ниту, пак, има јасна етимологија. Брукнер го доведува во врска со *sanі* „санка“ што можеби има некаква логика, бидејќи и змијата кога се движи се лизга слично како санката по снегот. Но не може да се игнорира фактот дека во народното верување змијата и смокот се јавуваат како заштитници на домот. Тоа значи дека зборот има табуистичко значење. Според Скок (ERHSJ, III, 199) зборот не се среќава во нар. говор. Во рус. и буг. јазик значи „дигнитет, класа, чест и ред“ и го споредува со *sanovnik* „човек кој е на служба“. Бидејќи е регистриран пред доаѓањето на Турците смета дека е од аварско потекло.

шитз, аспида. шитз е превод на грч. збор ὄσις, -δος. Покрај други значења, во грчкиот јазик значи „змија“, но и „направа за одбрана при борба во античко време“. Преведувачот го превел всушност буквално, односно на шитз му додал уште едно значење, кое во словенските јазици, а и во

стсл. не се содржи. Инаку, *џитъ* се среќава само во паримејникот во значење на змија.

Што се однесува до етимологијата на овој збор, според Скок (ERHSJ, III, 415–416) е келтско-словенска лексема. Додека, пак, Махек смета дека е древен непознат збор од неиндоевропско потекло (ESJČ, 627); сп. и топ. *Штито* „каменлив рид“ (О. Иванова, РТОСБ, 746).

Имиња на инсекти

гжџница, хржстъ „гасеница, црв?“. Превод на грч. збор *βροῦχος* „црв под кората на исушени дрва кој кога грицка создава звук сличен на чкртање на заби“, сп. *βροῦκος, βρεῦκος*; ἡ μικρὰ ἄκρις ὑπὸ (τῶν) Κρητῶν βροῦχος (мал скакулец според Критјаните), (Хесихиј). *гжџница* е потврдено во псалтирот и во коментарот кон псалтирот. Во некои од словенските јазици се јавува со протезата *v-*, *вжџница* што укажува на придав. основа **жџнз* „брадат“, односно „влакнесто животно“, образувано со суф. *-ица* од кор. *v†sz*. Сп. буг. *вџс*, словен. *vos*, чеш. *vous*, пол. *vas*, рус. *ус* „брада, мустаќ, волна“. Појавата на *g* во словенските јазици, според Скок е контаминација со зелен гуштер заради бојата. *гжџница* не е соодветен превод на грч. *βροῦχος*, адекватен збор за гасеница е грч. *κάμπη, κάμπια* „исто“. Семантички поблизок е зборот *хржстъ*, сп. мак. глаг. *руска* од стсл. *хржстати* „рупа“, сп. уште и срп. и хрв. *hrušt*, словен. *hrušč*, чеш. *chroust*, стпол. *chrąst*. Овде спаѓа и срп. и хрв. *hrust* „црв“. Инаку *хржстъ* се среќава во паримејникот и е од ономатопејско потекло.

пржгъ, краи дрџвесе, акридъ „скакулец“. Превод на грч. збор *ἄκρις* „исто“. Значењето на *пржгъ* како „скакулец“ се потврдува со примерот *prug* со исто значење, рег. во XVI век (Скок, ERHSJ, III, 38), изведен, веројатно, од глаг. *пржгати*, сп. и *пржгло* „стапица“. Покрај *пржгъ*, се среќава и *краи дрџвесе* како паралела на грч. *ἄκρις* „скакулец“. Веројатно преведувачот на зборот го помешал со грч. збор *ἄκρις* „краен, остар врв, висина“, кој се разликува само по акцентот.

пчѣла. Точен превод на грч. збор μέλισσα „исто“, μέλισσιον „пчеличка“, општослов. и прасл. *бъчѣла или *бьчѣла, ие. корен *bhei- кој во индоевропските јазици се јавува со различни форманти, во прасловенскиот проширен со к, во лит. и латв. со t. Прасловенска иновација е суф. -elz. Варијантата во кор. со z или со ь потекнува од оноματοпејскиот ие. корен bhei-, со апоф. bhi-, но во словенските јазици се јавува корен bz-k-, а и bŭ-k, сп. мак. бучи, во топонимијата: Бучало, Бучиште, Бучин Дол (О. Иванова, РТОСБ, 78), сп. и апелатив бучало „водопад“.

скорпиѝ, скорпиѝа „скорпија“, грч. σκorpιός. Се среќава во евангелските текстови, во коментарот кон псалтирот и во паримејникот. Во нашите нар. говори оваа цркслов. форма е адаптирана како чкрапја или шкрапја со замена на грч. σ/ш,ч и извршена ликвидна метатеза.

Имиња на растенија и билки

бзѝлиѝ, бзѝль, трѣва. Превод на грч. збор βοτάνη „лековита трева“. бзѝль има исто значење со грч. βοτάνη. Во паримејникот овој збор е преведен со трѣва, кој денес се сфаќа како општ термин за она што расте во ливади и на други места или, пак, се однесува на сите тревести растенија. По мое мислење овде, веројатно, е изгубена определбата цѣлѣбьнз, односно цѣлѣбьна трѣва, бидејќи во грч. народен говор го има и тоа значење. Во некои наши говори апел. трева се употребува со значење на билка, сп. лековити тревѝ, разговорно бил'ка „лек“.

вино, виноградъ, лоза „вино, лозје“. Превод на грч. ἄμπειλος, ἄμπειλόν. Сите овие црковнословенски зборови се среќаваат во црковнословенските библиски текстови. Првобитно вино значело „винова лоза“, односно „лозје“, кое не било оградено, наспрема виноградъ, кое укажува на оградено лозје. Составено е од вино + град, како на пример градина, рус. огород. Според Скок (ERHSJ, III, 594–595) е позајмено од лат. ср.р. множ. vīna „вид на вино“ од лат. vinum, преправено по аналогија на слов. rivo. Основниот збор вино од повеќето лингвисти се смета како заемка од Готите, според некои, пак, од Тракијците, други го објаснуваат со ие. јазични средства,

однодно од кор. *vi-ti* (лат. *vi-tis*) со суф. -но. Што се однесува до местото каде што се појави овој збор, тоа може да биде на Медитеранот т.е. на Балканот, на дунавската граница на Римското Царство со варварските племиња. Покрај вино, како што може да се забележи, се среќава и лоза, односно лозје што е стсл. и прасл. збор. Во источните и западните словенски јазици доминира винограду „лозје и плодот од виновата лоза“, а во јужните, лозје и грозје.

вльуџьць, рѣпиѣ, триволз. Превод на грч. збор *τρίβολος* „плевел“. *вльуџьць*, веројатно, означува „трнливо растение“ или „плевел“ кое е изведено од основата *влькз* + суф. -џьць, која се среќава во апел. *взчиклашина* „вид бодликава трева која високо расте“, составено од волчи + класен (<класънз), сп. *чеклас* „осилка од клас“ и топ. *Взчиклашина* со замена на с/ш. Инаку од *волк* се образувани имиња на билки и топоними. Покрај *вльуџьць*, како семантичко-лексичка паралела на грч. *τρίβολος* се среќава во библиските текстови (еванг.) и *рѣпиѣ* „плевел кој расте на влажни места“. Со *рѣпа* се означуваат и други растенија. Основата *гѣр- се среќава и во хидронимот *Репница* „река која се влива во Брегалница“. *триволз* е адаптација на грч. *τρίβολος*.

вѣиѣ, вѣтвиѣ, цвѣтъць. Превод на грч. *βάϊον, βάϊα* „палма, палмина вејка“, цркслов. *вѣиѣ* и *вѣтвиѣ* значат „гранка“, односно „врбова гранка“, додека, пак, *цвѣтъць* „цветче“ е во врска со Цветна недела (Цветници), недела пред Велигден.

дрѣвиѣ, дрѣво, дѣвз, садз. Превод на грч. збор *δένδρον* „општ термин за стеблестите растенија“ што соодветствува на цркслов. *дрѣво, дрѣвиѣ*, прасл. **dervo*. Додека *дѣвз* не претставува точен семантички еквивалент на *δένδρον* туку на грч. *δρῦς*, нгрч. *βαλανιδιά*. Преведувачот, веројатно, тргнал од колективната именка *δρυμός* што е адекватна на стсл. *дѣбрава*, а пак, зборот *садз* е употребен преносно. Тој не е точна паралела на грч. *δένδρον* туку на грч. *φυτόν*. Формата *дрѣво*, рус. *дерево*, исчезна од мак. јазик, се зачува само во топонимијата, сп. *Древени* „село во Пробиштипско“, во мак. јазик се наметна *дрѣво* „дрво како растение и дрво за употреба“. Токму оваа

форма има етимолошка врска со грч. δρῦς, ие. *dhrū- „дрво“, сп. и дрма како апел. и топоним *Дрма* „село во Скопско“.

дџѣз „даб“. Превод на грч. збор δρῦς „исто“.

жлзтѣница „цикорија?“. Превод на грч. збор πικρίς, веројатно „горчица“, сп. нгрч. πικραλίδα „цикорија“, сп. срп. и хрв. žučnica „тревата Cichorium lathymiris“.

киминз, куминз „ким Carum“ од грч. κύμινον „исто“. Се користи како зачин. Формата kmin се среќава во рускиот, чешкиот и во полскиот јазик. Во македонскиот јазик заради артикулациски причини, консон. група km се упрости во k, така што се доби форма *ким*. Слично како кај дуња < гдуња < кздоуња < грч. κυδώνια, каде што грч. υ/з. Се смета дека зборот е од семитско потекло, сп. хебр. kammōn, арап. kammun.

копрз, пиганз „миризлива билка која се употребува како зачин“. Превод на грч. збор ἄνηθον „миризлива билка“. Општослов. кораг, корег, според Махек (ESJČ, 275) прасл. форма е *kropz врз основа на лит. kgras „копар“. Тој вели дека понатамошните врски се нејасни, а пак според Скок, наведувајќи го лит. пример kvėrti „мириса“ (ERHSJ, II, 145), останува нејасно присуството на o во словенските јазици, а и во македонскиот. Покрај копрз, грч. πήγανον во библиските текстови е адаптиран со пиганз, како синоним на ἄνηθον. Инаку основата копрз се среќава и во топонимијата, сп. *Копрница*, *Копрнички Дол* (О. Иванова РТОСБ, 319).

кринз, цвѣтыць „цветот Lilium candidum“. Превод на грч. збор κρίνον „лилија“. Покрај тоа, зборот кринз е преведен со цвѣтыць, можеби затоа што преведувачот немал точен еквивалент за името на овој цвет.

кџпина, кџпиниѐ, кџпинѣство „капина“. Превод на грч. збор βάτος „бодликава грмушка, капина“, сп. нгрч. βατσινιά „растението“, βάτινον „плодот од капината“. Формата кџпина се среќава во евангелијата, во апостолите и во триодот, додека кџпиниѐ и кџпинѣство во коментарот кон псалтирот. Двете последни форми имаат збирно значење. Инаку е изведено од прасл. kĭra „грмушка“, зачувано во полскиот јазик во формата кера, а можеби овде спаѓа и лит. kémsas.

льнз, платз, прзтз „лен *Linum usitatissimum*“. Превод на грч. збор λίνον. Во секој поглед льнз е прасловенски семантичко-фонетски еквивалент на грч. λίνον, како и на други индоевропски јазици, сп. лат. *linum*, лит. *linas*, латв. *lini* (множ.). Интересни се синонимите платз и прзтз. Според нашето мислење, кај платз „платно“ е изгубена определбата льнльнз, односно льнльнз платз „ленено платно“. Според Скок (ERHSJ, II, 679) зборот платно од морфолошки аспект е супстантивизирана придавка, образувана со суф. -льнз ср.р. платъно од прасл. основа **poltz*, која не се зачува во словенските јазици, но сепак, како што гледаме, ја има во црковнословенскиот јазик со извршена ликвидна метатеза. Таа основа претставува апофонија на ие. корен **pel-* „кожа, ткаенина“, раширена со формантот *t*. Таквото раширување се среќава во гот. *falthan*, герм. *falte* како и во грч. πέλτη „лесен штит“. Но, како да се објасни зборот прзтз? Скок смета дека цркслов. прзтз „платно“, хрв. и срп. *prt¹*, пол. *part*, рус., укр. порт е општословенски и прасловенски збор, но пропаднал во хрв. и срп. поради хомонимијата со *prt²* „пат или патека по снегот“. Скок вели дека самата форма на зборот *pratež* што во хрв.-кајк., словен. значи „алишта“ го дава правецот за етимологијата на зборот. Тој е истиот прасл. корен кој се наоѓа во глаг. *prati*, стсл. *прати*, така што ие. корен **per-* значи „удира“, раширен со конс. *t*. Според тоа, во прасл. **pert/ptz/port* би значело „алишта кои се перат“. Во мак. јазик се сочува прид. пртен (пртено платно), пртеница „дебел шајак“. Но, можеби има врска со лит. глаг. *purti* „станува пувкав, мек“, бидејќи кога се вадат конците од ленот или од конопот, тие се киснат и се влачат за да станат меки. Ова ни дава право да реконструираме прасл. форма **prztz*.

лѣторасль „ластунка“. Превод на грч. збор βλαστός „ластунка, младица“, сп. нгрч. βλαστόρι „ластар“. Зборот лѣторасль е сложеница, составена од лѣто „година“ + расль „она што расте за една година“, сп. словен. *letorast*, пол. *latorośl*, сп. за вториот дел пол. *roślina* „растение“.

мата, матва, вонѣлица „нане“. Превод на грч. збор ἡδύοσμος што значи „благ мирис“, составен од ἡδύς „благ“ + ὀσμή „мирис“, сп. глаг. ὀζω „мириса“. мата или матва е општопознат збор во словенските јазици и пошироко. Означува

разни миризливи билки. Но во цркслов. јазик се однесува на „нане“. Во нашите говори со исто значење се употребува зборот нагазмо кој е од грч. нар. збор γιόσμος „нане“ од ἡδύοσμος. Зборот мата се деклинирал според а-основите, сп. пол. mięta, рус. мята, што се потврдува со словенизмот во унг. јазик menta, позајмен некаде во IX век од панонските Словени. Но, во постариот период се деклинирал според ѱ-основите, што се потврдува со формата матџа, слично како тџкџи „тиква“, сп. рус. мятва. Во врска со неговата етимологија има разни мислења. Некои лингвисти мислат дека е од медитеранско потекло, други, пак, го доведуваат во врска со стсл. мѣтла, врзувајќи го за глаголот мѣтати. Иако постојат доста растенија, односно билки со името *метла*, *метлика* „синчец *Centaurea cyanus*“ и топоними *Метла*, *Метлов Рид* (О. Иванова, РТОСБ, 412), изведени од името на ова растение, не може да се доведе во врска со мата, чие потекло сè уште не е сосем јасно. Можеби му припаѓа на некој исчезнат медитерански јазик или од лат. *mentha*, кое потекнува од грч. μίνθη, односно μέντα. Но прашање е дали μίνθη е од грчко потекло.

Во евангелските текстови како паралела на грч. ἡδύοσμος се среќава кониалица „нане“, изведено од имперфективната форма на глаг. кониати „мириса, дува, смрди“. Прасл. форма би требало да гласи *op'а, без протезата v-. Во македонскиот јазик овој збор е истиснат од мирис, мириса, кој е од грч. потекло.

пѣвгз грч. πεύκη „бор“. Во црковнословенскиот со приспособување на џ/џ и к/г што укажува на едначење по звучност.

пиганз в. копрз.

рамъмз. Прилагодување на грч. збор ῥάμνος што значи „трнлива грмушка“. Можеби од иста основа е *Рамина* „населба во Велес“.

плѣвелз „Lolium“. Превод на грч. збор ζιζάνιον „исто“, изведен веројатно од плѣва со прасл. суф. -eļь, подоцна. -eļь, мак. *плевел*, хрв. и срп. *pljevelj*. Од иста основа е и *плевна*, *плевна* „место каде што се сместува сламата“. Грч. збор ἄχυρον „слама“ е преведен во евангелијата, во коментарот кон псалтирот како и во паримејникот со плѣва, а во евангелските текстови и во триодот со плѣвелз.

сланоутокъ „вид грав, слануток, наут“, теревинтъ. Превод на грч. збор $\tau\epsilon\rho\acute{\epsilon}\nu\beta\iota\nu\theta\omicron\varsigma$, нгрч. $\rho\acute{\epsilon}\beta\iota\theta\iota$ „леблебија“. Првобитно зборот сланоутокъ имал придавска форма *сланоутъ „соленикав“ супстантивизиран со суф. -ъкъ. Инаку е изведен од придавската основа сланъ, прасл. *solnъ, сп. и сланина. Се среќава и во топ. *Слан Дол, Сланец* (О. Иванова, РТОСБ, 585).

смокзвина, смокзвиниѐ, смокзвѣница, смокзвинѐ. Сите овие форми се превод на грч. збор $\sigma\upsilon\kappa\acute{\eta}$, нгрч. $\sigma\upsilon\kappa\iota\acute{\alpha}$ „смоквина, растението“. Зошто толку форми за растението смоква? Веројатно, заради туѓото потекло на зборов, а можеби во прашање се и дијалектни разлики. Зборот смокзѣ (смокзи) доминира во јужнословенските јазици, додека во источно-западните словенски јазици, а и во северниот дел од Хрватска и Словенија е наметнат лат. збор *ficus* „смоква“ во разни фонетски варијанти, а и во други јазици. Словенското, односно прасл. *смокзи* фонетски се совпаѓа со гот. *smakka*. Според Скок (ERHSJ, III, 293–294) словенскиот збор не е позајмен од готскиот јазик, бидејќи тој е изолиран во германските јазици. Позајмувањето се случило на Балканот независно еден од друг. Можеби како посредници за пренесувањето на овој збор биле Тракијците или Илирите, но за тоа нема докази, освен ако се претпостави дека е во прасродство со грч. $\sigma\upsilon\kappa\acute{\eta}$, кој веројатно потекнува од предгрчкиот медитерански супстрат. Во мак. јазик и за растението и за неговиот плод се употребува „смоква“.

тиса, кедръ. Во повеќето библиски текстови е прифатен грч. збор $\kappa\epsilon\delta\rho\zeta$, односно грч. $\kappa\acute{\epsilon}\delta\rho\nu$. Но, во паримејникот $\kappa\acute{\epsilon}\delta\rho\nu$ е преведен со тиса, тисѐ (зб. множ.). Се среќава во повеќе словенски јазици, сп. срп. и хрв. *tis, tisa*, мак. тиса „*Taxus baccata*“, буг. тис, глуж. *ćis*, пол. *cis*, укр. тис, чеш. *tis*, сп. мак. тисов (тисово дрво). Според Миклошич прасл. *tisz* е заемка од *taxus* и првобитно значело „ива“. Додека, пак, Махек (ESJČ, 643) смета дека и *taxus* и прасл. *tisz* потекнуваат од праиндоевропскиот супстрат, сп. и топоними: *Тиса* „рид покрај реката Брегалница“, *Тиски Врв*, а можеби од иста основа е и *Тисе* < *tisje* (О. Иванова, РТОСБ, 641).

цѣѣтѣ. Неадекватен превод на грч. збор $\rho\acute{o}\delta\omicron\nu$ „трѣндафил“, сп. нгрч. $\tau\rho\iota\alpha\nu\tau\acute{\alpha}\phi\upsilon\lambda\lambda\omicron(\nu)$. Изгледа преведувачот

не го знаел името на цветот, па, затоа во триодот го превел со ЦВѢТЪ.

На крајот да заклучиме:

1. За секој збор во кратки црти даваме етимолошко објаснување.
2. Зборовите ги класифициравме според она што тие означуваат.
3. Постојат црковнословенски зборови, кои не се семантичко-лексички паралели на грчките, како ρυζις, грч. πάρδαλις.
4. Во оваа сфера малу зборови претставуваат заемки од грчкиот јазик. Повеќето од нив се црковнословенски термини, кои означуваат животни и растенија.
5. Покрај адаптирани грчки зборови, се среќаваат и црковнословенски синоними како ПЛАТЪ, ПРЪТЪ за ЛЪНЪ.

Литература

1. Kalėda A., Kalėdienė B., Niedzviecka M., Lituvių-lenkų kalbų žodynas, Vilnius 1991.
2. Mahek V., ESJČ, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968.
3. Skok P., ERHSJ, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb I. 1971, II. 1972, III. 1973.
4. Vasmer M., Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941.
5. Аргировски М., Грцизмите во македонскиот јазик, Скопје 1998.
6. Дворецкий И. Х., Древнегреческо-русский словарь, Москва 1958.
7. Дворецкий И. Х., Латинско-русский словарь, Москва 1976.
8. Иванова О., РТОСБ, Речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница, Скопје 1996.
9. РМЈ, Речник на македонскиот јазик, Скопје I. 1961, II. 1965, III. 1966.
10. Русско-латышский словарь, Рига 1974.

Катерина ВЕЛЈАНОВСКА

ОДНОСОТ КОН ЗАЕМКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК

Општопознато е дека причините за заемање туѓи зборови се многубројни: потребата да се именува нов поим или предмет; предноста што може да ја има заемката пред домашниот збор преку својата економичност; стилските особености за доловување на локалната боја; избегнувањето од повторување исти зборови со употреба на синоними; помодарството; влијанието на јазикот со престиж и други.

Различни јазици имаат различен пристап кон заемките и кон пополнувањето на лексичките празнини. Овде ќе се задржам на два словенски јазици, на македонскиот и на словенечкиот, и на употребата на заемките преку бележењето и односот што го застапуваат кон нив нивните зборувачи.

1. Бележење

Со оглед на фактот дека македонскиот и словенечкиот јазик имаат различни писма, кирилично, односно латинично, различна е и пишаната форма на заемките.

Според *Правоиисоѝ на македонскиоѝ лийѝераѝурен јазик* туѓите зборови и имиња се пишуваат со кирилично писмо, по правило, онака како што се изговараат. Притоа нивните гласовни особености се приспособуваат колку што е можно кон гласовниот систем на македонскиот јазик, т.е. гласовите што ги нема во нашиот јазик се предаваат со наши слични гласови: *centrum* – центар, *natio* – нација, *Max* – Макс, *Mazini* – Маѝини, *jazz* – ѝез и сл.

Со изворно писмо туѓите зборови се пишуваат само во научните изданија.

Некои туѓи имиња се влезени посредно, преку други јазици, што оставило трага врз нивниот изговор. И за ова се води сметка при предавањето на туѓите имиња во нашиот јазик.

Во словенечкиот правопис пишува дека преземените зборови се општи именки или сопствени имиња (kultura, avto, jazz, a priori, Tolstoj). Словенечкиот литературен јазик може да ги приспособи туѓите зборови според изговорот и бележењето, според формата или употребата, и според одделни морфеми.

Изворното пишување е зачувано кај некои категории преземени зборови, како што се:

- меѓународни музички изрази: *adagio*, *allegro*;
- стручни изрази со поретка употреба: *commedia dell arte*, *curriculum vitae*, *cross-country*, и
- имиња на автомобили, технички предмети и други зборови: *volkswagen*, *peugeot*, *scaravelle*, *recorder*, *jazz*, *disko*.

Како забелешка во Правописот стои дека и овие зборови, со текот на времето, обично почнуваат да се пишуваат со словенечко писмо: *folksvagen*, *karavela*, *rekorder* ...

Меѓутоа, кога станува збор за фактичката состојба во овие јазици, сликата се менува и се забележуваат извесни отстапки од правописните правила, и паралелна употреба на изворното пишување и на приспособеното. Така, во македонскиот јазик, особено во јазикот на печатените и електронските медиуми забележливо е непочитувањето на правописните правила во бележењето на туѓите зборови, особено на оние што доаѓаат од англосаксонското подрачје. Најзастапени се во називите на емисиите од музичко-забавен карактер, потоа во различни реклами и огласи. Исто така се присутни и во текстови со актуелни политички теми: *back ground*, но и *бек-граунд*, *come back* и др.

Во словенечкиот јазик, односно во неговиот речник (SSKJ) се забележани допуштени двојни форми за пишување на одделни туѓи зборови. Ќе наведем неколку: *dzez* : *jazz*, *dzus:juisse*, *luks:lux*, *šov:show*, *šodi:shoddy*, *lizing:leasing*, или само изворно се бележат заемките од типот *curry*, *sherry*.

2. Односој кон заемкиџе

Што се однесува до односот кон заемките на овие два јазика, забележлива е поголемата грижа присутна во словенечкиот јазик.

нечкиот јазик, односно селективниот пристап кон она што се заема, со изнаоѓање решенија во врска со нивната замена со соодветни од домашно потекло. За разлика од словенечката наука за јазикот, македонската одамна се определила за еден послободен однос кон меѓународната лексика и нејзиното прифаќање. На таков начин доаѓа до богатење на зборовниот фонд на македонскиот јазик. Меѓутоа, особено во изминативе десетина година, паѓа в очи дека сè почесто се определуваме за полесниот начин, без големи напори да преземаме туѓи зборови. Тоа се зборови главно од латинскиот и од грчкиот јазик кои се примаат со посредство на англискиот. Наместо некритично заемање, секогаш треба да се потрудиме да најдеме соодветен збор од македонската лексика, или да создадеме според нормата на нашиот јазик нов збор, или пак, да се потрудиме да го преведеме. Всушност, таква е и препораката на *Законоџ за употребаџа на македонскиот јазик* донесен во 1998 година.

Калките претставуваат помал дел од туѓите јазични влијанија и нивниот број се разликува од јазик до јазик. Имено, во одделни јазици има повеќе преведени зборови или нивни соодветници отколку примени заемки. Ако направиме споредба меѓу преземените зборови во македонскиот и во словенечкиот јазик, ќе можеме да забележиме дека словенечкиот јазик во однос на македонскиот, располага со свои зборови во повеќе примери. Кога станува збор за словенечкиот јазик може да се забележи дека многу почесто им се дава предност на преведените или на новообразуваните зборови во споредба со македонскиот. Овој заклучок ќе го илустрирам со случајно избрани зборови кои припаѓаат на различни сфери на употреба: *parek* – диктат, *naslov* – адреса, *pisarna* – канцеларија, *delavnica* – воркшоп, работилница, *računalnik* – компјутер, *oporečnik* – дисидент, *oddaја* – емисија (обично од контактен тип), *mamila* – дрога, *zgoščenka* – компакт диск, популарно *цд*, *izročenska* – хенд аут, *srhljivka* – трилер и многу други примери.

Повеќе сличности меѓу овие два јазика има во примените туѓи зборови од интернационалната лексика заедно со зборообразувачките елементи. И во македонскиот и во словенечкиот јазик не е мал бројот на глаголите

кои завршуваат на суфиксот *-(из)ира* и изведенките од нив. Во македонскиот јазик тие се двовидски глаголи со акцент на вториот слог од крајот: *абдицира, квалифицира* односно *abdicirati, kvalificirati*, и изведенките кои се присутни во двата јазика: *абдикација, абдикациски, квалифициран, квалифицирање*. Во македонскиот јазик дел од нив имаат напоредна употреба на суфиксите *-ира* и *-ува*: *квалифицира* и *квалификува, кодифицира* и *кодификува*; а само со суфиксот *-ува* се примерите *ѿакува* и *сѿарѿува*.

Другите образувања, прифатени во обата јазика, пред сè тука мислам на именки преземени со нивното значење, се со различни суфикси приспособени според правилата на зборообразување во словенечкиот и во македонскиот јазик: *-ij* : *-иум* (*delirij* и *делириум*); *-erij* : *-ија* (*imperij*, империја); *-iteta* : *-иѿеѿи* (*avtoriteta*, *авѿориѿеѿи*); *-ar* : *-ер* (*funkcionar*, *функционер*) и други.

Место заклучок

Слободно може да се забележи дека не постои јазик кој има само свој извор на лексеми. И покрај тоа што заемките претставуваат освежување на јазикот и богатење на неговиот речнички фонд, сепак треба да се има мера во она што директно се презема, и да се избегнува колку што е можно некритичкото заемање.

Користена литература

1. *Правоѿис на македонскиоѿи лиѿератѿурен јазик со ѿправоѿисен речник*, 1979, Просветно дело, Скопје.
2. *Slovenski pravopis*, 1997, SAZU, DZS, Ljubljana.

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА
Лидија АРИЗАНКОВСКА

ХАБИТУАЛНИ ГЛАГОЛИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК

0. Хабитуалноста е сложен несвршен глаголски вид составен од две видски вредности: надреден континуативен вид и подреден моментен вид. Нејзината дефиниција гласи: *Х е њаков шѝо (кога/ако S) (му) се случува Р*, што значи постои постојана можност/веројатност (континуум), при исполнувањето на одреден услов, настанот (момент) да се случи.

Хабитуалноста, особено во македонскиот јазик (в. Пановска-Димкова, 2003), се изразува со огромен број средства и на морфолошко и на синтаксичко рамниште, но во трудов ќе се ограничине на претставувањето на морфолошките изразни средства на хабитуалноста во македонскиот и во словенечкиот јазик, а тоа се хабитуалните глаголски семантеми¹¹⁶.

Хабитуална видска конфигурација може да се изрази со сите глаголи од несвршен вид¹¹⁷, што се должи на нивната двозначност: несвршените глаголи можат да се

¹¹⁶ Во текстов не навлегуваме во семантичката сложеност на семантемите, односно дали се тие прости, еднократнословени или двократнословени, поради тоа што во некои случаи таквата сложеност во македонскиот јазик не се поклопува со сложеноста во словенечкиот јазик, а постојаното укажување на сложеноста на семантемата ќе го усложни следењето на трудот, чија цел е изнаоѓањето на семантемите кои изразуваат исклучиво хабитуална видска конфигурација во двата јазика.

¹¹⁷ Во рамките на несвршените глаголи, хабитуалност не може да се изрази единствено со глаголите со кои се означуваат основните континуативни поими: *ѓраничи, е, зависи, знае, љуби, може, мрази, се наоѓа, обединува, ѓрејсѝавува, ѓроизлеѓува, се ѓројшеѓа, сака, уважува* итн.

врзат со актуелно време и тогаш изразуваат проста континуативност или теличност, а можат да се врзат и со атемпорален контекст и тогаш изразуваат хабитуалност. На пр.:

актуелен контекст → прост континуативен вид:

Марко сѝие веќе два часа. – Marko spi že dve uri.

атемпорален контекст → сложен хабитуален вид:

Марко сѝие секое поладне. – Marko spi vsako popoldne.

Но, меѓу глаголите од несвршен вид се издвојуваат такви глаголи кои секогаш се врзуваат со атемпорален контекст и не можат да се употребат во актуелно време, што значи изразуваат исклучиво хабитуална видска конфигурација, како и такви кои се со многу поголема склоност за врзување со атемпорален отколку со актуелен контекст.

Оттука, целта на овој труд е да се претстават: 1) оние семантеми кои се исклучиво хабитуални во двата јазика, што значи да не можат да се употребат во актуелен контекст, и 2) семантемите кои се со многу поголема склоност за врзување со атемпорален отколку со актуелен контекст, а притоа да се увидат сличностите и разликите меѓу македонскиот и словенечкиот јазик.

1. Испитувањата на хабитуалноста во македонскиот јазик покажаа дека на морфолошко рамниште не постојат хабитуални корени, односно такви корени кои ќе се врзуваат исклучиво со атемпорален контекст, за разлика од ситуацијата во некои други словенски јазици¹¹⁸. Словенечкиот јазик, пак, го има зачувано коренот *hod-* како исклучиво хабитуален корен кој секогаш се реализира во атемпорален контекст, наспрема коренот *gre-* кој е неговата паралела за врзување со актуелен контекст. Така, на пример, ако во македонскиот јазик со глаголот *оди* се искажуваат и хабитуалноста и континуативноста: *Одам на курс по словенечки* (може да се врзе и со актуелен

¹¹⁸

„Многократные глаголы типа *бывать*, *хаживать* отмечены во всех славянских языках, но широкое распространение они получили только в чеш., словац., польск. и рус. яз., причем и в этих языках они в большей или меньшей степени выходят из употребления, особенно в рус. и польск. яз.” (Kwazev, 1989:141).

контекст: *Во моментиов одам на курс*, но и со атемпорален контекст: *Секој чейвртток одам на курс*), во словенечкиот јазик за двете ситуации ќе се употреби посебна семантема:

континуативна: *Trenutno grem na tečaj slovenščine.*

хабитуална: *Ob četrkih hodim na tečaj slovenščine.*

2. Но, она што е интересно е разгледувањето на семантемите кои се со очигледно поголема склоност за врзување со атемпорален отколку со актуелен контекст. Тоа се најчесто семантеми што означуваат многу кратко времетраење на дејството означено со коренот: *naoѓa/paha-jati*, *doaѓa/prihajati*, *заборава/pozabljati*, *краде/krasti*, *џаѓа/pa-dati*, *се качува/vzpenjati* *се џпросџува/oprašćati*, *убива/ubijati* и др. На пр.:

Toј чеѕџо си џо заборава чадороџ.

Он поѓосто pozablja svoj dežnik.

За секое џрашање одлучува џаа.

Za vsako vprašanje odloča ona.

Некои деца од маалово убивааџ мачки.

Neki otroci iz naselja ubijajo mačke.

Овие семантеми можат да се врзат со актуелен контекст само во сегашно време и тоа доколку во контекстот има некаков показател за означување дека дејството го „фаќаме“ во неговото кратко времетраење. Од ова произлегува дека ваквите семантеми се **блокирани** за врзување со актуелен контекст, а доказ повеќе за тоа е неможноста на нивна употреба во актуелен контекст во минато време.¹¹⁹

На пример, семантемата *краде/krasti* во актуелно сегашно време може да се употреби во реченица од типот: *Пољедни, човекон краде! – Poglej tega človeka, krade!*, а почеста и пообична е употребата во атемпорален контекст кога глаголот изразува хабитуална видска конфигурација: *Toј краде се џџо ќе најде – Он краде vse, kar најде.* Но, на планот на минатоста *краде/красџи* веќе тешко може да се

¹¹⁹ Овде мислиме на основното значење на овие глаголи (на пример *краде* со значење ‘краде конкретен предмет’). Со своите вторични значења, тие слободно се врзуваат со актуелен контекст, на пр.: *Toј веќе џодолѓо време ја краде државаџа/Он же длје časa краде gržavo.* или *Во џубовџа ја наоѓам смислаџа на живоџоџи/ V ljubezni nahajam smisel življenja.*

употреби во актуелен контекст, па така можеме да кажеме: *Toj kradеше сé шiiо кé најдеше – On je kradel vse, kar je našel*, по pote{ko mo`eme: **Toj v~era krade{e ~okolado od prodavnicata – *On je včeraј kradel čokolado iz trgovine*, туку само: *Toj včera украде чоколато од iпродавницаiиa – On je včeraј ukradel čokolado iz trgovine.*¹²⁰

3. Иако не постојат коренски морфемии со хабитуална видска конфигурација, во македонскиот јазик се имаат развиено специјализирани сложени структури, кои служат за изразување исклучиво на хабитуалната видска конфигурација и секогаш се врзуваат со атемпорален контекст. Тие структури се двократно-сложени семантеми, составени од префикс што носи само видска вредност момент и е лексички празен + коренска морфема со континуативна доминанта + континуативниот суфикс *-ува*, на пример: *Ti секоја лекција ја научуваиш iобрзо од мене!* и не можат да се врзат со актуелен контекст: **Seža ja научувам viорайиa лекција.*

Во македонскиот јазик тоа се семантемите изведени со континуативниот суфикс *-ува* од: резултативна еднократно-сложена семантема со семантички празен префикс (*изедува, изградува, исушува, исчисiiува, научува, нацрiиува, iпрочииува, скршува, сiiоiiува, украдува* и др.: *Секое минување украдува iо едно бонбонче.*), од лимитативна еднократно-сложена семантема (*iочекува, iоgорува, iоседува, iосiiоiiува, iреседува, iресiiива* и др.: *Обично iрво iоседуваме кај нив малку, iа излеgуваме.*; *Секој ден си iосiiоiiува iред излогoiи на вракање дома.*) и од дистрибутивна еднократно-сложена семантема (*се_изнаgледува, се_изнајадува, се_изнаiiгрува* и др.: *Секогаш кај нив се изнаgледуваме сé и сеишiiо.*; *Кај неа обично убаво се изнајадувавме.*).

Вака изведените хабитуални двократно-сложени семантеми имаат исто лексичко значење како простата

¹²⁰ Во македонскиот јазик во оваа група спагаат и двократно-сложениите семантеми изведени со суфиксот *-ува* од семантеми што го содржат суфиксот *-н*: *седнува, леgнува, леiiнува*, на пр.: *Taa редовно седнува на исiiо месiiо* (в. Пановска-Димкова 2003), но во словенечкиот јазик за нив не најдовме формални еквиваленти, а хабитуалноста во овие случаи во словенечкиот јазик кé се изрази со свршен глагол употребен во презент: *Ona vedno sede na isti prostor.*

семантема од која се добиени (со посредна, вторична деривација): *изедува* = *јаде*, *изградува* = *гради*, *поседува* = *седи*, но имаат поограничена дистрибуција во однос на неа. На пример, хабитуалните семантеми изведени од резултативна семантема се валентни за директен предмет кој мора да биде и формално присутен во реченицата. Така, неприфатлива е реченицата: **Тој првџаџи изедува дури во 3*. (вс: *Тој првџаџи јаде дури во 3*), а прифатлива е само реченицата со директен предмет: *Науџпро изедува џо едно јаболко*. (што е еднакво на: *Науџпро јаде џо едно јаболко*.). Исто: *Весникоџи џо прочиџувам од џочешоок до крај*., но не: **Јас прочиџувам прџед сџиешџе*.

Во словенечкиот јазик исто така постојат исклучиво хабитуални двократно-сложени семантеми, но начинот на нивна деривација е двоен: некои се деривираат со додавање на суфиксите *-eva/-ova/-ava/-va* кон семантемата со момент-на доминанта (резултативна, лимитативна), на пример: *posedevati*, *prespavati*, *zaspavati*, *izgrajevati*, а други се деривираат со редување, на пример: *postajati*, *prebirati*, *zlamljati*, *pojediti*. Од иста семантема може да се деривираат хабитуални семантеми и на двата начина, на пример од семантемата *очисџиџиџи* со суфиксот *-eva* се добива семантемата *очиџчевати*, а со редување семантемата *очиџчати* итн. Без обзир како е деривирана семантемата, во словенечкиот јазик исто како и во македонскиот, овие семантеми се исклучиво хабитуални и не можат да се употребат во актуелно време, ами се врзуваат само со атемпорален контекст, на пример: *Vsak dan postaja pred izložbo, ko se vraća domov*, а не мо`е: **Zdaj postajam pred izložbo*.

Меѓутоа, иако во Речникот на словенечкиот јазик се наведени споменативе семантеми, практиката не ја поддржува нивната употреба: реченицата од типот: *Najprej malo pri njih posedevamo, pa gremo ven*. за словенечките говорители звучи во голем степен изнасилено (в. Топо-ришич 2000). Обичната употреба во словенечкиот јазик во овие случаи е употребата на сегашно време од свршени глаголи: *Najprej malo pri njih posedimo, pa gremo ven*. Покрај тоа: за голем дел од македонските двократно-сложени хабитуални семантеми, во словенечкиот јазик и не постојат формални еквиваленти, туку значењето на хабитуалната

видска конфигурација ќе се изрази со употреба на свршен-ниот глагол во сегашно време. На пр.:

мак. *Секое минување, украдува ѝо едно бонбонче.*

slov. *Vsakič, ko mine ukrade en bonbonček.*

мак. *Секој ден нацрпувам ѝо нешто ново.*

slov. *Vsak dan napišem po eno novo stvar.*

5. Врз основа на изложеново, можеме да го заклучиме следново:

– Како сложен глаголски вид, хабитуалноста тешко или воопшто не може да биде изразена со просто изразно средство, односно во коренот на глаголот. Така, глаголски корени со хабитуална видска конфигурација во македонскиот јазик нема, а во словенечкиот има еден хабитуален корен: *hod-*. Глаголот *hoditi* е пример за **асиметрија меѓу семантичката и формалната сложеност**: семантички носи сложена информација, а формално таа сложена информација е изразена со проста семантема.

– Анализата покажа дека и во двата јазика постојат прости семантеми со значително поголема склоност за врзување со атемпорален контекст, од типот: *krade/krasti, doađa/prihajati, naođa/nahajati, убива/ubijati* итн. Па, така, за овие семантеми да можат да се употребат во актуелен контекст, неопходен е контекстуален показател со кој се означува дека дејството го „фаќаме“ во моментот на неговото траење, кое инаку е многу кратко и ние не можеме да го „фатиме“ во одвивање, а тоа се: *еве, види, ѝоѓледни* и сл. Оттука, произлегува дека ваквите форми се **блокирани за актуелен контекст**, за што доказ повеќе е и неможноста за нивна употреба во актуелно минато време.

– **Видски еднозначните хабитуални семантеми** се ретки: тие се јавуваат само на нивото на двократносложената семантема во случаите кога префиксот е носител само на видско, но не и на лексичко значење. Во македонскиот јазик постојат одредени синтаксички ограничувања за употребата на овие семантеми (какво што е задолжителното појавување на директниот предмет во реченицата), но во принцип тие можат да се изведат од секоја резултативна или лимитативна семантема и нивната употреба се смета за обична од страна на говорителите на македонскиот јазик. За разлика од тоа, во словенечкиот јазик изведувањето на

ваквите семантеми е поограничено, значи не можат да се изведат од секоја семантема и покрај тоа што постојат два начина на нивно изведување (суфиксално и со редување), а нивната употреба од страна на говорителите на словенечкиот јазик се смета за изнасилена, што значи дека е сведена главно на книжевна.

– Таквото ограничување на изведувањето и употребата на двократносложените хабитуални семантеми во словенечкиот јазик се должи на фактот што во тој јазик постои „идеално“ средство за изразување на хабитуалната видска конфигурација, а тоа е употреба на свршени глаголи во сегашно време, или т.н. **хабитуален презент од перфективни глаголи** (в. Пановска-Димкова, 2002). Имајќи ваква форма за изразување на хабитуалната видска конфигурација, словенечкиот јазик едноставно немал потреба за развивање на (во случајов) суфиксацијата, додека македонскиот јазик немајќи ја оваа форма, морал да се сврти кон развивање на други изразни средства што ќе го покажат хабитуалниот вид во сета негова сложеност.

– Ваквата паралелност на изразните средства во македонскиот и словенечкиот јазик многу убаво ја покажува специфичноста на хабитуалната видска конфигурација, имено: дејството означено со коренот го претставува **подредениот моментен вид во конфигурацијата**, односно настанот што може да се повторува на временската оска, додека надредениот континуативен вид, а тоа е отворената можност настанот да се случи, во македонскиот јазик е претставен преку континуативниот суфикс *-ува*, а во словенечкиот (и во други словенски јазици) е претставен преку употребената временска форма: презент.

– И на крајот: работата врз овој труд и добиените резултати покажаа дека има сериозна основа за конфронтативно проучување на македонскиот и словенечкиот јазик, особено во областа на глаголот, со што се отвора патот за натамошни пообемни истражувања во оваа смисла.

Литература

- Ivić 1983 – Ivić, M. 1983. Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju. *Lingvistički ogledi*: 37-56.
- Каролак 1998 – Karolak, S. 1998. Uwagi o morfologii aspektu macedo Eskiego. *Studia z filologii polskiej i sšowia Eskiej*, 35. – во печат.
- Каролак 2003 – Каролак, С. 2003. Семантика и синтаксис на глаголскиот вид (аспектот) во македонскиот јазик – во печат.
- Kwazev 1989 – Князев, Ю.П. 1989. Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языках. *Типология итеративных конструкций* (от. ред. В.С. Храковский). Ленинград, Наука: 132-44.
- Koneski, B. 1987 – Koneski, B. 1987. *Gramatika na makedonskiot literaturni јазик*. Skopje, Kultura: 551.
- Koneski, K. 1980 – Koneski, K. 1980. Izrazuvaweto na povtorlivosta vo makedonskiot јазик. *Predawawa na XIII seminar za makedonski јазик, literatura i kultura*: 45-54.
- Орешник 1994 – Orešnik, J. 1994. *Slovenski glagolski вид in univerzalna slovnica*. Ljubljana, SAZU: 1994.
- Очкова 1993 – Oczkowa, B. 1993. Iterativa w јџзыку serbsko-chorwackim. *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, 7: 17-28.
- Пановска-Димкова 2002 – Пановска-Димкова, I. 2002. Македонските еквиваленти на српскиот презент од перфективни глаголи. Реферат поднесен на *Прваа македонско-српска научна конференција од областа на јазикот и лингвистиката* во Охрид. – во печат.
- Пановска-Димкова 2003 – Пановска-Димкова, I. 2003. *Видската категорија хипотетичност во македонскиот јазик*. Докторска дисертација, Фонд на Филолошкиот факултет „Блаже Конески”, Скопје.
- Спасов 1997 – Спасов, Љ. 1997. Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик. *Предавања на XXIX меѓународен СМЈЛК*: 31-36.
- Топоришич 2000 – Toporišič, J. 2000. *Slovenska slovnica*. Maribor, Obzorja: 348-353.

Јордана МАРКОВИЋ

ИНВЕНТАР, ПУТЕВИ И ДОМЕТИ МАКЕДОНИЗАМА У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА

Апстракт

У овоме раду представљена је језичка интерференција на нивоу народних говора. Македонски и српски – два генетски сродна језика, у заједничком суживоту на Балкану неминовно су вршила међусобни утицај. Последице тог вековног утицаја осећају се и у народним говорима. Оне су најпре отпочеле у суседству, са једне и друге стране границе, а потом се прошириле на север и југ. О онима које су са југа кренуле на север, из македонског у српски, на основу запажања македонских и српских дијалектолога и на основу грађе дате у постојећим монографијама, у овоме раду је сачињен инвентар тих особина, показани су правци којима се оне крећу и њихово простирање.

Кључне речи: македонизми, народни говори, језичке црте, језичке особине.

0. Чињеница је да су македонски и српски – два генетски сродна језика, у заједничком суживоту на Балкану вршила међусобни утицај. Последице тог вековног међуутицаја у заједничком суживоту на Балкану највише се осећају у народним говорима. Ти утицаји најпре су отпочели у суседству, са једне и друге стране границе, а потом се проширили на север и југ или су их, пак, шириле пресељеничке масе путевима којима су се кретале.

Осим тога, македонски језик и српски народни говори источне и јужне Србије захваћени су балканизмима, што их још више приближава. Тиме је међусобна језичка интерференција два суседна језика прешла оквире ових двају језика и постала предмет балканистике.

0. 1. Предмет овога рада јесте “једнострано” кретање тих утицаја, од југа ка северу, тј. македонски утицај на српске народне говоре. То би требало да буде онај сегмент језика који недвосмислено показује докле досеже утицај македонског језика на српске народне говоре и које су то особине које пратимо. У те особине спадају “оне македонске особине у српским говорима (...) које по правилу карактеришу (и) македонске идиоме јужно од (...) границе “прелазних говора””¹²¹.

0. 2. Рад је базиран на подацима до којих се долази из релевантних дијалектолошких студија реномираних дијалектолога (вид. списак литературе).

0. 3. Циљ овога рада јесте да покаже који је то инвентар ових особина које могу да се јаве у српским народним говорима, као и докле сежу, чиме ће се установити којим су се путем шириле, тј. прецизније речено – у овоме раду дат је инвентар македонизама и њихове изоглосе.

1. 1. Овим питањем експлицитно или имплицитно бавили су се многи лингвисти на обема странама – српској и македонској. Стога ће у овоме раду бити позива на њихове ставове и мишљења - од Белића, Ивића и Видоеског до најновијих.

1. 2. Рад са сличном тематиком доноси Слободан Реметић под насловом *Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја*.¹²² Он је, међутим, језичке црте које посматра свео на терен призренско-јужноморавског дијалекта, где их, наравно, и највише има, с обзиром на чињеницу да је то најјужнији српски говор.

У овоме раду ја сам покушала да видим које су то особине, које су најфреквентније, има ли ових особина нешто даље од граничног подручја и докле сежу, тј. покушала сам да видим које су особине из македонског најдубље продрле и шта је то што је прерасло обичан комшијски утицај.

Морам да кажем да је до одговора на питање које сам поставила насловом овога реферата тешко доћи, упркос чињеници, или баш због тога, што се овим питањем баве многи дијалектолози.

2. 1. Врло прецизно и конкретно као “македонизми во преодните говори”¹²³ Божидар Видоески набраја следеће језичке црте: глаголска морфема *на<nQ: падна, паднала*; елизије ти-

¹²¹ Реметић 2000, стр. 88.

¹²² Исто, 87-103.

¹²³ Видоески 1998, стр. 97.

па *м-изеде*, *д-умре*;; протетичко *ј*- испред *у > Q*: *јуже*, *јутѠк*, *јузѠл*; упрошћавање *-ст*, *-зд*, *-шт*, *-жд* > *-с*, *-з*, *-ш*, *-ж*: *пос*, *веш*. *гроз/грос*, *дбж/дбиш*; обезвучавае финалних звучних консонанта; тврди изговор *л* – у фонетици и: појава заменичких енклитика *не*, *ве*; облик *са* у Злмн презента (<*sQ*р); *-(x)мо* у 1лмн аориста и имперфекта; *–еки* у глаголском прилогу садашњем: *седееки*; губљење диференцијације у роду у множини у рпр: *биле*, *рекле*; крњи перфекат у 3. лицу (испуштање помоћног глагола): *он ми казаја дека рипнаја од кола*; одвајање речце *не* од глагола уметањем заменичке енклитике: *не ми збори*, *не се љути на мене* – у морфологији.

Жариште ових појава, по Видоеском, јесте на македонској територији, а у мањој или већој мери ове особине јављају се у готово свим граничним српским дијалектима.

Само неке од ових особина, како каже Видоески, иду и северније и то су: елизија вокала, упрошћавање финалних група *ст*, *зд*, *шт*, *жд*, енклитике *не*, *ве*, и *-(x)мо* у аористу и имперфекту.

2. 2. Белић се није посебно бавио овим питањем, мада су његова запажања у вези са овим питањем доста бројна. До таквих података код Белића се долази пратећи његово тумачење грађе, на основу чега би Белићев попис македонизама био: облици са *nQ*>на типа: *побегна*, *грабнаја*, *дигнаше*¹²⁴, губљење диференцијације у роду у множини у рпр: *узеле ги они*, *искочиле тија домаћини*¹²⁵, одвајање речце *не* од глагола уметањем заменичке енклитике: *како да не се бојев наше*, *не ми дава*¹²⁶, облик 1лјд презента на *–у*: *ја ће иду*¹²⁷, облици Злмн презента типа: *да рекнут*, *да чатат дори лајат*, спорадична употреба заменичких облика *мије*, *ни*, *није* у 1лмн: *мије смо туј*; *ни смо*, *ни станумо*¹²⁸.

Дакле, Белић је у једном делу “сузио” инвентар Видоеског, али је у другоме био “опширнији” од Видоеског.

Судећи по ономе што двојица најеминентнијих дијалектолога на српској и македонској страни експлицитно наводе, сложили су се само три пута. У фонетици у вези са *nQ*>на: *побегна* и у морфологији у вези са губљењем диференцијације у

¹²⁴ Белић 1905, стр. 610, 611, 612.

¹²⁵ Белић 1905, 626.

¹²⁶ Белић 1905, 630.

¹²⁷ Белић 1905, стр. 510.

¹²⁸ Белић 1905, 401.

роду у множини у рпр и одвајањем речце *не* од глагола умећањем заменичке енклитике.

Наравно, не треба сметнути с ума временску дистанцу која дели ове дијалектологе, као ни чињеницу да се Белић овом темом није посебно бавио, те да се до информација такве врсте долази претрагом по Белићевим коментарима грађе.

2. 3. Павле Ивић у уџбенику дијалектологије наводи следеће “особине унете из Македоније”¹²⁹: тврђи изговор *л* и *ћ^к*, -*на-* у инфинитивној основи глагола 3. врсте (*викнали*) и -*ле* за сва три рода множине радног придев (*Турци узимале*)¹³⁰.

2. 4. Како исправно региструје Реметић, у досадашњим истраживањима списак ових особина варира “у зависности од мере исцрпности прилога који се овим проблемом баве и од угла гледања на ово комплексно питање”¹³¹.

Реметић истиче да су ти утицаји регистровани “у свим сегментима језичке структуре”¹³². Код њега су обрађене следеће језичке црте: акценат везан за антепенултиму, тј. пенултиму; *пQ>на*; *Q>a* у облику глагола јесам у 3лјд презента: *сестре ги са добре*; различити рефлексии старог тврдог и меког полугласника у наставцима типа: *почеток*, *венец*; тврђи или мекши изговор сонанта *л*, односно *љ*; нестабилност интервокалног *в*: *голишаа/голишава*; колеба се да ли је појава *ћ^к* утицај македонског: *ноћ^к*, *помоћ^к* (фонетика); појава заменичких облика *мие*, *вие*; родовски синкретизам придевских речи у множини: *ситне дукати* и сл., што је допринело и свођењу облика личних заменица за 3лмн на *они* за сва три рода; наставак -*ле* за сва три рода множине радног придева; извесне специфичности у промени именица: Г=ОП м. рода са наставком -*ога*: *од дедога*; множински облици на -*офци*: *дедофци*; наставак -*ики* у множини типа: *зајчики*, *змичики*, позивајући се на Белића по коме је тај суфикс “добивен са стране”; ликови неких глаголских облика: 3лмн аориста и имперфекта типа *беа*, *могоа*, тј. *бешоа*, *могашоа* и сл., као и -*т* у 3лмн презента *да правет*, *да седет*; одвајање негације *не* од глагола енклитичком заменицом: *не ме дира*, *не ти гу дам*; ред речи са енклитиком (глаголском или заменичком) на челном месту: *су биле пет браћа*, *га видеја* (морфологија).

¹²⁹ Ивић 1985, 117.

¹³⁰ Ивић 1985, 117.

¹³¹ Реметић 2000, стр. 88.

¹³² Реметић 1996, стр. 88.

2. 5. Очигледно је да проблем инвентара македонских језичких црта у српским народним говорима није могуће разрешити на задовољавајући начин. Стога сам се одлучила за то да списак могућих особина које су предмет интересовања у овој раду буду све оне особине које је било ко од аутора чији се радови баве српским народним говорима поменуо као могуће македонизме, да бих потом дала шири осврт на појаву.

Заправо, појавила се стара дилема када су у питању народни говори – многе појаве су могуће, а који су разлози њиховог појављивања, тешко је са сигурношћу утврдити. Неке језичке црте јавиће се као неспорни македонизми, друге као могући, поједине као језичке одлике које су се развиле или очувале потпомогнуте приликама у македонском, а биће и особина карактеристичних за оба језика, што је и очекивано с обзиром на чињеницу да два језика повезује исто порекло, исти географски простор, а најчешће и идентичне, или врло сличне, друштвено-историјске прилике.

3. 1. Појава везаног акцента какву налазимо у већини македонских говора, било да је везана за антепенултиму или пенултиму, мора се сматрати македонским наносом.

Ту особину налазимо у сретечком говору где “преовлађује акценат на трећем слогу од краја”¹³³, за који Павловић каже да “продире из битолско-прилепско-велшке групе долином Вардара ка северној околини Скопља, а са друге стране преко кичевског и тетовског говора ка јужној околини Скопља”¹³⁴, а у сретечки говор стигао је преко Шаре. Овај процес, по Павловићу, текао је много брже но остали гласовни процеси.

У говору Призрена, по Реметићу, евидентна је “тенденција везивања нагласка за пенултиму”¹³⁵, док у ђаковачком говору Стевановић региструје склоност ка ограниченој покретности акцента и његовом везивању за пенултиму, додајући да та појава није узела маха као у македонском језику или у говорима призренске околине¹³⁶. Стевановић помишља на могућност да је ова особина могла dospети из западне Македоније.

Ова језичка црта се јавила само на југозападу српске територије и вероватно је донесена из македонских говора или

¹³³ Павловић 1939, 145.

¹³⁴ Павловић 1939, 149.

¹³⁵ Реметић 1996, стр. 346.

¹³⁶ Стевановић 1950, стр. 91.

је носилац те језичке особине било становништво које се отуда досељавало.

3. 2. Рефлекс старог назала задњег реда на простору Македоније веома је шаролик и представља драгоцен детаљ за истраживаче тих народних говора. У српским говорима он не привлачи пажњу и обично је стандардне супституције. Стога његова нетипична замена у глаголском форманту *nQ*, у облику Злмн презента глагола јесам, од старијег *sQñ*, и у облику акузатива јд. именица ж. р. на *-a*, заслужује посебну пажњу. Фонетски гледано, у овим категоријама се јавља стандардни македонски рефлекс *a* за старије *Q*. Ипак, оваква замена осваја терен само у извесним граматичким категоријама – у једној врсти глагола, у једном облику глагола и у једном падежном облику. Како каже Белић, остаје неразјашњено зашто се то десило само у тим граматичким категоријама.

3. 2. 1. Облици са *nQ* на типа: *побегна*, *бркна*, *грабнаја*, *дигнаше*, *рекнаја*, *биднаја*, *биднало*¹³⁷ регистровани су у Белићевој грађи и за ову особину он каже да “заузима равницу с обе стране Јужне Мораве на север све до Прибоја и Стубла”¹³⁸, а што се иде северније јавља се мешавина облика са *у* и *а*. То показује да се ова особина шири са југа на север и, по Белићу, представља “специфичан македонизам”¹³⁹, те је јасно одакле је ова особина дошла, али није јасно на који је начин дошла, тим пре што је везана за одређену граматичку категорију.

У глаголима типа *дУгнала*, *лЏтнала*, *пАднала* и сл. “редовна је замена са *а*”¹⁴⁰ у сретечком говору. Назал задњег реда у ђаковачком говору дао је *а* у облицима глагола са основом на *nQ*: *дигнау*, *викнав* жену и сл.¹⁴¹ У Призрену се такође јавља *nQ* на: *добегнаја*, *биднала* и сл., и “последница је утицаја македонских говора”¹⁴².

Ова црта карактерише већину призренско-јужноморавских говора и пружа се све до Запаља, где је регистрован глаголски формант *nQ* на: *погинаја*¹⁴³, “са веома малим бројем потврда”¹⁴⁴ и то у делу граничном према јужноморавском.

¹³⁷ Белић 1905, стр. 610, 611, 612.

¹³⁸ Белић 1905, стр. 613.

¹³⁹ Белић 1905, 614.

¹⁴⁰ Павловић 1939, 43.

¹⁴¹ Стевановић 1950, стр. 46.

¹⁴² Реметић 1996, стр. 367.

¹⁴³ Марковић 2000, стр. 34.

¹⁴⁴ Марковић 2000, стр. 34, 185.

У Нишу и околини нема *-на-* < *-nQ-*, већ је редовно: *скинио, погинија* и сл., а ове особине нема ни у најсевернијем јужноморавском говору – у говору Алексиначког Поморавља.

3. 2. 2. У облику Злмн глагола јесам у Сретечкој жупи “јасно је да је *a* унето споља”¹⁴⁵: *ови са биле, шес са заграмАдени доле* и сл. У Призрену се у Злмн презента јавља “српски лик су и са македонске стране унети *са* и *се*”¹⁴⁶: *жене су ткале, олуце са направене, добре се и теј ваше паре* и сл. Назал задњег реда у Ђаковачком говору дао је *a* у Злмн помоћног глагола *јесам*: У Дећане *са*, *Добре са биле* и сл. Облици *нЅса плАкале* (деца), *дОбре са бУле*, дакле и *са* и *неса*, забележени су у Горњој Пчињи¹⁴⁷.

3. 2. 3. У говору Сретечке жупе морфолошким путем, по Павловићу, ширио се нови утицај са југа доносиће рефлекс *a* уместо старог назала задњег реда у наставцима, а задржавајући стари супституент *у* у корену. Тај утицај се преносио на сретечки говор преко тетовскога, који је “непосредан извор овог утицаја на сретечки говор”¹⁴⁸, а у који је тај утицај стигао из говора са југа, о чему сведочи податак да се и у тетовском чува *у* у корену. Тако ће у Ајд именица ж. рода бити: *нА мука, нА глава, со жена* и сл., док ће се код личних имена јавити: *видим Даницу, Мару* и сл., а такође и код именица које означавају сродство: *од мАјку, на сЅстру*, тј. *једнога слугу, нЅвидев газду*¹⁴⁹ и сл. Павловић ову појаву доводи у везу са досељавањем и досељеницима из тетовског и кичевског краја, покузујући примерима типа: *газда нека носи нА глава* да ова појава иде у пару са трећесложном акцентуацијом, пошто исти говорник употребљава: *главу ће ти Ўсечем, штО ће ми газда главу Ўсече*¹⁵⁰ и сл. У овом сретечком говору су обичнији облици Ајд личне заменице за 3. лице са *a* и гласе *ја*¹⁵¹, односно *ња*¹⁵². Дакле, општи падеж од именица ж. рода у говору Сретечке жупе има облик на *-у* и *-а* (*не вЎкај МАру, питав мајку, да дОбнесе вЎда, у пуна врећа*), с тим што овај последњи потискује

¹⁴⁵ Павловић 1939, 43.

¹⁴⁶ Реметић 1996, стр. 369 и 525.

¹⁴⁷ Костић 1997/8, 193.

¹⁴⁸ Павловић 1939, 41.

¹⁴⁹ Павловић 1939, 45.

¹⁵⁰ Павловић 1939, 45, 46.

¹⁵¹ Павловић 1939, 44.

¹⁵² Павловић 1939, 172.

наставак –у. Павловић то сматра морфолошком а не гласовном појавом.

Назал задњег реда у ђаковачком говору дао је *a* понекад у наставку акузатива једнине именица ж. рода: више имав *слобода* него мие, у *Српска улица*, *сос мајка* и *сос оца*¹⁵³ и сл. По Стевановићу ова црта је доспела “из централних говора македноског језика”, одакле се интензивно ширила ка северу. Како и северни македонски говори знају за у као рефлекс назала задњег реда, Стевановић закључује да је ова црта морала доћи из Тетова (како мисли и Павловић, на кога се позива) у Сретечку жупу¹⁵⁴, а одатле преко призренског краја до Ђаковице.

О оваквом облику акузатива, тј. ОП у призренском говору “нема ни трага”¹⁵⁵, тј. нема замене назала задњег реда вокалом *a* у акузативу једнине именица женског рода.

3. 3. Полугласник се може чути у говору Сретечке жупе или је дао *a* као и у осталим призренско-тимочким говорима у корену речи, али овде ће се јавити наставци –ок, тј. –ек, унесени са стране, а са њима и облици типа: *бЅлуток*, *бЅсиљок*, *дЅбиток*, *пЅсток*, *пЅсок*, *рїчок*, *крЅток*, *тЅжок* и сл., односно: *вЅнец*, *врЅнец*, *ГЅрманец*, *гѣбавец*, *гїбавец*, *бЅлен*, *вЅчен*, *глЅден* и сл.

У Ђаковици је регистровано *Великден*, *Госпођинден*, *Никол`ден*, за које Стевановић каже да су у том облику доспели “из говора македонских”¹⁵⁶, чиме ову црту своди на лексички, а не фонетски ниво. У Призрену су забележени облици *босил`ек*, *зајем*, *јечем*, тј. *пазарен дїн*, *сега*, па: *котол*, *сопл`ел`е* и сл., али они, по мишљењу истраживача овога говора С. Реметића обично имају фонетске разлоге за такву појаву (асимилација иза палатала, суседство са лабијалима). У говору Црне Траве и Владине Вукадиновић региструје (више пута) облике са вокалом *e* уместо полугласника: *ветер*, *денес*, *огењ*, *сврдел* и сл., уз бојажљиву напомену: “Ова је појава можда и утицај македонских говора чији се рефлекси завршавају овде на простору Владине”¹⁵⁷. Примера са *o* као супституентом старог полугласника задњег реда нема.

¹⁵³ Стевановић 1950, стр. 46.

¹⁵⁴ Отуда се у Сретечкој Жупи јављају напоредни ликови са рефлексом *a* и *у*.

¹⁵⁵ Реметић 1996, 369.

¹⁵⁶ Стевановић 1950, стр. 42.

¹⁵⁷ Вукадиновић 1996, стр. 61.

У БиБП Богдановић наводи примере са е уместо полугласника: *два денА, три денА*, па: *блАгден, ВелУгден, Ђирћовден* и сл., а потом и: *деждСвник, змСј, змСјови*¹⁵⁸. Он не даје тумачење појаве. Чини се да је последњу групу примера (типа змеј) лако одгонетнути као асимилацију вокала према сугласнику у суседству, што је на овом простору позната појава. Бројност примера из прве групе помало доводи у забуну. Такве облике дијалектолози који се баве овим говорима склони су да тумаче као нанос из црквеног језика и ту обично иду примери *Велигден* и *благден*.

3. 4. Нарушен однос између *л* и *љ*, тј. *н* и *њ*, по правилу се у српској дијалектологији тумачи утицајем страног језика, у овом случају турског и албанског, тј. “одговор на питање о пореклу појаве мора се тражити у области језичке интерференције”¹⁵⁹. Ова особина доводи ове говоре у везу са македонским језичким простором, где је ова особина у одмаклој фази.

Нарушен однос између *л* и *љ* евидентиран је у говорима Црне Горе и говорима Сретечке и Сириннићке жупе, Ђаковице и Призрена. Њихову судбину не прати увек истоветна судбина назала *н* и *њ*. На судбину и изговор гласова *н*, *њ* и *л*, *љ*, недвосмислено утиче албански језик, јер ту црту налазимо у српским говорима у суседству са албанским, а позната је и у албанском. Како ту особину има и македонски језик, он би могао бити потпора њеном учвршћивању у појединим српским говорима¹⁶⁰.

Интересантно је и мишљење Данила Барјактаревевића у вези са овом појавом. Он налази: “Умекшавање гласова *л*, *н* испред меких вокала врло је широка појава, такорећи општа у косовској говорној зони. Сматра се да је ова појава добијена под утицајем са стране (арбанашким). Међутим, она је позната великом делу штокавског подручја и тамо где овог утицаја није могло бити”¹⁶¹.

Истраживачи ових говора налазе умекшани изговор *л* испред вокала предњег реда, а тврђи изговор испред вокала задњег реда, испред сугласника и на крају речи. Сонант *љ* се, пак, изговара тврђе, чиме се приближава изговор *л* испред *и* и *е*

¹⁵⁸ Богдановић 1979, 10.

¹⁵⁹ Реметић 1996, стр. 419.

¹⁶⁰ Истина, ову особину имају и неки црногорски говори дуж албанске границе код којих нема додирних тачака са македонским.

¹⁶¹ Барјактаревевић 1986, 57.

и изговор *љ*. Слична је судбина назалног пара *н-њ*. Могућа је појава тврђег изговора *њ*, као *н*: *нега*, *негов*, *гОрни*, *цреШне*, или само делимично тврђег изговора: *н`егОва жена*, *у тиган`* и сл. Делимично умекшавање сонанта *н* ретко је: *н`есам*, *н`езгодан* и сл.

Ова појава регистрована је у Ђаковици¹⁶² и Призрену¹⁶³. У Сретечкој жупи се јавља *љ* уместо *л*: *ме бОљет прсја*, *мОљи се*, или *њ* уместо *н*: *да брАњет овце*, *ће се жењи*¹⁶⁴.

У Бучуму и Белом Потоку забележено је да “у секвенцама *ле*, *ли*; *не*, *ни*” сонант прелази у палатални сонант: *пљЎк тЅгли*, *пљЎска*, *пољЅвица*, *шљЅм*, *китњи*, *нОтњи*, *гњездО*, *шњевАње*¹⁶⁵, слично је у Лужници: *каљЎште*, *грљеста овцА*, *гњездО*, *гњЅтну*¹⁶⁶, у Понишављу¹⁶⁷, Црној Трави и Власини¹⁶⁸, Заплању¹⁶⁹. У говору Ниша и Алексиначког Поморавља ова појава није регистрована. То говори о чињеници да је поремећеност артикулације ових гласова узела доста простора.

3. 5. Појаву билабијалног изговора сонанта *в* између вокала или иза сугласника *с* Стевановић доводи у везу са западномакедонским говорима, позивајући се на Селишчева¹⁷⁰. У Ђаковици те особине нема, али губљење гласа *в* којем је морао претходити билабијални изговор јавља се, истина ретко, и у Ђаковици¹⁷¹.

Губљење сонанта *в* у међувокалском положају у говору Сретечке жупе је процес у току, те се јављају дублети – са чувањем овог сонанта (*МарковА Река*, у *ШибровА шума*, *ђавОлова уста*) или са његовим губљењем (*рАзгоор*, *дОгоор*, *дубОача*), а Павловић појаву тумачи наносом са југа, тј.

¹⁶² Стевановић 1950, 66-70.

¹⁶³ Реметић 1996, 411-419.

¹⁶⁴ Павловић 1939, 113.

¹⁶⁵ Богдановић 1979, 40.

¹⁶⁶ Ћирић 1983, 48.

¹⁶⁷ Ћирић 1999, 71, 72.

¹⁶⁸ Вукадиновић 1996, 99, 100.

¹⁶⁹ Марковић 2000, 80, 81.

¹⁷⁰ Селишчев^{1/4}, *Очерки по македонској дијалектологији*, Казанџ 1918.

¹⁷¹ Широко распрострањену појаву губљења овог сонанта у именицама на –ство, Стевановић објашњава тиме што овај сонант најпре изгуби свој дентални карактер у суседству са денталом, а потом у изговору овога гласа улогу горњих зуба преузима друга усна, чиме поприма билабијални изговор и постаје глас непотпуног образовања, који се потом сасвим губи (Стевановић 1950, стр. 62).

македонским утицајем¹⁷². И у случају замене *л* на крају слога сонантом *в* (*бив, жав, сев на стов*) Павловић разматра могућност утицаја са стране – мисли да се сретечко *в* може “објаснити као последња фаза процеса подстакнутог утицајем високога *х*, уношеног с југа”¹⁷³, а Барјактаревећ налази у радном гл. придеву “у метохијском (под утицајем македонских миграционих струја) развило се *в* преко билабијалног *w*: *тресев, гледав, давав* и са честим губљењем звучности: *утенаф га*”¹⁷⁴

У Црној Трави и Власини регистровано је губљење –*в*- у следећим примерима: *гОздено бiре, заборАе, забораЎла, напраАен, кићу напраЎли, постаАи, на СтОга-Илију, iо*¹⁷⁵, а и у говору Алексиначком Поморављу јавља се билабијални изговор сонанта *в* у интервокалном положају: *глау, напрау, потреу*, или у суседству консонаната: *с’с, о’де, с’скап*¹⁷⁶, или може доћи и до потпуног губљења овог гласа: *сс такО, на Стога-Пс’тра*¹⁷⁷.

У Нишу и околним селима са призренско-јужноморавским говором Тома не бележи “двоуснено *в*”¹⁷⁸, већ само редуковано *в*: *да’ао, да’уи, о’акО, издржА’ам, остА’и, чО’ек*¹⁷⁹ и сл. Овај сонант може и да се губи: *онаАка каАка јс’сте, тАке ствАри, тАки п’љачкаАиши, оваАке стiбове, и тАг се сс звАло, пр’усуто, р’опсто*¹⁸⁰ и сл.

3. 6. Реметић помишља да можда “за чешћи изговор *ћ*^к у ближој и даљој околини Враћа (*ноћ^к, већ^к, помоћ^к, плаћ^камо* и сл.) одговорност сноси македонско залеђе”¹⁸¹, позивајући се на Белићеве и Ивићеве тврдње.

Белић налази да је то “заједничко-српско *ћ^м* и *ћ^о*”¹⁸², а Ивић тврди да је појава везана за призренско-јужноморавски простор и да представља слабију фрикацију ових гласова¹⁸³.

¹⁷² Павловић 1939, 100.

¹⁷³ Павловић 1939, 84.

¹⁷⁴ Барјактаревећ 1986, 72.

¹⁷⁵ Вукадиновић 1996, 90.

¹⁷⁶ Богдановић 1987, 102.

¹⁷⁷ Богдановић 1987, 102.

¹⁷⁸ Тома 1998, 96.

¹⁷⁹ Тома 1998, 96.

¹⁸⁰ Тома 1998, 97.

¹⁸¹ Реметић 2000, 93.

¹⁸² Белић 1905, стр. 190.

¹⁸³ Ивић 1985, стр. 116.

Овакав изговор бележи и Владимир Стевановић у Пољаници¹⁸⁴, а изговор сугласника *ћ* са умереном артикулацијом забележен је и у Заплању, уз констатацију да је у питању “колебање у супституцији турских гласова”¹⁸⁵. Пол-Луј Тома налази да се *ћ* “често реализује као *ћ^к* не само у селима, него и у Нишу”¹⁸⁶.

Овде би, можда, ваљало пропатити и појаву умекшавања *к* и *г* испред вокала предњег реда, какву налазимо у тимочко-лужничком, а има је и у неким македонским говорима, у велешком говору¹⁸⁷, на пример, у пештанско-љубанишском говору (*к`исел, к`иснит*)¹⁸⁸, као и у македонском говору у Албанији.

Можда би се могло помишљати на македонски утицај на артикулацију африкате *ћ*, али чињеница је да систем африката у српскоме језику представља комплексније питање и тражи прави одговор. Желим овоме у прилог да додам и најновији развој у овоме правцу – појаву “пискавих” африката, о чему постоји забелешка колегинице Мирјане Соколовић¹⁸⁹.

3. 7. Упрошћавање *-ст, -зд, -шт, -жд > -с, -з, -ш, -ж*: *пос, веш. гроз/грос, дбж/дби* Видоески такође наводи као македонски утицај на прелазне говоре, додајући да се жариште ове појаве (као и других које наводи) налази на македонској територији.

Губљење експлозивних дентала *д* и *т* иза *с, з, ш* и *ж* забележено је у Сретечкој жупи¹⁹⁰, у Ђаковици: у *млаџос, бџлес, вџш*¹⁹¹, у Призрену¹⁹², у Црној Трави и Власини се о тој појави не говори посебно, али забележени су ликови: *брџз^с* (од брест) и *мџз^с* (од мост)¹⁹³, Заплању (*глинос, гџс, грџз*)¹⁹⁴, у Лужници¹⁹⁵, у Бучуму и Белом Потоку¹⁹⁶, Понишављу (*кџрис,*

¹⁸⁴ Стевановић 1969, 406.

¹⁸⁵ Марковић 2000, 79.

¹⁸⁶ Тома 1998, 195.

¹⁸⁷ Видоески 1998, 203.

¹⁸⁸ Видоески 1998, 256.

¹⁸⁹ Соколовић 2002.

¹⁹⁰ Павловић 1939, 130, 131.

¹⁹¹ Стевановић 1950, 83.

¹⁹² Реметић 1996, 442, 443.

¹⁹³ Вукадиновић 1996, 119.

¹⁹⁴ Марковић 2000, 97.

¹⁹⁵ Ћирић 1983, 51.

¹⁹⁶ Богдановић 1979, 45, 46.

нСсвес, грѐз, нСсвеш)¹⁹⁷, Алексиначком Поморављу (*брСс, жАлос, могићнос, грѐз, вЅш, прСгрш*)¹⁹⁸.

Губљење *t* из финалне групе –*ст* регистровано је у Нишу и околини: *бѐлес, стАрос, мЎлос, пАкос*¹⁹⁹ и сл.

За ову појаву знају и косовско-ресавски говори: *врСднос, зАповес, вЎш, прЕгрш, грѐз*²⁰⁰, а и остали српски народни говори²⁰¹.

3. 8. Обезвучавање финалних сугласника није одлика већине српских говора. Обично је налазимо у суседству са албанским. Како је честа и у македонском, можемо сматрати да је учвршћивању ове језичке црте на једном делу српског језичког простора допринео македонски утицај.

Десоноризација финалних консонаната у говору Призрена плод је језичке интерференције, при чему је утицај долазио са више страна, а фреквентност ове појаве подупрта је “македонским залеђем”²⁰². За примере са обезвучавањем сонанта *v* типа: *имаф, седиф, викаф*, или: *жиф, криф, л`убаф*, тј. *Рафч`ани, кофч`а, закофч`ам* и сл. Стевановић каже да су “сасвим у природи нашег језика”²⁰³ појава фрикације и губљење звучности, али да “потпуно губљење звучности сугласника *v* и развијање фрикативног елемента при његову изговору”²⁰⁴ у Ђаковици представља црту донесену из македонског језика.

Да је појава отишла даље потврду даје Богдановић региструјући десоноризацију консонаната у финалној позицији у Бучуму и Белом Потоку: *мож^л ли се најдемо, кад^м долазиш, испод^м ливаду* и сл., уз истоветну појаву у сандхију: *бЅш там, најЅћ^ћ се*²⁰⁵ и сл. И у ресавском говору забележено је неколико примера са десоноризацијом сугласника на крају речи²⁰⁶.

3. 10. Видоески као македонизам наводи елизије типа *м-изеде, д-умре* и сл.

¹⁹⁷ Ђирић 1999, 91.

¹⁹⁸ Богдановић 1987, 128.

¹⁹⁹ Тома 1998, 125.

²⁰⁰ Јовић 1968, 71, Букумирић 2003, 159, 160.

²⁰¹ Реметић 1985, 217, Николић 2001, 171.

²⁰² Реметић 1996, стр. 443.

²⁰³ Стевановић 1950, стр. 61.

²⁰⁴ Стевановић 1950, стр. 61.

²⁰⁵ Богдановић 1979, 47.

²⁰⁶ Пецо-Милановић 1968, 286.

Елизија је, по Белићу, “акомодирање говорних оруђа, пре изговора онога вокала који треба да се изговори, другоме, потоњем, и на тај се начин њиме и замењује”²⁰⁷: *ће д-идете, на м-умре син, н-умем, да с-убијем* и сл.²⁰⁸

Павловић у Сретечкој жупи помиње само следеће примере: *он ħ` иде, силом ħ` иде, ħ` идем*, и каже да се таква редукција вокала из енклитке *ће* јавља “само ако је тежиште говора (психолошки предикат) сам глагол”²⁰⁹.

Елизије су честе у говору Запања: *д Ђдем, д отЂдем, н умСм, ћу с Ђдем*²¹⁰ и сл. Има их у Лужници²¹¹, у Бучуму и Белом Потоку “елизија има, али нису тако честе”²¹² (*ми ће дЂмо, она нумС, ја џЂдем* = *ћу си идем* и сл.), а иста констатација важи и за говоре Понишавља (*мОрам д-Ђм, н-умејАл, ч-Ђдем у фАбрику*)²¹³.

Ова појава карактерише и многе косовско-ресавске²¹⁴ и шумадијско-војвођанске говоре²¹⁵, а има је и у Вуковом тршићком говору²¹⁶.

Елизије вокала карактеришу и црногорске говоре²¹⁷.

Није забележена елизија вокала у Призрену, Алексиначком Поморављу, Нишу, у Црној Трави и Власини, док је у говору Ђаковице регистрована појава губљења почетног вокала следеће речи (*да стАим* = *да оставим*, *ета вò* = *ето ову*)²¹⁸.

Како видимо, простирање ове појаве представља податак који, независно од тога чији утицај представља, својом дистрибуцијом помало збуњује.

3. 11. За множинска образовања именица средњег рода наставком *-ики*, типа *унучики, каичики*, Белић наводи да је суфикс заједничко-словенски са специјалним деминутивним

²⁰⁷ Белић 1905, 248.

²⁰⁸ Белић 1905, 248, 249.

²⁰⁹ Павловић 1939, 137.

²¹⁰ Марковић 2000, 48.

²¹¹ Ћирић 1983, 35.

²¹² Богдановић 1979, 25.

²¹³ Ћирић 1999, 50, 51.

²¹⁴ Јовић 1968, 47; Симић 1972, 156; Пецо-Милановић 1968 254; Николић 2001, 85, 86; Букумирић 2003, 113.

²¹⁵ Реметић 1985, 119; Стевовић 1969, 452; Николић 1966, 243, Ивић-Бошњаковић-Драгин 1994, 282 итд.

²¹⁶ Николић 1968, 402.

²¹⁷ Вид. Ћупић 1977, 21; Милетић 1940, 270; Пешикан 1965 270; Марковић 2004, 40.

²¹⁸ Стевановић 1950, 29.

значењем, али се као такав изгубио у многим јужнословенским језицима. Овај данашњи познат је једино у јужноморавском и не треба га сматрати континуантом оног старог, већ иновацијом, која је, по Белићу, дошла са стране. Позивајући се на ову последњу тврдњу, Реметић помишља на могућност македонског утицаја.

Овакве облике налазимо у говору Сретечке жупе, где је ова категорија “дефинитивно уопштена”²¹⁹, у Пољаници (*пЎлик`и, тЎслики*)²²⁰, у прешевско-бујановачкој зони²²¹, а има их и у једном делу Запања *девојчики, ђувЎчки*²²², а налазимо их и у *Говору Ниша и околних села*²²³. Говор Алексиначког Поморавља не зна за ту појаву.

Множинска образовања помоћу наставка *-ики* јављају се и у многим македонским говорима (у вратничком говору: *телик`и, кучик`и*²²⁴, па у скопскоблатском *јарики, пилики, прасики*²²⁵).

Могуће је ову појаву посматрати као гласовну, по којој би у македонском то био облик истоветан српском на *-ићи* (*пилићи, прасићи*), што је у македонском } (*пили}и, праси}и*), да би ово } касније у српским говорима отврдло. На сличну помисао долази и француски лингвиста Пол-Луј Тома. Он тврди, позивајући се на Ронел Александер²²⁶, да је ово морфема *-ит`-* са различитим фонетским реализацијама.²²⁷

3. 12. Белић бележи спорадичну употребу заменичких облика *мије, ни, није* у 1лмн: *миј се радујемо, мије смо туј; ни смо, ни станумо, ни смо дружина; павличке (паунице) мале није смо*²²⁸. Истина, он каже да се ови облици “находе у Македонији и у Бугарској”²²⁹ и мисли да би у српским дијалектима могли потицати отуда.

И заменички систем сретечког говора карактерише појава дублетних облика у 1. и 2. лицу множине: *ми – мие, ви –*

²¹⁹ Павловић 1939, 37.

²²⁰ Стевановић 1969, 412

²²¹ Барјактаревић 1971, 317.

²²² Марковић 2000, стр. 78, 124 и 125.

²²³ Тома 1998, 195, 196.

²²⁴ Видоески 1998, 154.

²²⁵ Видоески 1998, 202.

²²⁶ Александер 1975.

²²⁷ Тома 1998, 195 и нап. 217.

²²⁸ Белић 1905, 401.

²²⁹ Белић 1905, 401.

вие, а облици личних заменица *мие* и *вие*, забележени у Ђаковици, “иду у оних неколико језичких црта које су, преко шарских превоја и призренског краја”²³⁰ доспеле из македонског језика. Овакве облике налазимо, истина много ређе, и у Црној Трави и Власини: *мие се зовемо, мије немамо; шес смо није, није се поделимо, није си викамо зеље; то зовемо ни цвик; вие знаете, куде сте били вие*²³¹ и сл., док су у говору Понишавља регистровани овакви облици²³², уз констатацију да фреквентност облика *ни* и *није* расте у близини села са бугарским живљем, а да је облик *мије* забележен само једном: *овдњ кудњ смо мЎје, нЎје смо станїли пензионњри, нЎје остАдомо трЎ, таквО смо нЎ носЎле, нЎ њим кОпамо* и сл. Облик *вије* Ћирић не налази.

Ако за говор Понишавља уважимо могућ бугарски утицај, онда ће најсевернија тачка ове појаве бити у говору Црне Траве и Власине.

3. 13. Од морфолошких црта Видоески наводи енклитичке облике *не*, *ве*. Белић се осврће на ове облике и сматра их новима, уз тврдњу да они нису поникли у овоме дијалекту. Њихове облике тумачи аналогично према именицама које у м. и ж. роду у акузативу множине имају *-е*. Такве именичке облике немају призренско-тимочки говори (због аналитичке дефлекције), али имају их косовско-ресавски говори, а и у њима налазимо заменичке енклитике *не*, *ве*. Од призренско-тимочких говора имају их једино призренско-јужноморавски, те се, логично, намеће констатација да су доспели преко косовско-ресавских. Дакле, на утицај македонског Белић не помишља.

Заменичке облике *не* и *ве* у акузативу, регистроване у Ђаковици, Стевановић доводи у везу са облицима заменица *ме* и *те* и са облицима именица м. и ж. рода у акузативу множине²³³. Овакви облици забележени су и у Алексиначком Поморављу: *па кад не забра, трчу да не увату, молимо ве, ће ве пита шеф*²³⁴ и сл. У Запању су облици *не*, *ве* у акузативу множине везани за област ближу јужноморавском²³⁵. У Нишу и околини јављају се енклитике *не*, *ве*, уз *ни*, *ви*²³⁶.

²³⁰ Стевановић 1950, стр. 110.

²³¹ Вукадиновић 1996, стр. 147, 149.

²³² Ћирић 1999, стр. 127, 131.

²³³ Стевановић 1950, 110.

²³⁴ Богдановић 1987, 163, 164.

²³⁵ Марковић, Исто, 145, 146, 147.

²³⁶ Тома 1998, 300.

Ове особине нема у сврљишком говору²³⁷, а није типична ни за говор Понишавља о чему сведочи један једини пример: *изволвете*²³⁸.

Ови су облици обични у косовско-ресавским говорима²³⁹, у шумадијско-војвођанским говорима²⁴⁰ (нису регистровани у тршићком говору²⁴¹), а налазимо их и у говорима Црне Горе²⁴².

Дистрибуција ових облика не даје повода закључку да су освајали српски језички простор идући од југа ка северу, упркос чињеници да су уобичајени у македонским говорима.

3. 14. О губљењу диференцијације у роду у множини у рпр (наставак *-ле* за сва три рода множине радног придева) код Белића стоји: “Као и у многим македонским дијалектима находимо, истина, врло ретко, и овде уз именице (заменице) мушкога рода у множини *part. praet.* П на *-ле*”²⁴³: *узеле ги они, искочиле тија домаћини, ватиле ги черкези* и сл.²⁴⁴ Белић ову особину бележи “само у јужноморавскоме говору и то у најјужнијем делу његову, у Врању”, те закључује: “Свакако је донесена из македонских говора, јер се у њима употребљава доста често”²⁴⁵.

По Белићу, у радном гл. придеву “у множини уопштен је облик на *-ле* за сва три рода”²⁴⁶ (*Низ ребра ти нЏлићи лЏтале, Биле син и татко, тргнале Поречани на планина, свите постанале, Се сОбрале све сЏуске дЏвојк`е*), што је црта коју познају говори Преспе, Охрида, Струге, Дебра, Галичника, одакле је доспела у говор Тетова, а потом и Сретечке жупе. Ово је веома експанзивна особина. Она је стигла и у призренски говор, по Павловићу, највероватније преко горанског, а не сретечког говора.²⁴⁷

²³⁷ Богдановић 1979, 67.

²³⁸ Ђирић 1999, 132.

²³⁹ Јовић 1968, 121, Пецо-Милановић 1968, 334.

²⁴⁰ Реметић 1985, 291.

²⁴¹ Николић 1968, 417.

²⁴² Ивић 1985, 163, Пешикан 1965, 152, Ћупић 1977, 81, Милетић 1940, 424, Стевановић 1933-4, 73, Вујовић 1969, 238, Пижурица 1981, 135, Марковић 2004, 106.

²⁴³ Белић 1905, 626.

²⁴⁴ Белић 1905, 626.

²⁴⁵ Белић 1905, 626.

²⁴⁶ Павловић 1939, 205.

²⁴⁷ Павловић 1939, 207.

Проширење наставка *-ле* и на мушки и средњи род множине рпр у ђаковачком говору представља језичку црту која је генералисана. И у Призрену је уопштен наставак *-ле* у радном глаголском придеву у множини²⁴⁸.

Ова појава је донесена из македонског језика, а налазимо је у јужноморавском говору околине Врања, у говору Призренске Горе и у Сретечкој жупи. Ова се особина, по Павловићу, ширила са јачом експанзијом него друге црте уношене са југа.

3. 15. Облик 1лјд презента на *-у* Белић посебно издваја: *ку^ам да виду, да си говору, какој да збору, ја ће иду*²⁴⁹ и др. Овакве облике он налази у говору старијих и то у Врању и околини: “Питање је, како су постали споменути облици у Врању и околини: да ли су стари, заостали облици са *-у* или нови, који су се могли органски развити или бити донесени са стране. За овај дијалекат вреди последње: и у кумановском и у кратовском говору, чије се црте и иначе слажу са овим дијалектима, опажамо то исто”²⁵⁰.

Реметић помиње Белићево мишљење о томе да је *-у* у 1лјд презента македонски утицај, али га не прихвата позивајући се на став Видоеског по коме је то особина која представља дијалекатске иновације које обједињују ове говоре диференцирајући их од осталих.

Чини ми се да је овде могуће проблем посматрати двојако. Једно је питање фонетике и ту нема места македонском утицају. Ово је стари назал задњег реда, са типично српским супституентом. Друго је питање морфологије и представља уопштавање старог наставка *-О* у 1лјд презента, што је појава позната многим македонским народним говорима, те је у том смислу могућ македонски утицај.

3. 16. За облике 3лмн презента са завршетком *-т*, типа: *да рекнут, да чатат дори лајат, да ме водут* и сл., какве бележи у Кривој Феји, Белић мисли да су се “образовали под утицајем бугарским или македонским”²⁵¹.

У 3лмн презента и у сретечком говору уопштен је завршетак *-т*, као утицај “са југа”: *ће се зАврзет, Ўдет му гОсти, да брАњет* и сл.

²⁴⁸ Реметић 1996, стр. 507 и 511.

²⁴⁹ Белић 1905, стр. 510.

²⁵⁰ Белић 1905, 510.

²⁵¹ Белић 1905, 515.

3. 17. За наставак $-(x)мо$, тј. $-мо$ у 1лмн аориста и имперфекта Белић вели “да је он морао и у косовско-ресавскоме говору и у овим говорима (ПТ – Ј. М.) већ врло рано гласити $-хмо$, а после испадања $х$ у XVII-XVIII в. $-мо$ ”²⁵² и додаје: “Нема сумње да је та црта и у тимочко-јужно-моравском говору српска старина која се у њему самостално сачувала”²⁵³.

У Бучуму и Белом Потоку у аористу и имперфекту у 1. лицу мн. наставак је $-(x)мо$ ²⁵⁴, а ову особину Н. Богдановић бележи и у Алексиначком Поморављу²⁵⁵. Истоветно је стање и у Заплању²⁵⁶. Такође и у Црној Трави и Власини²⁵⁷: *вечерамо, иџрамо дизаећи, строшимо кола, врнумо*²⁵⁸ и сл., а и у Понишављу²⁵⁹: *имаомо остро куче, бучкаомо напред,*²⁶⁰ *свадбу напраимо, уземо венер па отомо на појату*²⁶¹, а и у сретечком говору, где “у 1. л. мн. наставак $-мо$, у садашњем времену као и у пређашњем свршеном и пређашњем несвршеном времену, очигледно претставља траг старине”²⁶², по Павловићу. У 1. л. мн. аориста Тома бележи: *обрАмо, поклАмо* (стр. 243), *отерАмо* (стр. 245), *поделУмо* (стр. 247) у околним селима, или: *послАсмо* (стр. 243), *прУчасмо* (стр. 245), *ошишАсмо* (стр. 245) у Нишу и околним селима, мада на 249. страни, говорећи о имперфекту, истиче: “У 1. л. ј. и мн., као и у аористу, не постоји $х$ ”²⁶³.

Ова је особина обична у косовско-ресавским говорима²⁶⁴, а простире се до шумадијско-војвођанских говора (у Шумадији је региструје С. Реметић са пуно потврда²⁶⁵, али је Николић не налази у тршићком говору²⁶⁶).

У српској литератури то се, по правилу тумачи као чување старијег стања, уз губљење гласа $х$. Разлоге за овакву

²⁵² Белић 1905, стр. 551.

²⁵³ Белић 1905, 551.

²⁵⁴ Богдановић 1979, 81, 83.

²⁵⁵ Богдановић 1979, стр. 195, 198.

²⁵⁶ Марковић, Исто, стр. 173, 175.

²⁵⁷ Вукадиновић, 1996, стр. 216, 218.

²⁵⁸ Белић 1905, стр. 216.

²⁵⁹ Ђирић 1996, стр. 167, 169, 170.

²⁶⁰ Ђирић 1996, 168.

²⁶¹ Ђирић 1996, 170.

²⁶² Павловић 1939, 199.

²⁶³ Тома 1998, 249.

²⁶⁴ Јовић 1968, 142, Пецо-Милановић 1968, 352.

²⁶⁵ Реметић 1985, 318.

²⁶⁶ Николић 1968, 421.

тврдњу налазимо и у чињеници да у говору Призрена нема таквог стања (у Призрену је у 1. лицу мн. аориста и имперфекта наставак –*смо*: *набрасмо*, *сварисмо*, тј. *могасмо*, *бегасмо* и сл.²⁶⁷), а у њему су многе особине нашле погодно тле. Овог облика нема ни у Ђаковици, где је у 1лмн аориста једино у употреби наставак –*смо*²⁶⁸.

3. 18. Одвајање речце *не* од глагола уметањем заменичке енклитике, “примери у којима је *не* акцентована реч а не проклитика, као у другим нашим говорима: *како да не се бојев паше*, *не ти је имало*, *не те пита*, *не ми су узели*, *не ми дава*” и сл.²⁶⁹ регистровао је и Белић. Он закључује да: “Овакво раздвајање ... енклитичком заменицом од глагола није ... обично, те се може мислити да је и та црта дошла са стране, из македонских дијалеката”²⁷⁰.

Ову особину налазимо и у сврљишком крају²⁷¹, у говору Бучума и Белог Потока (*нџ се изведрѸло*, *нџ му добрѸ*²⁷²), док у говору Алексиначког Поморавља²⁷³ ови облици изгледају другачије. Тамо је “наглашено *не*” регистровано у императивним реченицама: *нџ се секѸрај*, *нџ се љити*, *нџ му кАјжи за овѸ* и сл. За друге конструкције у којима је ово *не* акцентовано помишља се на могућност да долази од одричног облика глагола *јесам*: *нџ ли си узимАа бѸнови*, *нџ ли си мАјке рѸкла*, *нџ ли си видѸа* – у упитним реченицама, или: *нџ ти дАа лопАту*, *нџ ти млѸго тражѸа*, *нџ се засекирАла* – “када се ради о *не* које иде уз 3. лице једнине”²⁷⁴. Акцентовано *не* може се наћи и у другим околностима: *нџ ти да Ѹмаш*, *а Он да трпѸ*, *нџ какѸ јА мѸслим*, *но какѸ трѸба*, *требАло би нџ да се смејѸм*, *но да плАчем*²⁷⁵ и сл.

Ово би значило да те особине има и у најсевернијем јужноморавском говору, мада се, по Белићу, ова особина налази у најјужнијем делу јужноморавског²⁷⁶.

²⁶⁷ Реметић 1996, стр. 504 и 505.

²⁶⁸ Стевановић је само једном забележио облик 1лмн аориста са старим наставаком у примеру *Без мајке остамо* (Стевановић 1950, 126).

²⁶⁹ Белић 1905, 630.

²⁷⁰ Белић 1905, 630.

²⁷¹ Богдановић 1979, стр. 137.

²⁷² Богдановић 1979, 137.

²⁷³ Богдановић 1987, стр. 259.

²⁷⁴ Богдановић 1987, 258, 259.

²⁷⁵ Богдановић 1987, 259.

²⁷⁶ Белић 1905, 631, 635.

3. 19. Крњи перфекат у 3. лицу (испуштање помоћног глагола): *он ми казаја дека рипнаја од кола*, као македонизам наводи Видоески.

Ова особина је позната и у стандардном српском језику и одлика је наративности. Њу, наравно, налазимо и у народним говорима.

3. 20. Видоески истиче да је македонски утицај *–еки* у глаголском прилогу садашњем: *седееки*.

У призренско-тимочким говорима јавља се облик гл. придева садашњег типа *седећки*²⁷⁷, *стоечки* или: *седечким*, *лежечким* и сл., што, нема сумње, одговара овоме типу. Облици типа *стоећким* забележени су у Пољаници, Лесковцу, Врању и Заплању²⁷⁸.

Такав облик (са *–ки*) забележен је у селима са јужноморавским говором из околине Ниша²⁷⁹, али не и у Црној Трави и Власини²⁸⁰, Призрену²⁸¹, Алексиначком Поморављу²⁸², Бучуму и Белом Потоку²⁸³, Лужници²⁸⁴, Понишављу²⁸⁵.

Облике глаголског прилога садашњег са завршетком *–м* налазимо у Костуру, Корчи, Нестраму: *даваешчем*, *носеешчем*, а: *викајк`ум*, *виканичкум* - у преспанском крају, *седеничкум* и *седеничким* - у костурском крају²⁸⁶. Ликове *одејкум* и *одејким*, поред *одејки* има прилепско-битолска група говора²⁸⁷, а облик *одекум* јавља се у поречом говору²⁸⁸, у охридско-струшком – *викаешчем/вике:шчем*²⁸⁹, у пештанско-љубанишком говору и *крадешкум*, *седеешКем*²⁹⁰, у ресенском говору: *викајКум*, *миејКум*²⁹¹ и сл.

²⁷⁷ Само у селима из околине Ниша Тома бележи два оваква облика *седећки* и *стојећки* (Тома 1998, 284).

²⁷⁸ Стевановић 1969, 419, Михајловић 1977, 46, Барјактаревих 1977, 407-408, Марковић 2000, 180.

²⁷⁹ Тома 1998, 284.

²⁸⁰ Вукадиновић 1996, 229.

²⁸¹ Реметић 1996, 510.

²⁸² Богдановић 1987, 204.

²⁸³ Богдановић 1979, 86, 87.

²⁸⁴ Ђирић 1983, 88.

²⁸⁵ Ђирић 1999, 173.

²⁸⁶ Видоески 1998, 116.

²⁸⁷ Видоески 1998, 192.

²⁸⁸ Видоески 1998, 198.

²⁸⁹ Видоески 1998, 254.

²⁹⁰ Видоески 1998, 261.

²⁹¹ Видоески 1998, 291.

О овоме посебно говори Видоески у одељку *Формите на глаголскиот прилог*²⁹², дајући и карту са дистрибуцијом основа и завршетака овог партиципа.

Из свега што у српским и македонским народним говорима у вези са обликом и дистрибуцијом глаголског прилога садашњег налазимо, очигледно је да је то тема захвална за истраживање, али тешко је без детаљне анализе доносити било какав закључак.

4. Све што је побројано код Видоеског, Белића, и осталих дијалектолога с разлогом је учињено. Све посматране (и помињане) особине у македонским говорима су веома честе и распрострањене, па је могуће помишљати на њихово ширење са тог простора.

Језичке одлике о којима се у овоме раду говори могу се поделити у више група. Једне би представљале неспорне, друге могуће македонизме, а треће особине присутне и у једном и у другом језику.

4. 1. У прву групу спадале би особине које су утицај македонског, дакле “чисти” македонизми. Неспорни инвентар тих особина био би: појава везаног акцента (за антепенултиму или пенултиму), вокал *a* као супституент старог назала задњег реда (у глаголском форманту *nQ*, у облику 3. л. мн. глагола јесам, од старијег *sQti*, у облику акузатива јд. именица ж. р. на –а), различити рефлекси старог тврдог и меког полугласника у наставцима, појава заменичких облика *мие*, *вие*; наставак –*ле* за сва три рода множине радног придева; –*т* у 3лмн презента *да правет*, *да седет*, одвајање негације *не* од глагола енклитичком заменицом: *не ме дира*, *не ти гу дам*.

4. 2. У другу групу спадале би особине које су у српске народне говоре дошле са стране, под утицајем других језика, али налазимо их и у македонском, те би се могло рећи да је македонски језик допринео њиховом “учвршћивању” у српским народним говорима. У такве сврставамо: тврђи или мекши изговор сонаната *л-љ* и *н-њ*, обезвучавање финалних сугласника, и можда: –*у* у 1. лицу јд. презента (*ја иду*) и множински наставак –*ики* од именица средњег рода (*могарики*, *пилчки*).

4. 3. Трећу групу чине оне језичке особине које су у српским народним говорима широко распрострањене, а има их и у македонским говорима, а то су: наставак –(*х*)*мо* у 1. л. јд. аориста (*видомо*), упрошћавање финалних сугласничких група –

²⁹² Видоески 1999, 243-249.

ст, зд, -шт, -жд отпадањем плозива (*прс, старос, гроз*), елизије вокала (*д-идем, н-умем* и сл.), енклитички облици заменица *не, ве* у акузативу (*зове не, гледа ве*).

4. 4. Осим тога, мора се правити разлика између утицаја македонског језика на српске народне говоре граничне са овим језиком, који су бројни, али могу бити и спорадични и утицаја који се видно наметнуо и проширио и дубље у српски језички простор.

Тако у прве спадају везани акценат, различити рефлекси старих полугласника у наставцима, облик 3. лицу мн. презента глагола јесам са $a > Q$ (они *са* добре) и облик акузатива, тј. општег падежа са истоветним назалом задњег реда (*на рука*), *-ле* за сва три рода у облицима множине рпр, завршетак *-т* у 3. лицу презента.

Нешто даље отишли су: назал $Q > a$ код глагола типа *паднала* до Заплања, *мие, ни, ние, вие* – до Црне Траве и Власине.

4. 5. Извесне неподударности које се појављују у мишљењу језичких стручњака нису плод етничке припадности (што посебно желим да истакнем), нити су последица неког “тврдог става” једне или друге стране. Оне су, обично, последица и резултат грађе којом одређени аутор у датом моменту располаже. Последица тих околности јесте и овај мој преглед, те стога не искључујем ни могућност другачијег става, ако је полазиште друга грађа. Ја сам се трудила да моји подаци буду чињенице изнесене и објављене у репрезентативним радовима. Из искуства знам да када су народни говори у питању никада не може и не сме бити апсолутних тврдњи и апсолутних ставова, што је добро и увек даје нове могућности за нове истраживаче и нове закључке.

5. Чини се да се према показаном разликују два основна правца којима су се утицаји ширили. Један је долазио преко Шаре и ширио се југозападним делом српског језичког простора (у Сретечку жупу, Призрен, Ђаковицу). Њиме су се разносиле следеће особине: везани акценат, $Q > a$ у облику акузатива јд., тј. општег падежа именица ж. рода на *-а*, облику 3. лицу мн. презента,

Други је ишао централном линијом преко Куманова и кретао на север долином Јужне Мораве²⁹³. Тим правцем ширио се облик глагола са *nQ >на* (*станала, рекнала*), заменички облици *мие, ние, ни, вие*, а можда и обезвучавање финалних сугласника.

6. Без намере да свом раду дам политичку конотацију, у циљу осавремењивања и рада и ставова у дијалектологији морам да додам још нешто. Познато је у науци о језику да је језик неминовни пратилац и сведок друштва којем служи за комуникацију. Све што се у друштву дешава оставља трајне последице у језику и на језик. У том смислу ја морам начинити извесне корекције. Наиме, овај рад је базиран на подацима и ставовима из литературе, а литература је настајала на основу стварног стања на терену. Има старијих и новијих описа народних говора. Логично је да се у односу на оно што налазимо у најстаријима понешто и изменило. Има, међутим, и оних у којима се много тога изменило. Изменила се слика на терену. Тако, претпостављам, више у српским народним говорима нема везаног акцента. Говорници који су га имали раселили су се на више страна. У тој новој средини они ће тешко наметнути свој трећесложни или двосложни акценат. То је маркантна црта и мораће да је жртвују. Мораће да жртвују и *a* као супституент назала у 3. лицу мн. презента глагола јесам и у акузативу јд. им. ж. рода. остаће глаголи типа *паднала, легнала* и сл., јер их има и на просторима које су населили. Протерани су људи, протеран је, или заувек нестало, њихов говорни идиом. Прихватиће нови. Старијима ће то теже ићи, млађи ће морати. Тако је и овај рад једна врста *in metoіuma*.

²⁹³ О овоме говори и Ивић: “Очигледна је нпр. велика зависност говора околине Призрена од тетовског типа и врањског говора од Кумановског” (Ивић 1985, 124).

Литература

- Александер 1975 – Ronelle Alexander, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München 1975.
- Белић 1905 - А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗб I, Београд 1905.
- Барјактаревих 1977 - Данило Барјактаревих, *Фонетске и морфолошке особине врањскога говора*, у: Дијалектолошка истраживања, Јединство, Приштина 1977, 373-413.
- Барјактаревих 1986 - Данило Барјактаревих, *Историјски развој косовско-мето-хијског говора*, Приштина 1986.
- Богдановић 1979 - Н. Богдановић, *Говор Бучума и Белог Потока*, СДЗб XXV, Београд 1979.
- Богдановић 1987 - Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXXIII, Београд 1987.
- Видоески 1998 – Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик*, Том I, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1998.
- Вујовић 1969 – Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб XVIII, Београд 1969.
- Вукадиновић 1996 - В. Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, СДЗб XLII, Београд 1996.
- Ивић 1985 – Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад 1985.
- Ивић-Бошњаковић-Драгин 1994 – Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, СДЗб XL, Београд 1994.
- Јовић 1968 - Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII, Београд 1968.
- Костић 1997/8 – Марина Костић, *Прво лице јединине презента у говору Горње Пчиње*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1997/8, књ. 28/29, 191-203.
- Марковић 2000 - Јордана Марковић, *Говор Заплања*, СДЗб XLVII, Београд 2000.
- Марковић 2004 – Јордана Марковић, *Говор Петровог Села (код Кладова)*, Филозофски факултет, Ниш 2004.
- Милетић 1940 – Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, Београд 1940.
- Михајловић 1977 – Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Лесковац 1977.
- Николић 1966 – Берислав Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, Београд 1966.
- Николић 1968 – Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗб XVII, Београд 1968.
- Павловић 1939 – Миливој Павловић, *Говор Сретечке Жуле*, СДЗб VIII, Београд 1939.
- Пецо-Милановић 1968 – Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗб XVII, Београд 1968.

Пижурица 1981 – Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Титоград 1981.

Реметић 1985 – Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗб XXXI, Београд 1985.

Реметић 1996 - Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*, СДЗб XLII, Београд 1996.

Реметић 2000 – Слободан Реметић, *Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја*, XXVI Научна дискусија на XXXII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2000, 87-103.

Симић 1972 – Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗб XIX, Београд 1972.

Соколовић 2002 – Мирјана Соколовић, *Лесковачко ч. – О променама у изговору појединих гласова у говору јужне Србије*, Српски језик бр. 7/1-2, Београд 2002, 487-500.

Стевановић 1933-1934 - Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIII, Београд 1933-1934.

Стевановић 1950 - Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗб XI, Београд 1950.

Стевановић 1969 – Владимир Стевановић, *Говор Пољанице*, Врањски гласник, бр. V, Врање 1969.

Стевовић 1969 – Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Грузи*, СДЗб XLVIII, Београд 1969.

Тома 1998 – Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, СДЗб XLV, Београд 1998.

Тирић 1999 – Љубисав Тирић, *Говори Понишавља*, СДЗб XLVI, Београд 1999.

Ћупић 1977 – Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗб XXIII, Београд 1977.

Звонко НИКОДИНОВСКИ
Ирина БАБАМОВА

**АФОРИЗМОТ КАКО ГОВОРНА ЕДИНИЦА
 ВО ФРАНЦУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**
 – Синтаксички и семантички обележја – ²⁹⁴

Der Aphorismus verträgt keine Fusnoten.
Афоризмот на ирџи фусноџи
 Gerhard BRANSTNER, *Miniaturen*

I. СИНТАКСИЧКИ ОБЕЛЕЖЈА НА АФОРИЗМИТЕ

Од дефиницијата на афоризмот како говорна единица во која **низ куса форма и на концизен начин се изразува критички и хумористичен однос кон стварноста**, произлегува дека афоризмите припаѓаат кон кратките говорни форми. Нивна особено изразена карактеристика е малубројноста на зборовите, кои пак, од своја страна, имаат голема изразна моќ. Но, и покрај тоа што овој жанр е сведен на минијатурни размери, во неговите рамки може да се издиференцираат одредени структурирања кои ја расветлуваат постапката на создавање афоризми од синтаксичка гледна точка. При разгледување на синтаксичките обележја на афоризмите ќе се водиме главно од три критериуми:

1. **Вид на глаголски релации**
2. **Број на реченици**
3. **Вид на реченици**
4. **Вид на релација меѓу главната и дел-реченицата.**

1. Реченичниот карактер на овие творби имплицира постоење показател на предикација т.е. постоење глаголска релација. **Глаголската релација претставува структура во која глаголот ги врзува елементите кои зависат од него.**

²⁹⁴ Овој труд претставува продолжение на статијата објавена под наслов “Афоризмот како говорна единица во францускиот и во македонскиот јазик – Поим и дефиниција”, *XIX Научна конференција*. – Охрид: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2003, стр. 447– 455.

Глаголската релација може да биде лична (ако е глаголот употребен во лична глаголска форма, т.е. во одредено лице) или безлична (ако ја добие глаголот формата на именка, прилог или придавка: инфинитив, герундив и партицип). Меѓутоа, во синтаксата е познато дека показателот на предикацијата не мора секогаш да биде експлицитен на ниво на исказот. Таков е случајот со таканаречените реченични еквиваленти кои важат за „*релативно самостојни делови на еден јазичен текст или најмногу самостојни искази што содржат (имплицитно) предикација, но не се резултираат на елиса на личноглаголска форма*“²⁹⁵. Тргувајќи од ваквата можност, од вкупниот број искази со статус на афоризам регистрирани во базата²⁹⁶, може да се издвојат два главни синтаксички модела врз чија основа се генерираат афоризмите:

- афоризми со имплицитна глаголска релација;
- афоризми со експлицитна глаголска релација.

1.1. Имплицитноста на глаголската релација укажува на тоа дека за остварување на својата комуникациска функција, на афоризмот не му е неопходно потребна глаголска форма на ниво на исказот. Таквите афоризми најчесто имаат карактер на забелешка: (мак.) *Врвен дострел на геометријата: полигички кругови.* (Иван Карадак); (мак.) *Пијалок на нашата младост: лук и вода.* (Иван Карадак); (мак.) *Врвен кукавичлак: храброси од позиција на сила!* (Живко Павлов); (мак.) *Граѓанско општество – да, но без оинци.* (Ефтим Гашев); (мак.) *Големи родољубци – големи љубовци.* (Ефтим Гашев); (мак.) *Многу бабици – килаво здравство.* (Иван Карадак); (мак.) *Мала историја, големи историчари!* (Ефтим Гашев); (мак.) *Ниски луѓе, ниски удари!* (Ефтим Гашев); (мак.) *Беда по беда – победа.* (Ефтим Гашев); (мак.) *Пролетерски интернационализам: наши работници, германски марки и ивајцарски банки.* (Тодор Јовчевски)

Овие афоризми со имплицитна глаголска релација лесно можеме да ги претвориме во афоризми со експлицитна глаголска релација ако ги преформулираме афоризмите, употребувајќи го глаголот што може да се јави како

²⁹⁵ МИНОВА-ЃУРКОВА, Лилјана. *Синтакса на македонскиот литературен јазик.* – Скопје: Радинг, 1994, стр.207.

²⁹⁶ Базата е работена во програмата MS ACCESS и содржи околу 1500 афоризми од францускиот и од македонскиот јазик.

имплицитен. Притоа, може да се забележи дека како имплицитен глагол најчесто се јавува глаголот *сум*, употребен во соодветно лице, воспоставувајќи, истовремено, релација на експликација (објаснување) помеѓу деловите што ги поврзува. Ќе наведеме само неколку примери заради илустрација: (мак.) *Пијалок на нашата младост е лукоџ и водаџа.* / (мак.) *Врвен досирел на геомеџријата се џолиџичкиџе круџови.* / (мак.) *Големииџе родољуйци се џолеми џубовџи.* / (мак.) *Врвен кукавичлук е храбросџа од џозиџија на сила.* / (мак.) *Пролеџерски инџернационализам се нашииџе рабџници, џерманскиџе марки и шваџцарскиџе банки.* Не е ретка и појавата на глаголите *има*, (за)дава, како и на глаголот *џрави*, сфатен во најширока смисла, кои пак, од своја страна, помеѓу деловите што ги поврзуваат воспоставуваат:

– релација на еквиваленџија (еднаквост): (мак.) *Беда џо беда џрави (е еднакво на) џобеда .*

– релација на адверсаџија (спротивставување): (мак.) *Имаме мала исџорија, а џолеми исџоричари;*

– релација на каузаџија (причинско–последична релација): (мак.) *Мноџуйџе бабиџи давааџ килаво здравсџво.*

– релација на експликаџија (објаснување): (мак.) *Нискиџе луџе давааџ ниски удари.*

– модална релација: (мак.) *Сакаме џраџанско оџиџесџво, но без оџинџи.*

Интересно е да се забележи дека употребата на, инаку, имплицитниот глагол во рамките на афоризмите со имплицитна глаголска релација би повлекла и промени што се огледуваат во неопходна употреба на определен член и на некои сврзници, како што може да се види од горенаведените примери во кои, покрај имплицитниот глагол, маркирани се и другите промени што ги условува неговата експлицитна употреба. Од друга страна пак, може да се забележи исто така дека од нив исчезнува употребата на интерпукџиските знаџи „:“ (две точки) и „–“ (тире) кои се присутни во афоризмите со имплицитна глаголска релација и кои блокираат, во извесна смисла, експлицитна употреба на соодветен глагол, определен член или сврзник. Всушност, интерпукџиските знаџи во пишаниот говор, односно прозодиските признаџи во усниот говор, го презе-

маат врз себе остварувањето на сите релации што би ги остварувале глаголот, членот или сврзникот ако биле експлицитно употребени. Употребата на овие знаци има за цел да го сведе на минимум бројот на употребени зборови во афоризмот, да избегне разводнување на изразот, овозможувајќи му згуснатост и изразност.

1.2. Експлицитноста на глаголската релација укажува на тоа дека за остварување на својата комуникациска функција на афоризмот му е неопходно потребна глаголска форма на ниво на исказот. Глаголската релација може да биде изразена преку личноглаголска форма или преку безличен глаголски начин (глаголски прилог, глаголска именка или инфинитив). Притоа, афоризмите се однесуваат како реченици, а не како реченични еквиваленти, па како творби ги следат синтаксичките правила на јазикот на кој се создаваат. На пр.: (мак.) *Валканиѝе уши ѝовеке слушааѝ.* (Иван Карадак).

2. Од аспект на **бројот на реченици**, афоризмите можеме главно да ги поделиме на:

- **еднореченични;**
- **двореченични.**

Секој од нив има своја **структура** која зависи од бројот на глаголски релации остварени во неа. Тој број може да варира од еден до четири.

2.1. Еднореченични афоризми

Во рамките на еднореченичните афоризми можеме да издвоиме:

А. Афоризми со една глаголска релација:

(мак.) *Посѝојано ѝоѝодуваме во ѝромашувањаѝа.* (Тодор Јовчевски); (мак.) *На народоѝ му се сѝемни од свеѝлаѝа иднина.* (Ефтим Гашев); (мак.) *Зад секој молив сѝои некоја ѝума.* (Иван Карадак); (мак.) *Бубреѝоѝ во лој не се жали на ѝокачен холесѝерол.* (Тодор Јовчевски); (фр.) *La femme des uns fait le bonheur des autres.* (Pierre Desproges); (фр.) *La courbe de tes yeux fait le tour de mon coeur.* (Paul Eluard); (фр.) *Un baiser légal ne vaut jamais un baiser volé.* (Guy De Maupassant)

Б. Афоризми со две глаголски релации:

(мак.) *Сѝе шушкааѝ, само лисјаѝа ѝаѝааѝ.* (Иван Карадак); (мак.) *Очекуваше фоѝелја, а доби ѝврда сѝолица.* (Тодор Јовчевски); (мак.) *Сѝ ѝече, само*

долговийте **осїанувааїї** (Тодор Јовчевски); (мак.) *За да ме зашїїїїаїї од ĩромаја ми ĩи заїворуја сїїте враїїи.*(Тодор Јовчевски); (мак.) *Есенїїа дојде, зелениїте осїанаа.* (Тодор Јовчевски); (fr.) *Là où tant d'hommes ont échoué, une femme peut réussir.* (Charles Maurice de Talleyrand); (fr.) *Les femmes c'est charmant, mais les chiens c'est tellement plus fidèles.* (Sacha Guitry); (fr.) *Les honnêtes femmes sont inconsolables des fautes qu'elles n'ont pas commises.* (Sacha Guitry); (fr.) *Un ménage est bien accordé où les deux époux ressentent en même temps le besoin d'une querelle.* (Jean Rostand); (fr.) *Je ne parle pas aux cons, ça les instruit.* (Michel Audiard); (fr.) *Il y a trois temps qui déplaisent souverainement aux jardiniers: le temps sec, le temps pluvieux et le temps en général.* (Pierre Daninos)

а) Афоризми со две глаголски релации од кои втората е елиптична:

(fr.) *La chair des femmes se nourrit de caresses comme l'abeille des fleurs.* (Anatole France)

б) Афоризми со две глаголски релации од кои едната е супстантивизирана:

(мак.) *Кружењето околу ѕвездиите е ĩприродна ĩојава.* (Иван Карадак); (мак.) *Благодарение на климаїта и кулїурноїто ĩоле е ĩозелено.* (Ефтим Гашев)

в) Афоризми со две глаголски релации од кои едната е адвербијализирана:

(мак.) *Удиражки ĩо ĩруїовиїте ĩи исїоїїеїавме ĩчелиїте.* (Иван Карадак); (мак.) *Бисїрејки ја ĩолиїшкаїта ја заїадивме исїоријаїта.* (Ефтим Гашев)

г) Афоризми со две глаголски релации од кои едната е имплицитна:

(мак.) *Тие ĩо закоїаа, а ĩој – мрїов ладен.* (Иван Карадак)

в. Афоризми со три глаголски релации:

(мак.) *Нишїто не ĩледам, нишїто не слушам – одлично се чувсївувам.*(Иван Карадак); (мак.) *Јас се изедов, ĩи се изеде, ĩој сè– изеде!* (Иван Карадак); (мак.) *Полиїичариїте ĩо оїлакувааїї селоїто, ĩоеїїїте ĩо оїїевааїї, а селаниїте ĩо наїушїааїї.* (Иван Карадак); (фр.) *Tout le secret des armes ne consiste qu'en deux choses: à donner et à ne point recevoir.*(Jean-Baptiste Poquelin Molière); (фр.) *Dans le monde, on épouse une femme, on vit avec une autre et l'on n'aime que soi.* (Maurice Blondel)

а) **Афоризми со три глаголски релации од кои едната е адвербијализирана:**

(мак.) *Чекајќи секираџиџа да му џадне в мед, остџана без оџрев.* (Иван Карадак); (мак.) *Полџроноџ сџушџајќи се сака да леџне.* (Тодор Јовчевски)

б) **афоризми со три глаголски релации од кои едната е елиптична:**

(мак.) *Кучеџо мавџа со оџашкаџа, коњоџ со џлаваџа, а човекоџ ракоџлеска.* (Иван Карадак)

в) **афоризми со три глаголски релации од кои две се елиптични:**

(фр.) *On a les femmes dans les bras, puis un jour sur les bras, et bientôt sur le dos.* (Sacha Guitry); (фр.) *On ne ment jamais autant qu'avant les élections, pendant la guerre et après la chasse.* (Georges Clemenceau)

Г. **Афоризми со четири глаголски релации:**

(мак.) **Цел живот вообразуваше** дека е сонце, а сега **се чуди** што – **зајде**. (И. Карадак); (мак.) **Се чувствувам** како компир: **живеам** во визба, а кој **ќе стигне** ме **лупи**. (Иван Карадак) (fr.) *La femme est comme une ville: quand la prise en est facile, elle est difficile à garder.* (Jean Berthaud) (fr.) *Prenez le temps comme il vient, le vent comme il souffle, la femme comme elle est.* (Alfred de Musset)

а) **афоризми со четири глаголски релации од кои едната е супстантивизирана:**

(мак.) *Поделба на џрудоџ во кулинарсџвоџо: едни дробаџ, друџи заџржувааџ, џреџи сркааџ.* (Иван Карадак)

2.2. Двореченични афоризми

Во рамките на двореченичните афоризми можеме да издвоиме:

2.2.1. **Двореченични афоризми со две експлицитни глаголски релации:**

(мак.) *Криџичниоџ моменџ на кризаџа џомина.* Веќе **свикнавме** на сиромашџиџа. (Иван Карадак); (мак.) *Роден е* за џредводник. Секоџаш **беџа џрв**. (Иван Карадак); (fr.) *La justice est gratuite. Heureusement elle n'est pas obligatoire.* (Jules Renard)

2.2.2 **Двореченични афоризми со три глаголски релации:**

(мак.) *Кoj и да дојде ќе ни вејува* ѓланини и долини. *Таков ни е релјефој* (Иван Карадак); (fr.) *Certains hommes n'ont que ce qu'ils méritent. Les autres sont célibataires.* (Sacha Guitry); (fr.) *La France est un pays extrêmement fertile. On y plante des fonctionnaires, il y pousse des impôts.* (Georges Clémenceau)

2.2.3. Двореченични афоризми со четири глаголски релации:

(мак.) *Хиенајта кога ѓе јаде се смее, а крокодилој ѓлаче. Жрјивајта нема време за емоции.* (Иван Карадак); (мак.) *Кoj рабоји – има. Кoj не рабоји – има ушје ѓовеке.* (Тодор Јовчевски); (fr.) *L'homme n'est pas fait pour travailler. La preuve, c'est que ça le fatigue.* (Georges Courteline); (fr.) *Quand on est aimé, on ne doute de rien. Quand on aime, on doute de tout.* (Sidonie–Gabrielle Colette); (fr.) *Pourquoi contredire une femme? Il est tellement plus simple d'attendre qu'elle change d'avis!* (Jean Anouilh)

А. Двореченични афоризми од кои едната реченица е со имплицитна глаголска релација:

(мак.) *Нормално е шјо ѓи загадивме рекије. На секој чекор – мајивода.* (Иван Карадак); (мак.) *Демографски парадокс: Свејој е сѐ ѓонаселен, а луѓе сѐ ѓомалку.* (Иван Карадак); (мак.) *Ушеха за оние од днојо: Барем имај за шјо да се фајај.* (Иван Карадак)

Б. Двореченични афоризми од кои едната реченица е со елиптична глаголска релација:

(мак.) *Нејријашелој демне од сије сјрани. Пријашелој само од зад грб.* (Иван Карадак)

3. Од аспект на видот на реченици разликуваме, според комуникативната функција на самите реченици, афоризми вообличени во:

3.1. Расказна реченица:

3.1.1. Потврдни:

(мак.) *Секое ѓесјо време си има свои шинјери.* (Иван Карадак); (fr.) *Tous les hommes naissent comédiens, sauf quelques acteurs.* (Sacha Guitry).

3.1.2 Одречни:

(мак.) *На клучно месјо не смее да се сјава – клучар.* (Иван Карадак); (fr.) *Trop de repos n'a jamais fait mourir personne.* (Tristan Bernard)

3.2. Прашална реченица:

(мак.) *Дали њаѓањето од власи се смеџа како њовреда на работнојто место?* (Иван Карадак); (мак.) *Чуму триумфалниџа њорџа коѓа во историџа се влеѓува и низ каџици?* (Ефтим Гашев)

3.3. Извична реченица:

(мак.) *Алал ви вера – неверници!* (Ефтим Гашев); (fr.) *Oh! faire son voyage de nocces tout seul!* (Jules Renard)

3.4. Заповедна реченица (кај овие реченици се употребува форма на заповедниот начин за да се искаже блага заповед, совет):

(мак.) *Пренесувајте џи џтрадициџте од џлава в џлава, а не од колена на колена*; (мак.) *Не наведнувај се низ џрозореџоџ – не знаеш кој џџи е зад џрб!* (Тодор Јовчевски); (мак.) *Чукни си ја џлаваџа, а не џрадиџте!* (Ефтим Гашев); (фр.) *Ne faites pas l'amour le samedi soir parce que, s'il pleut le dimanche, il ne reste plus rien à faire.* (Sacha Guitry)

4. Според видот на реченици во сложената реченица односно видот на релација меѓу независните или меѓу дел-реченицата и независната во рамките на една сложена реченица, може да се сретнат повеќе видови

4.1. Независно–сложени:

4.1.1. Спротивна реченица:

(мак.) *Цел живоџи солеше ум, а умре од шеќерна болест.* (Иван Карадак); (мак.) *Нашиоџи дирекџор не е земјоделец, ама убаво не обрабоџува.* (Тодор Јовчевски); (фр.) *Il y aurait plusieurs façons d'être con, mais le con choisit toujours la pire.* (Frédéric Dard); (fr.) *Il arrive à un con d'avancer, mais seulement à reculons.* (Frédéric Dard)

4.1.2. Исклучна реченица:

(мак.) *Сиџте шуџкааџи, само лисџаџа џаѓааџи.* (Иван Карадак); (мак.) *Се џече, само долџовиџте осџанувааџи.* (Тодор Јовчевски)

4.2. Зависно–сложени:

4.2.1. Декларативна реченица:

(fr.) *Je crois que les femmes sont faites pour être mariées, et que les hommes sont faits pour être célibataires. C'est de là que vient tout le mal!* (Sacha GUITRY)

4.2.2. Односна реченица:

(мак.) *Кој има слаб џрб, му џо џовараџи самароџи;*
(мак.) *Оној шџо живее во џулабарник, најдобро знае*

зоӣт̄ио̄ г̄улабо̄ӣ е̄ ӣт̄ӣица на миро̄ӣ. (Иван Карадак); (fr.) **Ceux qui ne savent pas où ils vont sont surpris d'arriver ailleurs.**(Pierre Dac); (fr.) *Il y a des femmes dont infédlité est le seul lien qui les attache encore à leur mari.* (Sacha Guitry)

4.2.3. Допусна реченица:

(мак.) **Иако** чукаа̄ ӣразна слама, с̄ӣеја на ӣердуви. (Тодор Јовчевски)

4.2.4. Условна реченица:

(мак.) *Не замавнувај со ос̄т̄ено̄ӣ ако врво̄ӣ ӣӣ е̄ ӣа̄ӣ.* (Еф̄ӣим Гашев); (мак.) **Ако** не ӣграӣ како ӣӣ свира̄ӣ, може да с̄ӣанеӣ ӣоследна дӯика на свирка̄ӣа. (Тодор Јовчевски); (мак.) **Ако** е̄ во вино̄ӣо̄ вис̄ӣина̄ӣа, ӣо̄гаӣ алкохолизмо̄ӣ е̄ филозофски ӣравец. (Иван Карадак); (fr.) **Si la femme était bonne, Dieu en aurait une.** (Sacha Guitry); (fr.) **Si Dieu nous a fait à son image, nous lui avons bien rendu.** (François Marie Arouet Voltaire); (фр.) *Vous avez parfaitement le droit de dire à un fumeur qu'il fume trop s'il fume votre tabac.* (Sacha Guitry)

4.2.5. Причинска реченица:

(мак.) *Ја сакаше држава̄ӣа ӣоради надеж̄ӣа дека ќе изумре ӣ дека ќе ја наследи.* (Тодор Јовчевски)

4.2.6. Целна реченица:

(мак.) **За да** ме заш̄ӣӣӣа̄ӣ од ӣромаја, ми г̄и заӣворија с̄ӣе вра̄ӣи (Тодор Јовчевски); (мак.) **За да** ӣ кӯӣ бунда, ос̄ӣана без г̄аки. (Тодор Јовчевски); (fr.) **Pour que** le vin fasse du bien aux femmes, il faut que ce soient les hommes qui le boivent.(Catherine Bugnard)

4.2.7. Vremenska re~enica:

(мак.) **Кога** ја ӣрочӣӣав нег̄ова̄ӣа најнова збирка, сфа̄ӣив дека ӣ Пегаз бил само – коњ. (Иван Карадак); (fr.) **Quand** on ment à une femme, on a l'impression qu'on se rembourse. (Sacha Guitry); (fr.) **Lorsque** ma femme me fait un cadeau, j'ai deux surprises: d'abord le cadeau, ensuite de le payer. (Maurice Donnay); (fr.) *Les curés se consolent de n'être pas mariés quand ils entendent les femmes se confesser.* (Armand Salacroix)

4.2.8. Компаративна реченица:

(fr.) *L'avenir est la seule sorte de propriété que les maîtres concèdent de bon gré aux esclaves.* (Albert CAMUS); (fr.) *Rien n'est plus semblable à l'identique que ce qui est pareil à la même chose et réciproquement.* (Pierre DAC)

Горенаведените примери на афоризми во македонскиот и во францускиот јазик укажуваат дека и во двата јазика реченичниот карактер на афоризмите (*bons mots*, *mots d'esprit*) имплицира постоење препознатливи синтаксички модели на афоризми со имплицитна и со експлицитна глаголска релација. Што се однесува до синтаксичкиот модел со имплицитна глаголска релација, можеме да констатираме дека нивната појава во корпусот на француски примери речиси и да не е забележана. Македонските примери, пак, со имплицитна глаголска релација се многу почести. Тие се изразени со голема стилска вештина која успева кај примачот да поттикне логичко интензивирање на мислата.

II. СЕМАНТИЧКИ ОБЕЛЕЖЈА НА АФОРИЗМИТЕ

1. ТЕМАТСКА ОРИЕНТИРАНОСТ НА АФОРИЗМИТЕ

Во портретирањето на корелацијата меѓу македонските афоризми и она што, според веќе понудената дефиниција, им соодветствува во францускиот јазик, *les mots d'esprit*, неизбежно се наметнува потребата од проследување на нивната тематска ориентираност, од причина што овие паремиски единици се одликуваат со извонредна разновидност во тој поглед. Но, за различните правци на тематската ориентираност, сепак, може да се каже дека тие имаат една заедничка појдовна точка. Заедничката појдовна точка во која тие се соединети и која претставува генератор за нивната појава е всушност воспоставената **норма** во една општествена заедница, сфатена како мерило за расудување и вреднување на појавите. Таа служи како еден вид репер според кој припадниците на една заедница го сообразуваат своето однесување и според кој го разликуваат дозволеното од девијантното однесување. На нормата, како стандард врз основа на кој поставуваме одредени барања или донесуваме одредени заклучоци, наидуваме постојано. Секое нејзино непочитување, независно дали се работи за некаква општоприфатена, универзална норма, за норма во културната, јазичната или во некоја друга сфера, ќе претставува сигнал за тенденција кон абнормалното.

Секоја ваква тенденција, пак, во двете соодветни општествени заедници, француската и македонската, истовремено ќе предизвика реакција, т.е. ќе претставува **мотив** за создавање *афоризам* (*mot d'esprit*)²⁹⁷. Во зависност од тоа во кој контекст ќе се појави сигналот за ваква тенденција, во насока на тој контекст ќе биде и тематската ориентираност на *афоризмои* (*mot d'esprit*). Колку се тие сигнали почести во даден контекст, толку и бројот на афоризмите со тема од соодветниот контекст е поголем.

Вака сфатената мотивираност на афоризмите укажува, од своја страна, на една заедничка карактеристика на овие говорни единици во двата јазика. Таа се огледува во кумулирање искази со различни тематски вообличувања што ги засегаат превирањата и девијантните појави во соодветните општествени средини вреднувани, најчесто, од аспект на нивниот причинител, моралното (не)однесување на човекот, а честопати надополнети со одредена доза на хумор или сатира²⁹⁸.

Во **македонскиот јазик**, најчесто афоризмите се однесуваат на **човекот и општеството**, што обично се илустрира со карикатурално прикажување на однесувањето на човекот во рамките на една општествено–политич-

²⁹⁷ Во слична насока е и исказувањето на Кочо Урдин кој во предговорот на својата книга *И кога мислиш размислувај* зборува за своите почетоци како автор на афоризми: „Во тоа време нашата мила сјованска и политичка бирократија почна да забеснува од привилегии и почна на ошито основание да ги дупи на сите можни начини невините социјалистички закони за моралот, па врховното политичко раководство на земјата, за да ја спречи орџијата на грабежите и дубариите што се правела со внесување на странски автомобили во земјата му суѓерирало на уредништвојето на „Јез“ да расписе конкурс за афоризми со чија помош ќе се камшикуваат расцветаниите појави на криминалот во земјата.“ К. Урдин, Кочо. *И кога мислиш размислувај: афоризми*. – Скопје: К. Урдин, 2000, стр. 6

²⁹⁸ На француските Интернет страници, на кои можат да се најдат и збирки од вакви духовити состави, се врши редовно дополнување со искази кои настануваат како реакција на одредена актуелна појава или настан. Така на пример, на страницата под наслов **Dernière minute**, посветена на хуморот, може да се прочитаат датирани искази кои обработуваат актуелни теми : 29/01/2003 : *Bientôt la guerre en Irak ? George W. Bush a tellement préparé cette guerre qu'une non intervention des Etats-Unis ferait l'effet d'une bombe.*; 10/08/2003 : *Irak : 3 mois après la victoire des Américains, toujours aucune de traces d'armes de destruction massive : En revanche, on aurait trouvé aux Etats-Unis d'énormes stocks d'armes de désinformation massive.*; 30/01/2003 : *Affaire Elf : Roland Dumas relaxé par la Cour d'Appel : Roland Dumas était déjà nourri, logé par la République, il est désormais blanchi par la Justice.* ; 14/05/2002 : *Francis Mer, nouveau ministre de l'Economie et des Finances doit s'attaquer à la réforme du Trésor Public. Les syndicats de la fonction publique espèrent que Francis Mer ne fera pas de vagues.*; 10/05/2002 : *Réélection de Jacques Chirac à la présidence de la République Française avec plus de 82% des suffrages exprimés. Ca fait 82% des Français qui refusent de voir l'ancien Maire de Paris en prison.* (<http://och.free.fr/humour/Breves2003.htm>)

ката средина²⁹⁹. Оваа, да ја наречеме, глобална ориентираност на афоризмите, се состои од повеќе теми кои, иако навидум независни од неа, сепак одат во правец на нејзина обработка, однесувајќи се како аспекти од кои таа се согледува. Во оваа смисла, можеме да издвоиме четири главни теми на афоризмот:

1. **Човекот како единка**
2. **Човекот како припадник на одреден етнос**
3. **Односите човек–општество и општество–човек**
4. **Општеството и општествените феномени**

1. Во рамките на темата во која се обработува **човекот како единка**, најчесто се прикажани негативните карактерни особини на **човекот како суштество** :

1.1. **Човековата нечовечност:**

(мак.) *Сè е во ѝариие, но човекоӣ з̄о нема ни во нив.* (Киро Урдин; (мак.) *Малиоӣ човек е мал и кога е з̄олем.* (Стојан Киселиновски); (мак.) *Висѝинскиоӣ неѝријател нема да ѝе изневери и ѝогаиш кога ѝи е најѝешко.* (Кочо Урдин); (мак.) *Чуовеку, чувај се од онојга шѝо личи на ѝебе!?!* (Кочо Урдин)

1.2 **Човековата нечесност:**

(мак.) *Кога деѝеѝо свесно ќе ја корисѝи лагаѝа, бидеѝе среќни. Веќе сѝанало човек.* (Стојан Киселиновски); (мак.) *Тој е човек од збор. Дела не чекаѝе.* (Иван Карадак.); (мак.) *За да се искачи ѝовисоко з̄ребе со ѝрсѝи.* (Благоја Стаматовски; (мак.) *Тие шѝо најмалку црнчаѝ – највеќе ѝоцрнувааѝ на море.* (Благоја Стаматовски)

1.3. **Човековата глупавост:**

(мак.) *Убавинаѝа на з̄луйосѝа се наога ѝокму во нејзинаѝа неѝовѝорливосѝи.* (Стојан Киселиновски); (мак.) *Глуйосѝа никој не може да ја ѝомесѝи. Тешка е.* (Стојан Киселиновски); (мак.) *Кога на мосѝоӣ ќе се среѝнаѝ разумоӣ и з̄луйосѝа, разумоӣ секогаиш се ѝоклонува, а*

²⁹⁹ Во таа смисла, во својата рецензија за ракописот афоризми на Бошко Перински *На бош*, Анте Поповски наведува: „Тема на овие афоризми е севкујнаѝа морална, социолошка и кулѝуролошка сѝуација ѝоследниве з̄дини кај нас. Сѝанува збор за з̄олемо оздедало на кое убаво се расѝознава нашиѝа ексценѝричносѝи и кошлестосѝи, во секој случај: деформираносѝи на нашиѝо оѝѝѝесѝиво и човечко биѝие.“, Перински, Бошко. *На бош*. – Скопје: Едит, 1994, стр. 84.

џлујостџа џордо џоминува. (Стојан Киселиновски); (мак.) На мноџумина џлаваџџа им е џресадена – размислувааџџ со џуџа џамеџџ. (Благоја Стаматовски); (мак.) Коџа си изџубил висџџински џријаџџел за џлујосџџ, џоџлујав си од неа. (Кочо Урдин)

1.4. Човековото лицемерие:

(мак.) Оџкако сџанавме верници, сџ џомалку џи џочџџуваме Божџџџе заџоведи. (Благоја Стаматовски); (мак.) Некои се колнаџџ во Боџа, а шурувааџџ со џаволоџџ. (Благоја Стаматовски); (мак.) Со џодини Маркс му сџоеше во висџџрина, а каџџџалоџџ во Шваџџарија. (Бошко Перински); (мак.) Мноџу се џоклонувааџџ, но малку џочџџувааџџ. (Стојан Киселиновски); (мак.) Со едноминуџџно озборување му оддадовме џочџџ на џочинаџџџоџџ. (Иван Карадак); (мак.) Зад насмевкиџџе демнаџџ забиџџе! (Киро Урдин)

1.5. Човековата завист:

(мак.) Завидливосџџа, коџа забележува џуџа вредносџџ или џуџа среќа, веднаш се џреџџвора во рабоџџлива криџџица. (Стојан Киселиновски); (мак.) Некои луџе соџсџџвениџџе слабосџџџи џи џокривааџџ со криџџџување на џуџџџџе сџособносџџџи. (Благоја Стаматовски); (мак.) Зависџџа е за слабџџџе – убавинаџџа ја ценаџџ само силниџџе. (Благоја Стаматовски); (мак.) Иако е неџисмен се обидува на мојаџџа кариера да џ сџави џочка. (Тодор Јовчевски); (мак.) Коџа во друџ без џричина џлукаш џрвин себе се намокруваџџ. (Кочо Урдин)

Освен тоа, негативните особини на човекот се прикажуваат и од гледна точка на **неговата полова припадност**. Во афоризмите и во двата јазика како носители на негативните особини од гледна точка на полот се прикажани особено **жените**. Тоа докажува дека пишувачи на афоризми биле најчесто мажите кои се држат до одредени наследени стереотипи во однос на сфаќањата за жената и нејзината положба во општеството.

Меѓу големиот број негативни карактеристики кои џ се припишуваат на жената, спаѓаат и следните:

1.6. Зборливоста на жената:

(фр.) Les femmes n'irons pas au Paradis, car il est dit dans un verset de l'Apocalypse: "Et il se fera au ciel un silence d'une demi-heure !" (Henry de Montherlant)

1.7. Лошотијата на жената:

(фр.) *La femme ne voit jamais ce que l'on fait pour elle; elle ne voit que ce que l'on ne fait pas.* (Georges Courteline); (фр.) *Si la femme était bonne, Dieu en aurait une.* (Sacha Guitry); (фр.) *Les femmes, sont des créatures imparfaites créées pour le mal; donc, leur demander de faire le bien c'est exiger d'elle la chose impossible.* (Alexandre Dumas); (фр.) *Celui qui ne comprend pas qu'on puisse étrangler une femme ne connaît pas les femmes.* (P. Léautaud); (фр.) *La trahison est la seconde nature des femmes.* (P. Léautaud)

1.8. Глупавоста на жената:

(фр.) *Je n'ai jamais eu de chance avec les femmes, il est toujours arrivé un moment ou leur bêtise a dépassé mon amour.* (P. Léautaud); (фр.) *Si les hommes n'entendent rien au cœur des femmes, les femmes n'entendent rien à l'honneur des hommes.* (Alexandre Dumas – Fils)

1.9 Грдоста на жената:

(фр.) *Le meilleur préservatif, Madame, c'est la laideur.* (Hervé Bazin); (фр.) *Une femme sans poitrine, c'est un lit sans oreillers.* (Anatole France); (фр.) *L'enfer des femmes, c'est la vieillesse.* (François de La Rochefoucauld); (фр.) *L'existence d'une très jolie femme ressemble à celle d'un lièvre le jour de l'ouverture (de la chasse).* (Paul Morand); (фр.) *Les femmes préfèrent être belles plutôt qu'intelligentes parce que, chez les hommes, il y a plus d'idiotisme que d'aveugles.* (Yvonne Printemps)

Позитивните карактерни особини на човекот, како на пример добрината, широкоградоста, стремежот кон правда, и сл. не се изложени на критика во вистинска смисла на зборот, туку се среќаваат како спротивставени на негативните особини на оние луѓе кои ги фрлаат во сенка **доблесните карактери:**

1.10. Негативните особини како контрапункт на позитивните:

(мак.) *На добриот човек му се случува двоен канибализам: не само што го јадаат лошиите луѓе, туку и самиот себе се јаде!* (Благоја Стаматовски); (мак.) *На човекој кој е со широко срце – брзо ќе му треба интенизивна нега.* (Благоја Стаматовски); (мак.) *Ги скина чевлиите барајќи правда – сега оди бос по ирње.* (Благоја Стаматовски); (мак.) *Цел живот одеше по исправни патеки – го прегазија на пешачки премин.* (Благоја Стаматовски)

2. Човекот како припадник на одреден етнос:

Кога погоре набројаниите позиивни и негатиивни обележја на човековиот карактер се прикажуваат од аспекти на етнос, тие го сублимираат менталитетот на македонскиот народ:

(мак.) *Македонциите никогаши не гладуваат – секој ден се јадаат помеѓу себе.* (Благоја Стаматовски); (мак.) *Побрзо ќе се решат меѓуетничките односи, околку односите помеѓу Македонциите.* (Благоја Стаматовски); (мак.) *А бре, Македонче, за каде тие сиремаат?* (Ефтим Гашев); (мак.) *Македонец за Македонецот е – Индијанец!* (Ефтим Гашев); *Македонецу: ако си ја продадеш земјата на инородци, си го продаш и својот гроб.* (Кочо Урдин); (мак.) *Парадоксално: Македонциите останаа самоуништувајќи се!?!* (Кочо Урдин); (мак.) *Нашинска: еден се бори за сите, сите се борат да го соборат.* (Кочо Урдин)

3. Односите човек – општество и општество – човек:

Во рамките на оваа тема може да издвоиме две поттеми:

3.1. Односот на човекот кон општествената заедница:

(мак.) *Оние што ведраат и облачат, најмногу продаваат ветер и магла.* (Бошко Перински); (мак.) *Ја сакаше државата поради надежта дека ќе изумре и дека ќе ја наследи.* (Тодор Јовчевски); (мак.) *Национален специјалитет – ситансвојо во каша.* (Тодор Јовчевски); (мак.) *И тој би сакал да умре за Тајковината но од природна смрт.* (Иван Карадак);

3.2. Односот на општествената заедница кон човекот:

(мак.) *Во комунизмот мислењето е забрането, зашто нема потреба секој да мисли.* (Бошко Перински); (мак.) *Бившата држава одумре, умирањето на народите е во шек.* (Бошко Перински); (мак.) *И во демократијата се слуша гласот на народот – кога плаче.* (Ефтим Гашев); (мак.) *Ако Револуцијата ги јадеше своите деца – Транзицијата ќе ги изеде и нашите внуци.* (Благоја Стаматовски); (мак.) *Во секоја војна народот е во првите*

chacun n'étudie qu'un rôle, celui de l'autre. (Octave Feuillet); (фр.) *Deux personnes mariées peuvent fort bien s'aimer si elles ne sont pas mariées ensemble.* (Sacha Guitry); (фр.) *Le mariage: un échange de mauvaises humeurs pendant le jour et de mauvaises odeurs pendant la nuit.* (Guy de Maupassant); (фр.) *Un bon mariage serait celui d'une femme aveugle et d'un homme sourd.* (Montaigne)

Б. Односот на жената кон мажот во брачната заедница:

(мак.) Феминистките не ги разликуваат обичните батерии од мажите. Ги фрлаат по употребата. (Тодор Јовчевски); (мак.) Жените ги чуваат мажите во срцето. Тука е страшен проблемот со станбен простор. (Тодор Јовчевски); (мак.) Мажот се смета за центар на бракот. Затоа жената го обележува со – нула. (Иван Карадак); (фр.) *Certaines femmes ne prêtent attention aux propos de leurs maris que lorsqu'ils parlent pendant leur sommeil.* (Sacha Guitry); (фр.) *Que les femmes ne se plaignent point des hommes : ils ne sont que ce qu'elles en ont faits.* (Charles Pinot-Duclos)

В. Односот на мажот кон жената во брачната заедница :

(фр.) *J'imagine un mari trompé disant: "Ce qui m'exaspère, c'est de penser que ce Monsieur sait maintenant de quoi je me contentais."* (Sacha Guitry); (фр.) *Pourquoi n'aimerait-on pas sa femme? On aime bien celle des autres.* (Alexandre Dumas)

2. НОСИТЕЛИ НА ФИГУРАТИВНИТЕ ЗНАЧЕЊА ВО АФОРИЗМИТЕ

Работејќи во посочената глобална тематска рамка и настојувајќи да упатат критика кон одредена конкретна појава, авторите на афоризми честопати применуваат една постапка, позната уште во грчката античка традиција, со која на животните им се придаваат човекови својства и алегориски се насликуваат луѓето со цел да се исмеат нивните карактерни особини, слабости и маани³⁰⁰. Така, на пример, многу често ќе најдеме на *лисицајџа* чијашто

³⁰⁰ Познато е дека ваквата постапка придонела за изделување на жанровскиот вид **басна**, станувајќи негова доминантна особина. Иако оваа постапка не е доминантна особина на жанровскиот вид афоризам, сепак во некои афоризми наидуваме на алегориско прикажување на човековите особини што во извесна смисла ги доближува овие два жанровски вида.

итрина и лакомост, особини што се врзуваат за карактерот на ова животно, ќе му послужат на авторот на афоризми алегориски и доста успешно да го прикаже карактерот на одредена категорија луѓе. Освен лисицата, во афоризмите може да се сретнат и волот, мајмунот, камелеонот, коњот, овцата во чиешто карактерни особини се препознаваат карактерни особини на луѓе. Фигуративната употреба на овие животни во афоризмите најчесто има негативна конотација. На пример:

а) Лисица – човек којшто е итар, бистар, брз во размислувањето и кој обично успева да го добие она што го наумил.

(мак.) *Кога лисицата сама би ја продавала својата кожа, би ја дала за сито кожи од диносаурус.* (Александар Кујунџиски); (мак.) *Кој знае кои лисици се понамножени: дали оние во градовите или оние надвор од нив!* (Александар Кујунџиски); (мак.) *За лисицата, јајцето е светила персекуива.* (Васил Толевски)

б) Вол – човек со ограничена интелигенција, груб, несмасен и неинвентивен во својата работа.

(мак.) *На кое поле и да работи, волот си останува – вол.* (Иван Карадак); (мак.) *И во државните јасли волот е вол.* (Ефтим Гашев); (мак.) *Знам воле што тиле беше;* (мак.) *Во државните јасли сè волони расни;* (мак.) *Волот е нашиот симбол: ирџај, ирај и ирџи;* (мак.) *Еден вол ја даде следнава изјава: Многу сум задоволен, чукањето празна слама е сè попродуктивно.* (Иван Карадак)

в) Волк – лош човек кој претставува опасност за околината.

(мак.) *Нашите волци месно влакното го менуваат – ирлошо;* (мак.) *Современите волк Црвенкаја ја јаде иреку курсни разлики.* (Иван Карадак); (мак.) *Ние за волкот – волкот во Владата и Парламентот.* (Благоја Стаматовски)

г) Мајмун – човек кој, иако не е многу надарен за работата што ја работи, е вешт при остварување на своите цели.

(мак.) *Бирокрајскиот мајмун со печатот се качува нагоре.* (Ванчо Толевски); (мак.) *Мајмуноот го фативме. Уште да ги фатиме луѓето кои настанале од него.* (Живко Павлов); (мак.) *Кај што е цунгла, највисоко се*

качуваат мајмуните. (Иван Карадак); (мак.) *Во цунглаи на асфалтој, мајмуној е цар на живојните.* (Живко Павлов)

д) Камелеон – човек кој своите ставови ги менува по потреба и во зависност од ставовите на средината исто како што камелеонот ја менува својата боја за да се сообрази со околината. Прекну камелеонот најчесто се идентификуваат превртливците, лицата што се занимаваат со политика...

(мак.) *Во социјализмот камелеоните се секогаш црвени.* (Васил Толевски); (мак.) *Камелеонот точно знае кога се менува бојата.* (Ефтим Гашев)

ѓ) Мечка – човек што има моќ, но ја злоупотребува за сопствени цели.

(мак.) *Изгледа дека мечките ни се поважни од работниците!! Нив барем државата ги штити со закон.* (Васил Толевски); (мак.) *Најголемо производство на мед и годинава пријавија – мечките.* (Иван Карадак); (мак.) *Побарав услуга од една мечка. Ми најрави мечкина услуга.* (Иван Карадак); (мак.) *Не го штитија со закон поради една пречка: не беше мечка.* (Иван Карадак)

е) Коњ – глупав човек

(мак.) *Нашите коњи се со љедиње – од Троја.*; (мак.) *Велат: Да ги заземаат проблемите!! Изгледа пак некои коњи се виновни.* (Васил Толевски); (мак.) *Време е некои коњи од аграрот да ги испратиме во пензија.* (Н. Цамбазов)

ж) Овца – човек кој мирно и без спротивставување ја поднесува неправдата што му се нанесува.

(мак.) *За овците, молзењето претставува смисла на живојот.* (Иван Карадак)

Во афоризмите може да се сретнат дури и растенија чишто физички особини и изглед се користат со цел карикатурално да се претстават особините на деловите од човековото тело (најчесто главата) како и особините на човековиот карактер. Фигуративната употреба на овие растенија исто така има негативна конотација.

а) Тиква – најчесто симболизира глупав човек со голема, но празна глава.

(мак.) *Со ползење дури и тиквите се качуваат високо.*; (мак.) *Како во земјоделството така и во полицијата – тиквите најбрго напредуваат.* (Васил

Толевски); (мак.) *Таму каде шїџо џиквиџе се на власїџ, народоџї ѓриџка семки.* (Васил Толевски)

б) Ружа (Роза) – симболизира жена која има физички квалитети, но која не избира средства и начини за да ја постигне својата цел.

(мак.) *Како ружаџа меѓу џолку џрње усїеала да се искачи на врвоџ?* (Живко Павлов)

в) Дрво – човек незнајко

(мак.) *Нас – дрваџа не изѓореа.* (Иван Карадак)

Иако поретко, и имињата на некои професии се употребуваат за да се претстави неспособноста како човекова карактерна особина:

(мак.) *Од сїџе музичари највеќе имаме џрубачи.* (Тодор Јовчевски)

Во обидот на авторите на афоризми што поуспешно да го претстават човекот како нечовечно суштество, тие честопати му придаваат анимални својства. Најбројни се афоризмите во кои тој е претставен како куче што лае и каса. Поретки се оние во кои му се придаваат други анимални особини:

(мак.) *Не лај ако не знаеш да касаш.* (Ефтим Гашев);

(мак.) *Превенџива џроџив беснило: И вие – касаџџе!* (Иван Карадак); (мак.) *Песоџ лае на месечинаџа, а рабоџникоџ на – месецоџ.* (Иван Карадак); (мак.) *После лаење нема – каење.* (Иван Карадак); (мак.) *Имам џријаџџел верен како џес. Каде ќе сїџне ме – олајува.* (Иван Карадак) (мак.) *Оној шїџо јаде месо – џее! Се очекува рабоџникоџ да џочне да лае!!* (мак.) *Оној шїџо џосїџојано оди џо сїадоџо и коѓа зборува блее!?!* (Кочо Урдин); (мак.) *Некои друѓари се како мриџаџџи. Леџааџ високо, а ѓрабааџ од доле.* (Васил Толевски).

Од наведените примери може да се забележи дека анималната лексика во афоризмите се употребува, пред сѐ, со негативна конотација. Потребно е само да се примени општоприфатена семиологија на една лексема, чиј референт е животно, растение или професија, за да се формулира една низа од искуства стекнати во една општествена заедница што носат силен етнопсихолошки белег.

*

*

*

Тематиката во посочените афоризми/bons mots најчесто ја отсликува општествената актуелност, што е потврда дека нивното создавање оди во пресрет на колективната духовна потреба на едно општество, следејќи го неговиот развој и новите појави. Имајќи ја како поткрепа хумористичната дарба на авторот, овие тематски содржини ги изнесуваат главно човековите слабости, пороци, неискрените брачни односи и воопшто моралните маани што всушност ги има и во македонското и во француското општество. Сепак, разликите се изразуваат преку различни менталитети кои се одраз на психолошките одлики градени во овие општества со векови. Од погоре посочените теми овде би ја издвоиле смислата за самокритичност и себеисмевање, обработени во темата за менталитетот на македонскиот народ, што не ја сретнавме во француските примери. Разликите се сретнуваат и на ниво на духовната култура што е воочливо главно преку значајноста на тематиката во која доаѓаат до израз културната и политичката основа на двете општества.

Литература

Баловски, Мјечислав. „Историјата на полскиот афоризам врз фонот на светската афористика“, *Славистички студии*, бр.8-9, 1999/2000. – Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2001, стр. 173–185.

Bosquet, Alain. *La fable et le fouet*. – Paris: Gallimard, 1995.

Didier, Jean-Jacques. „Le mot d’esprit ou la piqure et le coton“ (1e partie), *Le Langage et l’Homme*, vol. XXVI, n° 4 (décembre 1991), стр. 233–259.

Didier, Jean-Jacques. „Le mot d’esprit ou la piqure et le coton“ (2e partie), *Le Langage et l’Homme*, vol. XXVII, n° 1 (mars 1992), стр.21–47.

Федоренко Н.Т., Сокольская Л. И. *Афористика*. – Москва: Наука, 1990.

Гашев, Ефтим. „Афоризми“, *Одбрана*. – Скопје: Министерство за Одбрана на РМ, 1996, (V), бр.25, стр. 50.

Гашев, Ефтим. *Драјаници*. – Скопје: Ефтим Гашев, 2000.

Guitry, Sacha. *Pensées, Maximes et anecdotes*, 1985.

Јовчевски, Тодор. *Мудростите на еден фрик: афоризми*. – Скопје: Книжевна младина на македонија, 1987.

Карадак, Иван. *Од врвој на јазикот: афоризми*. – Скопје: Студентски збор (Библиотека Кикс), 1987.

Киселиновски, Стојан. *Афоризми*. – Скопје: Менора, 1992.

Кујунџиски, Александар. „Дивата свиња во афоризми“, *Ловец*. – Скопје: Орган на Сојузот на ловечките организации на Македонија за одгледување, заштита и ловене дивеч. 1989 (XLII), бр. 3–4, стр. 34.

Кујунџиски, Александар. „Лисицата во афоризми“, *Ловец*. – Скопје: Орган на Сојузот на ловечките организации на Македонија за одгледување, заштита и ловене дивеч, 1990, бр.1, стр.33.

Littré, Emil. *Dictionnaire de la langue française*. – Paris: 1963.

Минова–Ѓуркова, Лилјана. *Синџакса на македонскиот сџандарден јазик*. – Скопје : Радинг, 1994.

Montandon, Alain. *Les formes brèves*. – Paris: Hachette, 1992

Никодиновски, Звонко: „Метаговорните глаголи во францускиот јазик I“, во *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* – Скопје: 1985–1986 (кн. 11–12).

Огненовски, Трајко. *Народниот хумор и смеања во македонската народна проза (новелиите и анегдотите)*. – Битола: 1999.

Павлов, Живко. *Македонска ѝоетска ѝародија*. – Скопје: Матица Македонска, 2000.

Перински, Бошко. *На бош*. – Скопје: Едит, 1994,

Полазаревски, Ванчо. *Па шџо: скрипџиз*. – Скопје: Млад борец, 1987.

Поленакоски, Харалампие. *Во екоџ на народноџо будене*. – Скопје: Мисла, 1973.

Škreb, Zdenko, Stamać, Ante. *Uvod u književnost*. – Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983.

Стаматовски, Благоја. *За рајоџ и ѝеколоџ – афоризми*. – Тетово: Б. Стаматовски, 1999.

Станојевиќ, Томислав. *Ризница на афоризми*. – Скопје: ТОПЕР, 2001

Толевски, Васил. *Четири чекори до висџинаџа*. – Скопје: Студентски збор (Библиотека Кикс), 1988, 80 стр.

Тушевски, Ванчо. „Мудрословијата (афоризмите) на Јордан Хаџи–Константинов Џинот“, *Велес*. – Велес : Друштво за наука и уметност Велес, 1997, бр.1.

Урдин, Кочо. *И коџа мислиш размислувај: афоризми*. – Скопје: К.Урдин, 2000.

Velika enciklopedija aforizama. – Zagreb: Prosveta, 1987.

Литература од интернет

Marković, Predrag. „Лек и отров – од морализма ка нихилизму“, на адресата:

<http://host.sezampro.yu/aforizmi/zasto/lekiotrov.htm>

Teofilović, Vitomir. „Životna istina“, на адресата

<http://host.sezampro.yu/aforizmi/zasto/poslovica.htm>

Teofilović, Vitomir. „O epigramu: konkretan povod“, на адресата:

<http://host.sezampro.yu/aforizmi/zasto/epigram.htm>

Teofilović, Vitomir. „Aforizam kao književna vrsta I“, на адресата:

<http://host.sezampro.yu/aforizmi/zasto/knjizvr1.htm>

Teofilović, Vitomir. „Aforizam kao književna vrsta II“, на адресата:

<http://host.sezampro.yu/aforizmi/zasto/knjizvr2.htm>

Teofilović, Vitimir. „Aforizam kao književna vrsta III“, на адресата:
<http://host.sezampro.yu/aforizmi/zasto/knjizvr3.htm>

Trebješanin, Žarko. „Aforizam u vremenu bede i beznada“, на
адресата :

<http://host.sezampro.yu/aforizmi/prevodi/vek/trebjesanin.htm>.

Humour, на адресата : <http://och.free.fr/humour/Breves2003.htm>

Маргарита ВЕЛЕВСКА

**ТРЕТМАНОТ НА ИНФИНИТИВНАТА РЕЧЕНИЦА
ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И СООДВЕТНИ
КОНСТРУКЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ**

Француските лингвисти немаат секогаш идентични ставови по однос на дефинирањето на инфинитивот кој се манифестира во глаголска функција, за разлика од мислењата кои се речиси неподелени кога станува збор за инфинитивот во именска функција. Основниот проблем се наоѓа во дефинирањето на врската *субјект̄и - ѝредикат̄и*, чијашто реализација е основен услов за постоење на една глаголска конструкција.

На ниво на логичка анализа, може да се зборува за постоење на врска меѓу инфинитивот и именскиот конституент со кој тој создава целина, односно логичка реченица во која централното место го зазема инфинитивот. Од морфо-синтаксички аспект, се смета дека тука постојат два именски конституенти кои не може да доведат до граматикализирање на оваа врска (*субјект̄и - ѝредикат̄и*) и секој од нив добива именска функција во исказот.

Токму тука се наоѓа изворот на несогласување меѓу лингвистите: постои логичко единство и синтаксичко неединство. Меѓутоа, поаѓајќи од принципот дека секоја граматичка анализа треба истовремено да води сметка за двете нивоа, не би требало да се издвојува морфо-синтаксичкото ниво, а конструкцијата би требало да се разгледува во целина. Кога станува збор за инфинитивот, би можело да се каже дека тој има именска функција и кога претставува центар на реченица, односно кога има сопствен именски конституент со кој управува. Тој именски елемент и инфинитивот создаваат логичка реченична целина во која инфинитивот има централна функција, а самата

целина добива именска функција. Во ваков случај, граматичарите зборуваат за *инфинитивна реченица*, односно за инфинитивна зависносложена реченица.

Инфинитивот се јавува во глаголска функција кај уште еден вид конструкции: таква е *независна или ѿ.н. ајсолуѿна конструија*, во која тој стои самостојно или поврзан со именски конституент. Оваа реченица има подеднаков статус како и онаа реченица во која централниот глагол се наоѓа во личноглаголска форма.

Меѓу глаголските функции на инфинитивот може да се вброи и неговото учество во глаголските перифрази, односно во конструкциите во кои инфинитивот е претходен од помошен глагол.

Инфинитивој во независна (ѿ.н. ајсолуѿна) конструија

Кога се зборува за *реченица*, неодминливо е двојното значење на овој термин со кој може да сезначи активноста на говорителот или, пак, производот од таквата активност кој добива определена форма. Оваа активност може да се претстави и со помош на симболи ($S = SN + SV$), иако понекогаш се критикува ставот дека реченицата може да се сведе на обична формула и да се разгледува од аспект на нејзината конструкција, пред сè поради фактот дека ниту една реченица не смее да биде изолирана од сопствениот контекст, односно од процесот на комуникација.

Поаѓајќи од структурната целина на реченицата, проблем може да претставува и оној тип реченици во кои глаголот не е употребен во некое соодветно време, а подметот не е јасно изразен. Токму таква реченична структура постои кај еден определен тип инфинитивни конструкции во кои инфинитивот се јавува во глаголска функција, како центар на независна конструкција во која се наоѓа сам или придружен од именска група. Со оглед на фактот дека се работи за инфинитив, односно форма без временска основа, која нема изразен субјект или, пак, не постои никаков лексички елемент според кој би се идентификувал вршителот на дејството, оваа конструкција располага со малку елементи. Кај вакви конструкции, единствено контекстот може да помогне. Но ако не постои лингвистички

реализиран контекст, што мошне често се случува, тогаш е неопходно да се познаваат условите во кои се јавуваат ваквите искази. Во секој случај, се работи за експресивни конструкции каде акцентот е ставен на интензитетот на глаголското дејство.

Во лингвистиката среќаваме две различни толкувања во однос на овие инфинитивни конструкции:

1. Според првото, инфинитивот има исклучиво глаголска функција и претставува центар на независна конструкција, исто како што еден глагол во лична форма може да биде центар на глаголска конструкција. На пример: *Vouloir, c'est pouvoir* = *Да се сака, значи да се може*.

2. Според второто, инфинитивот ја задржува именската функција и претставува именска фраза (односно, реченица без глагол), при што именскиот конституент сам по себе претставува реченица или, пак, има улога на предикат кој е во врска со друг конституент во функција на субјект.

Независните инфинитивни конструкции може да се третираат и како експресивни искази сведени на именски елемент. Имено, не постои лингвистичко толкување на ситуацијата во однос на моментот на говорење и во однос на говорителот и сè се сведува на експресивен исказ. Во вакви ситуации, се смета дека не постои субјект, бидејќи тој именски елемент секогаш е одделен од инфинитивот, или со запирка или со мала пауза, што може да се толкува како доволен доказ за неусогласеност помеѓу именскиот елемент, кој традиционалната граматика го смета за субјект, и инфинитивот. Во суштина, се смета дека конструкцијата содржи два именски елементи кои се независни еден од друг и дека тука не може да се зборува за глаголска синтагма.³⁰¹

Имајќи ги предвид согледувањата до кои дојдовме, а кои се засновани врз примери од мошне обемен корпус, како и врз основа на ставовите на повеќемина познати лингвисти, и покрај фактот што најдовме на поделени мислења, не би можеле да се согласиме со последното тврдење, оспорувано и до сега, од следниве причини:

³⁰¹ G. Moignet, « Existe-t-il en français une proposition infinitive? » in *Gram. génér. trans et psychom. du lang.*, 1973, str. 131.,.

А. Инфинитивот во француските независни конструкции, но и неговите еквиваленти во македонскиот јазик (*да*-конструкцијата, глаголската именка, зависносложените реченици) се јавуваат како носители на предикација.

Б. Вршителот на дејството е јасно маркиран во контексти во кои е искажан со лично заменска форма (нагласена) или пак со именка. Постојењето на вршител на дејството го истакнува фактот дека, во извесна мера, се одбегнува безличноста која може да го карактеризира инфинитивот.

Инфинитивот во независна конструкција може да се разгледа преку логичка анализа на речницата, со определување на субјектот и предикатот, како и на семантичко-прагматично ниво, при што инфинитивот се наоѓа во различни типови на конструкции со различни модални контекстуални вредности.

Инфинитивот може да формира неколку типови на независни реченични конструкции во кои тој претставува предикативен центар. Процесот е повеќе претставен како посакуван отколку како реализиран и често пати се смета за некомплетна реченица или дел од реченица. Во секој случај, контекстот е неопходен елемент за да се добие модалната вредност. Постојат неколку типови независни реченични структури :

1. Наративна конструкција, чиј претставник е т.н. \ominus наративен инфинитив \ominus (*infinitif de narration*), во која инфинитивот има вредност на акциона именка.

2. Извична (екскламативна) реченица (*proposition exclamative*).

3. Заповедна (императивна) реченица (*proposition impérative*), во која не е многу битно кој е вршител на дејството, а пораката е насочена кон неопределено лице.

4. Прашална (интерогативна) реченица, или т.н. делиберативен тип конструкција (*proposition interrogative*), во која инфинитивот остава место за сомнение во однос на можноста за реализирање на дејството.

Глаголот во инфинитив има иста лексичка содржина како глаголот во индикатив, а ги има и истите синтаксички својства, односно може да биде преоден или непреоден, атрибутивен или не. Единствената разлика се состои во тоа што неговиот систем на времиња има само две форми: проста и сложена. Главната разлика во однос на индикативот се состои во фактот што инфинитивот искажува виртуелно дејство, што е сосема соодветно кога тој се употребува во независна конструкција, без да се чувствува потреба за присуство на вршител на дејството (како во погоре посочените конструкции). Поради способноста на инфинитивот да искажува замислено или посакувано дејство, го нарекуваат уште и *безличен субјунктив*,³⁰² односно се смета дека тој го заменува субјунктивот секогаш кога субјектот не мора да биде искажан.

Инфинитивот како центар на инфинитивна реченица

Инфинитивот може да се најде во конструкција во која главниот глагол го дополнуваат два објекта (еден инфинитив и една именска група или личнозаменска форма), од кои секој е во соодветна врска со главниот глагол, со чија помош се реализира и заемна врска меѓу двата објекта. За овој тип конструкција се вели дека има двоен објект. На пример, реченицата: *Je vois les enfants jouer* (*Je les vois jouer*), би можеле да ја раздвоиме на две целини: *Je vois les enfants* (*Je les vois*) и *Je vois jouer*, при што е јасно дека основниот глагол *voir* воспоставува врска меѓу *les enfants (les)* и *jouer*. Таа врска наликува на онаа меѓу субјектот и глаголот, при што во овој случај нема согласување меѓу овие две функционални единици, како што не може да стане збор ниту за определена модалност на реченицата ниту, пак, за време (категорија која не е врзана за инфинитивот). Тесната поврзаност на елементите во инфинитивната група се манифестира и преку поврзаноста која постои меѓу вршителот на дејството на инфинитивот и инфинитивната форма, која е мошне тесна во

³⁰² H. Bonnard, *Code du français courant*, Paris, Magnard, 1981, str. 232.

конструкциите каде вршител на дејството е личнозаменска форма (која се сместува пред инфинитивот).

Глаголите кои влегуваат во овој тип конструкции (со два објекта) главно припаѓаат на три групи: глаголи за перцепција, фактитивни глаголи и глаголи за зборување, сознавање или мислење. Во однос на фактитивните глаголи, постои мислење дека тие создаваат глаголски перифрази со глаголот во инфинитив (*faire/ laisser + Vinf*), при што воведниот глагол има својство на полупомошен. Во секој случај, основни критериуми според кои се препознаваат инфинитивните реченици се следниве: природата на воведниот глагол и задолжително присуство на вршител на дејството на инфинитивот, различен од оној на воведниот глагол.

Традиционалната граматика тука го гледа проблемот на *инфинитивна реченица*, прашање за кое доста е расправано и кое сè уште поттикнува на размислување и несогласност во ставовите меѓу лингвистите кои ја проучуваат оваа проблематика. Токму од таа причина ќе се обидеме да дадеме краток преглед на позначајните меѓу нив.

Фердинан Брино (*F. Brunot*)³⁰³ смета дека може да се зборува за инфинитивна реченица во конструкции кои следуваат по глаголите *faire, laisser, voir, sentir*, како и во сите оние во кои инфинитивот има поинаков вршител на дејство од главниот глагол. Тука ги вклучува и инфинитивите кои дополнуваат безлична конструкција.

Жорж и Робер Ле Бидоа (*G. et R. Le Bidois*)³⁰⁴ зборуваат за инфинитивна реченица во поширока смисла, опфаќајќи ги притоа сите инфинитивни конструкции, а потоа ја разгледуваат инфинитивната реченица во потесна смисла (инфинитивот следува по глаголите *faire* и *laisser*, како и по оние за перцепција, како *regarder, voir, écouter, entendre, sentir*, и други). Тие споменуваат и еден преоден тип конструкција во која лична или релативна замена се јавува во функција на објект на главниот глагол и субјект на инфинитивот).

³⁰³ F. Brunot, *La pensée et la langue*, str. 345-348.

³⁰⁴ G. et R. Le Bidois, *Synt. du franç. moderne*, t.II, str. 306 i sledni.

Карл Сандфелд (*K. Sandfeld*)³⁰⁵, од своја страна, воопшто не сака да расправа за терминот *инфинитивна реченица*, пред сè поради разнородноста на конструкциите кои се опфатени со овој термин, односно независните конструкции, како и оние во кои инфинитивот може да биде заменет од една зависносложена реченица. Неговата класификација на инфинитивните конструкции е прилично нејасна и непрегледна, па дури и конфузна.

Во граматиката на Ларус³⁰⁶ се нагласува дека оваа категорија е мошне деликатна за дефинирање и се рангираат конструкциите чиј глагол е во инфинитив, а кои зависат од определен главен глагол и имаат изразен субјект. Како воведни глаголи се наведуваат: *faire, laisser, voir, entendre, regarder, écouter, sentir*, потоа глаголите кои означуваат *dvi`ewe*, но и глаголи како: *ordonner, défendre, permettre, dire, empêcher, prier*, и други. Тука се вбројуваат и речениците со инфинитив кој има неизразен субјект, идентичен со оној на главниот глагол, како и предлошките инфинитивни конструкции кои може да се употребат во функција на прилошка определба.

Морис Гревис (*M. Grevisse*)³⁰⁷ смета дека може да се зборува за инфинитивна реченица само ако инфинитивот може да се замени со глагол во лична форма. Во спротивно, се работи за инфинитив во функција на дополнение. При тоа, инфинитивните конструкции ги дели на оние кои имаат изразен субјект и оние кои го немаат. Во секој случај, дотогашните дефиниции на инфинитивната реченица не се со јасни определени ставови.

Ж. Моање (*G. Moignet*)³⁰⁸, како претставник на современите струења во француската лингвистика, не ги прифаќа ставовите на традиционалната граматика, ниту пак оние на трансформационата во поглед на инфинитивната реченица. Тој ја препознава оваа конструкција онаму кадешто тоа не е вообичаено, односно во номиналните фрази. Според него, овие реченици без глагол дозволуваат да се создаде временска актуелизација која може да се

³⁰⁵ K. Sandfeld, *Synt. du franç. mod. L'infinitif*, str. 165.

³⁰⁶ J.-C. Chevalier et alii, *Gram. Larousse du franç. cont.*, str. 115-119.

³⁰⁷ M. Grevisse, *Le bon usage*, str. 1316-1321

³⁰⁸ G. Moignet, ◐Existe-t-il en français une proposition infinitive?◑, *Gram. génér. transf. et psychoméc. du langage*, str. 111-136.

реализира и поинаку, со глагол во лична форма. Дефиницијата за инфинитивната реченица не ја поврзува со поимот *субјект* бидејќи не го прифаќа ниту неговото постоење во конструкцијата.

Познатиот романист А Лориан (*A. Lorian*)³⁰⁹ прифаќа постоење на повеќе видови инфинитивни реченици кои имаат поинакви карактеристики од речениците со глагол во лична форма, нагласувајќи дека зборува за *frazoiden infinitiv*, наместо за инфинитивна реченица. Според него, *еден такаков инфинитив може да се смета за приближен еквивалент на една реченица, но не може да се смета за еднаков со неа*³¹⁰. Во првата категорија, тој ги сместува независните реченични структури, како и главните реченици чиј глагол е во инфинитив. Втората категорија ги опфаќа зависноложените реченици во инфинитив кои имаат јасно определени карактеристики: прашалните и релативните се воведени со сврзувачки средства за субординација, а комплетивните (исказните) се врзани за главниот глагол, но не и за неговиот субјект. Според Лориан, како и во многу други области на синтаксата, не постои идеално решение кое ги помирува сите гледишта.

Според Анри Бешад (*H. Béchade*)³¹¹, инфинитивна реченица следува по неколку карактеристични групи на воведни глаголи: оние за перцепција, глаголите *faire* и *laisser*, како и некои глаголи кои искажуваат зборување, осознавање или мислење (последниве се центар на релативна реченица во која релативната замена во функција на директен објект е субјект на инфинитивната конструкција).

Би можело да се каже дека некои од традиционалните граматичари и некои од генеративистите се максималистички расположени и ги прифаќаат речиси сите инфинитиви како способни да создадат инфинитивна реченица. Од друга страна, приврзаниците на Гистав Гијом спаѓаат во редот на минималистите и сметаат дека, во францускиот јазик, речиси воопшто не може да се зборува

³⁰⁹ A Lorian, *La prop. inf. en franç. mod.*, *Vox Romanica*, 1961, стр. 285-294, и во: *L'inf. phrasoïde en franç. mod.*, *Trav. de ling.*, 1980, стр. 31-41.

³¹⁰ оп. цит., стр. 32.

³¹¹ H. Béchade, *Synt. du franç. mod. et contemp.*, стр. 324-327.

за постоење на инфинитивна реченица. Меѓу овие две крајности, постои цела серија од можности во зависност од значењето што ѝ се придава на формата, на функцијата, на дистрибуцијата, па и на значењето.

Меѓу глаголите кои воведуваат инфинитивна реченица се разликуваат неколку основни групи :

1. Глаголи за перцепција : *écouter, entendre, regarder, sentir, voir*, и сл. Директниот објект на воведниот глагол кој вообичаено е вршител на дејството на инфинитивот (во функција на **Свтор** директен објект), може да не биде изразен и да се наоѓа во контекстот (пр. *Je vois courir = Je vois [quelqu'un, des gens] courir*), или може да биде искажан преку именска група или преку личнозаменска форма :

(1) Dans mes oreilles durait le chant de la poulie et, dans l'eau qui tremblait encore, je voyait **trembler** le soleil. (PP, 80)

(1a) Во моите уши сè уште сунеше песната на чекреот и во разбранетата вода **гледав како ѝрејери** сонцето. (МП, 60)

(1b) [...] i vo razbranetata voda go **gledav trepereweto** na sonceto. (np)

(2) Jusqu'alors, je n'avais jamais **entendu parler** du tronc cérébral. (SP, 9)

(2a) Дотогаш, немав ништо **слушнајќо** за мозочното стебло. (СП, 1)

(2б) Дотогаш, никогаш немав **слушнајќо да зборуваат** за мозочното стебло. (нп)

(3) Israël, gentiment, me regardait **signer**. (PG, 185)

(3a) Израел ме **гледаше** љубезно **како ѝојишувам**. (ВП, 133)

(3б) Израел ме **гледаше** љубезно **дека ѝојишувам**. (нп)

(4) Puisque c'est elle que j'ai **écoutée se plaindre**, ou **se vanter**, ou même quelquefois **se taire**. (PP, 72)

(4a) Затоа што јас неа ја **слушав како се ѝојлакува** или **како се фали**, па дури понекогаш и **да молчи**. (МП, 56)

(4б) Затоа што јас го **слушав нејзиното ѝојлакување**, или **фалење**, па понекогаш дури и нејзиното **молчење**. (нп)

(4в) Затоа што јас ја *слушав дека* понекогаш *се жали*, или *дека се фали*, па понекогаш дури и *дека молчи*. (нп)

(4г) Затоа што јас ја *слушав* понекогаш *да се жали*, или *да се фали*, па понекогаш дури и *да молчи*. (нп)

(5) Alors je l'*entendis s'approcher* de moi, puis je *sentis* ses doigts *se poser* doucement sur mon front [...]. (SyP, 88)

(5а) Тогаш ја *слушнав како се доближува* до мене, потоа *почувствував како* нејзините прсти нежно *се сџушџааџџ* на моето чело [...]. (ПС, 41)

(5б) Тогаш ја *слушнав дека се доближува* до мене, потоа *почувствував дека* нејзините прсти нежно *се сџушџааџџ* на моето чело [...]. (нп)

Глаголите кои означуваат зборување, сознавање или мислење, како: *admettre, croire, déclarer, dire, estimer, ignorer, penser, savoir, supposer*, и други, претставуваат централен глагол на една релативна зависносложена реченица во која релативната замена се смета како субјект на инфинитивот. Неопходно е да се напомене дека овие реченици се карактеристични за еден повисок стил на изразување, напати претерано накитен, имајќи го предвид фактот дека им припаѓаат на архаичните конструкции во францускиот јазик:

(6) Je ramenai la conversation sur des sujets *que* je *savais* l'*intéresser*. (V. Constant, Adolphe, II)³¹²

(6а) Разговорот го наведував на теми *што знаев дека* го *интересирааџџ*. (нп)

(7) J'ai ainsi vécu seul, sans personne *avec qui parler* véritablement, jusqu'à une panne dans le désert du Sahara, il y a six ans. (PP, 11)

(7а) Живеев така сам, без некого *со којо би можел* навистина *да зборувам*, сè до едно паѓање во пустината Сахара, пред шест години. (МП, 9)

³¹² Примерот е наведен во : M.Grevisse, *Le bon usage*, стр. 1317.

(8) Nous sommes à un âge, l'un et l'autre, *auquel* on sait ce que *parler* veut dire. (EG, 66)

(8a) Ние сме обата во години *кога* човек *знае* што значи **да се зборува**. (нп)

(8б) Ние сме обата на возраст *во која* се знае што значи **зборувањето**. (нп)

(8в) Ние сме обата на возраст *во која* се знае колкава вредност има **зборувањето**. (нп)

(9) [...], le nationalisme industriel ne manque pas de terrains où *s'exercer*. (NO, 1531, 16)

(9a) [...], на индустрискиот национализам не му недостигаат терени *на кои* **вежба**. (нп)

(9б) [...], на индустрискиот национализам не му недостигаат терени **за вежбање**. (нп)

Фактивни глаголи градат со инфинитивот помошна конструкција или сложена глаголска форма, која има посебно место во палетата на инфинитивни конструкции. Доказ за поврзаноста на деловите на оваа конструкција е фактот дека меѓу фактивниот глагол и инфинитивот не можат да се вклучат форми за директен или индиректен објект, ниту па кратки личнозаменски форми кои се врзуваат за фактивниот глагол. Основната формула за конструкцијата би била следната: *faire/ laisser* + Vinf + GN. Меѓу глаголите во оваа група се вбројуваат:

A. *faire*

B. *laisser*

B. козативни глаголи кои искажуваат движење: *amener, conduire, emmener, envoyer*

(10) Ce mélange d'humanité et de feraille me *fait me souvenir* du désert de Libye. (PG, 120)

(10a) Оваа мешаница од луѓе и железо ме *ипера* **да се сеќаам** на Либиската пустина. (ВП, 88)

(10б) Од оваа мешаница на луѓе и железо ми *навираат* **сеќавања** на Либиската пустина. (нп)

(11) Aujourd'hui, certaines réflexions de ma fille me *font regretter* mon manque de présence. NO, 1531, 12)

(11a) Денес, некои размислувања од мојата ќерка ме *и́терааи́ да жалам* за моето недоволно присуство. (нп)

(11б) Денес, некои размислувања од мојата ќерка кај мене *и́редизвикувааи́ жалене* што не сум бил доволно присутен. (нп)

(12) Je *fis remarquer* au petit prince que les baobabs ne sont pas des arbustes, [...]. (PP, 22)

(12a) Јас му *забележав* на малиот принц дека баобабите не се гранки туку големи дрвја, [...]. (МП< 18)

(12б) Му *наи́правив забелешка* на малиот принц дека баобабите не се грмушки туку големи дрвја, [...]. (нп)

(13) Alors je l'*ai laissé partir*. (PG, 23)

(13a) Најпосле го *и́уи́и́ив да замине*. (ВП, 19)

(14) J'*ai laissé* le silence *répondre* pour moi. (AS, 173)

(14a) Ја *и́уи́и́ив* тишината *да одговори* наместо мене. (БЕП, 193)

Конструкциите со фактитивните глаголи имаат значајно место во областа на инфинитивните конструкции. Токму од таа причина, а со цел да се добие поопстоен увид во оваа проблематика, упатуваме на трудот под наслов *Факти́и́и́ивносиа во францускио́и и во македонскио́и јазик*³¹³, кој дава детална контрастивна анализа меѓу францускиот и македонскиот јазик.

Повеќето граматичари ги вклучуваат во класата на инфинитивни реченици и прашалните зависносложени конструкции.

Како вршител на дејството во конструкциите воведени со глаголи за перцепција среќаваме:

- именска група: (1) - *le soleil*
- неопрделен вршител: (2) - [*on, quelqu'un*]
- личнозаменска форма (во функција на директен објект): (3) - *me* [je], (4) - *elle*, (5) - *la* [elle].

³¹³ И. Бабамова, *Факти́и́и́ивносиа во францускио́и и во македонскио́и јазик*, Магистерски труд, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1998.

Во конструкциите со релативна реченица, како вршител на дејство се јавуваат антецеденсите на релативните заменки и самите заменски форми:

- именска група : (6) - *des sujets + que*, (7) - *personne + avec qui*, (8) - *un âge + auquel*, (9) - *de terrains + où*

Кај фактитивните глаголи се јавува:

- личнозаменска форма за директен објект: (10, 11) - *me [je]*, (12) - *je*, (13) - *le [il]*
- именска група : (14) - *le silence*

Во однос на конструкциите кои се јавуваат како еквиваленти во македонскиот јазик, а врз основа на бројни примери од корпусот кои потврдуваат дека конструкциите со инфинитивната реченица се меѓу најчестите конструкции од овој тип во современиот француски јазик, може да се констатира следната ситуација:

- **да**-конструкција: (2б, 4г, 8а, 10а, 11а, 13а, 14а)
- исказна реченица: (1а, 3а, 3б, 4а, 4в, 5а, 5б, 6а)
- релативна реченица: (6а, 7а, 9а)
- независна реченица со глагол во лична форма: (2а, 12а)
- глаголска именка: (1б, 4б, 8б,в, 9б, 10б, 11б)
- одглаголска именка: (12б)

Како еквивалентни конструкции во македонскиот јазик најчесто се застапени : **да**-конструкциите, исказните реченици и глаголската именка, додека кај конструкциите воведени со релативна заменка во францускиот јазик, типот на конструкција останува ист.

ЛИСТА НА СКРАТЕНИЦИ НА КОРИСТЕНИ КАЈ ПРИМЕРИТЕ

- (EG) - O. De Balzac, *Eugénie Grandet*,
- (EG) - O. Де Балзак, *Евџенија Гранде*,
Мисла-Македонска книга, 1989.
(Прев.: М. Анчева)
- (PG) - A. De Saint-Exupéry, *Pilote de guerre*,
Gallimard, Paris, 1942.
- (BP) - A. Де Сент-Егзипери, *Воен џилоџи*,

- Мисла-Македонска книга, Скопје, 1988.
(Прев.: Б. Настев)
- (PP) - А. De Saint-Exupéry, *Le petit prince*,
Gallimard, Paris, 1946.
- (МП) - А. Де Сент-Егзипери, *Малиот ѝрини*,
Здружени издавачи на Македонија,
Скопје, 1990. (Превод : М. Чепинчиќ)
- (SP) - J.-D. Bauby, *Le scaphandre et le papillon*,
R. Laffont, Paris, 1997.
- (СП) - Ж.-Д. Боби, *Скафандероѝ и
ѝеѝеруѝкаѝа*,
Ѓурѓа, Скопје, 1998.
(Прев.: К. Петрушевска)
- (SyP) - А. Gide, *La symphonie pastorale*,
Gallimard, Paris, 1978.
- (ПС) - А. Жид, *Пасѝорална симфонија*,
Огледало, Скопје, 1992.
(Прев.: О. Ковилоска)
- (AS) - D. Van Cauwelaert, *Un aller simple*,
A. Michel, 1994.
- (БЕП)- Д. ван Ковелер, *Билеѝ во еден ѝравец*,
Детска радост, Скопје, 1995.
(Прев.: К. Петрушевска)
- (NO) - LE NOUVEL OBSERVATEUR [n° 1320
(22-28 février 1990), n° 1531
(10-16 mars 1994), n° 1763 (20-26 août 1998)]

Емилија БОЈКОВСКА

СОГЛАСУВАЊЕ ВО ИМЕНСКАТА СИНТАГМА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК

Во врска со согласувањето (конгруенцијата) како еден вид детерминација, во која спаѓаат и адвербијалната врска и рекцијата, Тополињска (1979: 18) вели: „Оној вид детерминација при која присуството на еден член на многучлена граматичка категорија во надредениот елемент на конструкцијата автоматски предизвикува присуство на истиот член во потчинетиот елемент се вика *к о н г р у е н ц и ј а*.“ Оваа авторка смета дека надредениот елемент ја поседува соодветната категорија како селективна, а подредениот како парадигматска, но истакнува дека овој услов не е секогаш исполнет. Според Тополињска, за „морфолошка конгруенција зборуваме кога присуството на семантичка конгруентна врска површински се изразува со присуството на определени морфеми во составот на потчинетиот и/или на надредениот елемент на конструкцијата“. За именската синтагма, таа го наведува согласувањето, најчесто морфолошко, по род, број и апел (*млада жена, млади жени, мили брајше*).

Минова-Ѓуркова (2000: 98 и следн.) го разгледува согласувањето во рамките на синтаксичката врска подредување (субординација). Согласувањето по форма, кое е во средиштето на вниманието во овој труд, „се состои во тоа што два или повеќе елементи се приспособуваат еден кон друг во една категорија (род, број, лице и сл.) во рамките на дадена синтаксичка конструкција, на пример: *интересна книга; интересно сѝисание; интересни весници; [...]*“. Покрај согласувањето по форма, Минова-Ѓуркова (1993) разликува уште две разновидности: согласување по смисла и согласување по блискост.

За авторите на граматиката Дуден (1995 : 697 и следн.), согласувањето претставува „die Abstimmung bzw. die Übereinstimmung zwischen unterschiedlichen Elementen des Satzes (vor allem: Satzgliedern und zusammengehörenden Teilen von Satzgliedern) hinsichtlich bestimmter grammatischer Merkmale“.³¹⁴ Овие белези се: лице, број, род и падеж. Во именската синтагма согласувањето е насочено од именката кон атрибутски употребената придавка, односно детерминаторот.

Во врска со согласувањето во именската синтагма, Хелбиг/Буша (1996: 58) го велат следново: “Die Deklination des Adjektivs ist abhängig vom Substantiv, und zwar besteht grammatische Kongruenz in Genus, Numerus und Kasus mit dem Substantiv”.³¹⁵

Ајзенберг (1994: 55) го дефинира согласувањето на следниов начин: “Eine Konstituente f_1 kongruiert mit einer Konstituente f_2 , wenn f_1 bezüglich mindestens einer Einheitenkategorie von einer Einheitenkategorie von f_2 abhängt”.³¹⁶ Под терминот Einheitenkategorien (категории на парадигматски единици) се подразбираат различните форми на единиците што спаѓаат во една парадигма, односно категории во однос на кои даден елемент е парадигматски (на пример, бројот кај именките). Таквата категорија можеме да ја наречеме парадигматска категорија.

Во врска со согласувањето Енгел (1994: 266) ја дава следнава дефиниција: “Wir verstehen hier unter ‘Kongruenz’ Regeln für Übereinstimmung im Ausdrucksbereich, die syntagmatische Zusammenhänge widerspiegeln”.³¹⁷ Во областа на именската синтагма, тој ги разгледува примерите: *ein fauler Friede* и *einen faulen Frieden* и истакнува дека сите три збора покажуваат совпаѓање на формите за падеж (во првиот

³¹⁴ „усогласување, одн. совпаѓање меѓу различни елементи на реченицата (пред сè, реченични сегменти и меѓусебно поврзани делови од реченични сегменти) во поглед на определени граматички белези”. (Е.Б.)

³¹⁵ „Деклинацијата на придавката зависи од именката, при што постои граматичка конгруенција по род, број и падеж со именката”. (Е.Б.)

³¹⁶ „Конституентата f_1 се согласува со конституентата f_2 ако f_1 барем во однос на една парадигматска категорија зависи од некоја парадигматска категорија на f_2 ”. (Е.Б.)

³¹⁷ „Под к о н г р у е н ц и ј а овде подразбираме правила за совпаѓање на полето на изразот, кои одразуваат синтагматски врски”. (Е.Б.)

случај номинатив, а во вториот акузатив) и за број (во обата случаи: еднина) (1997: 812).

Од изложениве дефиниции се гледа дека не постои единствен став во однос на поимот формално согласување. Минова-Гуркова, авторите на граматиката Дуден и Хелбиг/Буша сметаат дека при согласувањето обата елементи носат сигнали за исти членови на дадена категорија без оглед на тоа дали е определувачкиот елемент селективен или парадигматски во однос на граматичката категорија. Во оваа група граматичари може да се вброи и Тополинска со оглед на тоа што таа го маргинализира значењето на околноста дека определувачкиот елемент треба да е селективен во однос на согласувачката категорија. Според овој став, во именската синтагма во македонскиот јазик постои согласување по род, број и апел, а во германскиот јазик по род, број и падеж.

Наспроти тоа, според Ајзенберг, за согласување може да се говори само ако е определувачкиот елемент парадигматски во однос на граматичката категорија во која двата елемента покажуваат формално совпаѓање. Разликата наспрема горенаведениот став јасно доаѓа до израз кај именската синтагма бидејќи, според Ајзенберг, во македонскиот јазик би можело да се говори само за согласување по број и апел, а во германскиот само за согласување по број и падеж. Родот не би можел да се смета за согласувачка категорија меѓу именката и нејзините менливи атрибути бидејќи е именката селективна во однос на родот. Меѓутоа, и според овој став би можело да се говори за согласување по род во именската синтагма, но само меѓу придавката и детерминаторот, без оглед на тоа која зборовна класа ќе се смета за определувачка, одн. наредена на другата, бидејќи обете зборовни класи се парадигматски во однос на родот.

Иако Енгел не го наведува експлицитно критериумот дека определувачкиот елемент треба да е парадигматски во однос на согласувачката категорија, како согласувачки категории меѓу именката и нејзините менливи атрибути тој ги наведува само бројот и падежот, поради што неговиот став може да се приопшти кон оној на Ајзенберг.

Заради поцелосен преглед на категориите во однос на кои именката и нејзините (менливи) атрибути покажу-

ваат формално совпаѓање, во овој труд се разгледува и категоријата род, без оглед на проблематичноста на третманот на родот како согласувачка категорија. Според ова, може да се констатира дека именката во македонскиот јазик формално се согласува со следниве (менливи) атрибути:

- придавката по број и делумно по апел, а во еднина и по род;
- детерминаторот по број, а во еднина и по род;
- апозицијата по број, кај персоналните именки во еднина делумно и по род;
- некои видови именски атрибути по број, кај персоналните именки во еднина делумно по род и по апел;
- релативните заменки и детерминатори по број, а во еднина и по род;
- адјунктот реализиран како придавка по број, а во еднина и по род;
- кратките личнозаменски форми по број и по синтаксичката функција (директно или индиректно дополние на глаголот), а во еднина и по род.

Следуваат примери за формалното согласување меѓу именката и менливите лексички детерминатори³¹⁸ и менливите придавки:

- *една/некоја жена* (ж. р. едн.); *еден/овој човек* (м. р. едн.); *едно/ѿѿоа деѿѿе* (ср. р. едн.); *едни/некои/ѿѿѿе жени/луѓе/деца* (мн.)
- *нова најправа* (ж. р. едн.); *нов учебник* (м. р. едн.); *ново училишѿѿе* (ср. р. едн.); *нови најправи/учебници/ училишѿѿа* (мн.)

Извесни тешкотии при определбата на родот на именката постојат кај некои персонални именки на *-e* и *-o* (*деде; аѿѿаше, жиѿоло*), кај кои се јавува расчекор меѓу

³¹⁸ Зборовната класа детерминатори се состои од лексичките детерминатори, кои одговараат на придавските заменки од класификацијата на Минова-Ѓуркова (2000: 48 и натаму), вклучувајќи го *еден* како неопределен член, и од членските морфеми, кои се приопштуваат кон оваа зборовна класа макар што не се зборови (сп. Минова-Ѓуркова 2000: 110) (в. Бојковска 2002: 154 и натаму).

граматичкиот род на именките и полот на лицата што ги именуваат, како и при определбата на родот и на бројот кај тугите именки на *-e, -o, -и, -у* (*виски, зџуру* итн.) (в. Минова-Гуркова 1993).

Кога членските морфеме се врзуваат со именката, тие само до извесна мера се управуваат според нејзиниот род и број: *џолейоџџ* (м.р.): *џролейџџџа* (ж.р.). Иако некои форми на членот даваат еднозначна информација за родот или за бројот на именката (на пример, *-оџџ, -ов, -он* за машки род еднина, *-џџе, -ве, -не* за множина), од формата на членот начелно не можат да се констатираат родот и бројот на именката. Така на пример, членската морфема *-џџа* се врзува и со именки во еднина од женски род (*книгаџџа*) и од машки род: (*судијаџџа*), а се јавува и кај збирната множина (*лисџаџџа*), а членската морфема *-џџо* се јавува во среден род еднина (*деџеџџо*) и во збирната множина на именките од машки род (*лисџеџџо*) и од женски род (*џланиџеџџо*). Овде важи начелото дека формата на членот зависи од завршокот на именката. Од друга страна, кај двородските именки со помош на членот се врши избор на еден род: *жароџџ* (м. р. едн.) наспрема: *жарџџа* (ж. р. едн.) (в. Конески 1976: 228 и следн., Тополињска 1979: 35, Минова-Гуркова 2000: 38 и следн.).

Во однос на бројот, во некои случаи не постои формално согласување, туку согласување по блискост, кое „може да се посматра како еден вид аналогича или асимилација на два последователни члена од една единица – без оглед на другите и без оглед на целината (*Тие дваесџџџ и еден ден џоминаа брзо [...]*)“ (Минова-Гуркова 1993: 96). Во наведениот пример, согласување по блискост во однос на бројот постои меѓу бројната придавка и именката, додека детерминаторот и бројната придавка се согласуваат формално по број. Именката *ден*, строго земено, се согласува формално само со елементот *еден*, кој претставува составен дел од бројната придавка.

Формалното согласување по број меѓу именката и придавката, односно именката и детерминаторот е нормирано на следниов начин: збирните именки покажуваат еднинско согласување, а збирномножинските форми на именките (*-џе, -џа, -џџџџа*) множинско согласување.

- *целиоџџ народ, новиоџџ џерсонал*

- *новата направа* (ж. р. едн.); *новиот учебник* (м. р. едн.), *новото училиште* (ср. р. едн.); *новите направи / учебници / училишта* (мн.)

Апозицијата³¹⁹, по правило, формално се согласува со именката по број:

- *Миле Петровски, нашиот учител*
- *неговите другари, ученици од нејното одделение,*

Но, меѓу именката и апозицијата во некои случаи се јавува и согласување по смисла во однос на бројот. Ако регенсот (надредениот елемент) се состои од кумулирани именки во еднина, тогаш во апозицијата може да се јави именка во множина:

- *Јанко и Марко, членови на математичката секција,*

Во случај кога е регенсот именка во множина, во апозицијата може да стои збирна именка во еднина:

- *моите соученици, една сложна дружина,*

Можен е и обратниот случај:

- *новоизбраната комисија, сè професори и доценти,*

Во случаите кога се две именки беспредлошки сврзани, како глава се определува именката што може да се членува, а другата именка се смета за нејзин именски атрибут.³²⁰ Долунаведените примери го илустрираат формалното согласување меѓу именката и некои видови именски атрибути по број:

- *земја-членка: земји-членки*
- *судија-поединец: судии-поединици*

Ако именскиот регенс во еднина означува множество, тогаш именскиот атрибут, кој ги означува неговите елементи, се состои од именка во множина, што може да се смета за пројава на согласувањето по смисла:

³¹⁹ Поимот апозиција во овој труд е пошироко определен отколку кај Минова-Гуркова (2000: 222 и следн.). Покрај поимот апозиција на оваа авторка, тој ги опфаќа именските реализации на неинтегрираниот предикативен атрибут (сп. Минова-Гуркова 2000: 221 и следн.) (в. Бојковска 2002: 175 и натаму).

³²⁰ Според оваа дефиниција, во именските синтагми од типот *чаши вода*, именката *чаши* не се смета за количествена определба во синтаксички поглед, туку за глава бидејќи може да се членува (в. Бојковска 2002: 207 и натаму).

- *рој ѝчели*
- *џолем број настѝавници*

Кога именскиот атрибут се состои од кумулирани именки во еднина, тогаш именскиот регенс стои во множина, што исто така може да се толкува како согласување по смисла:

- *селоѝо Белчишиѝа: селаѝа Белчишиѝа и Мешешшиѝа*
- *рекаѝа Вардар: рекиѝе Вардар и Треска*

Начелно не може да се говори за согласување по род меѓу именката и апозицијата и меѓу именката и именскиот атрибут (*Вардар, рекаѝа иѝо минува низ Скопје; лиѝар вода, ѝредлоџ-ѝроџрама*). За согласување по род би можело да се говори само кај некои персонални именки во случаите кога именката глава се состои од лично име, а апозицијата ја именува професијата или во обратниот случај:

- *Пеѝрески, лекароѝ од клиникаѝа*
- *Пеѝреска, лекаркаѝа од клиникаѝа*
- *лекароѝ Пеѝрески: лекаркаѝа Пеѝреска*

Меѓутоа, во некои именски синтагми што содржат лична именка, полот се изразува само еднаш, што сведочи за отсуство на согласување по род. Ова важи за апозицијата и за именскиот атрибут. Примери со апозиција:

- *џосѝоџа Миленковска, амбасадор на Реѝублика Македонија*
- *Мајкл Фокс, ѝтелевизискаѝа ѕвезда*
- *Елвис Присли, леџендаѝа на рокоѝ*

Примери со именски атрибут:

- *Госѝоџо амбасадор!* (Минова-Ѓуркова 1989: 9)
- *Срдечно беше ѝоздравена ѝтелевизискаѝа ѕвезда Мајкл Фокс*
- *Ова е еден од најдобриѝе филмови во кои настѝаѝила леџендаѝа на рокоѝ Елвис Присли.*

(Минова-Ѓуркова 1993: 100)

Согласувањето по род меѓу именката и апозицијата и меѓу именката и именскиот атрибут во горенаведените случаи треба да се разгледува и од аспект на тоа колку е раширена и вообичаена употребата на персоналните именки од женски род во македонскиот јазик. Се забележува дека во некои случаи се шири нивната употреба (*ѝреѝседатѝелка, минисѝерка*), додека за некои (*аѝѝаше*), поради

зборообразувачките пречки, не постојат вакви именки. Постапката на изведување персонални именки од женски род се чини најпрактична бидејќи го отстранува судирот меѓу граматичкиот род на именката и полот на лицето што го именува (сп. Минова-Ѓуркова 1984/85).

Согласување по апел меѓу придавката и именката употребена за обраќање постои само кај некои придавки од машки род во траги (*драѓи ѿаѿко, мили браѿе*). Согласно со општатата тенденција на губење на вокативните форми, придавките (и во машки род), како и именските атрибути, сѐ почесто се јавуваат во општата форма. Разгледувајќи ги формите за обраќање во именски синтагми со придавски и именски атрибут, Минова-Ѓуркова (2000: 116) истакнува дека најчесто употребувана е варијантата: *Почийѿуван ѓосѿодине ѿреѿседаѿелел!*, каде што постои формално согласување по апел само меѓу именската глава (*ѿреѿседаѿелел*) и именскиот атрибут (*ѓосѿодине*), а дека е најмалку прифатлива варијантата: *Почийѿувани ѓосѿодине ѿреѿседаѿелел!*, каде што постои согласување по апел меѓу сите елементи во именската синтагма. Варијантата во која се употребени во вокативна форма само именскиот атрибут (*Почийѿуван ѓосѿодине ѿреѿседаѿел!*), одн. само именската глава (*Почийѿуван ѓосѿодин ѿреѿседаѿелел!*) се среќаваат поретко, а варијантата без вокативна форма (*Почийѿуван ѓосѿодин ѿреѿседаѿел!*) се оценува како можна во перспектива³²¹.

Менливите релативни заменки и детерминатори се согласуваат со релативизираната именка по број, а во еднина и по род:

- *наѿшоѿ ѿријаѿел, кому му должиме ѓолема блаѓодарносѿ,*
- *ова село, кое е ѿознаѿо во ѿоширокиоѿ регион,*

³²¹ Од горенаведената дефиниција на именската глава кај две беспредлошки сврзани именки произлегува дека во именската синтагма *ѓосѿодин ѿреѿседаѿел*, наспроти раширената практика, би требало да се членува именката *ѿреѿседаѿел*, која се определува како глава: *ѓосѿодин ѿреѿседаѿелоѿ*. Ваквото членување беше став на Минова-Ѓуркова во нејзиниот коментар на мојот реферат изнесен на 16.08.2004 во Охрид.

Истово важи и за адјунктот³²², кој најчесто се јавува како придавка:

- *Весели, деца̄ӣа се ӯӣа̄ӣја кон ӣгралишӣе̄ӣо.*
- *Де̄ӣе̄ӣо се вра̄ӣо дома здраво.*

Кратката акузативна и кратката дативна личнозаменска форма се согласуваат со именката во функција на директно и индиректно дополнение на глаголот или на глаголскиот прилог според бројот и според синтаксичката функција, одн. видот на дополнението, а во еднина и по род³²³. Кога се комбинирани со глагол, во зависност од збороредот во реченицата, кратките личнозаменски форми можат да стојат пред именката на која се однесуваат (катафорична функција) или зад неа (анафорична функција). Кога се јавуваат со глаголски прилог, тие обично ѝ претходат на именката:

- *Ги извади чевлӣӣе од кӯӣӣја̄ӣа.*
- *Чевлӣӣе ѓи извади од кӯӣӣја̄ӣа.*
- *Сӣӣе му чест̄ӣӣӣаа на новоизбранио̄ӣ декан.*
- *На новоизбранио̄ӣ декан, сӣӣе му чест̄ӣӣӣаа.*
- *Ѓледајќи ја ѓре̄ӣс̄ӣава̄ӣа*
- *Ѓодавајќи му рака на ѓос̄ӣино̄ӣ*

Кога кратката личнозаменска форма се однесува на кумулирани именки во еднина, таа стои во множина, што претставува пројава на согласувањето по смисла:

- *Ги извади чешело̄ӣ и чей̄ка̄ӣа од кӯӣӣја̄ӣа.*
- *Чешело̄ӣ и чей̄ка̄ӣа ѓи извади од кӯӣӣја̄ӣа.*
- *Сӣӣе им чест̄ӣӣӣаа на новозибранио̄ӣ декан и на не̄говио̄ӣ заменик.*
- *На новоизбранио̄ӣ декан и на не̄говио̄ӣ заменик, сӣӣе им чест̄ӣӣӣаа.*

Меѓутоа, во случаите кога кратката личнозаменска форма стои пред кумулирани именски синтагми (од кои првата е) во еднина, се среќаваат примери каде што таа се согласува само со првата именска синтагма по број (и по род), што претставува пример за согласување по блискост,

³²² Овој поим ги опфаќа интегрираниот и неинтегрираниот придавски атрибут реализирани како придавка кај Минова-Гуркова (2000: 220 и натаму) (в. Бојковска 2002: 173 и натаму).

³²³ За термините директно и индиректно дополнение на глагол (кои одговараат на термините директен и индиректен објект) в. Бојковска 2004 : 479 и натаму.

кое може да се смета за супстандардно отстапување во македонскиот јазик:

- *Трејереше додека во ѝечкаѝа, [...] ја ѝалеше ѝерикаѝа и деловиѝе од облекаѝа.* (ВУ К 26,31)

Кога кратката личнозаменска форма стои зад кумулирани именски синтагми во еднина, се чини дека нема колебања во формалното согласување:

- *Перикаѝа и чаниѝаѝа ѝи ѝалеше во ѝечкаѝа.*

Меѓутоа, кратката личнозаменска форма би требало да стои во множинска форма и во случаите кога им претходи на кумулираните именски синтагми (од кои правата е) во еднина:

- *Трејереше додека во ѝечкаѝа, [...] ѝи ѝалеше ѝерикаѝа и деловиѝе од облекаѝа.*

Колебања по однос на согласувањето по род се јавуваат во случаите на метафорично употребените именки од женски род кои се однесуваат на лица од машки пол:

- *На ѝлаваѝа на семејсиѝвоѝо ѝ/му ѝожелуваме брзо оздравување.* (Минова-Гуркова 1993: 99).

Следува приказ на согласувањето во именската синтагма во германскиот јазик. Надредената именка се согласува формално со следниве атрибути:

- со препозитивната придавката по број и падеж, а во еднина и по род;
- со препозитивниот детерминатор по број и падеж, а во еднина и по род;
- со препозитивниот менлив именски атрибут по падеж;
- со постпозитивниот менлив именски атрибут по падеж;
- со некои именски атрибути по број;
- со адјунктот реализиран како синтагма со *als* + именка по број и падеж, а кај персоналните именки во еднина делумно и по род;
- со апозицијата по број и падеж, а кај персоналните именки во еднина делумно и по род;
- со релативните заменки и прашалните детерминатори во релативни реченици по број, а во еднина и по род;

Согласувањето на именката со препозитивните детерминатори и придавки по број и падеж, а во еднина и по род се гледа од следниве примери:

- *eine neue Tasche* (ж. р. едн. ном./ак.); *der neue Schrank* (м. р. едн. ном.); *ein neues Buch* (ср. р. едн. ном./ак.); *guter Wein* (м. р. едн. ном.); *neue Taschen/Schränke/Bücher* (мн. ном./ак.)

Треба да се нагласи дека согласување по број и падеж, а во еднина и по род, постои исто така меѓу детерминаторот и придавката како препозитивни сателити на именката. Освен тоа, меѓу овие два елемента во германскиот јазик постои и согласување според деклинацијата (сп. Енгел 1996: 813; Хелбиг/Буша 1996: 300 и следн.). За разлика од именката, која има точно определена парадигма, деклинацијата на придавката е „варијабилна“ и таа не зависи само од именката, туку и од детерминаторот. Определени детерминатори се согласуваат со определени придавски наставки, одн. одредени детерминатори предизвикуваат појава на одредени придавски наставки, при што важи принципот на монофлексија, според кој т.н. сигнална наставка (наставката што ги маркира граматичките категории) се јавува задолжително, и тоа само еднаш (или кај детерминаторот или кај придавката). Придавката ги содржи наставките *-e/-en* ако детерминаротот ги покажува белезите за род, број и падеж (слаба придавска деклинација или придавска деклинација зад определен член). Ако детерминаторот не ги покажува овие белези или ако нема реализиран детерминатор, придавката е носител на граматичките белези (јака придавска деклинација или придавска деклинација при нулти член). Следуваат примери за машки род во еднина:

- *ein neuer Lehrer; der neue Schrank; guter Wein*

Во определени случаи, поради употребата на нефлектирани препозитивни придавки, нема согласување меѓу именката и придавка (Енгел 1996: 608). Ваквата употреба на придавките е делумно застарена и во најголемиот број случаи е ограничена на именки од среден род. Станува збор за придавки пред називи на видови букви и бројки: *klein C, arabisch vier* или пред имиња на типови производи на *-isch*: *bayrisch Bier, Kölnisch Wasser*, за придавките *ganz* и *halb* пред географски имиња без

реализиран детерминатор: *ganz Berlin, halb Makedonien*, за придавки во затврдени изрази: *fließend Wasser, ein gut Teil davon*, пред имиња на личности во галовна употреба: *jung Max, schön Marianne* и во поетскиот јазик: *ein griechisch Trauerspiel* (Гете) итн.

Придавките во постпозиција, по правило, не се флектираат. Станува збор за неинтегрираниот придавски атрибут (*der alte Mann, traurig und verängstigt*) и за интегрираниот придавски атрибут во состав на комплексни називи на типови производи (*Campari bitter, Benzin bleifrei*), како и за застарена употреба во народната поезија (*ein Mägdlein fein*). Сосема ретко се флектираат придавките употребени како неинтегриран придавски атрибут, при што постои согласување меѓу именката и придавката. Според Енгел (1996: 808), се чини дека не постои семантичка разлика меѓу флектираниот и нефлектираниот неинтегриран придавски атрибут (кај него определен како апозиција):

- *Bausteine, grüne und gelbe*, наспроти:
- *Bausteine, grün und gelb*,

Според Хеблиг/Буша (1996: 598), флектираниот неинтегриран придавски атрибут е вообичаен кај неквалитативните придавки:

- *Viele Londoner Angestellte, städtische wie staatliche, demonstrierten*.

Долунаведените примери го покажуваат согласувањето на именката со препозитивниот и со постпозитивниот менлив именски атрибут по падеж:

- *Herrn Maiers* (препоз. менлив именски атрибут: ген.)
- *eines Löffels heißer Suppe* (постпоз. менлив именски атрибут: ген.)

Во врска со некои именски атрибути, би можело да се говори за согласување по број:

- *des Monats Juli* (постпоз. неменлив именски атрибут: ген. едн.)
- *Kollegen Maiers* (препоз. менлив именски атрибут: ген. едн.)
- *die Herren Kollegen* (postpoz. nemenliv im. atribut: nom./akuz. mn.)

Ако именската глава е во еднина и означува множество елементи, тогаш именскиот атрибут може да стои во

множина, а ако именската глава е во множина, тогаш како именскиот атрибут можат да се јават кумулирани именски во еднина, што може да се смета за пројава на согласувањето по смисла:

- *ein Stapel Bücher; ein Haufen Orangen*
- *die Monate Juni und Juli*

Кога е адјунктот реализиран како синтагма со *als* + именка, постои согласување по број и падеж, при што адјунктот се јавува во множина ако се однесува на кумулирани именки во еднина:

- *Ich habe Martin als erfahrenem Fachmann das alles geglaubt.*
- *Von Margret als guter Fahrerin habe ich das nicht erwartet.*
- *Man kann sich auf Margret und Martin als neue Mitarbeiter nicht verlassen.*

Кога не постои опасност од повеќезначност, адјунктот може да се јави во номинатив, што претставува отсуство на формално согласување по падеж (Енгел 1994: 268):

- *Von ihr als erfahrene Referentin erhofften wir weitere Auschlüsse.*

Наспроти тоа, отсуството на согласување по падеж доведува до промена на значењето во следниов пример, каде што адјунктот се однесува на субјектот:

- *Ich habe ihm als erfahrener Fachmann das alles geglaubt.*

Во однос на категориите број и падеж, именката формално се согласува и со апозицијата. Согласувањето по падеж постои речиси секогаш кога именската глава стои во номинатив или во акузатив:

- *mein Freund, ein guter Mitarbeiter des Unternehmens,*
- *sein Wörterbuch, ein zerfetztes Buch,*
- *meines Lehrers, eines guten Pädagogen,*
- *mit seiner Frau, einer bekannten Schriftstellerin,*

Кога е именската глава во генитив или во датив, понекогаш апозицијата може да стои во номинатив, што претставува отсуство на формално согласување по падеж:

- *des ehemaligen Leiters, ein guter Fachmann,*
- *einem alten Sportler, der beste Fußballer damals,*

Апозицијата може да стои во датив, кога именската глава е во генитив:

- *des ehemaligen Leiters, einem guten Fachmann,*

Отстапки од формалното согласување меѓу именката/именската синтагма и апозицијата по број се јавуваат кога именската глава се состои од повеќе именки во еднина. Тогаш апозицијата може да се јави како именска синтагма во множина.

- *Stefan und Martin, seine Kinder aus erster Ehe,*

Ако именската глава стои во множина, апозицијата може да се јави како збирна именка во еднина. Можен е и обратниот случај:

- *meine Freunde, eine nette Clique,*

- *der Wissenschaftliche Rat, alles Fachleute,*

Во последниве три примери би можеле да говориме за согласување по смисла. Ако се работи за персонални именки, тогаш во некои случаи постои согласување по род:

- *Herr Schulz, Lehrer aus Heidelberg,*

- *Frau Schulz, Lehrerin aus Heidelberg,*

Во вакви случаи најчесто станува збор за персонални именки од машки и од женски род. Проблеми при формалното согласување се јавуваат кога не постојат можности за изведување именки од женски род, на пример, *Attaché, Star*. Овие именка од машки род, од кои втората се употребува метафорично, се однесува на лица од обата пола, одн. на именки од машки и од женски род.

- *Herr Schulz, Kulturattaché in Skopje,*

- *Marianne, der Star des Abends,*

За делумно согласување по род кај персоналните именки би можело да се говори и во врска со именската глава и нејзините именски атрибути и адјунктот.

Именската глава се согласува со релативните заменки и прашалните детерминатори во релативни реченици по број, а во еднина и по род:

- *Herr Meier, der sieben Jahre im Ausland gelebt hat*

- *viele Aufgaben, die wir noch erfüllen müssen,*

- *die Frau, welcher Herr Maier geholfen hat,*

Меѓу именската глава и релативниот елемент не постои согласување по падеж бидејќи падежната форма на релативниот елемент зависи од неговата синтаксичка функција во релативната реченица.

Од анализата се гледа дека во обата јазици постои формално согласување по број и род (ако родот се смета за

согласувачка категорија). Специфика на македонскиот е делумното согласување по апел, а на германскиот јазик согласувањето по падеж. Посебно внимание во македонскиот јазик заслужува согласувањето меѓу именката како директно или индиректно дополнение на глаголот и кратката личнозаменска форма, освен по број, а во еднина по род, и по синтаксичка функција, што произлегува од удвојувањето на овие дополненија. Карактеристична појава за германскиот јазик е согласувањето меѓу детерминаторот и препозитивната придавка, освен по број и падеж а во еднина по род, и по деклинација според принципот на монофлексива, според кој сингалните наставки за граматичките категории се јавуваат само еднаш (или на детерминаторот или на придавката). Во обата јазика се констатираат случаи на согласување по смисла (на пример, кај апозицијата и именскиот атрибут), а во македонскиот јазик постои нормирано согласување по блискост меѓу бројната придавка што завршува на *еден* и именката (*тѝрисетѝ и една книѝа*).

Библиографија

Единици на кирилица:

Бојковска, Емилија (2002): *Посѝтѝозѝтѝивнѝиѝе аѝтѝрибуѝиѝи на именкаѝиѝа во македонскиоѝи и во ѝерманскиоѝи јазик* (докторска дисертација). Универзитет „Свети Кирил и Методиѝ“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје.

Бојковска, Емилија (2004): „За проблематиката на некои македонски граматички термини“. Во: XXX научна конференција на XXXVI меѓународен семинар за македонски за македонски јазик, литература и култура. Охрид 13-15 август 2003, стр. 471-487.

Конески, Блаже (1976): *Грамаѝиѝика на македонскиоѝи лиѝтератуѝурен јазик*. Дел I и II. Скопје: Култура.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (1985/86): „Збирноста во македонскиот јазик (од синтаксичка гледна точка)“. *Македонски јазик XXXVI/XXXVII*, стр. 47-58.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (1993): „Особености на конгруенцијата во македонскиот јазик“. *Folia Philologica Macedono-Polonica* 2, стр. 96-105.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (2000): *Синѝакса на македонскиоѝи сѝтандарден јазик*. Скопје: Магор

Тополиѝска, Зузана (1974): *Грамаѝика на именската фраза во македонскиот литературен јазик: Род, број и посоченост*. Скопје: МАНУ

Единици на латиница:

Duden „Grammatik der deutschen Sprache“ (1995): Der Duden: in 12 Bänden; das Standardwerk zur deutschen Sprache / hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat

der Dudenredaktion: G. Drosdowski u.a.: Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverl.

Eisenberg, Peter (1994): *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart, Weimar: Metzler

Engel, Ulrich (1994): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Schmidt

Engel, Ulrich (1996): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Gross (1988).

Helbig, Gerhard / **Buscha**, Joachim (1996): *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt / Enzyklopädie.

Извори:

БИ ЦР Иванов, Благоја (1969): "Црвено рондо". *Мала авантюра*. Скопје: Мисла (=Македонска книжевност) стр. 15-26 (прво издание: Црвено рондо 1964)

ВУ К Урошевиќ, Влада (1972): "Кукла". *Ноќниот џајмон*. Скопје: Култура, стр. 21-28.

Агим ПОЉОСКА

НАЗИВИ НА ДЕНОВИТЕ НА НЕДЕЛАТА ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО ДРУГИТЕ ИНДОЕВРОПСКИ ЈАЗИЦИ

Во албанскиот јазик деновите на неделата се: *e hënë, e martë, e mërkurë, e enjte, e premte, e shtunë dhe e diel* – и тие се општопознати. Меѓутоа, не се знае кој ги собрал и кој ги именувал. Називите на деновите на неделата во сите светски јазици воопшто се поврзани со астрологијата, со соѕвездието, поточно со верувањето на небесните тела – планетите, кои носат добра или лоша среќа: Сонце, Месечина, Марс, Меркур, Сатурн и др. За некои планети се верува дека носат добра среќа, за некои други дека носат лоша среќа. Така, Марс значи *војна*, Венус *љубов*. На секоја планета - ѕвезда народите ѝ посветуваат еден ден. Заедно со Месечината и Сонцето вкупно се седум, оттука се раѓа седмицата (неделата). И денес се именуваат *ditë e diel, ditë e hënë*, значи *dita e Diellit, (денои на Сонцеио) dita e Hënës, (денои на Месечинаиа)* кои со внатрешна јазична кратенка (елипса) дале: *e diel e hënë* (Недела, Понеделник).

Петте планети кои тогаш биле познати, се именуваат како: *Mars, Merkur, Jupiter, Venus, Saturn*. Денес во германските јазици повеќе не се разликуваат називите на планетите во деновите на неделата, меѓутоа во многу јазици кои се зборуваат денес - како и во албанскиот - да. Да се видат, на пример, називите на деновите на неделата во францускиот јазик, сп.: *mar-di* (од Mars), *merc-redi* (од Merkur), *jeu-di* (од Jupiter), *ven-dredi* (од Venus). За сабота (е *shtuna*) во англискиот јазик денот на Сатурн (*dita e Saturnit* - денот на Сатурн) се именува *satur-day*. Во германскиот јазик називите на деновите на неделата се поразлични, бидејќи имињата на грчко-римските богови ги заменуваат со старите соодветни богови на германски јазик. Така, за

денот *вѝорник* алб. *e marta*: гер. *Dienstag* (mars-di) се претпо-ставува дека доаѓа можеби од *Zius-tag* (dita e Ziut), бидејќи *Ziu* бил стар германски светец на војната. За *чеѝврѝок* алб. *e enjte*, гер. *Donerstag*, од *Donag*, стар германски светец кој се почитувал како Јупитер³²⁴.

Називите на деновите на неделата во албанскиот јазик се мошне стари и имаат старо потекло со илјадици години.

1. Како што забележале Е. Чабеј, С. Мансаку и др., повеќето називи на деновите на неделата во албанскиот јазик се од латинско потекло, што значи дека сочувале траги на едно рано латинско влијание, кое не е зачувано во романскиот, ниту пак во другите романски јазици. Во називот на неделата, т. е. ден недела алб. *e dielë*, албанскиот јазик сочувал една постара калка (превод) од латинскиот, сп.: *dies solis*, грч. $\eta\mu\epsilon\rho\alpha \text{ Ηλίου}$ *imera iliou* алб. „dita e Diellit“, макед. „Денот на Сонцето“, исто како во гер. *Sontag*, додека во романските јазици називот на овој ден потекнува од лат. *dies domenicā*, фр. *dimanche*, црковен термин кој се појавува во IV век по раѓањето на Христа, форма добиена според моделот на грч. $\kappa\upsilon\rho\iota\alpha\kappa\eta$ (*kiriaki*) “Ден на Господ или ден на Бога” алб. (Dita e Zotit). Со овие примери може да се констатира дека во албанскиот јазик се рефлектира една позастарена фаза на христијанскиот свет пред IV век на нашата ера³²⁵. Називот *недела*: *e diel* во албанскиот јазик често пати се употребува и како патроним, сп.: *Dila*, *Diella*, lat. *Dominica*, ит. *domenica*, ром. *dumenica*, фр. *dimanche*.

2. Кај називот *ѝонеделник*: *e hënë* во албанскиот јазик исто така, е сочуван еден стар превод од лат. *dies lunae* „dita e Hënës“, макед. *ден ѝонеделник*, сп.: фр. *leundi*.

3. Стари латински заемки се сочувани и кај називите на деновите: *e martë* (*вѝорник*): *dies Martius*, *e mërkurë* (*sreda*): *dies Mercurii*, *e shtunë* (*сабоѝа*): *dies Saturni*, кои во основа не се имиња кои се употребуваат во генитив, туку придавки добиени преку елипса на еден израз, како: *ditë e martë* (*ден вѝорник*), *ditë e mërkurë* (*ден среда*), *ditë e shtunë* (*ден сабоѝа*)³.

³²⁴ Ernest H. Gombrih, *Historia e shkurtër e botës*, Tiranë, 1999, 21.

³²⁵ Revue de Linguistique, VI, 167; Studime filologjike, XXVIII (XI), n. 2, 12

³ E. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës*, III, Tiranë, 1987, 240, 241.

Од јазиците на балканскиот ареал за денот *сабоиџа* алб. *e shtunë* само албанскиот ја сочувал старата латинска заемка, сп.: *dies Saturni: ditë e shtunë* (*ден сабоиџа*), додека во романските јазици називот на овој ден потекнува од народната латинска форма *Sambati dies, Sabbatum*, сп.: итал. фр. *samedi sabato*, а ова пак од еврејскиот *Schabbat* со посредство на грчкиот јазик *Σαββατον (Sabbaton)* „ditë pushimi për Pifutët“, (одморен ден за Евреите, ден за починка), ром. *sëmbët*, макед. *сабоиџа*, срхр. *субоиџа*; продирајќи и во унгарскиот јазик *szombat*, во урдискиот *ituar (e diel) është „ditë pushimi“*.

Од сите називи на деновите на неделата само имињата на деновите *e enjte* (*чеџврџиок*) и *e premte* (*џеџиок*), се формирани со суфиксот *-te* излегуваат како поархаични и затемнети форми, но не необјасниви. Кај називот *e enjte* веројатно се работи за реден број, како што познатиот албански поет од Skadar Ndre Mjeda го објаснува и го споредува како назив позајмен од старогрчкиот *enë* „e treta ditë, dita e pasnesërme“ (макед. *џреџиоџи ден, задџреџиоџи ден*). Оваа толкување и објаснување го прифаќа и Чабеј⁴ како по веродостојни од сите други споредби, и од фактот што деновите на неделата и во другите индоевропски јазици се одбележуваат и се објаснуваат со редните броеви, сп.: макед. *вџорник*, срхр. *уџорак* „e martë“ (: e dyta), *чеџврџиак* „e enjte“ (: e katërta), *џеџиак* „e premte“ (: e pesta); нгр. *dheftera* „e hënë“ (:e dyta), *triti* „e martë“ (:e treta), *detarti* „e mërkurë“ (:e katërta), *pemti* „e enjte“ (:e pesta); урдиски *somuar* „e hënë“ (: dita e tretë), *hafta* „e shtunë“ (: e shtata); ром. *sëptëminë* „e diel“ (: e shtata). На ист начин можат да се споредат и имињата на месеците во албанскиот јазик, сп.: *shtator* (превод од лат. september), *tetor* (octomber), *nëntor* (november), *dhjetor* (december), добиени од редните броеви: *i shtati, i teti, i nënti, i dhjeti*, (седми, осми, девети, десети), бидејќи во римскиот период годината почнувала во месец март, поточно на 1 март, во таканаречениот *месец на еквinoxоџи на џролеџиџа*, што е поприродно започнување на годината отколку на 1 јануари.

Ако четврток (*e enjte*), се поврзува со еден ран старогрчки број *enë* (e treta), макед. *џреџи/џреџиа* семантички

⁴ E. Çabej, *Studime etimologjike në ushë ë shqipe, IV*, Tiranë, 1996, 128.

овој паралелизам претпоставува дека во староалбанскиот неделата започнувала со вторник (Чабеј), што значи бог на Албанците бил *Marsi*, исто како во урдискиот *buda* „е mērkurē“ (среда), добиен од името на богот *Buda*. Ова е многу веројатно кога се знае дека во народниот календар на римскиот период и месеците започнуваа на 1 март, со *бо̀го̀ӣ на во̀јна̀ӣа*.

Петокот (*e premtē*) може да се поврзува со грч. *pentē* „е pesta“ (*petti*), значи петтиот ден на неделата. Чабеј во врска со овој збор ни дава мошне интересни етнолингвистички и етимолошки толкувања. Уште од доцното римско влијание, народниот јазик ги создал имињата на деновите на неделата, сп.: *dit[e premtē „vendredi“*, според лат. *dies solis, dies Lunae, dies Veneris*, и дека преку римата е сочуван зборот од исчезнување, сп.: „*e kremte n[lidhje me e premtē“*, (*слава /īeīīokōī*), роч *e kremte ‘d’ete, celebration’ en rapport avec e premtē*⁵. Мансаку⁶ називот на денот *īeīīok (e premtē)* го поврзува со една стара паганска божица *Prenda* или *Prende* (*божица на убавина̀ӣа*), лат. *Veneris dies* (*божица на љубовѝа*), гр. Παρασκευη „подготвување за сабота“.

Во врска со називите на деновите на неделата за албанскиот јазик и за другите индоевропски јазици можеме да го заклучиме следното:

Албанскиот јазик повеќе од било кој друг јазик ги сочувал називите позајмени или калкирани од латинскиот, поврзани со имиња на богови, тргнувајќи со Марс (*Mars*), божицата на војната, Меркур, Сатурн, Сонцето и Месечината (*Diellin dhe Hënën*). Ги сочувал редните броеви кај лексемите четврток и петок, сп.: *e enjte (i, e treti-a)* макед. *īpeīīu/īpeīīa* и *e premtē (i, e pesti-a)*, макед. *īeīīīu/īeīīīa*.

1. Во раниот албански јазик неделата започнувала со *вӣорник* (*të martën*), што значи дека главната ѕвезда на предалбанците бил Марс (*Marsi*). Во грчкиот и во јужнословенските јазици неделата започнува со денот *недела*, во романскиот со *īонеделѝко̀ӣ*, во урдискиот со *сабо̀ӣа̀ӣа* и др.

2. Во другите балкански јазици доминира системот со редни броеви, сп.: гр. *dheftera (e dyta), triti (e treta)*,

⁵ E. Çabej, *SEFSH*, I, Tiranë, 1982, 103, 118, 159.

⁶ S. Mansaku, *Përhapja e krishterimit tek iliro-shqiptarët në dritën e të dhënave gjuhësore*, Studime filologjike, 1-2, Tirnë, 1999, 39-51.

detarti (e *katërta*), *petti* (e *pesta*); слов. *вiорник* (e *dyta*), *četvrtak* (e *katërta*), *пeтiак* (e *pesta*), ром. *saptamina* (e *shtata*), урд. *somuar* (e *treta*), *hafta* (e *shtata*).

Во именувањето на деновите на неделата албанскиот јазик се појавува како поконзервативен, додека другите јазици се поиноваторни.

Валентина НЕСТОР

**МАКЕДОНСКОТО ЛЕКСИЧКО -
ЗБОРООБРАЗУВАЧКО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ
АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК**

На проблемот на словенските заемки во Албанија му посветија внимание неколку познати лингвисти како Ф. Миклошич, А. М. Селишчев, А. В. Десницкаја, Г. Вајганд, М. Фасмер, И. Поповиќ и др. Широк простор во нивните студии зафаќа влијанието што го извршиле словенските јазици во балканската јазична средина.

Вредни прилози од областа на балканистиката, со богата импликација од македонскиот и албанскиот јазик, последниве децении дадоа и американските лингвисти Ерик Хамп и Виктор Фридман, албанскиот лингвист Еќерем Чабеј и македонските Петар Илиески, Божидар Видоески О. Јашар-Настева и др.

Меѓу првите кој се зафатил со проблемот на туѓите лексички елементи во албанскиот јазик, бил Ф. Миклошич, кој на оваа проблематика ѝ посветил серија написи, при што приложил список од околу 319 етимологии т.е словенизми во албанскиот јазик.

Со текот на времето, бројот на словенизмите во албанската лексика се зголемува. Така, основоположникот на историската лексикологија на албанскиот јазик, албано-логот Г. Мајер во познатиот „Етимолошки речник на албанскиот јазик“ регистрирал околу 540 зборови со словенска етимологија, од кои 300 лексеми не беа објаснети од Миклошич.

Додека пак А. М. Селишчев во неговата студија „Словенското население во Албанија“ дава еден список со повеќе од 600 зборови, евидентирајќи ги и различните фонетски форми на истиот збор, сп. :

алб. *aret, oret*, (мак. опет, повторно) ; алб. *ombor, hobor, obor* (мак. двор) и сл.

И покрај досегашните, повеќе или помалку интензивни зафаќања со проучувањето на македонско-албанските лингвистички истражувања, можностите за натамошни изучувања, односно следење на македонско-албанските лексички контакти ни од далеку не се исцрпени.

На ова мое кратко излагање нема да се задржам на тие лексеми кои се обработени од гореспоменативе лингвисти, но сакам да додадам некои карактеристични позајмени црти, исклучиво од македонскиот јазик, кои сè уште се чуваат и имаат активна употреба од албанското население во југо-источна Албанија, како: Корча, Девол, Поградец, проширувајќи се во помала мера кон југот, до Берат и Валона, каде сè уште се чуваат голем број на словенски заемки.

1. Тргувајќи од општите историско-општествени, економски и географски околности и од самата состојба на овие словенизми, слободно може да се каже дека северниот албански дел т.е гегискиот дијалект позајмувал од српскиот јазик, додека јужниот дел т.е тоскискиот дијалект од македонскиот јазик. Меѓутоа, не може категорички да се повлече или да се определи граница, бидејќи честопати имало и мешовито влијание и во другите подрачја, зависно од историските, социолошките, културните и јазичните околности, како што е состојбата во јужниот гегиски дијалект, каде што се наоѓаат голем број словенски заемки со македонска етимологија. Потврда на тоа е и присуството на македонското население што живее во областите: Гора и Голобрдо.

Македонското влијание врз албанскиот јазик се потврдува и со вековната симбиоза на македонското и албанското население и тоа не се гледа само на големиот број лексеми и топоними, кој е пребогат во регионите кои се ограничуваат со македонската јазична граница и се намалува одејќи кон југот.

Словенското влијание е застапено и во зборообразувачкиот систем на албанскиот јазик. Се забележуваат неколку позајмени словенски суфикси, како: *-ishte* (-иште), *-icë* (ица), *-nik* (-ник), *-es* (-ец), *-kë, -çkë* (-ка, -чка) и сл. Некои од нив се многу продуктивни и активни не само во јужните тоскиски говори, но во сиот албански јазик, бидејќи се

наоѓаат не само врз словенски корени, но некогаш се можни и полукалки и еден дел од нив како: -ishte (-иште), -nik (-ник) се дел од албанскиот суфиксен систем.

Имајќи ја предвид важноста на овој дел од лексичкиот систем т.е зборообразувачки, ќе дадам кус преглед на застапеноста на покарактеристичните и попродуктивните суфикси во јужните албански дијалекти:

1.1 -nik (-ник)

Овој суфикс е многу продуктивен, особено во југоисточните албански говори и се среќава не само во позајмени словенски лексеми како:

алб. vërsnik, мак. врник (иста возраст); алб. denik (ладен ветар кој дува од езерото), мак. деник; алб. fllanik (колиба направена со прачки), мак. ладникно, во голема мера се наоѓа во лексеми кои го позајмиле не само суфиксот, туку и значењето, значи се вид полукалки.

Такви се :

алб. kīranik, мак. 1. соларник, 2. со преносно значење се употребува во корчанските говори, како и во малопреспанските со значење „многу сиромав човек“ алб. dredhanik, мак. виткалник (блага пита со виткани кори), со истото значење е и во Мала Преспа. алб. vezanik, мак. јајчарник (пита со јајца), се употребува во Девол. алб. misernik, мак. (пита со пченкарно брашно) и сл.

Додека пак во лексемите алб. petanik/fasulnik и двете форми имаат исто значење и одговараат на мак. грашалник (пита со грав), форма која се среќава и во Мала Преспа, но имаат различен ареал. Формата petanik се среќава во Корчанскиот регион, додека fasulnik, која буквално и одговара на мак. грашалник се среќава малце по на југ во Бераат, Тепелена итн.

Суфиксот -ник е позајмен, не само како формант во јужните албански говори, но тој е застапен и во албанскиот стандарден јазик. Според словенскиот модел се образуваат именки од глаголи и броеви, сп :

алб. bredh > bredhanik (скитник); zvarrë > zvarranik (ползач); shtatë > shtatanik (седуммесечник); tetë > tetanik (осуммесечник) и сл .

1.2 -ishte (-иште)

Овој суфикс честопати се среќава во одделни албански говори кај позајмен словенски корен. Како :

алб. moçurishte / moçalishte (мочурливо место, блато); selishte (нива покрај куќава); stërnishte (ожниена нива).

Во такви форми се чува и во одреден број топоними , како: Билишт(е), Очишт(е), Мочуришт(е), Враништ(е)(овие топоними се од корчанско) или пак повеќе е можен во полукалки како:

алб. miserishte (олупена пченка); barishte (тревје, зеленчуцоци).

Оваа наставка веќе е дел од албанскиот суфиксен формант, како и во словенските јазици и во албанскиот стандарден јазик се употребува за образување збирни множински форми. Како :

алб. lulishte (цвеќарник), fidanishte (расадник, место посадено со млади насади), remishte (овоштарник) и сл .

1.3-icë (-ица)

Суфиксот -ица исто така се среќава во голема мера и е доста застапен во југо- источните албански говори. За разлика од погорниве два суфикса кои што се наоѓаат освен во позајмени словенски зборови и во зборови со албански корен и се дел од албанскиот зборообразувачки систем, овој суфикс се среќава исклучиво само во позајмени словенски лексеми, дури и некои од нив имаат само локална употреба , како :

алб. Paravicë, мак. (лапавица, големи снегулки); riјavicë (пијавица); ratericë (патрица).

Во голема мера се наоѓа во словенските топоними , како: Буштрица, Бистрица, Островица, Брадавица, Белица, Лешница , Каменица, Селеница и др.

Имаме еден тип полукалки, образувани според словенскиот модел, како:

алб. buallicë биволица (1 женка од бивол, 2. со преносно значење како и во Мала Преспа „дебела жена“)

Овде би ги вклучиле и некои лексеми кои се карактеристични само за Корчанско- Поградечкиот регион и од

социо - лингвистички план тие се позајмени несомнено од македонскиот јазик. Тоа се називи за именување на жената според името на мажот со додавање на наставката - ица, како на пр.:

Иловица, Јорѓевица, Насевица, Петревица и сл.

Исто така карактеристични само за овие албански говори се и називите како:

алб. *xhaxhovicë* (стрина), *dajovicë* (вујна), кои се образуваат со општите форми : *xhaxha* (стрико), *dajë* (вујко) + наставката - ица .

Дел од словенските зборови со наставката -ица кои имале поширока употреба во двата албански дијалекти или пак според проширувањето од литературното творештво успеале да навлезат и во албанскиот литературен јазик, како :

алб. *kapicë* (капица, куп); *gorica* (горница); *borovicë* (боровница); и сл .

1.3 -kë , -çkë (-ка, -чка)

Овој суфикс има широка употреба изразито во јужните албански говори, а целосен израз наоѓаат кај Корчанските говори. Тие се едни од најпродуктивните суфикси позајмени од словенските јазици. Во голема мера се пазат кај зборови позајмени од словенските јазици кои имаат широка употреба во говорниот јазик, како:

алб. *dremkë* (дремка), *grebashkë* (гребашка), *kukumjaçkë* (кукумјавка), *koricë* (коричка) и сл .

Во потесен ареал, словенски лексеми со такви суфикси може да се сретнат и во албанскиот литературен јазик, како:

алб. *jufka* (јуфки); *prashajkë* (прашалка); *guskë* (гуска); *kuçkë* (кучка); *kleçkë* (клечка) и сл .

Додека пак во зборови со албанска основа се наоѓаат во одреден број примери , иако овој суфикс веќе е стабилизан во албанскиот јазик, сп:

алб. *nofkë* (прекар); *strofkë* (легало); и сл.

Овие суфикси обично се најфреквентни за образување деминутивни форми. Исто така образувањето на деминутивните форми е карактеристична појава само за Корчанско - Поградечките говори . Такви форми со позајмен

словенска основа среќаваат повеќе локалните селски говори, како:

алб. *jarıçkë* (јаричка); *kutiçkë* (кутивче); *plloçkë* (плочка) и сл, но образување на деминутивни форми од албански корен е многу честа појава и зафаќа многу поширок ареал, како;

алб. *suçka* (оченца), *këmbkë* (ноџенце), *doçka* (раченца), *dhëmbkë* (забче), *gjëmbka* (трнца), *mamkë* (мамичка) и сл.

Дел од овие деминутивни форми, карактеристични за овие говори, успеале да навлезат и во стандардниот албански јазик, како:

vëllaçkë (братенце), *faqka* (лиценце), *buzka* (усненца) и сл.

Суфиксот **-kë** (**-ка**) се употребува исто така само во Корчанските говори и нешто поретко во Поградечките за образување хипокористични форми за машки и женски род, како:

алб. *Dhimitër* > *Taqkë*, *Sotir* > *Tirkë*, *Vangjelia* > *Vanqkë*, *Thimija* > *Maqkë*, *Lefterija* > *Lefkë* и сл.

Образувањето на хипокористичните форми е поизразита кај православните имиња, но таква појава последниве години иако многу поретко може да се забележи и кај муслиманските имиња и тоа само во Корчанско – поградечкото подрачје, сп:

Adem > *Demkë*, *Baftir* > *Bamkë*, *Qemal* > *Malkë* и сл.

Овој факт го потврдува позајмувањето не само на суфиксот како формант, но и на самата појава на образување на вакви форми, карактеристични за словенските народи.

Истиот суфикс се наоѓа и во албански презимиња, кои се со словенско потекло, како;

Требицка, Грабоцка, Оргоцка, Треска, Леска и бо топонимијата, како: Орешка, Черменика, Требицка и сл.

1.4 -ec (-ец)

Суфиксот **-ec** покажува голема разнообразност и фреквентност во лексиката на албанскиот дијалектен јазик. Како прво се среќава во заемки од словенските јазици, како:

алб. kotec (котец, кокошарник), bodes (бодилка), ligavec (лигавец, гол полжав), dordolec (дрдолко) и сл.

Освен во позајмени лексеми кои се наоѓаат почесто во југо-источните говори е застапен и во зборови со албански корен, главно со пејоративно значење, сп:

алб. qiravec (мрсулко), mbugavec (лажливец), mistrec (глупак), и сл

Исто така во југоисточна Албанија се среќава и во голем број лексеми од топонимијата, како:

Поградец, Заградец, Рмбец, Ѓинавец, и сл .

2. Словенското влијание врз албанската лексика е доста изразено и во зборовната група глаголи. Од позајмените зборови од јужнословенските јазици е издвоена наставката -it (-ит) ,како суфикс за образување глаголи, бидејќи коинцидира и со албанскиот формант -s(-с) / -t- (т).

Тоа особено се забележува во примери коишто претставуваат непосредни заемки од соседните словенски јазици, сп;

алб. çudit (чуди), gostit (гости), darovit (дарува), baret/bargas (со значење оди. Оваа форма е од Корчанско и со истото значење се среќава и во Мала Преспа и Врбник)

Голем дел глаголи од ваков тип, кои биле проширени во двата албански дијалекти, под влијание на македонскиот јазик во јужните тоскиски говори и српскиот во северните гегиски , навлегоа длабоко и во стандардниот албански јазик. Такви би биле:

алб. lebetit (лебети), kosit (коси), grabit (граби), vadit (вади), krasit (кастри), gradhit (реди), и сл.

Овој вид глаголи се приспособени во албанскиот јазик, формирајќи целосна парадигма според албанскиот модел :

алб. kosit > kositje > kositës > i kositur > i kositshëm (коси > косење > косач, косен, кослив); vadit > vaditje > vaditës , i vaditur, i vaditshëm (вади > вадење > вадач , ваден , вадлив) и сл .

3. Словенското влијание врз албанските дијалекти во голем степен е присутно и на семантички план. Голем дел од позајмените лексеми го сочувале своето основно зна-

чење. Меѓутоа, во одделни примери се забележува дека некои заемки го прошириле или го стеснале своето значење.

Овде не сакам да ги набројам тие примери кои се дадени од споменативе слависти, голем дел кои и изчезнале, затоа што имале локална употреба, од стари генерации, кои веќе ги нема. Само за илустрација ќе наведат неколку примери, кои се уште имаат активна употреба во говорниот јазик во Корчанско - Поградечкиот регион. Заемките од словенските јазици поприсутни се во селските населби, таму каде се уште нема силно влијание албанскиот стандарден јазик и досега успеале да опстанат.

Дел од овие зборови претставуваат дијалектни форми и за македонскиот јазик, но имаат широка употреба не само во албанската дијалектна реч туку и во македонскиот говор во Мала Преспа. Овде ќе наведат дел од нив:

bellvicë (белвица, вид риба), belushkë (белушка, риба, од Охридското езеро), brdillë (брдила, дел од разб за ткаење), brllok (брлок, плева, со значење ситна слама), bistër (1. Кисела слива, 2. Достоинствена жена), bishër (бисер), bludë блуд, даска за правење кори), borigë (борига), buhavit /buhavis (буват, но овде е со значење набобе, надојде), bukli (буклица), branë (брана, леса, дел за орање со запрега), brazdë (бразда), burë (бура), сërvenkë (вид круша црвенкава), cifun (цифун), ciknë, (цикна, лута студ), ciknos (цикноса, се суши од студ), сërпallë (црпало, за ловење риби во реки), çup (чамец, се среќава во Поградец, додека во Мала Преспа/чумка), damalug (дамалуг, средство за орање), dever (девер, придружникот на зетот на свадба), denik (деник, ладен ветар кој дува од езерото), dërmon (дрмон, сито за грав), divjaçkë (дивјачка, диво јаболко), drobit (се дробит, со преносно значење се движи постојано), kleçkë (клетка), galicë (галица), gërbaç (грбав човек), golash / gollashinë (голашина, гол рид), grashinë (грашина, вид трева), gushtericë (гуштерица), iskrë (искра), ikrë (икра, рибји јајца), прç (прч), sinor (синор) star (стап), spicë (спица), teto (тетка) Кај овој збор е позајмена не само формата, но и значењето во говорите од Корчанско – Поградечките краеве. За разлика од другите албански говори каде што постои освен формата тето/тезе (сестра на мајка) имаме и hallë (сестра на татко), но во овие говори како и во македонскиот јазик, постои само една форма со поопшто значење.

Гледајќи врз географската распространетост на словенските заемки во Албанија, очигледен е фактот дека голем број на тнр. словенизми, се наоѓаат во некогашната област Главеница, во областа каде што Св. Климент Охридски ја вршел својата мисионарска дејност, области во коишто и денес се чуваат траги на словенството. Тие траги позастапени се во Девол, Корча, Скрапар, Грамш, Берат каде што и денес е запазен топонимот на селото наречено Главеница. Друг факт за македонско – албанската вековна симбиоза е и присутноста на македонското население во јужно хегискиот албански дијалект (тука се Гора и Голобрдо) и во источнотоскискиот дијалект (Мала Преспа и Врбник), вклучувајќи и голем број асимилирано македонско население (како што е Бобоштица, селата во Поградечкиот регион и не зборувајќи за голем број жители кои живееле и живеат во градски населби.

Поврзувајќи ги овие фактори и големиот фонд на лексички елементи, кои толку видливо го чуваат етимолошкиот македонски корен, не е тешко и страшно да се докаже дека тие тнр. словенизми се дамнешни македонизми.

Виолета ЈАНУШЕВА

**ИЗРАЗУВАЊЕ НА ВИДСКИОТ МОМЕНТ КАЈ
ГЛАГОЛИТЕ ВО БИТОЛСКИОТ МАКЕДОНСКИ
ГОВОР ВО СПОРЕДБА СО БИТОЛСКИОТ ВЛАШКИ
ГОВОР**

Статијата, пред сè, претставува обид за примена на семантичката теорија за видот врз јазик со неморфолошки аспект (битолскиот влашки говор), за да покаже дека оваа теорија навистина претставува универзален модел за опишување на видот.

Семантичката теорија, од која поаѓаме во статијата, видот го сфаќа како семантичка категорија која се изразува со лексички и со граматички морфеме. Постојат два типа прост вид: свршениот / моментен: *ѝукне* и несвршениот / континуативен: *чувсѝвува*, но и нивните комбинации при што се добиваат сложените видови, односно конфигурации. Формите од типот: *ѝукне*, *ѝројне*, *чукне* се семантеми со суфикс –н, кој пак претставува семантички момент што го означува простиот моментен вид и учествува во градењето на сложените видови (конфигурации) со доминанта - момент. (в. Каролак, 1998, Спасов, 1997).

Како што е познато во влашкиот јазик (романски тип на јазик) не постојат морфолошки показатели на видот. Видот се изразува лексички, преку значењето на лексемата, преку значењето на глаголската основа, преку употребата на глаголската лексема во временските односи и со перифрастични изрази. Простиот моментен вид и сложените вид со доминанта – момент (инхоативна / терминативна конфигурација - свршен вид), се изразуваат со глаголска лексема употребена во *perfectlu simplu* (*tricutlu definit* – со акцент секогаш на првиот слог од крајот на лексемата), време кое спаѓа во индикативот, кој е еден од петте лични

форми во глаголскиот систем на влашкиот јазик и / или со перифрастични изрази. Корелат на ова време во СМСЈ е МОСВ – аорист.

Колку што ни е познато, вакви семантички ориентирани испитувања на видот во влашкиот јазик, досега не се направени.

Статијата разгледува неколку глаголи со суфикс –н, без се во својот состав како лексички единици, непрефиксирани и првобитно непреодни кои во одредени контексти ја прошируваат својата валентност.

Вторичната преодност на овие глаголи со сите нејзини карактеристики, не е предмет на статијата.

Испитувањата на овие глаголски форми во врска со вторичната преодност во битолскиот говор покажаа дека кај овие предикати во одредени исти или различни контексти, се јавуваат синонимни форми, од кои едната е со значење на простиот моментен вид, а другата со значење на една од конфигурациите со доминанта – момент (инхоативна или терминативна). Во РМЈ е дадена формата со семантика на момент, но во битолскиот (можеби и во други говори), семантичката деривација е отидена многу понапред. (в. Јанушева, 2003).

Со оглед на фактот дека станува збор за јазици различни во поглед на структурното изразување на видот (македонски – влашки), целта на статијата е да се направи споредба на значењата што ги имаат глаголите со суфикс –н во одредени контексти, во битолскиот македонски говор со значењата на соодветните глаголски лексеми во битолскиот влашки говор во истите контексти и да се види како се однесуваат овие глаголи во поглед на видот во двата јазика. Социолингвистичка забелешка: битолскиот говор, како основа на СМСЈ, го сфаќае како престижен.

Парафразата на глаголите со суфикс –н е: се случи во еден момент, се случи + да + предикат еднаш и толку. Пред тој момент и по него дејството не се случува.

Анализата на предикатите со –н, во битолскиот говор покажа дека постојат:

-предикати со –н, составени од континуативен корен (К) + моментен суфикс –н (М) кои според семантичката теорија за видот претставуваат една од конфигурациите инхоативна / терминативна, односно инхоативни или терми-

нативни предикати. Покрај оваа семантика во битолскиот говор (можеби и во други говори) тие изразуваат моментно дејство така што моментниот суфикс –н го одзема т.е. го неутрализира континуумот:

Дувне – 1. дувне

Шо ме дувна еден ладен ветер, в коски ми влезе студо; Парафраза: се случи да ме дувне само еден момент; Căndu mi suflă un vimtul arcuros, tu ase mi intră arcore;

Излегов на џам и ко ме дувна то ветрето, ми дојде поарно; Парафраза: се случи да ме дувне само еден момент, се случи да ме олади во еден момент; Inshii pi firidă shi căndu mi suflă un vimtul nji vine gine;

Ги дувна свеќите, фиг.; Парафраза: се случи да ги изгасне во еден момент; Li suflă tserle;

Капне – 1. капне

Ко ми ја капна та капката в очи ме изгоре; Парафраза: се случи да ми стави лек (капка) в око, во еден момент, еднаш; Căndu nji ciucă cicută tu oclju, mi arse;

Цркне – 2. разг. пукне, прсне

Ја цркна гумата, разг., фиг.; Парафраза: се случи да пукне, да прсне во еден момент; Lu cripă lastica; Cripă = пукне;

Како што се гледа и од наведените примери, во битолскиот влашки говор, предикатите во контекстите изразуваат моментно дејство, но инхоативност / терминативност најчесто изразуваат со перифрастични конструкции почна да / престана да, иако во некои случаи, според анкетираниите, лексичкото значење на основата на глаголот дозволува инхоативна / терминативна интерпретација, а тоа може да се види од контекстот во кој се употребува предикатот.

-предикати со –н, составени од моментен корен (К) + моментен суфикс –н (М) кои изразуваат инхоативни / терминативни предикати. Ова го објаснуваме преку обратната семантичка деривација при што се тргнува од несвршената глаголска форма: чук- (М) + -а (К) > мултипликација на моментот во актуелно време. Потоа со –н, глаголот станува свршен и тоа –н ја одзема мултипликацијата, а коренот се трансформира во континуум:

Скокне – 3. фиг. измени се реско, за цени

Ги скокнаа цените, фиг.; Парафраза: почнаа да бидат повисоки; *Li sculară ti njiurle*; *Sculară* = качи, крена;

Тропне – 1. произведе шум со удирање на нешто, при движење; 2. чукне, за врата

Ја тропна вратата; Парафраза: ја затвори со силен тресок, престана да биде отворена; *U amină ushă*; *Amină* = удри, бапне;

Ја тропнаа камбаната; Парафраза: почнаа да ја тропат, да ја чукаат; Изразува временска ориентација; *U asună cămbane*; *Asună* = чукне;

Го тропна тапано, фиг.; Парафраза: почна веселба; *U amină tămpănă*; *Amină* = удри;

Фркне – 2. севне, прободи; **Штрекне** – 1. клукне, за дамар, жила

Нешто ме фркна / штрекна во рамото, во глата; Парафраза: почна да ме боде, почна да ме клука. *Tsavă nji fetse sulă tu bratslu, tu carlu*; *Tsavă mi incisi s – nji fatsă sulă tu bratslu, tu carlu*;

Според анкетираниите, во битолскиот влашки говор, предикатите *скокне* и *штроине* во контекстите изразуваат инхоативност / терминативност, додека *фркне* / *шштрекне* инхоативноста ја изразуваат перифрастично. Буквалниот превод на примерите со *фркне* / *шштрекне* гласи: нешто ми направи бодеж во рамото, во главата.

-предикатите со –н, составени од моментен корен (М) + моментен суфикс –н (М) кои покажуваат моментно дејство:

Боцне – 2. фиг. пецне

Го боцна кај шо не треба, фиг.; Парафраза: се случи да го пецне во еден момент; *Lu âncără yu nu lipseshte*;

Гребне – загребе, огребе

Ме гребна со ноктите; Парафраза: се случи да ме огребе во еден момент; *Mi zgrămă cu ungije*;

Плукне

Го плукна в лице; Парафраза: се случи да исфрли плунка во еден момент; *Lu ascuce tu fatsă*;

Мрдне – 1. мрдне

Ја мрдна раката; Парафраза: се случи да направи движење со раката во еден момент, само еднаш; *U mină mănă*;

Ја мрдна масата; Парафраза: се случи да направи движење со масата во еден момент, само еднаш; U mină masă;

Скокне – 1. направи скокови

Го скокна сидо; Парафраза: се случи да скокне преку сидот во еден момент, само еднаш; U ansari stizmă;

Тропне – 1. произведе шум со удирање на нешто, при движење

Ја тропна вратата; Парафраза: се случи да ја затвори со силен тресок, во еден момент; U amină ushă;

Фркне – 2. севне, прободи; **Штрекне** – 1. клукне, за дамар, жила

Нешто ме фркна / штрекна во рамото, во глата; Парафраза: се случи да ме прободде, клукне, во еден момент, само еднаш. Tsavă nji fetse sulă tu bratslu, tu caplu;

Според анкетираниите, во битолскиот влашки говор, предикатите во контекстите изразуваат моментно дејство. Само во последниот пример моментно дејство се изразува перифрастично.

Заклучоци

Во битолскиот македонски говор, од морфолошка гледна точка, суфиксот –н и видската информација што тој ја носи за изразување на простиот моментен вид и сложениот вид со доминанта – момент (инхоативна / терминативна конфигурација), не ги опфаќа сите глаголи на –н.

Во битолскиот влашки говор не постои морфолошки (структурен) показател кој е еквивалент на суфиксот –н за изразување на простиот моментен вид и сложениот вид со доминанта – момент. Според анкетираниите, во влашкиот битолски говор, контекстот е показател на тоа дали предикатот означува моментно дејство, почеток или крај. Глаголската основа во одредени случаи, во даден контекст е двовидска и може да има семантика на момент или семантика на континуум.

Од овие заклучоци може да се констатира дека интерференцијата меѓу македонскиот битолски говор и битолскиот влашки говор (и посредно меѓу македонскиот и влашкиот јазик) не е на рамништето на формата (структу-

рата) туку на рамништето на семантиката (внатрешната структура).

Со оваа статија сакаме да покажеме дека една поопсежна анализа на видот кај јазици со неморфолошки вид, каков што е влашкиот и јазици со морфолошки аспект, каков што е македонскиот, ќе покаже дека употребенава семантичка теорија за видот е навистина еден универзален модел за опишување на видот во природните јазици.

Литература:

- Јанакиски, Ј. 1993 – Ianachieschi, I. *Gramatică armeană simplă și practică*. Скопје, Лига на Власите во Македонија.
- Јанушева, В. 2003. *Проширување на валентноста на неирефиксираниите едноаргументни глаголки предикации во македонскиот јазик, во зборот на Биџола и Биџолско*. Магистерски труд, Скопје.
- Каролак, С. 1998. Поимот инхоативност и инхоативната конфигурација во граматиката на македонскиот вид. *Македонски јазик*, XLV – XLVII: 23 – 38.
- Конески, Б. 1987. *Грамматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II*. Скопје, Култура: 369 – 393.
- Миркуловска, М. 1999. Моментност како темпорална карактеристика на глаголската лексема во Граматиката на Конески. *Придонеси на Б. Конески за македонската култура, посебно издание*. Скопје: 167 – 171.
- Спасов, Љ. 1995. Од глаголскиот вид во македонскиот јазик. *Прилози на МАНУ*, XX, 1 – 2: 205 – 214.
- Спасов, Љ. 1997. Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик. *Предавања на XXIX меѓународен СМЈЛК*: 31 – 36.
- Пановска – Димкова, И. 2002. *Лимитивната видска конфигурација во македонскиот јазик*. Скопје, 3Д – Проект студио.

Дорeанa ХРИСТОВА

МАКЕДОНСКИТЕ И ЕВРОПСКИТЕ ЈАЗИЧНИ И КУЛТУРНИ ПРИДОБИВКИ

Македонско и европско мото е Гоцевата мисла за поимање на светот како поле на културен натпревар меѓу народите, што се роди во Македонија два века порано. Иницијативата за европеизирање на овој континент се чини е трасирана на ова поднебје, и покрај безбројните препреки наречени „балкански синдром“. На подрачјето на Македонија уште во 9-ти век се раѓа и првиот европски универзитет – Високата Св.Климентова или Охридска школа, чие чествување би требало да се одбележува и кај нас како дел од европското културно и наследство, онака како што тоа со векови се практикува за Сорбона во Париз, Болоња, или Лувен (Белгија) кои од теолошки институции прераснаа подоцна во универзитети. За сиот интелектуален свет тоа е инспирација за висока култура на која мораме да се навраќаме бидејќи токму тоа е патот кон изворниот европски незаборав Сепак Европа, во чиј состав влегува и нашата земја е акумулатор на антагонизми. Во грчката митологија, тоа било име на повеќе хероини, меѓу кои најславна била ќерката на Агенор и Телефаса која со убавината го маѓепсала Зевс, па еднаш додека се шетала покрај морето тој се појавил пред неа, ја грабнал и ја однел на Крит, каде ја сместил покрај еден извор околу кој земјата станала плодна и благословена. Повеста за Европа почнува со Грците. Ако се прашаме каде била посочувана во тие времиња европската култура ќе забележиме дека двете големи антички цивилизации претставени преку Грција и Рим повеќе од 20 векови биле лоцирани на југ околу Средоземното Море, а северот и западот се сметале како варварски и неинтересни подрачја. Европскиот простор по падот на Римската империја се дели на источен

и западен. Во средниот век Европа се потврдува во борбата против бројните окупатори. Политиката на Александар Велики е врска на дејства врзани за Европа и Ориентот, со што се внесува идејата за универзално владеење. Но тоа не е пронајдок на Александар Македонски, туку таа источна идеја лебдела уште во Вавилон во 3-тиот милениум пред раѓањето на Исус Христос, кога суверенот се нарекувал „крал на 4-те страни на светот“. Идејата за сеопшто царство е клучниот сегмент во европската историја. Во даден момент исламската империја се протегала од Кина до Атланскиот Океан, кога арапските учени луѓе се инспирирале од европската размисла и наука, на која ѝ ги подариле арапските бројки. Карло Велики се спротивставувал на исламскиот наплив. Тој обединил огромен дел од континентот од Балтикот до Средоземното Море, т.е. од Унгарија до Атланскиот Океан, а главен град му бил Екс-ла-Шапел (Aix-la-Chapelle). Шокот претрпен од муслиманската окупација ги предизвикал крстоносните т.н. „свети“ војни, а со тоа на религиозен план цивилизацијата довела до градење свест за европски идентитет, при што поимот Европа не се користел во стриктно географска, туку и во политичка смисла.

Но 4-тата крстоносна војна била погубна за христијанското европско население, кога венецијанскиот дожд Дандало им наредил на крстоносците да го нападнат Цариград, место Палестина.

Тогаш во Цариград е извршен грозен масакр и грабеж, што предизвикал револт кај Грците. Оттогаш почнал расцепот на Европскиот исток и запад што криел несогледиви последици за Византиското царство кое во тој период било наречено «болниот европеец», иако Византија се сметала надмоќна над Словените, Персијците и Турците.

Во средниот т.н. «век на фрустрации» не постоеле граници : тогаш со Шпанија владееле христијански кралеви иако во неа сè уште доминирало исламското влијание. Преминот од еден на друг крај на континентот нудел климатско, верско шаренило на пејзажи без да ја даде јасната слика за Европа. Оттука идејата за обединување на медијевалното општество се уточнила во обнова на римската империја како универзално владеење во институционализираната *Res publica christiana*. Сепак во општеството

владеела крајна несигурност и Европа станала почва за грабеж и насилство, наспроти мирот во манастирите, дворците. Инвазиите го забрзале создавањето на феудалниот поредок. Политичката мисла во средниот век ја водела идејата за обединување во едно царство. Според Сент Огистен евангелиската парабола « дај му го на попот – попото и на бобот – бобовото » « rendre à Dieu ce qui est à Dieu et à César ce qui est à César » се навестува двојна љубов : самољубие што води кон заборавање на Бога, симболизирајќи го земниот живот или привремената моќ/власт во државата, наспроти преданата љубов кон Бога што доведува до самопрезир – како одраз на небесниот живот и духовната црковна власт. Христијанската цивилизација никогаш не била мирољубива, туку напротив жигосана со две разијдувања, првото во 11-тиот век меѓу православниот исток, со раскошните литургии и католичкиот запад, за кој таа морала строго да се придржува до одредени правила. Девет века православците и католиците си разменуваале анатемите и тоа траело до 1965 год. Вториот христијански расцеп е во 16-ти век меѓу католиците во јужниот дел на Европа и протестантите од север. Наполеоновата мечта како и онаа на Карло Велики инспирирана од светото римско-германско царство, се материјализирала во универзалното владеење со еднакво парично средство, исти мерки за тежина и закони. На крајот од 19-тиот век германската надмоќ во Европа била олицетворена преку мудрите потези на Бизмарк кој успеал да ги здружи поранешните ривалски земји (како Русија и Австрија кои отсекогаш имале свои претензии кон Балканот, а наедно и дотогаш непријателски расположените Австрија и Италија). „Урамнотезената политика на моќните земји е англиско лого“, пишува Polanyi Karl во делото « Големиот пресврт », (1983), Paris, Gallimard (стр. 337). Според Fox националниот интерес на Англија се меша со одмереноста на моќта во Европа.

Англискиот е службен јазик во Обединетото кралство. Тој припаѓа на германската група јазици, но по норманското заземање, претрпе силно романско влијание, а претежно од францускиот.

Келтскиот, галскиот и гаелскиот јазик денес се зборуваат во земјата Galles каде галскиот е еднакво официјален јазик како и англискиот во администрацијата и

судството. Тој јазик е во жива употреба во Шкотска и во Северна Ирска. Бритонскиот е близок дијалект на говорниот бретонско-француски.

Во англо-норманските острови франко-норманските дијалекти сè уште се застапени. Капитализмот одиграл контрадикторна улога во меѓународната комуникација: од една страна го пласирал вкрстувањето на економските искуства и трагањето по суровини како насока во индустриското производство, нагласувајќи ја моќта на колонијалните противници и нивните владеења, а од друга страна иницирал размена на искуства, на економски и технолошки план. Трговијата и финансирањето биле најодговорни за бројните колонијални војни. Од средината на 19-тиот век се потпишувале мултилатерални конвенции со што се удрил темелот на првите меѓународни организации, како: Меѓународна телеграфска унија, (1865), Меѓународно биро за тежина и мерки (1875), Универзална поштенска унија (1878), Железничка унија (1890). Тие инсистираат државите да се откажат од сопствениот суверенитет во прилог на поизразената кооперативност на економски и политички план што ќе го краси наднационалниот белег. Наспроти тоа националистичките движења постојано резултирале со создавање на нови независни држави. Првата светска војна ги рефлектира хегемонистичките конфликти на големите европски сили. Дотогаш Европа била доминација на големи сили на копно и на море. Војните ја ослабуваат Европа и таа по Првата светска војна ја губи водечката улога со светот. Во таква констелација европските земји трагаат по нови обединувачки патишта, иако економските и политичките кризи ги рушат сите надежи.

Аветското надвиснување на Втората светска војна бара пребројување на силите во Антантата со Франција, Англија и Русија, наспроти тројниот сојуз Германија, Австрија и Италија. По војната европската дихотомија се преточува во два блока: источен комунистички и западен капиталистички. Крајот на комунистичкиот режим во 1989 г. нуди нови солуции за рedefинирање на европскиот простор.

Разновидноста на етнички и лингвистички заедници се дел од европската ризница, но и причина за нова континентална нестабилност. Тензијата меѓу европските држави

и нејзините етникуми никако не стивнувале. Прашањето за националните малцинства е контрадикторно за системот познат како една држава со една нација. Мирвната конференција за принципот на националноста ја промени европската карта: место претходните 20, континентот брои 45 држави со илјадници километри нови отцртани граници. Американскиот претседателски универзалист, Wilson, универзалист пледирал за застапување на принципот на националност како доминантна тема, убеден дека водечкото светско кормило веќе ѝ припадна на Америка. Неговата цел беше создавање на нов светски поредок. Тој тврдеше дека за војна нема други причини освен одмерената стара практика на европските сили кои не водат сметка за националноста на другите. Вилсоновата идеологија беше прифатена како доктрина на меѓународното право: право на народите да решаваат за себе, како формула за колективна слобода и хуманистички прогрес во меѓународната организација што ги обединува државите. Мирното коегзистирање на државноста во однос на политичко единство се постигнува со дезинтеграција на нацијата од државата или со напуштање на идејата за држава-нација, во насока на признавање на мултинационалноста. Хелветското население во Швајцарија се дели на јазичен план на германофонско (што е таму најбројно), франкофонско, италофонско, ретророманско (1% во областа Grisons). Швајцарија како и многу други земји конфронтирани со плурилингвизмот, се одлучи за територијалниот принцип (во 17 кантони се практикува германскиот јазик, во 3 францускиот и во 1 италијанскиот, но 4 кантони се поделени на повеќе јазични зони). Територијалниот принцип подлежи на исклучоци: франкофонски училишта во алеманскиот кантон во Берн за децата на федералните франкофонски функционери или германски училишта на франкофонска Јура за децата на германофонските функционери. Меѓу европските јазици само баскискиот и угро-финскиот (фински, лапонски, естонски, унгарски, уралски) не припаѓаат на индо-европското потекло. Другите европски јазици се групирани во големи фамилии: келтски јазици (гаелски, галски, бретонски), италски или романски јазици (португалски, шпански, француски, италијански, романски), германски јазици (германски, англиски, холандски, скандинавски

јазици), балтички јазици (литвански, летонски), словенски јазици поделени во неколку групи (на запад чешки, словачки, полски, на југ: словенечки, српско-хрватски, македонски, бугарски, на исток: руски, украински. Други јазици како албански, грчки го дополнуваат индо-европското шаренило. Европското биро за не многу познати јазици призна 30-тина јазици во локална употреба покрај официјалните јазици на земјите членки во Европската заедница. Само Португалија не разликува никаква лингвистичка група автономија. Војводството Луксембург практикува 3 јазика: letzeburgesh како службен јазик, но францускиот е дипломатски јазик во оваа земја, додека германскиот е јазикот на печатот. Во Италија покрај стандардниот јазик се употребуваат уште 12-тина јазици и локални дијалекти. Англискиот не е апсолутен господар во Обединетото кралство, каде се зборува и на шкотско-гаелски во Highlands, галски во Galles, лалански во Ulster. Повеќе јазици се признаени во Шпанија: кастилјанскиот е службен државен јазик, но се прифаќа и баскискиот во автономната баскиска покраина, каталонскиот во Каталонија и на Балеарските острови прифатен во локалната администрација, галициски во Галиција. Во Франција меѓу малцинските јазици се вклучуваат: бретонскиот, баскискиот, каталонскиот, окситанскиот, корзиканскиот, фламанскиот, алзашкиот.

Секоја земја го следи сопствениот пат на афирмирање во поглед на националната градба на јазично експонирање. Јазикот не се наметнува спонтано, туку со политичка волја во текот на процесот на лингвистичка унификација, при што еден идиом добива предност пред другите. Лингвистичката унификација кај некои европски нации доцна се остварила, воглавно во 19-ти век кога се акцентирала идејата за држава-нација. Францускиот јазик бил јазик на правото, на кралот и на државата. Француското образование станало задолжително во Третата француска република кога францускиот јазик бележи национален триумф. Развојот на англискиот јазик е поинаков. Две инвазии ја сочинија Англија: англо-саксонската во 5-ти век и норманската во 11 век. Три јазици опстанале во Англија: латинскиот за свештенството, англискиот како народен и францускиот како кралски јазик.

Трите јазици наизменично се мешале во јавноста. Ако прашањата се пишувале на англиски јазик, Парламентот одговарал на француски. До крајот на 15-ти век законите биле напишани само на латински и француски јазик. Англискиот напредувал за време Ренесансата паралелно со економскиот и политички подем на средната класа и реформистичкото движење. Wycliffe ја превел Библијата на англиски јазик со што се олеснило директното читање на светото писмо сред општеството кое ја напуштило римокатоличката црква.

Во Германија иста улога одиграле реформите. Лутер (Luther) сметал дека секоја држава треба да има своја религија и свој јазик. Преводот на Библијата на германски јазик бил најдобар инструмент за германизирање на Европа, каде лингвистичкото единство претходело на политичкото.

Во споредба со францускиот и англискиот јазик, класичниот германски период е подоцнежен. Во 18 и 19 век со Гете (Goethe) и Шилер (Schiller) се фиксира современата форма на германскиот јазик што објаснува зошто германскиот романтизам шармиран од идејата за национална конструкција, производ на Француската револуција, го поддржа спојот меѓу јазикот и нацијата. Француската замисла за нација настанала со јакнењето на државата и правото, а германската мисла за национално единство се создала на лингвистички план, што значи дека француската држава извршила силно влијание со францускиот јазик врз населението на својата територија, а Германците создавале држава за да ги интегрираат териториите каде се зборувало на германски јазик. Италија е сосема друга конфигурација: јазикот на Данте е водечки до 18-ти век. Во делото «Вереници» Manzoni вели дека италијанскиот наскоро ќе стане мртвот јазик и предлага негово фиксирање врз тосканскиот, со што се задава удар на дијалектите, кои се актуелни и во 20-иот век. Во Централна и Источна Европа кодификацијата на јазиците се должи на црковното влијание и националното движење. Некои јазици се кодифицирале во Ренесансата (како чешкиот со преводот на Библијата од Јан Хус, а тоа е и случај со словенечкиот). Најмногу јазици се фиксирале во 19-ти век: албанскиот, бугарскиот, српско-хрватскиот, романскиот, украинскиот, литванскиот. Слове-

нечките, полските, чешките и хрватските католици ја прифатиле латиницата, а православните Срби, Руси, Македонци, Бугари – кирилицата. Романците биле православни, но ја замениле кирилицата со латиница за да го афирмираат латинизмот во своите лингвистички корени. Идејата за држава-нација не е компатибилна со онаа за европско интегрирање и унифицирање. Од една страна мондијализацијата и глобализацијата на размена на искуства дава предност на англо-американскиот јазик во трговијата, туризмот, научните изданија, но од друга страна поради зачестените регионални движења опстануваат локалните јазици. Наоѓајќи се меѓу двата огна (англо-американскиот и локалните барања) францускиот јазик се потпрел на франкофонијата, а Квебек посебно ѝ бил приврзан на идејата за сестраност на францускиот јазик, при што во Африка тој трпи одредени измени – со т.н. pidging. јазици. Културните граници што ја делат Европа не се врзуваат само за лингвистичките.

Постојат разлики кај народите во однос на начинот на живеење, или сфаќањето за светот. Во «Духот на законите» (*De l'esprit des lois*) Montesquieu нагласува дека општ дух на една нација владее кога повеќе фактори влијаат врз човечките суштества: климата, религијата, законите, обичаите, однесувањето. Менталитетот се дефинира како «систем за препознавање на една општествена група». Montesquieu

(Монтескје) опишува дека Французинот го карактеризираат живиот дух, дискусијата, но и индивидуализмот, независноста, приврзаноста кон сопствената почва, Англичанецот е бавен во умствените реакции, чувствува аверзија кон апстрактни идеи, се потпира само на искуството, горд е што потекнува од народ убеден во својата супериорност, приврзаник е на патриотизмот кој води кон затвореност заради религиозните убедувања, Германецот ни открива реалистичен дух во животната практика што коегзистира со смислата за одговорност, дисциплина, масовна организација, хиерархиска подреденост и верност кон претпоставените, Русинот трпеливо шпекулира, се повлекува во пасивен стоицизам, широкоград е кон странците, а неговата главна врска е земјата, која му дава сила да се спротивставува во случај на окупација. Главна црта на

Италијанецот е неговиот индивидуализам, традиционалната интелектуална слобода како и кај Французинот, само што кај него надвладува скептицизмот, во облик на ироничен резигнирачки песимизам.

Терминот «запад» се употребуваше за дејствијата на сојузниците на американските сили под закрила на ООН. Западот се идентификува со систем на вредности, со одреден политички и економски опфат. Во «Граматаката на цивилизациите» Brandel зборува за т.н. «американски европеизации». Постојат значи други Европи надвор од Европа, во прв ред тоа се САД како најактивен фактор во европскиот дипломатски живот, посебно во рамките на институциите ОБСЕ = С.С.С.Е. (организација за безбедност и соработка со Европа) чија мисија е разработка на финалниот акт на конференцијата во Хелсинки, потпишан во 1975г. Американците се надеваа дека ќе имаат корист од една таква институција: секретарот на американската држава James Baker предложи создавање на евро-атланска заедница.

Идеологија значи прифаќање на теории или доктрини на еден дел од социјалниот корпус, а тој збор се потпира на концепцијата за истовремено искажување на реалноста и идеалот во светот.

Rousseau (Русо) е убеден дека «човекот се раѓа слободен», а на тоа субјективно сфаќање за светот се надградува рационалната општествена организација. Слободата според Русо е нераздвоив сегмент на еднаквоста, и негов предлог не е либерализмот туку демократијата, при што овие два поими за него се антагонистички: принципот на либерализмот е индивидуализам што води кон т.н. закон на посилниот, додека принципот на демократијата е општественото битие. Либерализмот доаѓа од зборот «liberté» = слобода, од кој западот си создал свој амблем. Зборот „идеологија“ го покрива значењето за светот што ја одразува реалноста и идеалот. Протестантизмот не е изум на капитализмот, но сепак не може да се издвои идејата дека протестанскиот индивидуализам е креатор на формулирањето на економскиот либерализам каде Калвен и Лутер (Calvin, Luther) проповедаа послушност на времената власт и не му дозволуваа на народот да се крене против тиранијата. Во основа либерализмот се фокусира врз

слободното сфаќање на времената власт. Правото за слободно проучување на индивидуализмот раѓа нови откритија покрај оние во Светото Писмо.

Модерниот либерализам еволуирал во однос на физиократите, но останува и понатаму замислата за “laissez faire” = « да попуштаме », а и тоа е еден начин за поимање на слободата. Францускиот селанец останал на нивото зацртано од Ришелје во 1630 г. « државната мазга » (le mulet de l’Etat). Револтот на селаните не ја подобрувала состојбата, но имало премногу незадоволни, а сепак тие не ја кренале Француската револуција, ниту пак од неа профитирале. Она што им користело на сите било елиминирањето на судските и фискалните спорови на стариот режим. Во однос на градскиот индивидуализам Макс Вебер и Димон (Max Weber, L.Dumont) имале слични погледи дека “урбаната заедница како масивна појава е западен изум”, односно дека « европската цивилизација се формирала на запад ». Ренесансниот урбанизам се развива во чекор со земјоделските активности, демографскиот наплив, економскиот развој и токму во Средниот век се мултиплицираат градовите-држави, каде најмногу цветала трговијата и економијата, на пр. во Италија најпознати биле градовите: Венеција, Џенова, Фиренца, Милано, во Холандија: Бриг и Ганд, во Германија Либек. Тие градови се зародишот на капитализмот. Најмногу француски градови настанувале со збратимување на буржуите преку заклетва, озаконети преку легалната власт. Така се креираа « склучениот договор » и « законската повелба » кои водат директно кон автономија и автокефалност. Здружувањето беше неопходно заради одбрана на интересите на локалните сопственици. Така во градовите беше застапено т.н. административно локално право. Слободните средновековни градови имале право да објават војна, да ја гарантираат правдата, но тие функции постепено преминале во надлежност на државата. За Англичанецот Марк Блок (Marc Bloch) “да се биде слободен значи да постои јавно право, односно право на правна институција. Англискиот парламент е пионер во историјата на европските политички институции, кој од една страна имаше одлучувачка улога за градење на национална држава, а од друга страна беше продукт на борбите против одземањето на слободата од страна на суверенот.

Иницијалниот акт на Magna carta или Големата повелба му наложува на кралот да ја гарантира слободата на луѓето, образложена во 60 членови. (пр. гаранција за индивидуална слобода во член 39: никој слободен човек не смее да се затвора или да му се одзема имотот, или да се нарече дека е “надвор од законот=outlaw” или да биде протеран од земјата, без легално судење според законот на земјата. Англиската лекција ја привлекоа повеќе ученици, меѓу кои и Французинот Монтескје (Montesquieu), како и американските колони од кои три четвртини беа со британско потекло и не се согласуваа со принципот на плаќање данок на матичната држава, што беше услов за војна во Бостон во 1770, а во 1776 се потпиша декларација за независност во Филадельфија. Тој текст е инспирација за либералистичка повелба : “Ги сметаме за евидентни следните вистини : сите луѓе се создадени да бидат еднакви, Создаделот им подарил право на живот, слобода и барање среќа. Владите ги сочиниле луѓето за да ги гарантираат човековите права, а нивната власт произлегува од согласноста на оние со кои владеат.“ Американската револуција не се издвојува од европската историја: како следбеник на Француската револуција таа ја втемелува идејата за пишан устав, пишана декларација за основните права, каде либерализмот имаше предзнак “оптимизам за човековата иднина”. Адам Смит (Adam Smith) во делото “Барање на природата и богатството на нациите” ја нагласува идејата дека социјалниот ред настанал како резултат на личните интереси, или заради конвергентноста на посебните и општи интереси. Тој вели дека “секој вработен си ја бара само сопствената заработувачка и тој како сите други се раководи од една невидлива рака”, а за тоа доволно е да се пушти да функционира “едноставниот и лесен систем на природната слобода”.

Класичната политичка економија инсистира на термините : корист, калкулација, слобода.

На утилитаристичката доктрина се надоврзува “Воведот во принципите за моралот и законските одредби” во 1789 г., каде јасно се наведува дека “природата го потчинила човекот под власта на два господари: задоволството и болката”. Бентам (Bentham) предлага “аритметика на задоволства”, според која задоволството на поединецот дозволува реализирање на општествена хармонија со помош на

корисни колективни институции. Користа придружена од ефикасноста и пресметувањето, го потенцира духот за креирање претпријатија, профит, натпревари, оптимален живот. Бенефитот е главната инспирација на економската мисла во 19-ти век. Првата светска војна и големата криза во 1929 г. задаваат жесток удар на либерализмот, но тој опстојува како западен теориски принцип, за да триумфира кон крајот на 20-тиот век. Со пропаста на комунистичкиот систем се обнови либералната идеологија за градење на практичен утилитаристички дух во еден “егоистичен систем”. По либералниот капитализам следеше комунистичкиот сон кој покасно се претвори во кошмар, но со паѓањето на тој режим се смени текот на историјата: светот го изгуби мирот, либералната обнова не се оградува на економијата, туку се рефлектира врз политичкиот и општествениот живот со одредени институционализирани догми на макро и микро план, на пр.: едно домаќинство добива димензии на производствена заедница со стапка на трансакции со inputs на сопрузите и outputs на домаќинството. Овој ненаивен јазик е распространет во сите места, медиуми, општествени науки, а тоа е јазикот на пресметувањето, инкасирањето, на демократскиот дефицит и на владеењето со хуманите ресурси. Унифицирањето на светот во простран пазар препуштен на немилосрдна конкуренција на моќните не престанува да го продлабочува јазот меѓу нееднаквите. Варварин за Грците беше оној што го зборуваше непознатиот за заедницата јазик, а во модерните општества варварин е оној што понесен од егоистичката пресметка, заборавил на смислата за заедништво.

Индивидуализмот го ’рѓосува општеството-вели Токвил: откако ги уништи другите цивилизации, европската западна цивилизација, навидум бесконкурентна до крајот на 20 век, би можела да стане опасност за самата себе под корозијата на внатрешниот индивидуализам, кој тежнее да се злобие со сите носечки вредности на таа цивилизација.

Грците ја дефинираат демократијата како власт на народот. За нив нераздвоиви се поимите еднаквост и слобода: исономиа и исегориа, односно секој граѓанин е еднаков (исос) со другиот пред законот (номос) и пред агора каде секој можел да земе збор и слободно да се искаже.

Демократијата не е јасна идеја. Таа е продукт на комбинации. Ако ја разгледаме демократската поставеност на институциите во САД ќе забележиме дека таму најпрво се зацврстила државната градба, како во Франција и Велика Британија, при што секоја држава на свој начин ги применува принципите и потенцијалот во сопствените т.н. “демократски експериментални лаборатории”: Англија ја проследи прогресивната еволуција за проширување на правото на гласање и кај жените во 1918 г. Се се сведува на две теми: како да се изведе премиот од власт и институција, признавањето на сувереноста на народот, а потоа дали демократијата е политичко прашање или и општествено. Монтескје ги разликувал значењата народна слобода и народна власт. Но народот директно не ја раководи, бидејќи по природа на нештата контрадикторни се сфаќањата за државата и демократијата. Либералната демократија почива на одвојувањето на политиката од економијата, а економскиот ред произлегува од граѓанскиот и општествениот. Социјалниот сегмент се наметнува дури во 19-ти век. Така за втората француска република базичен елемент беше уставот, но и двојната политичка иновација: универзалното гласање, како идентификација за демократија и проширувањето на државните функции во социјална насока. Преамбулата ја задолжува Републиката да „обезбеди поделба на обврските и напредок на општеството, зголемување на благодетот на поединецот » и не само да ја штити приватната сопственост, туку и работата. Меѓу гарантираните уставни граѓански права се слободата во работата и индустријата, но исто бесплатното основно образование, стручното образование, односот на еднаквост меѓу газдата и работникот, заштитните инструменти, државната градба, колективната слобода како право на мирно невооружено здружување. Така напредуваше она што се нарекува премин од полициска (Etat-gendarme) во разумна држава/држава на благосостојба (Etat providence). Уставниот систем стана општо европско правило во 2-рата половина на XIX-ти век, освен во Русија со монархијата што веќе не постоеше на континентот.

Проектот за универзитетска франкофонија најпрво има лингвистичка функција, на тој начин што продукцијата на знаења се проследува на француски јазик без ограни-

чување на била која франкофонска земја. францускиот јазик мора да ја негува врската со светските јазици, англискиот, шпанскиот, португалскиот, германскиот но и арапскиот, како и националните јазици што се во врска со него. Задачата на универзитетот е да придонесе да се зголеми инвентивниот квалитет на францускиот јазик, и солидарноста со другите јазици. Тој ги охрабрува научните проекти спремни за кооперативност со големите лингвистички аерии. Во конкурентниот, не толку поволен контекст за литературните дисциплини или хуманите науки, се дава активна поддршка на катедрите за француски јазик, на јазичните центри и франкофонските насоки за да се избегне наставната маргинализација на францускиот јазик

Најпознати инструменти за европското јазично опстојување се службите за лингвистичка нормализација што ја обединува споната универзитетски филолошки експерти за терминологија - влада, термилошки центри за неологизми, социолингвистички научни центри за заштита на јазичното и културното национално и европско наследство.

Литература

- BLANPAIN, D.(1997) *Le français en Belgique*
HAGEGE, C. (1982) *La Structure des langues*, Que-sais-je, Paris, P.U.F.
MOUSSIS Nicolas, (2002) *ACCÈS À L'UNION EUROPÉENNE*, Athènes, Bruxelles, Paris, Ed.Bruylant, Pedone, Papazissis
SOULIER, Gérard (1994), *L'Europe (histoire, civilisation, institutions*, Armand Colin, Paris.

Наталија БОРОНИКОВА³²⁶

ЗА «ПРОНИКЛИВОСТА» НА ГРАНИЦАТА МЕЃУ СОПСТВЕНИТЕ И ОПШТИТЕ ИМЕНКИ

Категоријата «именка», чиј показател е член, е разновидна во областа на лексичката семантика. Општограматичкото значење на именките е предметеност, ама конкретна семантика може да биде најразлична: тоа зависи од нашето сфаќање на поимот «предмет». Обично именките се делат на општи и сопствени.

Општите именки имаат сигнификативна содржина и можат да обележуваат предмет во реалноста. Во истото време тие го индексираат предметот и соопштуваат за него некаква информација. Семантичкиот дуализам на општите именки го истакнуваше уште Ц. Ст. Мил којшто спротивставуваше **конотативни** (општи) имиња и **неконотативни** (сопствени) имиња [Арутюнова, 7]. Конотативните имиња се однесуваат кон предмет и имплицираат атрибут. Неконотативните имиња само го именуваат предметот. Според Мил, значењето на именката се состои не само во денотација, туку во конотација, именките коишто немаат конотација немаат значење [Арутюнова, 7]. Меѓутоа, Е. Курилович смета дека индивидуалните имиња, на пример *Сервантес*, имаат мошне богата семантичка содржина, поради тоа сопственото име коешто е сврзано со конкретна личност не може да се употребува како име за друга индивидуа. Наместо да означуваат индивидуалните имиња само го посочуваат предметот [Курилович, 252]. Ако сопственото име има семантичка содржина, значи тоа поседува и значење; сферата на неговата употреба се објекти коишто тоа може да ги означува [Курилович, 251]. Обично за сопствените имиња се вели дека тие се употребуваат за референција кон единичен предмет, а пак општите именки можат да се однесуваат кон еден предмет и

³²⁶ Истражување извршено при поддршка грантов РФФИ 2002-2004 г., № 02-06-80-23, РГНФ 2003-2004 г., № 03-04-00165а.

кон група предмети. Сопствените имиња како имиња на индивидуалните предмети немаат и не можат да имаат по дефиниција форми на множина и да се употребуваат со член. Опшите именки се делат на бројни и небројни. Првите се наменувања за групи еднородни предмети и за одделни претставници од овие групи. Во врска со тоа можат да имаат две форми: еднина и множина. Неизбројливите именки имаат само форма за еднина. Според својата семантика се распределуваат на именки со апстрактна семантика и материјални именки. Избројливите именки обично одат со определениот и со неопределениот член, а со неизбројливите именки не се искористува неопределениот член. Според тоа различни видови член ја маркираат не само именката, туку и нејзиниот карактер. Ама контекстот и намерата му дозволуваат на говорителот да искористува различни видови член со сите групи именки. Посебен интерес претставува појавата како «проникливоста» (преодност) на границата меѓу сопствените и општите именки во текст.

Како материјал за истражување беа искористени текстови на јужнословенските јазици (бугарски и македонски). Во системот на овие јазици постои постпозитивен определен член којшто се спротивставува на општата форма на именката и формата со «неопределениот» член «еден». За типолошката споредба се земаат факти од англискиот јазик каде што формално се изразени двата показатели на категоријата определеност-неопределеност.

Општите именки често се користат како сопствени (на пример – прекари и презимиња коишто произлегуваат од прекари). За разлика од западноевропските јазици во кои презиме не се оформува по определен зборообразувачки модел и формалната разлика меѓу општи и сопствени именки се состои во постоење/отсуство на членот (исто така и во пишување со голема буква): *der (ein)Wolf: Wolf; the (a) smith: Smith* – во јужнословенските јазици презимиња се образуваат со помошта на посебни наставки: *мисирка – Мисирков, ситен – Ситникоски*. Поради тоа ќе се задржиме на употребата на општите именки во улога на прекари во текст, или на таканаречените контекстни сопствени имиња – «квази-имиња», според П.Ф. Стросон [Стросон, 82]:

*А бегаше за да не биде фатен во срамна прељуба со другарката Дукадинка **Жаром**...* (Андреевски);

...такво нешто можеше да стори само *Круцифер Пајакот* (Маџунков);

...пред него се појави *Човекот-птица* (Маџунков);

Да вџрвим сега, - каза *Остена* (Вазов);

Таквџ беше човекџт, познат под имената *Дяконџт, Васил Левски, Апостолџт* (Вазов).

Кај овие именки «пораснаа» големи букви, ама тие го содржат во својот состав определениот член. Според мислењето на Стросон, «референцијалната семантика на зборовите со определениот член останува релевантна за референција, ама во истото време големите букви ја потврдуваат екстралогичката селекција на референцијалната употреба на «чистите» имиња» [Стросон, 82].

Веќе одбележавме дека сопствените имиња обично се употребуваат во еднина. Ама повеќе од нив се употребуваат со референција кон група лица. Тоа се презимиња (називы за означување на цело семејство или за лица со еднакви презимиња) и имиња на истоимењаци. Според зборовите на Е.Курилович, «кога јас зборувам «денес сите Петревци празнуваат именден» тогаш имам предвид сите машки, коишто немаат ништо обединувачко освен името» [Курилович, 265]. «Така во процесот на образување множина од сопствените имиња принудени сме да имаме работа, било со метонимска употреба, било со метафоричка употреба (засновани се на квалитетот на определена индивидуа), како резултатот на тоа сопствената именка го губи својот специфичен карактер» [Курилович, 265]. Името освен означувањето на некакво лице ја добива семантиката «целост лица со истото име», «целост членови на семејството со истото презиме». Затоа пак возможна е употребата на определениот член:

The Marries came. Марийките дојдоха.

The Johns came. Ивановците дојдоха.

The Johnses came. Иванови дојдоха, или: *Ивановите* дојдоха [Молхова, 90]. Во последниот пример во бугарскиот возможна е употреба на именка со член и без член. Ж. Молхова одбележува дека разликата меѓу формите со член и без член се состои во постоење емотивна обоеност на интимност во вториот случај.

Примерите од видот: *The Picassos were in the big hall; The Van Dyke spoken about in the Hermitage* – се покарактеристични за англискиот јазик. Во англискиот овде можат да се наоѓаат определени и неопределени именски групи

во еднина и во множина. Во бугарскиот и македонскиот тие обично се преведуваат со описни конструкции. Во овој случај станува збор за апсолутно преминување на сопствената именка во општата: во улогата на денотатот на именката настапува делото на авторот на коешто по асоцијација се пренесува неговото име.

Понекогаш со промената на референтот сопствената именка се претвара во општата. Тогаш таа означува не определена единка туку нејзините покарактеристични црти. Почесто такви «метаморфози» се случуваат со имињата со богата културолошка содржина (имињата на личности). Така името *Пушкин* означува не само некој човек со ова презиме, а асоцира во руската свест со некакви минати говорни ситуации во кои дадениот писател беше некакво изделен од класата – на пример – оној којшто го напиша «Евгениј Онегин». ...Поради тоа, веројатно, не е обосновано познато тврдење дека сопствената именка се наоѓа во директен сооднос со предметот дека таа нема односи со поимот. Слушајќи ја сопствената именка, си ја «преведуваме», ја сврзуваме со некакво опишување или визуелен лик [Гуревич, 16-17]. Овој вид пренос е карактеристичен и за англискиот и за јужнословенските јазици. Во овој случај возможна е употребата на определениот и неопределениот член во англискиот, потоа на определениот член, општата форма и «еден» во јужнословенските јазици.

Another called him a second Kipling;

Един Пенчо Славейков никога не би написал таква стихотворение!;

Той беше ...Делекљуз-џт на мимолетна боровска комуна;

Што правиш цел еден Понтије Пилат?.

При употребата на сопствената именка во улога на општата емотивен набој е посилен отколку при употребата на општата именка во улогата на сопствената поради тоа што «семантичкиот набој на сопствената именка ја надминува семантичката содржината на општата именка» [Курилович, 264].

На крајот треба да одбележиме дека зборот како елемент на јазикот може да исполнува различни функции: денотативна, сигнификативна, комуникативна и експресивна. Реализирањето на функциите зависи од употребата на различни актуелизатори, вклучувајќи го и членот.

Литература

- Арутюнова Н.Д.* Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1982. Вып. XIII.
- Велева С., Веновска-Антевска С., Саздов С.* Личното име кај македонците. Скопје, 1996.
- Гуревич В.В.* Теоретическая грамматика английского языка. М., 2001.
- Кобозева И.М.* Лингвистическая семантика. М., 2000.
- Конески Б.* Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје, 1982.
- Кронгауз М.А.* Семантика. М., 2001.
- Курилович Е.* Положение имени собственного в языке // Очерки по лингвистике. Биробиджан, 2001.
- Маслов Ю.С.* Грамматика болгарского языка. М., 1981.
- Молхова Ж.* Характер и употреба на члена в българския и английския език. София, 1970.
- Поварницина М.* Кон категоријата определеност/неопределеност кај сопствените имиња во македонскиот литературен јазик во споредба со рускиот (лични имиња) // XVIII научна дискусија (Охрид, 12-14 август 1991), Скопје, 1992.
- Рассел Б.* Дескрипции // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1982. Вып. XIII.
- Рассел Б.* Человеческое познание, его сфера и границы. М., 1957.
- Рейман Е.А.* Английский артикль. Коммуникативная функция. Л., 1988.
- Стросон П.Ф.* О референции // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1982. Вып. XIII.
- Усикова Р.П.* Грамматика македонского литературного языка. М., 2003.

Љубица СТАНКОВСКА

ПРИЛОГ КОН СУПСТРАТНАТА ТОПОНИМИЈА

Употребата на апелативот *крас* „остар и тврд камен“, со кој може да се означува и „каменлив терен“, во македонскиот јазик е пограничена. Попозната е лексемата *карси* со која се означува „каменлива месност испресечена со длабнатини, крш“³²⁷. Иако неговата употреба е ограничена, сепак апелативот *крас* е застапен и во топонимија. Од овој апелатив настанале топонимите *Красје* – каменлива месност во селото Бачишта, Кичевско, *Красје* – месност во селото Локов, Струшко, *Красна* – место кај селото Црвена Вода, Скопско, потоа ојконимот *Красица*, којшто го регистрира М. Фасмер како населено место во Грција³²⁸, а се јавува и во синтагматски состави како што е топонимот *Црвена Крас* – шума и нивје во атарот на селата Рамне и Велестово, Охридско.

Лексемата *крас* во апелативната лексика на хрватскиот и српскиот јазик се употребува паралелно со апелативот *карс* со значењата „остар и тврд камен“ и „каменливо земјиште“, а значењето на лексичката варијанта *краса* е „каменлива земја“ или „лошо, каменливо пасиште кое не може да се коси“. Апелативот *крас* се наоѓа во основата на редица топонимски единици како што се, на пример, топонимите *Kras, Krasica, Krasice, Krasina*³²⁹, *Krasica, Krasa*³³⁰.

³²⁷ Т. Димитроски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, *Речник на македонскиот јазик*, I, Скопје 1961, стр. 322, 361.

³²⁸ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, str. 135.

³²⁹ A. Šojat, *Geografski termini u toponimiji riječko-goranske regije*, *Onomastica jugoslavica*, knj. 10, Zagreb 1982, str. 352, 355; D. Brozović Rončević, *Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre i Kvarnerskih otoka*, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb 1998, str. 11.

³³⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1972, str. 179.

Географскиот апелатив *крас* претставува лексички остаток од претсловенските балкански јазици. Во својот етимолошки речник Петар Скок констатира дека апелативот *kras* „остар и тврд камен“, односно лексемата *kars* е наследена од илирско-дакискиот збор *carsus* кој има медитеранско потекло и го доведува во врска со лат. *caris, carisis* „помен saxi“. Притоа, тој забележува дека слогот *kra-* во лексемата *kras* настанал по законот на ликвидната метатеза од *kars*, како во *Scardina > Skradin*³³¹. Од истиот корен, според него, е изведен и апелативот *krš*, којшто се употребува со значењето „рид, камен, крас“ и аугментативот *kršina*. Скок смета дека варијантата *krš* место *kras* настанала, веројатно, со вкрстување на deverbativната именака *krš* од глаголот *kršiti* „крши“. Како компаративен еквивалент тој го посочува јужнофранцускиот топоним *Gras*. Во дијалектите на македонскиот јазик *кри* се употребува со значењето „нанос на камења и дрвја од порои“³³².

Апелативот *карсӣ*, веројатно, настанал од постарата форма *карс* со додавање на консонантот *-ӣ*, односно со вкрстување на апелативот *карс*, кој е од туѓо потекло, и на апелативот *красӣа*, кој е општословенска лексема од прасловенско потекло: **korsta*. Пофреквентната употреба на апелативот *красӣа* во топонимијата на македонското јазично подрачје недвосмислено укажува дека настанало вкрстување меѓу двете лексеми што придонело за помалата употреба на лексемата *крас* и особено за исчезнувањето на зборот *карс*.

Исчезнатото охридско село *Биџор* е заведено во турскиот пописен дефтер за нахијата Дебарца од 1536-1539 година, кога во него живееле 28 христијански семејства и 2 неженети лица³³³. Со формата *Биџор* неговото име е заведено и во опширниот пописен дефтер за Охридската нахија од 1582-1583 година, а во него имало 20 христијански

³³¹ *Истио*, стр. 180.

³³² Б. Видоески, *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*, Скопје 1999, стр. 79.

³³³ А. Стојановски, Д. Ѓоргиев, *Населби и население во Македонија – XV и XVI век*, дел I, Скопје 2001, стр. 22.

семејства и 2 неженети лица³³⁴. Во дефтерот стои дека селото *Биџор*, бидејќи бил стар дрвен, и со овој попис е запишан како дрвен, а жителите на селото го чувале дрвенот што се наоѓал на опасно место, одејќи од Охрид кон Дебар. Селото досега не е убицирано, но тоа, најверојатно, се наоѓало на патот од Охрид за Дебар, можеби, во месноста *Биџор* – место и извор во атарот на селото Песочани.

Ојконимот *Биџор* е метонимиско име кое настанало со преземање од името на некој друг објект кој се викал **Биџор*. Топонимот **Биџор* е рамен на апелативот *биџор* „вид камен, варовник“. Во македонскиот јазик лексемата *биџор* се употребува со значењата „шуплив варовит камен што се создава во извори и слапови; сталактит“ и „талог што се фаќа за садот со вода богата со калциум карбонат“, а е познат и апелативот *биџоришиџе* „место со бигорен камен“³³⁵. Во дијалектите се јавува и неговата фонетска разновидност *биџур*. Лексемата *биџор*, освен во македонскиот јазик, е позната и во другите балкански јазици. Во бугарскиот јазик *биџор* означува „шуплив варовник“, во хрватскиот и српскиот јазик лексемите *bigar* и *bigor* имаат значење на „сига, седра“, во албанскиот јазик *bigorr* е „порозен, лесен варовник“, а во ароманскиот за означување на овој вид камен се употребува лексемата *bigã*³³⁶. Потеклото на апелативот *биџор* не може со сигурност да се утврди. Научниците се согласуваат во тоа дека апелативот *биџор* ѝ припаѓа на најстарата супстратна лексичка наслојка и, веројатно, води потекло од ие. **bigor-*. Прабазата на лексемата *биџор* може да има илирско, тракиско или бригиско потекло, односно таа била во употреба во лексиката на старите балкански јазици. Во македонскиот јазик, па оттука и во топонимијата, апелативот *биџор* може да се претпостави дека бил позајмен од бригискиот јазик, одно-

³³⁴ А. Стојановски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ, опишан вописен дефтер на Охридскиот санџак од 1583 година*, т. VIII, кн. 1, Скопје 2000, стр. 84.

³³⁵ Т. Димитроски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, *циџи. дела*, стр. 34; С. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. I, А – Ж, Скопје 2003, стр. 133.

³³⁶ Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971, стр. 147; *Български етимологичен речник*, т. I, Софија 1971, ред. Вл. И. Георгиев, стр. 46.

сно од нероманизираните Бриги кои сè уште живееле во енклави на македонската територија во времето на доселувањето на македонските Словени на Балканскиот Полуостров. Овој збор не можел да се позајми од албанскиот ниту од ароманскиот јазик. Во ароманскиот јазик зборот *bigǎ*, секако, има врска со латинското *biga* „вид печиво“, сп. словен. *biga* „вид печиво“, алб. *bigë* „трска“³³⁷. Во албанскиот јазик по сè изгледа дека *bigorr*, во кој се јавува гласот *g* наместо аспирантното *gh*, е заемка од словенските јазици, односно од српскиот и/или макеонскиот јазик, бидејќи во овој јазик ие. *g* дава *gh*, така што би се очекувало ие. **bigor*- да гласи **bighor*.

Присуството на топонимите во чијашто основа е заложен апелативот *биџор* се распространети, речиси, на целата македонска јазична територија, сп. *Биџор* – планина и шума во селото Бороец, Струшко, *Биџор* – чешма во селото Лесковица, Штипско, *Биџори* – село и поток, се наоѓа во горниот тек на реката Војуша во Албанија³³⁸, *Биџорица* – извор и чешма во селото Приковци, Кратовско, *Биџорлица* – извор и шума во селото Горно Добреноец, Кичевско, *Биџоро* – карпа во селото Водоча, Струмичко, *Биџорчеџо* – извор во селото Требично, Струмичко, *Биџрејнца* – извор во селото Горно Средорече, Охридско, *Биџур* – ниви и шума во селото Костурино, Струмичко, *Биџуриџиџа* – стена во селото Патале, Леринско, како и во синтагмите: *Биџорлива Вода* – извор, *Биџор Доленци* – село во Кичевско, *Биџор Маала* – маало во селото Велјуса, Струмичко, *Биџрови Камења* – рид во селото Присовјани, Струшко и други. Во охридското село Слатина една месност каде што има извори со минерална вода се вика *Биџриџиџа*. Овој хидроним е рамен на множинската форма *биџриџиџа* од хибридниот апелатив *биџриџиџе* „место богато со бигор“.

На територијата на Србија се среќаваат повеќе топоними, и тоа: *Биџар* – поток, л. пр. на Доброча, *Биџар* – поток кај селото Сига, *Биџор* – студенец во близината на селото Дечани, *Биџренац* – поток, л. пр. на Млава → Дунав,

³³⁷ F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, prva knjiga, A - J, Ljubljana 1976, str. 20.

³³⁸ A. M. Селищев, *Славянскоџо население в Албанија (Карџа)*, Софија 1931, Карта 46.

Биџреница – поток, д. пр. на Зубрава во сливот на реката Морава и село кај Куприја, регистрирано во XIV век, *Биџуралу цода* – поток во сливот на реката Тимок и други³³⁹.

Во македонската топонимија со името *Мушица* или *Мушица* се именуваат повеќе географски објекти. Во атарот на кичевските села Сланско и Пласница се наоѓа планината *Мушица*³⁴⁰, а со исто име *Мушица* се вика и еден рид во атарот на селото Мачуково, Кукушко. Еден планински дел од Бушева Планина во Крушевско, како и врвот на планината, висок 1800 м, се вика *Мушица*. Под врвот *Мушица* се наоѓа голем извор кој се вика Езериште, а месноста околу него е тресиште. На изворот Езериште е направен водовод со кој се снабдува градот Крушево со вода за пиење. Со името *Мушица* се вика и еден поток што тече низ атарот на прилепското село Полчишта.

Во основата на овие топонимски единици се крие придавката *мусив* што значи 'намуртен, смуртен, лут'. Во современиот македонски јазик придавката *мусив* не се употребува, но затоа е во употреба глаголот *муси се* 'се мурти'³⁴¹. Придавката *мусив* е образувана со суфиксот *-ив* од глаголот *муси (се)*.

Сегашниот облик на топонимите *Мушица* и *Мушица* е добиен од постариот **Мусивица*, и тоа со губење на интервокалниот глас *в*, а потоа со контракција на еднородните вокали *ии* во долго *ѝ* > *и*. Овие топонимски единици настанале со супстантивизација на атрибутската морфема **Мусива* од некогашната синтагматска формација **Мусива (Планина, Вода)*, која е еднаква на формата за женски род *мусива* од придавката *мусив* „намуртен, смуртен, лут“³⁴². По елиминирањето на именскиот дел од составот **Мусива (Планина, Вода)*, атрибутот **Мусива* се супстантивизирал со суфиксот *-ица*. Во преносна смисла оронимот *Мушица* означува „намуртена, лута планина“,

³³⁹ Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971, стр. 147; З. Павловиќ, *Хидроними Србије*, Београд 1996, стр. 34-35.

³⁴⁰ М. Смиљаниќ, *Кичевија*, Насеље и порекло становништва, књ. 28, Београд 1935, стр. 475.

³⁴¹ Т. Димитроски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, *циѝ. дело*, стр. 428.

³⁴² Љ. Станковска, *Топонимиие со суфиксои -ица во Македонија*, Скопје – Прилеп 2001, стр. 288.

што значи дека е тоа планина каде што има често невреме, односно каде што паѓа многу дожд и планинскиот терен е влажен и блатен. Оттука произлегува дека планината *Мусица* означува „намуртена, лута планина, односно дождлива, влажна планина“. Семантиката, пак, на хидронимот *Мусица* може да се изрази со значењето „лут дол, дол во кој водата надојдува од поројни дождови, поројна вода“.

Во нашата топонимија коренот *мус-* се препознава и во основата на името на прилепското село *Мусинци*. Тоа е лоцирано во пелагониската котлина, покрај *Мусинска Река*, лева притока на Лопатичка Река, а таа е, пак, лева притока на Добрушевска Река, лева притока на Црна. *Мусинска Река* е долга само 7 км, а извира од месноста Бобиште на Селечка Планина, кое се наоѓа на височина од 1267 м³⁴³. Ојконимот *Мусинци* претставува етничко име добиено со топонимизација на етникот во множина **мусинци* кој е образуван со суфиксот *-ци* од исчезнатото име **Мусина*. Со ова име првобитно се именувала *Мусинска Река* или месноста околу долниот низински тек на реката, односно месноста каде што се наоѓа селото *Мусинци*. Оттука се дефинира и семантичката вредност на ојконимот *Мусинци*, кој означува „луѓе кои живеат покрај реката **Мусина* или во месноста **Мусина*“.

Хидронимот **Мусина*, според нашето мислење, е создаден со топонимизација на исчезнатиот апелатив *мусина* „калливо, тињесто место, блато“ кој е изведен со именскиот суфикс *-ина* од коренот *мус-*, односно од постар апелатив **муса* или од глаголот *муси* (*се*). Познато е дека суфиксот *-ина* се користел за образување на редица географски апелативи кои се изведени од именки, придавки и глаголи: *блајина*, *вдлабнајина*, *височина*, *вишина*, *вододерина* „суводолица, излокано место од дождови“, *глибовина* „глибаво, блатно место“, *долина*, *завейрина* „место заклонето од ветрови“, *издигнајина*, *којачина* „исчистено место подготвено за обработка“, *косина*, *кривина*, *кујлина*, *маклина* „влажно, мочурливо место, млака“, *мривина* „блато“, *нерезина* „неообработена, запустена земја“, *иадина*,

³⁴³ П. Скок, *Из џојономасџике Лужне Србије. I. Предео између Прилепа и Кајмакчалана*, Гласник скопског научног друштва, књ. XII, Скопље 1933, стр. 206; I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Böhlau - Verlag - Köln - Wien 1975, стр. 222.

йлавина, йлазина „стрмно место по кое се спуштаат дрвја; место на карпа каде што истекува вода“, йланина, ридина, слајина и други.

На нашата територија е регистриран и топонимот *Мусинка* „место покрај реката Пчиња“. Бидејќи месноста се наоѓа покрај река, а и поради неговото образување, со поголема сигурност може да се смета дека микротопонимот *Мусинка* е создаден со топонимизација на географскиот апелатив *мусинка* „помало тињесто место, блатце“. Лексемата *мусинка* е деминутивно образување со суфиксот *-ка* од апелативот *мусина* „каливо, тињесто место, блато“ како што се образувани, на пример, географските термини *височинка*, *ѓаринка*, *длабнајинка*, *долинка*, *долнинка*, *долчинка*, *лединка*, *йадинка*, *йланинка* и други.

Лексеми изведени од коренот *мус-* се познати и во другите јужнословенски јазици. Така, на пример, во хрватскиот јазик се познати именките *muso* и *musa*, како и аугментативот *musonja*, кои се употребуваат за „нерасположен, намуртен, смуртен човек или жена“, а исто значење има и апелативот *muslija*, изведен со турската наставка *-li*, кој се употребува во Далмација. Од другите зборови се познати глаголот *musiti se* „да бидеш нерасположен и налутен“, неговата префиксирана изведенка *namusiti se* „се намурти“, која особено се употребува за „небото пред дожд“, како и придавката *musast* „намуртен, смуртен, лут“.

Етимологијата на овие лексеми не е сосем јасна. Петар Скок во својот етимолошки речник го искажал мислењето дека овие зборови можат да претставуваат далматинско-романски лексички остатоци, чиешто потекло го доведува во врска со подоцнежниот латински апелатив *mūsus*³⁴⁴.

Разгледувајќи ја топонимијата во полската крајбрежна област Поморје, па и пошироко западно од реката Висла, В. Н. Топоров, меѓу другите топоними со јазични елементи од балтичките јазици, ги наведува и топонимите *Mossin*, *Massin*, *Massein*, *Mussein*, *Maschein*, *Mussae*, потоа старопруските *Mussneyn*, *Mossaun*, *Mopsseun*, *Mussaun*, *Mussenuk*, а за споредба ги споменува и литванските

³⁴⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1972, стр. 488.

топоними *Musé, Muselé, Musia, Musiné*, како и летонскиот топоним *Mūsa*³⁴⁵, чиешто значење, веројатно, се доведува во врска со влажноста на теренот, односно овие топоними означуваат „мочурливи, блатни места“.

Овие факти укажуваат дека топоними со коренот **mus-* се среќаваат на поширока географска територија каде што се застапени различни јазици. Појавата на топонимите со коренот **mus-* и на друго јазично подрачје, освен на Балканот, од една страна, допушта да се помисли за неговото индоевропско потекло, а од друга, пак, тоа би значело дека апелативите и топонимите изведени со коренот **mus-* на Балканскиот Полуостров претставуваат остатоци од старите претсловенски балкански јазици, т.е. од илирскиот, бригискиот, пајонскиот и тракискиот јазик. Во овие балкански јазици, веројатно, биле во употреба лексемите изведени од кор. **mus-* со значење „влажен, блатен, нечист“ или „влажно место, блато“, а овој корен може да се доведе во врска со ие. кор. **mi-* проширен со формантот *-s* кој претставува превој од кор. **tei-* „влажен, нечист“³⁴⁶, од кој потекнува и апелативот *мов* < прасл. **тѣхъ* „мувлосан“, лит. *mūsas, mūsai*, мн. *mīsos* „мувлосан“. Исто така, коренот **mus-* лежи и во основата на тракиските топоними *Mūsus* и *Mōsyra*. Овие топоними И. Дуриданов ги изведува од трак. **musas* „мувла, мувлосан“, што го доведува во врска со ие. **muso-s* „мов, блато“, а нивното значење е „река во која има мов“, односно „блатна река“³⁴⁷. Оттука може да се заклучи дека и далматинско-романските остатоци во хрватскиот јазик, како што се дефинирани од П. Скок, можат да водат потекло не само од латинскиот со кој старите балкански јазици биле во тесна индоевропска врска, туку и од илирскиот јазик.

Фитонимиската база *бус* (*Serpes*) се препознава во основата на топонимите *Бусаница* – месност во атарот на селото Рамно, Кумановско, *Бусеница* – шума во атарот на селото Герман, Кривопаланечко и *Бусарник* – месност со

³⁴⁵ В. Н. Топоров, *О балтийских элементах в гидронимии и топонимии к западу от Вислы*, Slavica Pragensia, VIII, Praha 1966, стр. 261.

³⁴⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1972, стр. 354.

³⁴⁷ И. Дуриданов, *Езикѣи на Тракиѣе*, София 1976, стр. 41, 78.

ниви и пасиште во атарот на селото Добровница, Кривопа-ланечко. Исто така, фитонимот *бус* се содржи и во основата на придавскиот член на сложеното име *Бусо Дрво* – планинска месност, што се наоѓа во атарот на селото Рамне, Охридско.

Од структурна гледна точка, топонимите *Бусаница* и *Бисеница* му припаѓаат на ист топонимски структурен модел. Тие се произведени од постарите адјективни синтагми **Бусана (Нива)*, односно **Бусена (Шума)*. Атрибутските компоненти **Бусана* и **Бусена* од синтагмите **Бусана (Нива)* и **Бусена (Шума)* се образувани со придавскиот суфикс *-ан* < стсл. **-ѢНЪ**, односно со суфиксот *-ен* < стсл. **-ѢНЪ**, а по елизијата на именскиот дел од составот, изразен со апелативите *нива* и *шума*, тие се супстантивизирале со суфиксот *-ица*.³⁴⁸

Микротопонимот *Бусарник*, пак, потекнува од првобитната синтагматска формација **Бусарни (Рид)*, чијашто придавска морфема е образувана од дијалектниот апелатив **бусар* „место со бус“ со старата определена форма *-ни* од придавскиот суфикс **-ѢНЪ**.

Во семантички поглед топонимите *Бусаница*, *Бусеница* и *Бусарник* означуваат „места каде што има, каде што расте бус“.

Сложеното име *Бусо Дрво* е добиено од постариот облик **Бусаво Дрво*, а е составено од придавката **Бусаво*, којашто е изведена од фитонимот *бус* со формата за среден род *-аво* од придавскиот суфикс *-ав*, и од именскиот член *Дрво*, којашто е иста со апелативот *дрво*. Мотивацијата на топонимот *Бусаво Дрво* означува „дрво кое расте во месност каде што има бус“.

Од изнесените примери можеме да извлечеме заклучок дека лексемата *бус* за означување на „вид трева, парче земја со трева“, главно, се употребува на дијалектното апелативно рамниште. Во северните македонски говори е во употреба и лексемата *бусје* изведена од *бус* со колективниот суфикс *-је*. Во Речникот на македонскиот јазик апелативот *бус* е регистриран како дијалектна лексичка разновидност на апелативот *баз* „парче земја со трева“³⁴⁹.

³⁴⁸ Љ. Станковска, *op. cit.*, стр. 69.

³⁴⁹ Т. Димитроски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, *цит. дело*, стр. 50.

Со значењето „парче земја со трева“ апелативот *бус*, како и дериватите *бусџе*, **бусина* се познати и во бугарскиот јазик, а се среќава и во топонимијата: *Бусинци*³⁵⁰. Со поголема фреквенција и дистрибуција апелативот *bus* е застапен во хрватскиот и во српскиот јазик. Од овој апелатив се изведени повеќе деривирани лексички единици како што се, на пример, *busje*, *busak*, *busika*, *busina*, *busenjača*, *busača*, а се изведени и неколку придавки: *busav*, *busast*, *busen*, како и деноминалните глаголи: *busati*, *busiti*³⁵¹. Топонимот *Bus* е регистриран како име на месност на островот Брач и со право П. Шимуновиќ го доведува во врска со фитонимот *bus* и го класифицира во групата топоними кои означуваат месности покриени со шума и трева³⁵². Овој фитонимски апелатив е присутен и во топонимијата на српското јазичен подрачје: *Бусина*, *Бусињска река*, *Бусоваиџа*, *Бусовац*, *Бусур*³⁵³.

За потеклото на фитонимот *бус* (*Cespes*) етимолозите немаат востановено единствено гледиште. Разгледувајќи ја неговата етимологија, П. Скок во својот етимолошки речник се осврнува и на дотогашните мислења искажани од Даничиќ, кој лексемата *бус* ја изведува од коренот **bhū-*, од кој потекнува и апелативот *билје*, и од Бернекер, за кого етимологијата на овој апелатив е јасна, но помислува и на италијанското *bosco* „жбун, грм“ од кој се добил апелативот *bus* со исфрлање на морфемата *-co* која се чувствувала како словенски суфикс, не водејќи сметка притоа за изведенката *busen*. Тргувајќи од тоа дека лексемата *бус* е потврдена во хрватскиот, српскиот и бугарскиот јазик, П. Скок искажал мислење дека овој збор претставува лексички остаток од илирско-тракискиот супстрат³⁵⁴. Во етимолошкиот речник на бугарскиот јазик во врска со етимологијата на фитонимот *бус* е искажано мислењето дека потекнува од италијанското *busso*, *bosso* „храст, шим-

³⁵⁰ Бџларски етимологичен речник, т. I, Софија 1971, ред. Вл. И. Георгиев, стр. 92.

³⁵¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971, стр. 242.

³⁵² P. Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, Supetar 1972, стр. 205.

³⁵³ З. Павловић, *op. cit.*, стр. 55.

³⁵⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971, стр. 243.

шир“ (*Buxus sempervirens*) кое потекнува од латинското *buxus* „шимшир“³⁵⁵.

Со искажаните мислења за етимологијата на фитонимот *бус* сметаме дека не се исцрпени сите можности за толкувањето на неговото потекло. Мислењето на П. Скок сметаме дека заслужува најголемо внимание и истражувањата треба да продолжат во таа насока, односно дека потеклото на овој збор треба да се бара во старите несловенски балкански јазици. Апелативниот и топонимскиот материјал од македонското јазично подрачје секако ќе придонесат во разјаснувањето на потеклото на фитонимот *бус*.

³⁵⁵ Български етимологичен речник, т. I, София 1971, ред. Вл. И. Георгиев, стр. 92.

Лилјана МАКАРИЈОСКА
Мери ЦУБАЛЕВСКА

РЕТКИТЕ ЗБОРОВИ ВО ВАТАШКИОТ МИНЕЈ

Зборовите со ограничена или единечна употреба во старословенските ракописи одамна го привлекувале вниманието на истражувачите. Според Цејтлин (1977:34), поради ниската фреквенција на ретките зборови интерпретацијата на значењата на некои од нив честопати се заснова на претпоставки, односно не е секогаш сигурна. Десподова (1997:123) проучувајќи ги ретките зборови во македонските библиски ракописи укажува дека семантиката на ретките зборови може да се потврди со поголема веродостојност, ако се земат предвид: нивното значење во контекстот, зашто во зависност од контекстот може да се модифицира или да се трансформира значењето на зборот; употребата на синонимни изрази и образувања (својствени и за првобитниот кирилometодиевски превод), односно супституцијата на одделни лексеми или на деривациските елементи т.н. контекстуални синоними (сп. Десподова, 1977 :69-86).

Осврнувајќи се на ретките зборови и хапакси во ракописите ексцерпирани за *Речникоӣ на црковнословенскио̄т јазик од македонска редакција* Рибарова (1998 :62) укажува дека тие најчесто не претставуваат само okazjiонализми, туку зборови кои се ретки само поради ограниченоста на расположливите извори. Голем број од нив спаѓаат во општословенскиот зборовен фонд (бодење, боъз, косматъ) претставуваат грчки калки (мъногo-плауѣвънъ) или пак ареално маркирани лексички единици од различен вид. Драгоцен материјал за историјата на македонскиот јазик претставуваат индивидуалните подновувања од подоцнежен датум кои можат да се поврзуваат со дејноста на последниот препишувач како на пр. предлогот

задаџ во Радомировото евангелие, кошоџла во Добромировото, канити во коментарот кон Псалтирот и сл.

Ретките зборови, што не се дел од основниот општословенски лексички фонд (а имаат суштинско значење при локализацијата на ракописите) покрај во македонските библиски, претставуваат мошне честа појава кај небиблиските ракописи.

Значењето на жанровската припадност на ракописот е несомнено, особено при изборот на лексичките средства за поточно пренесување на смислата и содржината. Голем број ретки зборови забележуваме на пр. во заглавијата на четвороевангелието, во коментарот кон псалмите, во кантиката и во псалтирните молитви. К. Фос (1997 :90-97) ѝ посветува особено внимание на употребата на ретките зборови во текстот на паренезисот.

Предмет на нашиот интерес е присуството на ретките зборови во Ваташкиот минеј (Vtš)³⁵⁶. Овој ракопис е празничен минеј со служби за големите црковни празници, како и за најпочитуваните светци, а за позначајните празнични денови се додадени паримии, синаксари и сл. Тој е интересен за проучување од различни аспекти и со своите специфични лексички и зборообразувачки особености на своевиден начин ги збогатува сознанијата за лексичкиот фонд на црковнословенските ракописи.

Преку споредбената анализа на формалните лексички и зборообразувачки особености се установуваат ретките лексеми кои не се среќаваат во ракописите што досега биле предмет на лексички проучувања како дел од материјалната база за **Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција**. Вклучувањето на Ваташкиот минеј, како еден од помладите небиблиски ракописи, во корпусот за Речникот, овозможува да се проследи не само односот кон традицијата, туку и прифаќањето на нови-

³⁵⁶ Ракописот е пишуван во 1453 год. Се чува на Филолошкиот факултет во Скопје (инв. бр. 1319) и содржи 228 хартиени листови. Ѓ. Поп-Атанасов врз основа на записите го лоцира во с. Мешеишта-Охридско. Ракописот е дел од корпусот на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, долгорочен проект на Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Скопје

те развојни тенденции и нивната постепена интеграција во јазичната структура.

Иако зборовите со единечна употреба во Ваташкиот минеј може да се поврзуваат со жанровската припадност на ракописот, може да претставуваат лични решенија на преписувачот и да се сфаќаат како индивидуални особености на ракописот или како дијалектни особености, најчесто се варијанти и подновувања од областа на зборообразувањето.

Осврнувајќи се на лексиката на словенските минеи од XI-XIII век, Досева (2003 :332) истакнува дека особено внимание заслужуваат суфиксните именки, кои заземаат важно место при изградувањето на строфичната структура на жанровите форми во химнографските текстови истакнувајќи ги како најфреквентни образувањата со суфиксите: *-(ьн)икъ*, *-(и)тель*, *-(ьн)ица*, *-(ов)ица* и *-ъць* од кои голем број отсутствуваат во старословенските ракописи.

Во Ваташкиот минеј се застапени определени зборообразувачки иновации, промени во фреквенцијата и во дистрибуцијата на зборообразувачките форманти, што не им се својствени на ракописите од претходните векови. Сепак тешко е да се изврши временска локализација на зборообразувачките варијанти поради тоа што изборот обично е правен според барањата на стилот.

Често се следи паралелна употреба на истокоренски зборообразувачки варијанти во ракописот, се согледуваат одделни разлики во однос на употребата на зборообразувачките средства и тоа употреба на различни истозначни афикси (префикси и суфикси): пр. **нѣ-** и **вѣз-**; **-ьство** – **ьствнѣ** (**жительство** – **жительствоѣ** 165b5, **жительство** – **жительство** 165a30, **жительство** 41b9) или пак присуство на префикси или суфикси наспроти потврдените несуфиксни образувања во други ракописи.

Ретките зборови во Ваташкиот минеј овозможуваат да се проследат определени зборообразувачки тенденции од периодот во кој е пишуван ракописот. Од областа на суфиксацијата на именките со значењето дејство, најпродуктивна и најфреквентна деривациска морфема кај девербативните именки е **-ниѣ** (**-иѣ**), а голем е и бројот на ретките образувања со овој суфикс: **ворѣниѣ** – **ворѣниѣмь** 35a30, **вѣтѣша-**

НИЦА – сѣжителница 102b33, **ПОКРОВИТЕЛЬНИЦА** – покровителница 227a24, **СВѢТОПОДАТЕЛЬНИЦА** – свѣтоподателнице 219d3.

Меѓу суфиксите што служат за образување именки со апстрактно значење со својата продуктивност се одликува суфиксот **-ЪСТВО**: **БЕСУДАСТВО** – бесудѣства 9b1; 9b10, **ВРАЧЕВСТВО** – врачевство 185b13, 185c7, 186a27, **ДЕВЕЛЬСТВО** – девельством 105c29, 200c27, 9d12, **ДѢВИЧЕСТВО** – дѣвичѣствѣ 85d5, **ИГЕМОНСТВО** – игемонство 193a2, **СВЕРѢПСТВО** – сверѣпствоу 195c30, сверѣпства 195b15, сверѣпством 46c6, **СИРОТСТВО** – соуротствоу 223b27, **СЪПРОЖЕСТВО** – соупроужество 62d23, **ТОУЖДСТВО** – тоуждество 31c29, 59c9, **-ТЕЛЬСТВО**: **ВСЕГОУВИТЕЛЬСТВО** – всегоувительство 200c10, **РАУИТЕЛЬСТВО** – рауительствѣ 165b3, со **-ЪСТВИЕ** само неколку: **БОЖЬСТВИЕ** – божьствие 40a26, **СВЯЩЕНЬСТВИЕ** – свѣщеньствѣа 178d21, **СЖИШЬСТВИЕ** – соущьстви 22c32, 99b13, свщьствѣа 178d26.

На продуктивноста на суфиксот **-ОСТЬ** за образување апстрактни именки мотивирани од придавки укажуваат и именките со ограничена употреба: **ЗЕЛЕНОСТЬ** – зеленостію 55a25, **НЕМЪДРОСТЬ** – немъдростію 176d9. Се среќаваат и деривати на **-ОТА**: **МОКРОТА** – мокротоу 53b21, **ТЕПЛОТА** – теплотоу 26d11, теплоты 22a30.

Одделни ретки глаголски форми се одликуваат со суфиксот **-ОВА-** со кој се изведуваат несвршени глаголи: **ЗАИМОВАТИ** – заимовашаго 139c21, **ИСКАПОВАТИ** – искапова 150c23, **ИСТАЗОВАТИ** – истезоуно 111c7, **МИСЛОВАТИ** – мислѣюще 225v3, **НАДЪЗНАМЕНОВАТИ** – надъзнаменуѣ 113d25, **ПОТРАСОВАТИ** – потрѣсова 150b26, **ПРИАТОВАТИ** – приетова 218d19, 17d20, 25a6, **ПРѢСВѢТЛОВАТИ** – прѣсвѣтловаѣма 171c27, **СТИХОЛОГИСОВАТИ** – не стиѣологисоуѣм 144r20, **СЪЖИТОВАТИ** – сѣжитова 127b13, **ОУКРѢПОВАТИ** – оукрѣповахѣ се 182b23.

Ќе го споменеме и суфиксот **-ИЕ** (што има поинтензивна употреба во македонските ракописи веќе од XII-XIII век: кѣпиние, мазниѣ – Dm, класиѣ, спониѣ, дрѣвиѣ – Kpat, маслиниѣ – Kap). Сп. **ПРИГРОБИЕ** – пригровѣахѣ 153a11, **ПРИБЛАУИЕ** – приблауію 153c15.

Од суфиксалните варијанти треба да ги споменеме и придавките со редулицираниот суфикс **-ЪНЪ** кој според застапеноста се типични за овој ракопис: **ДОСТОИНОБЛАЖЕНЪНЪ** – достоинблѣженѣ 86b17, **ЖИВОПИСАНЪНЪ** – живописанною 98b1, **ЗАТВОРЕНЪНЪ** – затворѣнна 130c13/Ez44,1, **ИЗМИВЕНЪНЪ** – измивѣнными 107

d16, измивенно 123b4, **СЪБЪЗДЪНЪНЪЗ** – зъбъзданноуо 90c3, **ИЗЪЩРЕНЪНЪЗ** – изъщрени 138b16, **МЪНОГОПЛЕТЕНЪНЪЗ** – многоплетеннаагш 73a11, многоплетенних 19c9, **НЕБОЛЪЗЪНЪНЪЗ** – неболъзънним 190c30, **НЕДРЪМАНЪНЪЗ** – недръманно 185a7, **НЕЗАВЛЖДЕНЪНЪЗ** – незавлженна 40d6, **НЕНАСЪГАНЪНЪЗ** – ненасъганнаа 139b27, **НОВОРОЖДЕНЪНЪЗ** – новорожденное 100c22, **ОГНЕВЪЩАНЪНЪЗ** – огневъщанним 167a20, **ОГНЕДЪХНОВЕНЪНЪЗ** – огнедъхновенноуо 197c11, **ОУИСТОВАНЪНЪЗ** – оуистованно 127d11, **РАСЛАБЛЕНЪНЪЗ** – раслабленнаа 118d13. Употребата на овој суфикс кај адјективизираните партиципи (сп. Рибарова, 1989 :70) може да претставува нов дистинктивен признак кој ја потцртува нивната семантичка самостојност. Евидентна е и можноста за образување на соодветните прилози: **ЛЮБОБОЛЪЗЪНЪНЪНО** – любоволъзънним 105b2, **НЕОПИСАНО** – неописанно 45a22, **НЕБОЛЪЗЪНО** – неболъзъно 83d25, **НЕВЪЗДЪЛАНЪНО** – невъздъланно 14d3, **НЕДОМЪСЛЪНЪНО** – недомисльнно 89a8, 89c27.

Анализата на глаголската префиксација овозможува да се утврди фреквенцијата на одделни префикси, совпаѓањето, варирањето и отстапувањето од нивната употреба. Евидентни се случаите кога изборот на префиксот не е резултат на потребата да се изразат различни значења, туку префиксот се користи како стилистичко средство.

Префиксацијата е најкарактеристична за глаголите и за глаголските именки. Регистриравме повеќе ретки лексеми со различни префикси: **ВЪЗ-/ВЪС:** **ВЪСПРАШАТИ** – не въспрашаушим 147d25, **ВЪСПОУЩАТИ** – въспоушаѐмь 34d15, **ВЪСПЪЩАУЩЕ** 186c22, **НА-**: **НАПЕРИТИ** – наперноу 206b8, **НАЗНАМЕНАНИЕ** – назнаменанію 59c31, **НАРИЦАНИЕ** – нарицаниѐ 128a13, 138a19, 150b19, о-, **ОБ-**: **ОХОУДИТИ** – охѐдих 93d4, **ОХОУЛЕНИЕ** – охѐленіѐмъ 157b16, **ОВРЖУВАТИ** – шброуѐва 135c22, **ОВЪСЪНЪТИ** – швъсѐнаше 153c9, **ОТЪ-**: **ОТЪЛЖУВАТИ** – не ѡлоуѐваѐтъ 97b2, **ОТЪСЪЛАТИ** – ѡсилауѐѐ 151a15, **ОТЪСЪКЪНЪТИ** – ѡсѐкнѐты 221c7; **ПРИ-**: **ПРИЕДИНЪТИ** – приѐдинѐуѐших 207c19, **ПРИМИРАТИ СЯ** – примирѐхшмъ се 60d22, **ПРИНИЦАТИ** – приницаѐтъ 90c29, прициѐши 177c11, **ПРИМИРЕНИЕ** – примирѐніа 66b15, **ПРИСВАГАТИ** – присваѐѐтъ 13c31, **ПРО-**: **ПРОВЪДАТИ** – провѐдалъ ѐсы 177b15, 17d12, 22b31, провѐдаѐт 133a12, **ПРОВЪТТИТИ** – провѐтиль ѐсктъ 208c10, **ПРОЗАРТИТИ** – прозары 18d9, **ПО-**: **ПОПАЛЕНИЕ** – поपालѐніѐ 24c9, **ПОСЪЦАТИ** – посѐѐѐѐ 75c28, **ПОТАЕНИЕ** – потаѐніѐ 24d21, **ПОТРАСОВАТИ** – потрѐсова 150b26, **ПОТРОЖИТИ** – потроуѐсивъ 32d32, **ПОД-**: **ПОДЪКЛАНЪТИ** – не подкланѐти се 170b13, **ПОДЪНЕСИТИ** – поднесль ѐси 205a5, П

ОДЪПИСАТИ – подьписавша 105c1, **прѣ-**: **прѣлѣжати** – прѣлѣжить 138b31, **прѣскѣтъловати** – прѣскѣтъловаѣма 171c27, **прѣсцишати** – прѣсцишатиѣ 40a12, **раз-/рас-**: **разганѣти** – разганѣе 228a25, **раздробление** – раздробленіа 153b18, **распитати** – распитающѣ 88b31 и др.

Зачестената употреба на префиксирани лексеми, и употребата на повеќе префикси е битна особеност на Климентовите химнографски дела (Поп-Атанасова, 2003). Иако тенденцијата за засилена употреба на префиксираните глаголски форми и двојната префиксација се следи и во постарите ракописи, таа е особено изразена во помладите текстови од црковнословенскиот период, па како резултат на тоа се документираат цели низи на истокоренски образувања со различни префикси.

Покрај варијантноста во употребата на префиксите (сп. Десподова, 1982 :189-193, Макаријоска, 1995 :35-44), кај глаголите и во рамки на нашиов ракопис е евидентна тенденцијата за позачестена употреба на два префикса: **испосълати** – испослѣи 73a4; **прѣдвъзъзглаголати** – прѣдвъзъзглаголаа ѣсы 82a21; **прѣдвъзъзгласити** – прѣдвъзъзгласим 87a30; **прѣдвъзъзъивати** – прѣдвъзъиваше 89c18; **прѣдвъзъсхотѣти** – прѣдвъсхотѣ 81c14; **прѣдизъреши** – прѣдизъреше 169c7; **прѣдисксазовати** – прѣдисксазоваше 152d23; **прѣдзнаписовати** – прѣдзнаписоуѣтеъ 200a22; **прѣдзобръжити** – прѣдзобръжиши 88d5, **прѣдзповелѣвати** – прѣдповелѣваѣ 89d31; прѣдповелѣваѣтеъ 35a8; **прѣдзповелѣти** – прѣдповелѣѣнноѣ 90b21; **прѣдзпоказати** – прѣдпоказаѣ 133b9; **прѣдзпоказовати** – прѣдпоказоуѣе 136d21; **прѣдзпрѣложити** – прѣдпрѣложивѣ 51b30; **прѣдзсъвершати** – прѣдзсъвершаѣше 109b15; **прѣдзсъказовати** – прѣдсказоваше 213b9; **прѣдзоуѣѣрити** – прѣдзоуѣѣрити 177b11; **прѣдзоуѣготовати** – прѣдзоуѣготоваѣе 124d26; **прѣдзоуѣкрашати** – прѣдзкрашаѣше 94a9; **прѣдзоуѣпасти** – прѣдзоуѣпасетѣ 54a28; **прѣдзоуѣсрѣтати** – прѣдзоуѣсрѣтаѣтеъ 83b22, **прѣнеоуѣделѣти** – прѣнеоуѣделѣтѣи 24c25.

Во однос на придавската префиксација зачестена е употребата на префиксот **прѣ-** за изразување својство во најголем степен, како апсолутен признак: **прѣѣстѣствънъ** – прѣѣстѣствънъи 58a12; **прѣлъгъкъ** – прѣлъгко 127b4; **прѣлъжкъ** – прѣлоуѣкавымы 24c27; **прѣмирънъ** – прѣмиръни 123b7, 211c21; **прѣнескверънъ** – прѣнескверноѣ 32b18, па овие форми може да се сметаат за жанровска особеност и на минејот. Исто така особеност и на

стилот на триодот е натрупувањето на елативните форми со префиксот **прѣ-** (Црвенковска, 1996 :176). Сп. на пр. **прѣблѣженнаа** 106d24Orb; **прѣстѣстѣвна** 104d22Orb; **прѣлѣпихъ** 23c30Orb; **прѣлѣпыи** 12d24Orb; **прѣмирны** 91d42Orb.

Впечатлива е употребата на комбинацијата на префикс со партикула **не-** и тоа како стилско изразно средство за возвишување на нешто што се смета за совршено, во духот на христијанската религија и филозофија: **неизгивлѣемз** – неизгивлѣемоѣ 90b11, **ненскждьнз** – неискоудна 135c30, **ненскоудно** 33b13, 19a27, 41b24, **неопалѣемз** – неопалѣаѣма 5a13, **неповѣждѣенз** – неповѣждѣенъ 46b31, **непогрѣшимз** – непогрѣшим 133d16, **непоколѣбленз** – непоколѣблема 103c12, **несзкроушимз** – несзкроушимъ 182c1.

Зачестената употреба на префиксот **сз-**, исто така е карактеристична за минејот (и за триодот пр. **сзѣстаж**, **сзѣгревох** 210b31Orb, **сзсзгрѣшити** 68d16Orb) за да значи содејство со некого, **сзѣзиграти** – сзѣзиграѣеть 80d6, **сзламлѣти** – сламлѣаѣмо 68d21, **сзписовати** – сзписоуѣ 153d1, **сзразорити** – сзразори 86d31, **сзстрадаати** – сзстрадаѣвшима 190d24, **сзсѣцати** – сѣсѣцаше сѣ 149d18, **сзоувити** – сзоувиѣши 172c2, **сзоукрѣплѣти** – сзѣкрѣплѣаѣущихъ 165c4.

Меѓу ретките зборови се присутни и лексеми со калкирана зборообразувачка структура. Забележлива е поголемата фреквенција на сложенките, па и на голем број сложенки со единечна употреба: **благоплодиѣ** – благаплодиѣ 5a33; 5b1; благаплодиѣем 3d1; благаплодиѣе 2b19, **всѣдобрз** – всѣдобраа 68b8, **всѣдоушьно** – всѣдоушьно 58a21, **всѣименитѣнз** – всѣименитѣнѣи 206b24, **всѣистинѣнз** – всѣистиннаа 177c13, 177c8, **всѣлюбѣзнз** – всѣлюбѣзны 163c5, **всѣмрауѣнз** – всѣмрауѣноуѣ 79a15, **доблемждрз** – доблемѣоудрь 166d19Vtš, **добродѣнати** – добродѣѣем 180b25/1P,2, **добрѣплодѣнз** – добрѣплодна 182b2, **добрѣосиѣанѣнз** – добрѣосиѣанное 39c32, **добрѣтворитѣлѣнз** – добрѣтворитѣлноуѣ 168b10, **достѣиноблѣженѣнз** – достѣиноблѣженне 86b17, **достѣиноименитѣ** – достѣиноименитѣ 146b16, **достѣиноуѣодѣнз** – достѣиноуѣодне 148a22, **живѣотѣуѣнаѣальникз** – живѣотѣуѣнаѣельника 152d25, **корѣносѣкатѣлѣ** – корѣносѣкатѣлѣ 199c12, **мѣроположѣница** – мирѣположѣница 84b19, мѣроположѣница 79d16; **подѣвигоположѣникз** – подѣвигоположѣнѣкоуѣ 71c13; подѣвигоположѣникъ 164d18, **равѣноаѣгѣельнз** – равѣноаѣгѣельна 177b5, равѣноаѣгѣельне 22b26, равѣноаѣгѣельноѣ

50b2, **РАВНОАПОСТОЛЬ** – равноапостоле 158c3, **РАВНОУИСЛЬНЪ** – равноуисльнѣ 85a16, равноуисльнѹ 14c6, **ТАИНОРАЗУМЬНИКЪ** – таиноразумникъ 180d20, **ТОУЖДЕМЪДРЪНЪ** – тоуждемоудрѣноѣ 56d26, **ТАЖЪКОСРЪДЪ** – тежкосрѣди 86d27, **ЧЕТКОРОДЕСАТОСВѢТЪЛЪ** – четкородесетосвѣтли 2a7, **ТРЪВЕУЕРЪНЪ** – трѣвеуѣрни 122a15.

Сложенките со ограничена или единечна употреба се честа појава и кај другите небиблски ракописи (сп. Макаријоска, 2003а): **УЛОУВѢКОУДИ** 64v17Stan; **СМѢХОТВОРѢ** 16r21Stan, **САМОБОРЦА** 48v27Stan, **ВЪГОДОСТОЕЪ** 164b34Orb; **ВЪГОЗРѢНИА** 56c21Orb; **ВСЕБЛАГОУСЛОВЕНАА** 128d5Orb; **ВСЕСТРАШНО** 208d2 Orb; **ДОВОУДѢЛНЪ** 138d22Orb; **НАУАЛОВЛАСТЪ** 65r13Les, **ОГНЕПЛАМЕНЕЪ** 304r9Les; **СОУРОВОУДИ** 298r20Les; **МУРШТАЖЕЛЪНЪ** 201r9Krn, **КОЛОУРЪТЪНЪ** 92v14Krn.

Меѓу зборовите со ограничена употреба има и образувања според грчки образец со префикс **ВЕЪ**: **ВЕСПЪЛЪТНО** – бесплътно 153d29; **ВЕСПЪТНО** 20c26, 173b3; **ВЕСЪРЕВЪРНО** – бесреврѣно 184b30; 41a13; 185c27, **ВЕСЪРЕВЪРЪНЪ** – бесреврѣни 207a9.

Дел од лексичките единици со ограничена или единечна употреба се туѓи зборови, главно грцизми, и тоа адаптирани или неадаптирани во фонетски и морфолошки поглед (сп. Десподова, 1983 :157-165, Макаријоска, 2004). Фиксирани се нови грчки заемки Сп.: **КАНОУАРХЪ** *κατοῦαρχης* – канонархъ 94c2, **КАТАУАСИНА** *κατάουασις* – катѣуасина 10b8, 10c31, 19a3, 3b4, 4a27, **МАКЕЛИНА** *μάκελλον* – макели 71c11 и др.

Од прегледот на ретките зборови во Ваташкиот минеј можеме да заклучиме дека ракописот го карактеризираат индивидуални подновувања во областа на зборообразувањето, дистрибуцијата на определени префикси или суфикси, преферирањето на одделни зборообразувачки форманти или нивна паралелна употреба и сл. Анализата, од зборообразувачки и семантички аспект, укажува на семантичката карактеристика на определени суфикси, нијансите во значењето и пројавувањето на секундарни значења.

Литература

- Десподова В., 1977: *Лексикаѿа на Добромировоѿо еванѣлие*, Македонистика 1, Скопје 1977 :5-96
 Десподова В., 1982: *Префиксни лексички варијанѿи во македонскиѿе средновековни еванѣлија*, МЈ XXXII-XXXIII, Скопје 1982 :187-192
 Десподова В., 1983: *Лексичкоѿо и семантичкоѿо влијание на ѣрчкиоѿи јазик во македонскиѿе библиски ракописи*, МЈ XXXIV, Скопје 1983 :157-165

- Десподова В., 1997: *Зборови со рејка ујойреба во македонскиите библиски ракојиси*, Зб. Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа..., МАНУ, Скопје 1989 :53-60 и во Студии за македонската средновековна лексика, Скопје-Прилеп 1997 :119-125
- Досева Ц., 2003: *Из лексикаџа на славјанскиј Миней оџи XI-XIII в. (имена за лица, свџрзани с венчалниј обред)*, пџти достояџ Сборник в памет на Стефан Кожухаров, Софија 2003 :332-345
- Конески Б., 1976: *Бележки за Добромировоџо еванџелие*, Прилози на МАНУ, I, 1-2, Скопје 1976
- Макаријоска Л., 1995: *За џрефиксираниите џлаџоли во македонскиите џсалџири*, XXI научна дискусија на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1995 : 35-44.
- Макаријоска Л., 2004: *Варирањето на џрчкаџа и словенскаџа лексика во црковнословенскаџа џисменосџи*, XXX Научна конференција ..., Скопје 2004
- Макаријоска Л., 2003а: *Сџрукџураџа на сложенкиите во македонскиите средновековни ракојиси*, Научен собир Македонскиот јазик – минато – сегашност – иднина, Скопје 16-17 октомври 2003
- Макаријоска Л., Цубалевска М., 2003б: *Зборообразувачкиите особеносџи на Ваџаџкиоџи минеј*, Научен собир Македонскиот јазик – минато – сегашност – иднина, Скопје 16-17 октомври 2003
- Митревски Љ., 2003: *Македонскиоџи минеј (со џосебен осврџи на џрескавечкиите минеи)*, докторска дисертација (ракопис), Скопје 2003
- Пенкова, 1963: *Синонимия или конџрасина дисџрибуција на някои адџекџивни суфикси в сџаробџарски*, Език и литература, Софија 1963
- Поп-Атанасова С., 2003: *Лексикаџа на македонскаџа црковна џоезија*, Скопје 2003
- Рибарова З., 1978: *Прилоџ кон каракџерисџикаџа на речничкиоџи фонд на македонскиите еванџелски и аџосџолски џексџови*, МЈ XXIX, Скопје 1978 :105-110
- Рибарова З., 1989: *Формално диференцирани зборови со иденџична семанџичка сџрукџура и нивноџо месџо во Речникоџи*, Советување за работата врз редакциските речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри, Скопје 1989 :67-72
- Рибарова З., 1998: *За Речникоџи на македонскиите црковнословенски џексџови*, Предавања на XXX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 8-22 август 1997 година, Скопје 1998, 57-64
- Цейтлин Р.М., 1977: *Лексика сџарословјанскоџо јазика, Оџџџи анализа моџивированных слов џо данным древнеболџарских рукоџисей X-XI вв*, Москва 1977
- Црвенковска Е., 1996: *Јазикоџи и сџилоџи на џриодоџи (врз маџеријали од македонскиите џриоди од XII-XIV век)*, докторска дисертација, Скопје 1996
- Voss Ch., 1997: *Die Paränesis Ephraims des Syrer in südslavischen Handschriften des 14-16 Jahrhunderts. Zur Lexik der altbulgarischen Erstübersetzung und ihrer Überlieferung. (Monumenta lingvae slavicae dialecti veteris, t. XXXVIII, Weiher Verlag. Freiburg I. Br., 1997*

**ПРОПУШТЕНИ РЕФЕРАТИ ОД
XXX НАУЧНА
КОНФЕРЕНЦИЈА**

Чедомир СТОЈМЕНОВИЋ

НАПОМЕНЕ О АКЦЕНТУ ИНФИНИТИВА, АОРИСТА, АКТИВНОГ ПАРТИЦИПА ПРЕТЕРИТА И ПАРТИЦИПА ПЕРФЕКТА У МАРГИНАЛИЈАМА И ПОВОРОУ ЗАГРЕБАЧКОГ ЗБОРНИКА

Наш прилог је део опсежнијих истраживања језика маргиналија *Загребачког зборника*.³⁵⁷ Овом приликом дајемо анализу употребе акценатских знакова у делу глаголских облика – инфинитиву и облицима који се акцентом слажу с њим (аорист, активни партицип претерита и партицип перфекта).

Преписивач, свакако и састављач, *Зборника* је Владислав Граматик који је у 4 обимне рукописне књиге оставио неколико података о себи и свом раду. У зборнику из 1456. године налазимо запис: *нспнса се сѣа кнѣга љ нагорнуннѣ мѣдѣ, въ домѣ ннколѣ спѣвѣннѣ. њ поуе се пнсѣти, мѣа ноѣмѣрѣа, въ ꙗ, днѣ, на въведеніе прѣчутѣе вѣе въ сѣа сѣѣ. њ допнса се тоꙗже мѣа ноѣ, въ грѣдѣще лѣто ꙗ, днѣ. љ пѣ днѣ . въ лѣ, ꙗꙗ:~ владнслѣ дѣакѣ пнса кнѣгѣ сѣю ѡ новаго врьда:~* На основу ове белешке истраживачи закључују да је Владислав Новобрђанин који се пред турском најездом 1455. године склонио у кумановски крај.³⁵⁸

³⁵⁷ Досад смо објавили две студије (о правопису и језику): *Орфографија маргиналија Загребачког зборника*, Годишен зборник, кн. 16, Филолошки факултет на Универзитетот – Скопје, Скопје, 1990, 143–156; *Фонетско-фонолошке одлике маргиналија Загребачког зборника*, Годишен зборник, кн. 17, Филолошки факултет на Универзитетот – Скопје, Скопје, 1991, 144–149.

³⁵⁸ Д. Богдановић, *Историја сѣаре срѣске књижевности*, Београд, 1980, 225.

В. Киселков претпоставља да је овај књижевник рођен око 1420. године у Новом Брду или околини.³⁵⁹ Необичну претпоставку о његовом пореклу дао је Г. Данчев, који на основу документа из 1434. године (састављеног у Новом Брду)³⁶⁰ закључује да „не е роден в Ново бърдо, а е от пришълците българи“.³⁶¹ Документом се регулише имовински однос између монаха Саватија и попа Богдана (поклон половине баштине), а међу сведоцима се спомиње „поп владисавъ ласннь зетъ“ за кога Данчев претпоставља да је Владислав Граматик. Сматрамо да је оваква „вероятност“ немогућа због низа објективних чињеница; навешћемо само неке.

а) Имовинско–правни односи у Новом Брду решавали су се на строго прописан начин, који налазимо у делу градског статута (члан XXI) приложеног уз *Законик о рудницима* Деспота Стефана Лазаревића (препис с краја XVI века):³⁶² (ѡ бѣщнѣ) Къ смѣ да не волнѣ ѡ граганъ ниткѡ своѡ бѣщноу продати, нѣ оу залогоу положити. нѣ оу прѣию датѣ нѣ по црквиѡ положити безъ книгѣ номнѣке. н сѣѣтелства прѡпопе, н добри члѣк кон соу оу мѣстоу. тко ли камо прѣже рѣннѣ ѡбразомѣ своѡ бѣщноу ѡдѣ вѣ книгѣ прѣже рѣннѣ ѡ такѡвнхъ да не ѣ тврѣдо ни врѣдно. Статут је недвосмислено одређивао начин промета баштина; као сведоци су се могли узети протопоп и виђе-нији људи из града. Овакав поступак примењен је и у документу из 1434. године, где су наведени сведоци: попу радѡвѣ пнтковнѣчѣ н попу дѣнсавѣ н попу нванко н попу дамѣанъ н попу стонко н попу нжнѣвѣ н попу владисавѣ ласннь зетъ н попу ѣаковѣ н давнжнѣвѣ пожѣнкобнѣла н вранко лѣѡуѣ н ннкашннѣ, попуѡ богданѡу

³⁵⁹ В. Сл. Киселков, *Владислав Граматик и неговата Рилска повест*, Софија, 1947, 5.

³⁶⁰ Документ је објавио Љ. Стојановић (*Сѣтари срѣски хрисѡвуѣи, акѣиѣ, биографије, лейѡиѣиѣ, ѣиѣиѣиѣиѣ, ѣѡмениѣиѣ, заѣиѣиѣиѣиѣ и др.*, Споменик, III, СКА, Београд, 1890, 51).

³⁶¹ Г. Данчев износи ову претпоставку најпре у прилогу *Један неѣѡзнаѣиѣ докуменѣиѣ о Владиславу Грамаѣиѣиѣку* (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXIII, св. 1–2, Београд, 1967, 49–55), а затим и у монографији *Владислав Грамаѣиѣиѣик – књиѡвник и ѣисаѣиѣел*, Софија, 1969, 17–20.

³⁶² Препис је објавио Никола Радојчић (*Закон о рудницима дѣсѣѡиѣа Сѣѣфана Лазареѡиѣа*, САНУ, Београд, 1962, л. 24, стр. 2).

братаньць, нвань, пеннь зетъ, н оу градоу оу новомь брѣдоу воевода хрѣнко н протопопа цагрнчъ н кнез степань. Сматрамо немогућим да се „*младият поп Владислав ... пришѣлец в Ново бърдо*“ могао наћи међу оваквим сведоцима. Одредница „*ласньнъ зетъ*“ не мора да упућује на младог и придошлог свештеника, већ елиминише могућу забуну кад постоје двојица или више попова с истим именом (које је уобичајено), што је евидентно и у још два случаја у истом контексту. Ако прихватимо претпоставку Г. Данчева да је Владисав из споменутог документа придошлица, није јасно зашто треба да буде из Бугарске, а не из околине Новог Брда или из неког другог краја Србије, затим из Македоније итд.

б) С обзиром на време настанка документа необична је претпоставка да су сведок „*попъ владисавъ*“ и наш књижевник једна личност, не може се прихватити идеја да је Граматик у дубокој старости писао обимне зборнике и да се лако кретао по немирним балканским просторима.

в) Граматик је усамљеник, високообразован духовник и књижевник који је највећи део живота провео по манастирима;³⁶³ у таквим животним условима није могао имати породицу.

г) У језику маргиналија нисмо нашли никакве наносе из бугарског народног (и књижевног) језика, који би упућивали на претпоставку Г. Данчева.

Можемо закључити да је Владислав Граматик пореклом Новобрђанин и да у акценту маргиналија и поговора *Зборника* треба тражити одлике тадашњег говора Новог Брда и наносе из говора кумановског краја, где је књижевник боравио више од две деценије. Књигу је саставио 1469. године у „*вѣсѣуѣнѣ монастѣрн прѣѣтѣѣ бѣѣ соуѣѣѣ ѣже вѣ покрѣлѣн чрѣнѣ горѣ*“ (код Матејча). Маргиналије и поговор (дужи запис на крају *Зборника*) узели смо као грађу за анализу зато што су то коментари Владислава Граматика уз преписиване текстове, па се у њима очекује мањи утицај акцента предложака.

Питање употребе акценатских знакова у јужнословенским средњовековним текстовима је мало проучавано.

³⁶³ В. Сл. Киселков, *Владислав Граматик и неговата Рилска повест*, 8–9.

Анализом доресавских рукописа бави се О. Недељковић,³⁶⁴ а текстови из ресавског и послересавског периода предмет су интересовања ширег круга научника.³⁶⁵

Од акценатских знакова у *Зборнику* су употребљени: *оксија*, *варија*, *кендема* и *ѿерисѿомена*.³⁶⁶ У нашој грађи углавном се јавља *оксија*; *варија* је везана за крај речи.³⁶⁷ Ова два знака су прикладна за проучавање места нагласка, али не и за квантитативне и тонске вредности акценатованих вокала (о овим вредностима се може говорити једино ако се

³⁶⁴ О. Недељковић, *Акценѿии јужнословенских доресавских рукописа*, Докtorsка дисертација, Филолошки факултет, Београд, 1964; *Знаки ударений в сербских доресавских рукописях*, *Slavia*, г. XXXV, Praha, 1967, 24–32; *Знаки ударений в средневековых сербских рукописях (XII–XIV вв.)*, *Источники и историография славянского средневековья*, *Сборник статей и материалов*, Москва, 1967, 101–134.

³⁶⁵ С. Новаковић, *Акценѿии шѿѿамѿаних срѿско–словенских књиѿа*, Гласник Српског ученог друштва, књ. XLIV, Београд, 1877, 1–152; *Акценѿии Трѿовишкоѿа јеванѿеља од 1512 ѿодине*, Гласник Српског ученог друштва, књ. XLVII, Београд, 1879, 1–77; Г. Ильинскій, *Апостоль Но 28 Берлинской Королевской Библиотеки какъ матерѿалъ для исторѿи сербо–хорватскаѿо ударенѿа*, *Сборник статей посвященных почитателями академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому по случаю пятидесятилѿтию его ученой деятельности*, ч. II, СПб., 1908, 1351–1374; С. Кульбакин, *Матерѿалы и замѿтки по славяновѿдѿнѿю*, *Журналъ министерства народнаѿо просвѿщенѿа*, ч. CCCLIV, СПб., 1904, 18–47; Р. В. Булатова, *Из сербской исторической акцентологии*, *Две просодические системы XVI в.*, *Исследования по славянскому языкознанию*, *Сборник в чест шестидесятилѿтия профессора С. Б. Бернштейна*, „Наука“, Москва, 1971, 32–42; *О надстрочных значках и акцентных системах трех книг Мардарѿа – сербскоѿо печатника середины XVI в.*, *Исследования по сербохорватскому языку*, Москва, 1972, 38–85; *Старосербская глагольная акцентуация*, Москва, 1975; Ч. Стојменовић, *Акценатѿи аорисѿѿа у Служби и Жиѿѿију Сѿефана Дечанскоѿ (Дечански ѿрейис)*, *Зборник во чест на Радмила Угринова–Скаловска по повод седумдесетгодишнината*, Филолошки факултет, Скопје 1997, 289–303; *Наѿомене о акценѿиу именица у Служби и Жиѿѿију Сѿефана Дечанскоѿ (Дечански ѿрейис)*, Српски језик, бр. IV/1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 1999, 277–287.

³⁶⁶ Ч. Стојменовић, *Орѿѿоѿрафија марѿиналија Заѿребачкоѿ зборника*, 153–154.

³⁶⁷ О. Недељковић, *Акценѿии јужнословенских доресавских рукописа*, 255 („Варија је према грчком правопису требало да стоји на последњем слогу.“); С. Новаковић, *Акценѿии шѿѿамѿаних срѿско–словенских књиѿа*, 149 (*варија* је „споредан акценат, који се радо меће на свршетку речи“).

упореде са савременим акценатским системима).³⁶⁸ Означавање нагласка је принципијелно спроведено, не постоје значајнија одступања, па се са доста сигурности може говорити о његовом месту.

Грађу ћемо изложити и дати њену анализу у поређењу са стањем у српским и македонским говорима на чијем је подручју настао рукопис. Ново Брдо се налази на западном (готово рубном) подручју призренско–јужноморавских говора.³⁶⁹ Међутим, пошто акценатске одлике у споменутом *Законику о рудницима*, који је настао у новобрдском амбијенту и који је хронолошки близу нашем рукопису, указују на неке особине суседних косовско–ресавских говора,³⁷⁰ што је, свакако, последица миграционих кретања становништва и још нестабилизованог дијалекатског простора у том периоду, имаћемо у виду обе дијалекатске целине. На прогресивном штокавском подручју у XV веку био је актуелан процес политоније, силазни акценти из финалних и медијалних позиција померили су се за један слог ка почетку речи и променили квалитет.³⁷¹ Овај процес је делимично и спорадично захватио и косовско–ресавско подручје.³⁷² Поређење са стањем у данашњем призренско–јужноморавском и кумановском говору је мало функционално јер ова дијалекатска подручја немају инфинитив и некадашњи активни партицип претерита, а аорист и глаголска форма на –л имају углавном фиксиран акценат.³⁷³

³⁶⁸ Д. Јовић, *О језику „Закон о рудницима“ Десџоџа Сџефана Лазаревића*, Јужнословенски филолог, књ. XVII, св. 3–4, Београд, 1968–1969, 393.

³⁶⁹ П. Ивић, *Никола Радојчић, Закон о рудницима Десџоџа Сџефана Лазаревића*, Зборник за филологију и лингвистику, VII, Нови Сад, 1964, 208; *Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи, Ниш, 1991, 216.

³⁷⁰ Д. Јовић, *О језику „Закон о рудницима“ ...*, 393–396, 453.

³⁷¹ А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика*, Београд, 1972, 160; А. Ресо, *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд, 1971, 47–52; М. И. Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акценџуације*, Сарајево, 1985, 25–28.

³⁷² П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956, 100.

³⁷³ В. Vidoeski, *Kumanovskiot govor*, Skopje, 1962, 114.

1) Једносложне основе. Глаголи са *крайкосилазним акцентом* на корену (тип *бѣиши*): инф. *вѣити* (јавља се 9 пута), *плѣтити* 179б, *крѣтити* сѣ 206б; аор. *вѣше* 191а, 537а, 770а.

Активни партицип претерита има у српском језику дуг корен (због позиционе дужине вокала пред наставком – *в/виши*: *бѣвиши*):³⁷⁴ *вѣвше* (5), *вѣвшѣ* 207а, *вѣвшѣ* 768а, *стѣвше* 768а, *дѣвше* 770а.

Сложени глаголи имају у прогресивним српским говорима *крайкоузлазни акцент* на префиксу (*дѣбѣиши*):³⁷⁵ инф. *прѣвѣтити* 175а, *оуѣтити* 537а, *прозрѣтити* 768а, *вѣздѣтити* 768б, *завѣтити* 769а; аор. *сѣздѣ* сѣ 144а, *сѣврѣ* сѣ 183б, *послѣ* 537а (3), 537б (2), *не прѣстѣ* 537а, *прѣстѣ* 537а, 537б, *прѣподѣше* 768а; акт. парт. прет. *познѣвъ* 144а, *остѣвша* 189а, *ѣвѣшии* 207а, *сѣздѣвшаго* 207б, *прѣвѣвшнмь* 227а, *прѣвѣвъ* 768а, *нспѣдъ* 768а, *пѣпѣдъ* 768а, *нздѣвше* 768а, *прнзѣвше* 769б; парт. перф. *завѣилъ* 769а (2).

Грађа указује на доследно чување старог места акцента датих основа код сложених глагола.

Глаголи са старим нагласком на наставку и кратким кореном имају у српском језику *крайкоузлазни акцент* на корену (*рѣћи*):³⁷⁶ аор. *рѣче* 144б, 179б, 236б, 537б, *рѣкоше* 145а, *рѣ* 641а; акт. пар. прет. *рѣкше* 189б, 769б (2), *рѣкъ* 537б.

Од сложених глагола срећу се: инф. *вѣзлѣтити* 768а, 769а, *нзрѣтити* 770а; аор. *нарѣче* 145а, 175а, *вѣзлѣжѣ* 769а.

Наведени глаголи имају неуједначен акценат. У инфинитиву акценат је редовно пренесен на корен. У аористу прости глагол *рѣтити* има нагласак на корену, а сложени (*нарѣтити*) на префиксу што, свакако, указује на присуство

³⁷⁴ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2, *Речи са конјугацијом*, Београд, 1973, 104–105.

³⁷⁵ У косовско–ресавским говорима акценат остаје непренесен: *избѣиши*, *избѣише*, *избѣили* (Г. Елезовић, *Речник косовско–меѣохиског дијалекта*, св. 1, Српски дијалектолошки зборник, књ. IV, Београд, 1932, 220), *обуздѣиши*, *обуздѣао*, *иосѣиши*, *иосѣао*, *ируѣиши*, *ируѣао*, *убрѣиши* (Г. Елезовић, *Речник косовско–меѣохиског дијалекта*, св. 2, Српски дијалектолошки зборник, књ. VI, Београд, 1935, 7, 111, 142, 377).

³⁷⁶ М. И. Мулић, *Преглед руске и српске акцентуације*, 158–159.

прототоније³⁷⁷ (*нѣрече*)³⁷⁸. Глагол *вѣзмоуци* у аористу чува старо место нагласка.

Сложени глаголи од *нѣти* у савременом српском језику имају измењен акценат простог глагола (*иѣти*; *ириѣти*/*ириѣти*), међутим, у средњовековном књижевном језику фонетске промене изостају, па се очекује акценат простог глагола: инф. *прѣнѣти* 146б, *прѣнѣти* 769б; аор. *нѣде* 144а, *прѣнѣше* 537б; акт. парт. прет. *нѣше* 179б, *прѣше* 188б, *ѣше* 202а, *прѣше* 537а, *прѣше* 537а.

Глаголи имају пренесен нагласак у инфинитиву и аористу, док је у активном партиципу претерита углавном наглашен партиципски корен (акценат на префиксу потврђен је само у једном случају).

Лексеми *нѣрасте* 187б и *прѣвѣци* 769а припадају типу глагола који у српском језику имају дублет (*изрѣсти*/*изрѣсти*, *довѣти*/*довѣти*)³⁷⁹.

2) Двосложне основе. Глаголи са *ѣ* (тип *видѣти*): инф. *грѣти* 203а, *вѣдѣти* 207б, *дрѣнѣти* 769б; аор. *слѣшаше* 144б; акт. парт. прет. *вѣдѣше* 208а, *вѣдѣше* 537а, 537б, *дрѣнѣше* 537а.

Сложени лексеми (савр. срп. *увидѣти*):³⁸⁰ *прѣстаѣти* се 144б, *достѣти* 187а, *нѣсправѣти* 188б, *вѣзнѣкнѣти* 768а, *навѣкнѣти* 769а, *оуправѣти* 769б, *прѣзѣрати* 770а, *вѣспомѣнѣти* 770а; аор. *ѣстаѣ* 145а, *вѣмѣстише* 183б, *ѣстаѣ* 183б, 537б, *нѣспѣ* 537а, *подвѣгоше се* 537а, *подвѣгоше* 537б; акт. парт. прет. *вѣздѣше* 145а, *наѣтише* се 206а, *наплѣнѣше* 769б, *ѣстѣшаго* 768б.

³⁷⁷ М. Стевановић, *О данашњем акценѣу аорисѣа*, Наш језик, Н. с., књ. V, Београд, 1954, 250–263; М. Пешикан, *Вуков и Даничићев сисѣм ѣлаголскоѣ акценѣа и ѣгове новије модификаѣје*, Јужнословенски филолог, књ. XXVI, св. 1–2, Београд, 1963–1964, 249–255.

³⁷⁸ М. Стевановић, *Исѣо*, 257.

³⁷⁹ *Речник срѣскохрѣјскоѣ књижевноѣ и народноѣ језика*, књ. ИВ, Београд, 1966, 418.

³⁸⁰ Косовско–ресавски говори чувају акценат на корену: *ѣстѣвиѣ*, *ѣстѣвила*, *ѣирѣѣиѣ*, *ѣреѣуѣиѣ*, *ѣрѣѣиѣ*, *ѣрѣѣиѣ* (Г. Елезовић, *Речник косовско–меѣохискоѣ дијалекѣа*, св. II, 39, 106, 128, 380).

Сложени глаголи овог типа доследно чувају акценат простог глагола.

Глаголи са старијим нагласком (∞) на ултими основе и кратком пенултимом (савр. срп. *држаӣи*) су врло фреквентни: не њмѣтн 145а, њмѣтн 145а, 217а,³⁸¹ хѣднтн 179б, њмѣтн 187а, етоатн 211а, лѣжатн 217а, твѣрнтн 217а, зїатн 233а, прѣснтн 537а, проснтн 537а, крѣнтн се 537б, дрѣжатн се 769б, 770а; аор. рѣдн 145а, крѣстнше 537а, крѣтнше се 537а, 537б, проснше 537б; акт. парт. прет. крѣтнвша се 537а; парт. прет. проснль 769а.

Сложени глаголи: инф. њзыскатн 145а, прѣлѣгатн се 173а, плодонѣснтн 188б, њзвѣднтн 200а, сътворнтн 218а, њсхѣднтн 566а (2), наѣунтн 580а, прохѣднтн 768а, вѣпрѣснтн 769а, състрѣнтн 769а; аор. вѣсїа 145а, положн 179б, 191а, вѣложн 206б, ѡпоустн 537а, прѣложнше се 537б, прнложн се 537б, 768а, сътворн 537б, њложнше 768а; акт. парт. прет. оженнвш се 145а, њзлюбавшн 199а, оубоїавше се 537а, помѣнвль 769а, вѣсхѣтѣвшїѣ 769б, ѣтѣмнвше се 769б, ѣконувше 769б; парт. прет. сътворнль 769а, сътворнѣ 769а, сътворнлн 769а.

Глаголи овог типа показују знатну неуједначеност, која је често присутна и код истих лексема: код простих глагола преовлађују примери с непренесеним акцентом (однос примера је 14 : 7), а код сложених доминирају потврде с пренесеним акцентом (26 : 5).

Лексеми са дугом пенултимом (савр. срп. *їїсаӣи*): инф. раждатн 173а, стрѣтн 191а, 217а, вѣватн 194а, 218а, лѣтатн 203а, дѣхатн 206а, рѣшнтн се 649а, хѣлнтн 675а, пнсатн 699а (2), 769а; аор. плѣннше 537а, пнса 770а; акт. парт. прет. врѣднвше се 769б; парт. прет. пнсалъ 769а.

Сложени глаголи: инф. вѣлѣгатн 188б, съгрѣватн 211а, ѣкрѣжнтн 537б, съвѣратн 566а, съпнсатн 768а, съхраннтн 768б, ѣтѣждатн 768б,³⁸² повннѣтн се 768б, постѣпатн 769а, повннѣтн 769а, съврѣшнтн 769а, напаїатн 769а, прѣмннѣтн 769а, запороуѣнтн 769б, оукрѣпнтн 769б, пострѣтн 769б; аор. съврѣшн

³⁸¹ М. Мулић, *Прељед руске и српске акценѣуације*, 157 (њмѣтн).

³⁸² *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, d. IX, Zagreb, 1924–1927, 456.

144а, вѣзврати се 144б, вѣзвратише 144б, показа 191а, положуи 202а, ѡказаше 207б, вѣзвѣстише 207б, оудних се 208а, приклиуи се 537а (2), ѡвѣща 537б, ѡднвше се 537б, свѣршихѡ 768а, показаше 768а, приложуи се 769а, наслѣди се 769б, оустрѣмихѡ 770а; акт. парт. прет. разложуишь 191а, ѡзмѣнивши 211а, ѡказавшомъ 231а, вѣзлюбвше 768а, ѡзмѣнишы 768а, повѣнѡв се 768а, оустоуднвше 768б, прѣвѣрнв 769а, повѣноувше се 769б, оѡднвшии 769б, свѣршившѡ 769б, погрѣшнвше 769б, пѣсавы 770а; парт прет. жнвописаль 769а, оѡказаль 769а, вѣписаль 769а, запороужнль 769а.

Главна карактеристика ових глагола је готово завршен процес преношења нагласка на пенултиму основе. Од бројних потврда (66) само 6 чувају старо место нагласка.

3) Вишесложне основе. Основе са « (дѣйствиоуи) су: инф. дѣствовати 187а, радовати се 768а; аор. ѡменоваше 537а. Сложени глаголи су: инф. послѣдовати 542а; аор. наслѣдоваше 537а.

Код глагола овог типа присутно је извесно шаренило у означавању места нагласка. Код дѣствовати и сложених глагола (по/на)слѣдовати означено је старо место нагласка, међутим, ознаке изнад потврда радовати се и ѡменоваше нису у складу с неким од познатих система.³⁸³

Сложени глаголи несѡвѣрѡзовати се 768б, ѡготовнхѡ 769б имају у српском језику *крајкоулазни акценати* на иницијалном слогу основе (*пригѡиовиши*).

Лексем ѡкоренившѡ 199б има у српском језику дугу наглашену пенултиму основе (*укоറെниши*).

ЗАКЉУЧАК. Употреба акценатских знакова код инфинитива, аориста, активног партиципа претерита и партиципа перфекта у овом рукопису указује на интезиван процес преношења *крајкосилазног акценѡа* са ултиме двосложних основа и одсуство преношења овог акцената са корена на префикс, што се не може у целости укључити ни у једну познату акценатску структуру.

³⁸³ Уп. руски ј.: *именовати, радоваться*.

изрāнїџо,³⁹⁶ уїїїїїїиџе;³⁹⁷ дїсаїї, куїаїї, уїрѣгнуйї;³⁹⁸ гāђаїї, гāђаџмо, гāђађала, џолѣгāиџе, џолѣгāло³⁹⁹. Како ја овај процес готово идентичан и у *Законику о рудницима* Деспота Стефана Лазаревића [уп. чннѣ 4б, чнннтн 21б; поустїа 15а; оучнннтн 5б, злѣжнѣ 7а, потвѣрнтн 8а, 13б (2), оучнннтн 9а, 9б, њзгоувнтн 11а, злѣжнтн 18б; џуннїа 11а, 15а, прнпоустнлн 12б, оучнннлн 12б, њзгоувїа 14б, поклѣнїа 15а, вѣнчалѣ 17б : њзгоувнтн 6а; поњскāше 4а, џунннше 4б; сломнїла 6б, прѣстогāла 13а, оучнннїла 18а; соуднтн 20а; коупїа 14б; показатн 15а, џзвнватн 18а; вѣзвратн се 3б; прѣкоупнвншн 19а; потѣзала 6а, промннлн 10а, промннлн 10а, џсвѣтїа 13б : потанвншн 22а], можемо закључити да новобрдска средина у то време није била дијалекатски јединствена.⁴⁰⁰ Ново Брдо је било рударски центар с развијеним занатством и трговином, па је присуство људи с разних страна, свакако, утицало на језичко шаренило у овој средини. Рукопис је настао непосредно после великог погрома и сеобе становништва са овог простора (Турци су заузели Ново Брдо 1455. године и том приликом побили и у ропство одвели већину житеља). Велике миграције после најезде Турака и даља еволуција говора створиле су друкчију дијалекатску слику.

³⁹⁶ *Исїџо*, св. I, 227.

³⁹⁷ *Исїџо*, св. II, 559.

³⁹⁸ Д. Јовић, *Трсїенички гѣвор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд, 1968, 132, 129.

³⁹⁹ Р. Симић, *Левачки гѣвор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIX, Београд, 1972, 437, 439.

⁴⁰⁰ Д. Јовић, *О језику „Законa о рудницима“ ...*, 395.

Германија ШОКЛАРОВА-ЉОРОВСКА

**ЗНАЧЕЊЕТО НЕПОСРЕДНА ПРЕТХОДНОСТ ВО
МАКЕДОНСКИОТ, СРПСКИОТ И ПОЛСКИОТ
ЈАЗИК**

Како што е познато, основните семантички компоненти на временскиот однос се значењата едновременост и неедновременост, т.е редоследност.

Под поимот едновременост (симултаност) подразбираме таков вид временски однос во кој настаните во двата дела на зависносложената реченична конструкција се вршат во исто време, односно паралелно.

Предикати на овие конструкции во двата дела се глаголи од несвршен вид.

Под поимот неедновременост, односно редоследност подразбираме временски однос во кој два или повеќе настани се случуваат во различно време и притоа едниот настан му претходи или му следува на другиот настан на замислената временска оска.

Кога временскиот однос се определува од гледна точка на настанот што претходи, станува збор за претходност (антериорност), а кога се определува преку настанот што следува – тогаш се работи за последователност (постериорност).

Ние, определбата ја вршиме според определувачот т.е подредениот дел-во случајов, временскиот, а не според определуваниот т.е надредениот дел. Некои автори, определбата ја вршат според надредениот дел и тогаш станува збор за постериорност. Во двата случаја меѓусебниот однос на предикатите останува непроменет.

Понатаму, претходноста се дели на непосредна или на посредна претходност, односно на директна и на индиректна претходност.

Под поимот непосредна претходност подразбираме таков вид временски однос во кој дејството во надредениот дел се врши веднаш по извршувањето на дејството во подредениот дел. Крајот на дејството во подредениот дел го означува почетокот на дејството во надредениот дел.

Под поимот посредна претходност подразбираме временски однос во кој дејството во надредениот дел не се врши веднаш по дејството во подредениот дел, туку до неговото започнување поминува подолго време од кај непосредната претходност. Овде врската помеѓу двата предиката е полабава. Експоненти на овој временски однос се сврзниците: *оџкако*, *оџкоџа*, *od kiedy*, *od czasu jak*, односно, *оџкако* и др.

Сп:

Откако се уништија козите, шумите здивеа.

Значењата непосредна и посредна претходност понекогаш имаат и свои експоненти во површинската структура во форма на прилошки определби, кои поблиску го определуваат временското растојание помеѓу подредениот и надредениот предикат. Овие значења и кога не се експлицитно изразени, се присутни, се вградени во семантичката структура на предикатите на конструкцијата и зависат од нивното лексичко значење, од начинот на вршењето на глаголското дејство, како и од поширокиот контекст, од самата ситуација, а најмногу од видот на глаголот што е предикат во подредениот дел.

Временскиот однос претходност на синтаксичко рамниште се изразува со зависносложени реченични конструкции чишто предикати во двата дела се глаголи од свршен вид, или пак во подредениот дел имаат вербоид (девербатив) кој е кондензирана трансформа на дел-реченица со темпорално значење, чишто предикат е глагол од свршен вид. На пример:

По убиството ја напушти Битола.

Овде ќе се задржиме само на конструкциите чишто предикати во двата дела се финитни глаголски форми.

Значењето непосредна претходност во македонскиот, српскиот и полскиот јазик, а и во другите словенски јазици, се изразува, како што веќе спомнавме, со сложени реченични конструкции чишто предикати се глаголи од свршен вид во

двата дела, поврзани со временски сврзници за непосредна претходност - во македонскиот јазик тоа се сврзниците:

Шт̄иом, шт̄уку шт̄ио, шт̄иошт̄уку, само шт̄ио, едно, а, и поретко сврзникот *коџа*, во српскиот: *чим, њек шт̄ио, само шт̄ио, како, кад, а,* додека во полскиот сврзниците: *kiedy tylko, gdy tylko, jak tylko, skoro tylko, ledwo, ledwie, zaledwie.*

Предикатите на овие конструкции се изразени преку формите на следните глаголски времиња:

во македонскиот јазик:

- 1) минато определено свршено време (аорист)
- 2) минато неопределено свршено време (перфект)
- 3) минато-идно свршено време (футурум претерити)
- 4) идно свршено време (перфективен футур)

во српскиот јазик :

- 1) аорист
- 2) перфект
- 3) перфективен презент
- 4) перфективен футур

во полскиот јазик:

- 1) перфект - *czas przeszły dokonany*
- 2) футурум перфекти- *czas przyszły dokonany (prosty)*

Овие конструкции во трите јазици изразуваат чисто временско значење само на планот на минатото и тоа во случаите кога предикатите се изразени со формите на минатите свршени времиња: аорист и перфект. Тогаш целата сложена реченична конструкција, покрај значењето претходност, изразува минатост, свршеност како вид, заокруженост, довршеност, извршеност, фактичност, издвоеност на еден настан од серијата настани, референцијална сооднесеност, еднократност, актуелност.

Примери за аористот:

од македонскиот јазик:

Ја затеков Ива разбудена, отвори штом ми го слушна гласот.

од српскиот јазик:

Чим изађоше на пут, коњи пођоше брзим касом.

од полскиот јазик:

Zostałem Iwę obudzoną, otworzyła jak tylko usłyszała mój głos.

Примери за перфектот:

од македонскиот јазик:

Штотуку седнале крај софра, власта ги потерала пред себе со кундаци и со камшици.

од српскиот јазик:

Тек што је то изговорио, угасила су се светла у сали.

Само штом сам ушла у собу, зазвонио је телефон.

од полскиот јазик:

Ledwie zasiedli do stołów, władze pognały ich kolbami i batami.

На планот на минатото се однесуваат и македонските конструкции чишто предикати во двата дела се формите на футурум претерити, односно на имперфектот на надредениот дел.

Овие конструкции, покрај претходност, изразуваат минатост, засведоченост, повторливост, вообичаеност, неактуелност, како и обусловеност. Овде формите на футурум претерити во надредениот дел, и покрај тоа што се образувани од свршени глаголи, се однесуваат како несвршени. Во случајов неутрализираното аспектуално значење му се подредува на значењето на глаголското време на футурум претерити кое се појавува на местото на имперфектот, кога имперфектот има неактуелно значење.

Примери:

од македонскиот јазик:

Тукушто ќе се измиеја, Емилијан Чудовски Татарот - пак ќе избере не која Палада.

од српскиот јазик:

Увек, чим би се умили, Емилијан Чудовски - Татар бирао би неку Паладу.

од полскиот јазик:

Zawsze gdy tylko się wymyły, Emilian Czudowski - Tatar wybierał jakąś Paladę.

За ова глаголско време во српскиот и во полскиот јазик нема формален еквивалент.

Формите на несвршените глаголски времиња: имперфектот, имперфективниот презент, како и имперфективниот футур не се карактеристични за овој вид временски однос (претходност) во кој се бара свршен вид. Се појавуваат спорадично и тоа само во надредениот дел.

Формите на префективниот презент не се појавуваат во македонскиот и во полскиот јазик. Тие се карактеристични за српскиот јазик.

Во српскиот јазик конструкциите со префективниот презент во двата дела на конструкцијата, како и конструкциите со префективниот презент во подредениот дел, а со имперфективниот во наредениот, покрај претходност, изразуваат повеќекратност, хабитуалност, неактуалност, обусловеност.

Примери:

Чим отворим уста, одмах ме затворе због увреде.

Беже из боја, како прва пушка пукне.

Чим стане пред нас, све ћути.

Конструкциите со префективниот презент во подредениот дел, а со префективниот футур во наредениот дел, покрај претходност, изразуваат еднократност, упатуваат на настан што треба да се случи во сферата на иднината.

Примери:

Чим дете одбије од сисе, узећу га.

Чим наиђу, скочићу тамо.

Истите значења ги имаат и конструкциите со формите од футур 2 од свршени глаголи во подредениот дел, а со футур 1, исто така од свршени глаголи во наредениот дел, на пример:

Чим о томе буду известили начелство, обаљске комисије одпочеће свој посао.

Во македонскиот и во полскиот јазик конструкциите со префективниот футур во двата дела, како и конструкциите со префективниот футур во подредениот дел, а со имперфективниот футур во наредениот дел, покрај претходност, изразуваат еднократност, т.е. се однесуваат на поединечни настани кои се очекува да се случат на планот на иднината, во сферата на можното, остварливото, но не и оствареното.

Примери:

Ќе ти пратам пари штом ќе заработам.

Poślę ci pieniądze, jak tylko zarobię.

Штом ќе ја стави раката, колкот пак ти бега надвор.

Ledwo cofnie rękę, biodro znów wyskakuje.

Конструкциите со префективниот футур во подредениот дел, а со

имперфективниот презент во надредениот дел, покрај претходност, изразуваат повторливост, хабитуалност, неактуелност, обусловеност во двата јазика (македонскиот и полскиот).

Примери:

Касио од смеа умира / штом за неа ќе чуе.

Kasjo umiera ze śmiechu / jak tykło o niej usłyszy.

Кога станува збор за употребата на глаголските времиња, најпогодни форми за изразување на непосредна претходност се формите на аористот и перфектот во македонскиот и во српскиот јазик, а би можело да се каже и во полскиот, кој има само едно минато време со две варијанти: свршена и несвршена, а кое по форма е перфект. Со споменативе времиња се врзуваат сите разгледувани сврзници.

Со формите на перфективниот презент во српскиот се врзуваат доволен број сврзници, додека со имперфективниот футур во македонскиот, полскиот и српскиот јазик нивниот број е значително помал.

Од сврзниците за непосредна претходност најфреквентни сврзници се: во македонскиот јазик *иштом*, а во српскиот *чим* кои се појавуваат во сите можни комбинации со формите на глаголските времиња, додека во полскиот јазик се среќаваат повеќе сврзници од кои би можел да се издвои сврзникот *jak tylko*.

Сврзниците *иштом*, *чим*, и полскиот сврзник *skoro tylko* изразуваат и причинско-последични односи.

Литература:

Иванчев С. 1971 *Проблеми на аспектуалноста во славјанските езици*,

БАН, Институт за бугарски јазик, *Софија*

Ивић М., *Теориско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за*

концепцијата фактивност, -Јужнословенски филолог XXXIII, 1-

16.

Конески Б., 1954, 1967, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*,

Култура, Скопје.

Милошевић К., 1982, *Улога аспектиског значења у предавању хронолошке*

детерминације у сложеној реченици са темпоралном клаузом у

- српскохрватском језику, Књижевни језик XI, 2.*
 Милошевић К., 1982, *Улога глаголских облика у сложеној реченици са шемјоралном клаузом у савременом српскохрватском језику*, НССУВД 11/2.
- Стевановић М., 1979, *Савремени српскохрватски језик, (Граматички системи и књижевнојезичка норма), II. Синџакса, треће издање*, Научна књига, Београд.
- Шокларова - Љоровска Г., 1990, *Семантика и синџакса на временскије односи во македонској јазик во сјоредба со полскиој јазик*. Докторска дисертација.- Скопје: *Институтот за македонски јазик „Крстије Мисирков“*. Посебни издања, кн. 19.
- Шокларова - Љоровска Г., „Временските релации на настаните како основа на друг вид релации (временско-условно-причинско-последични односи)“, 11 конгрес на Славистичките друштва на Југославија, Сараево 16-19 октомври 1975, во *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica. - Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine*, 1991, 6, 107-120
- Ампел Т., 1975а, *Wypowiedzenia okolicznikowe profrazowe we wspólczesnym języku polskim*, Rzeszów, Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Антонић, И., *Временска реченица*, Сремски Карловци - Нови Сад, 2001.
- Charakterystyka, 1975, *temporalna wypowiedzenia*, Materiały Konferencji Naukowej w Jadwisinie 9-11 IX 1973, red. nauk. M. Grochowski, Z. Topolińska, PAN,
- Prace Instytutu Języka Polskiego, 8, Wrocław, Ossolineum.
Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia, 1984, pod red. Z. Topolińskiej,
 (oprac. :) M. Grochowski, S. Karolak, Z. Topolińska, Instytut Języka Polskiego PAN Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Клемениевич З., 1937, *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków.
- Шокларова - Љоровска Г. *Семантика и складња стосунков temporalних в језику македонским и полским (кон конфронтативното проучување на македонскиот и полскиот јазик)“ V-та полско-*

македонска научна конференција од областа на јазикот и
литературата, 26-28 октомври 1995, во *Folia Philologica*
Macedono-
Polonica.-Warszawa:Uniwersytet Warszawski, 1996.

**КОНСТРУКЦИИ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ
ПРЕДЫДУЩНОСТИ В МАКЕДОНСКОМ, ПОЛЬСКОМ
И В СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ**

Р е з ю м е

Предметом исследования в настоящей статье являются темпоральные отношения между двумя действиями в македонском, польском и сербском языках, а именно, отношения одновременности и неодновременности следования. На формально-синтаксическом уровне эти отношения в трех языках выражаются сложными предложениями, в качестве предикатов, в главной части которых выступают финитные глагольные формы, а в придаточной, помимо финитных, встречаются и инфинитные, т.е. вербоиды (девербативы), представляющие конденсированные трансформы предложений.

Valerija RODRIGEZ

**LINGUA E POLITICA, DUE CASI A CONFRONTO: SILVIO
BERLUSCONI E BRANKO CRVENKOVSKI
ЈАЗИКОТ И ПОЛИТИКАТА ПРЕКУ ПРИМЕРОТ НА
СИЛВИО БЕРЛУСКОНИ И БРАНКО ЦРВЕНКОВСКИ**

In tutte le democrazie la comunicazione ha assunto un ruolo fondamentale. Non è più esclusivamente necessario, da parte dei partiti, dei governi, il „fare“, ma è ormai indispensabile portare il pubblico a conoscenza dei risultati scaturiti o che scaturiranno da quel „fare“.

Nell’ambito della propaganda politica le innumerevoli idee, proposte, azioni necessitano di una forma di comunicazione valida, di effetto sulle platee, evitando così il rischio di un impatto fuorviante del messaggio.

In questo breve studio prendo in esame alcuni interventi del premier italiano Silvio Berlusconi e di quello macedone Branko Crvenkovski, analizzando il lessico e, laddove possibile, le forme morfologiche e sintattiche utilizzate.

Per quanto concerne la questione italiana, Silvio Berlusconi è da tutti definito un „grande comunicatore“. Sin dalla sua prima candidatura a premier, risalente agli anni 1993-1994, nel corso dell’ultima campagna elettorale, del 2000-2001, ed ancora oggi nel ricoprire la carica di Presidente del Consiglio, è riuscito ad imporre all’Italia un nuovo modo di fare politica ed un nuovo tipo di linguaggio.

Analizzando alcuni suoi discorsi ed interviste si arriva a comprendere quali siano i punti chiave dei suoi messaggi:

1. gli scritti sono sempre brevi ed espongono in modo chiaro e sintetico l’argomento;
2. le frasi sono brevi. È noto a tutti che è molto più facile comprendere una frase breve, rispetto ad una lunga;
3. il lessico rientra nel cosiddetto *vocabolario di base* della maggioranza dei cittadini italiani.

Deduciamo, quindi, che le regole-base del messaggio berlusconiano sono la brevità, la linearità e la chiarezza.

Gli esempi di seguito riportati sono tratti da interviste concesse dal premier al quotidiano *La Repubblica* ed hanno come filo comune le dichiarazioni di Berlusconi in riferimento all'opposizione, la coalizione di centro-sinistra, che nel corso dell'ultima campagna elettorale italiana ha avuto come leader Francesco Rutelli. Anche gli interventi relativi a questioni diverse, quale il conflitto d'interessi, fanno comunque riferimento all'atteggiamento di Berlusconi nei confronti dei suoi antagonisti.

1. La Repubblica, 3 Dicembre 2000: „*La sinistra sul federalismo inganna gli italiani.*“ „*Questa sinistra, che non crede nella devoluzione e nel federalismo, tende ormai soltanto ad ingannare gli elettori con un vecchio gioco che a Napoli chiamano il gioco delle tre carte, con l'unico obiettivo di restare al potere e di tenere in vita la legislatura.*“ In queste due proposizioni, brevi e lineari, è da evidenziare l'utilizzo ripetuto della parola sinistra, ben due volte, associata al verbo ingannare, anch'esso presente due volte. È chiaro che l'opposizione viene percepita dal lettore-ascoltatore come un organismo che mira all'inganno, alla menzogna, alla falsità. La dose viene rincarata dal candidato premier con l'utilizzo della metafora del „gioco delle tre carte“, che tanta „gloria“ ha dato e dà ai napoletani, e che è l'emblema di tutto ciò che può essere inteso come un'azione dettata da scopi di lucro ed inganno nei confronti di persone ingenuie ed oneste, in questo caso gli elettori italiani.

2. La Repubblica, 9 Dicembre 2000: „*Questa sinistra è senza pudore*“ Il dizionario della lingua italiana Rizzoli-Larousse, sotto il lemma pudore, riporta la seguente definizione: *Senso di riserbo verso ciò che può essere in relazione col sesso. Per estensione: Ritegno, discrezione in genere.* Il riferimento è chiaro. Nella stessa intervista troviamo la seguente dichiarazione: „*Quando una parte consistente della sinistra, una sua costola per usare un termine caro al PCI-PDS-DS, marcia su Nizza, assalta e incendia banche e negozi e si scontra con la polizia, dando vita ad una vera e propria guerriglia urbana contro l'Europa che tutti hanno potuto vedere in televisione, i dirigenti dell'Ulivo fingono di prendere le distanze, al colmo dell'imbarazzo.*“ In questa dichiarazione per esplicitare le azioni della sinistra si utilizza una serie di verbi che hanno chiaramente una valenza negativa: marciare, assaltare,

incendiare, scontrarsi. Tutti questi verbi sono associati al costrutto „guerriglia urbana“.

3. La Repubblica, 19 Dicembre 2000: in questa dichiarazione si utilizza nuovamente il termine „guerriglia“ „*Certo che la bomba di Milano non arriva dal nulla. È stata preceduta dai disordini romani contro Haider, dalla «guerriglia metropolitana» contro il vertice europeo di Nizza...*“.

A partire dal Gennaio 2001, nelle dichiarazioni ed interviste rilasciate, il candidato premier del centro-destra comincia ad introdurre termini come *comunisti, rossi, bolscevichi, compagno*, etc. Vediamo alcuni esempi:

1. La Repubblica, 21 Gennaio 2001: „*I comunisti. A questa sinistra senza ideali che rischia di diventare regime interessa solo stare al potere per approfittarne. Non è con loro che chi ama la libertà, chi sente di essere di sinistra, può stare. Perché essere di sinistra vuol dire che non si deve consentire che la giustizia venga usata per battere gli avversari politici fino all'annientamento.*“ Al termine „comunista“ sono associati i termini „regime“, „potere“, „annientamento“ contrapposti a „libertà“, „giustizia“. Inoltre, la seconda proposizione inizia con la negazione dello stare con questa parte della sinistra. Avrebbe potuto utilizzare, infatti, un'espressione più semplice, del tipo: *Chi ama la libertà, chi sente di essere di sinistra, non può stare con loro.*

2. La Repubblica, 25 Gennaio 2001: „*Alle elezioni noi rappresenteremo un ampio arco democratico, composto dalla destra democratica, e cioè da An, da un grande centro democratico, e cioè Forza Italia, CCd e Cdu, e la sinistra democratica costituita dalla Lega, dal nuovo Psi, dal Pri e almeno spero da Cossiga.*“ „*Un arco democratico contrapposto alla sinistra postcomunista di D'Alema e soci, la sinistra paleocomunista di Cossutta e la sinistra neocomunista di Bertinotti...*“ E' palese l'opposizione tra i costrutti *un ampio arco democratico, destra democratica, un grande centro democratico*, in cui notiamo l'utilizzo di aggettivi quali *ampio, grande*, quest'ultimo riferito allo schieramento di Berlusconi, e *la sinistra democratica, sinistra postcomunista, sinistra paleocomunista, sinistra neocomunista*, distinte tra loro semplicemente attraverso l'utilizzo di aggettivi formati dai suffissi *neo-, paleo- e post-* uniti alla parola *comunista*.

3. La Repubblica, 26 Gennaio 2001: „*I rossi*“, „*molte possibilità di brogli*“.

4. La Repubblica, 28 Gennaio 2001: *„L'election day deciso dal centro-sinistra sarebbe ancora una volta un attentato alla democrazia e ancora una volta la manifestazione della loro concezione di democrazia: cioè l'affermazione del potere della maggioranza senza tener conto dei diritti della minoranza.“* È da notare la forte espressione *attentato alla democrazia*.

5. La Repubblica, 02 Febbraio 2001: Election day: *„Sarebbe una porcheria, una scelta smaccatamente pro-Rutelli, che ha palesemente violato la legge, approfittando fino all'ultimo di ogni occasione legata al Giubileo per farsi propaganda.“* Anche in questa dichiarazione, parlando della possibilità di un election day, Berlusconi, come in quella precedente, fa uso del condizionale, evidenziando in tal modo l'ipotesicità, se non l'irrealtà, direi, che avvenga questa cosa. È interessante anche evidenziare l'uso dell'avverbio *palesemente*, per indicare che il candidato premier dell'opposizione ha *violato la legge*, associato al verbo *approfittare*. *„Una sinistra assolutamente scorretta, che combina metodi dell'antica scuola comunista ad attacchi alla persona importati dalla peggiore politica americana. Election day il 22 Aprile? Sarebbe un regalo alla sinistra, un'assoluta porcheria! Ritorna il termine comunista, associato agli aggettivi scorretta, riferito alla sinistra, e peggiore, riferito ad una parte della politica americana. Nell'ambito della stessa dichiarazione, poi, Berlusconi utilizza per ben due volte il termine porcheria.*

6. La Repubblica, 09 Febbraio 2001: *„Come mai non mi fate domande sul fatto che in Italia partecipa al governo un partito che si chiama ancora comunista?“*

7. La Repubblica, 05 Maggio 2001: *„D'Alema si è rivelato per quello che lui stesso si definisce, un vecchio bolscevico“, scandisce Berlusconi.“* *“Con i vecchi bolscevichi non c'è spazio di dialogo, anche perché D'Alema, dovrebbe ringraziarci, e non ci ringrazia, perché il poco di bene che ha fatto il suo governo lo deve alla nostra opposizione responsabile“.*

E' interessante notare, in alcune interviste, come il futuro premier italiano definisca i suoi antagonisti.

1. La Repubblica, 10 Febbraio 2001: D'Alema e Veltroni *„Gente non democratica e priva di diploma. Una sinistra che potrà diventare socialdemocratica solo con un cambio generazionale. Fa il contrario di quel che serve perché oltre che velleitaria è ignorante: dei loro grandi vertici, nessuno è laureato.“*

2. La Repubblica, 11 Febbraio 2001: „...*Non volevo offendere nessuno... Quanto al compagno D'Alema, al compagno Veltroni e al compagno Mussi, d'ora innanzi li chiamerò dottor D'Alema, dottor Veltroni e dottor Mussi.*“ Appare qui la parola *compagno*, in senso dispregiativo, per definire colui che appartiene ai partiti dell'opposizione, alla coalizione antagonista, i *comunisti*.

3. La Repubblica, 16 Febbraio 2001: „*E' difficile continuare a prendere sul serio una parte politica che esprime questi candidati e che a guardare la RAI ha messo un «imbroglione». Mi auguro davvero che come paese possiamo scampare il pericolo di avere a che fare con gentaglia di questo genere.*“ L'ex-direttore della Rai, Roberto Zaccaria, è definito *imbroglione* e appartenente a *gentaglia*.

4. La Repubblica, 20 Febbraio 2001: Il Financial Times attacca Berlusconi sul conflitto d'interessi. Replica del futuro premier: „*Farisei di sinistra*“. Il Rizzoli-Larousse riporta la seguente definizione per il termine fariseo: *membro di un'antica setta ebraica che si distingueva per la scrupolosa osservanza della legge. Fig. persona falsa, ipocrita, che guarda più all'apparenza che alla sostanza. Sinonimi: bugiardo, doppio, falso, infido, insincero, ipocrita, traditore.*

Ancora in merito al conflitto d'interessi, Berlusconi afferma:

5. La Repubblica, 20 Febbraio 2001: „*Se fossi obbligato a scegliere tra il governo e la proprietà delle aziende penso che potrei arrivare a vendere*“. L'utilizzo della proposizione ipotetica rende improbabile la realizzazione di questo proposito. Prosegue: „*Ovviamente non ho in mente soluzioni poco chiare, ad esempio vendere ai miei familiari, ho sempre pensato a soluzioni solari.*“ Si ha qui l'opposizione, direi cromatica, tra le *soluzioni poco chiare* e le *soluzioni solari* del futuro premier. Da qui la riflessione porta alla più vasta contrapposizione cromatica, che vede da un lato gli *Azzurri* di Forza Italia, simboleggianti il bene, la ragione, l'attaccamento all'Italia, mentre dall'altro vi sono i *Rossi*, il male, il torto, il non attaccamento all'Italia ed ai cittadini italiani. Questa semplice contrapposizione di colori, ci riporta a ciò che abbiamo detto all'inizio di questo studio: una buona campagna di comunicazione si basa sulla linearità, sulla semplicità e l'immediatezza del messaggio.

Su La Repubblica 19 Aprile 2001, Berlusconi, parlando dell'opposizione, afferma: „*Contro di me c'è una campagna d'odio condotta dalla sinistra e dai sindacati*". "Quelli di sinistra dicono nelle fabbriche la falsità che ci sarà un'ondata di licenziamenti". "La decisione di rinviare il congresso programmatico di Forza Italia di Milano, che si doveva concludere con una grande manifestazione alla quale avrebbero partecipato 300 mila persone - ha detto - è stata presa per un atto di responsabilità per non aumentare il clima di tensione che si è registrato negli ultimi tempi. Con quello che è successo ultimamente, con l'attività dei centri sociali della sinistra e con tutto ciò che la sinistra sta attuando nei nostri confronti (ci devastano le sedi, ci incendiano i gazebi, ci mandano minacce di morte con la stella delle Brigate rosse) - ha ribadito - ci siamo presi la responsabilità di pensare cosa sarebbe potuto succedere con una grande manifestazione di piazza". Notiamo, come sopra, che alla sinistra si associano espressioni e termini come *clima di tensione, devastare, incendiare, mandare minacce di morte, Brigate rosse*. Al contrario, lo schieramento del futuro premier vede associato il termine, per ben due volte, *responsabilità*.

Passiamo ora all'analisi di alcuni brani di un'intervista rilasciata dal premier macedone Branko Crvenkovski al giornale Utrinski, risalente al 30 e 31 Marzo 2002.

1. In merito ai fatti di Mala Rečica, il candidato premier afferma: „*Incidentot vo Mala Re-ica go cenam mnogu negativno*“ L'avverbio di qualità è reso con un superlativo assoluto. In tal modo si esprime il massimo grado peggiorativo, caratterizzante il fatto accaduto.

2. Proseguendo sull'argomento, Crvenkovski dice: „...*никој немаше илузии коџа во Охрид ѓо сѝававме појѝисојѝ дека се ќе пресѝане како пресечено со нож и дека одеднаш ќе се сѝабилузира сосѝојбаѝа*.“ In primo luogo, notiamo in questa frase la metafora *пресечено со нож* che indica l'immediatezza e l'assoluto compimento dell'azione, il cui verbo è espresso, ovviamente, con un futuro perfetto. Poco più avanti si avvalora questo concetto con l'utilizzo dell'avverbio *одеднаш*.

3. Ancora sulla questione, il candidato premier dichiara: „*Она шѝо мислам дека е мноѓу биѝно да сфаѝиме, ..., е дека ниѝу инциденѝи не смее да не ѝрѓие од ѝаѝоѝ ѝо кој*

ишћо одиме, ако сме убедени дека шћоа е висћинскиошћ ићашћ. Најлошо ќе биде ако какви било инцидентни ситћуации не ићомесћашћ од ћлавнашћа ићраса.“ E' evidente che nella prima proposizione ritorna l'utilizzo del superlativo assoluto *mnogu bitno*, poiché è necessario convincere i lettori della necessità di questa azione, in modo da ottenere i risultati del „fare“ propagandato. Prosegue poi con l'espressione *da sfatime*, che rende bene l'auspicabilità di ciò che seguita ad affermare, cioè *дека нишћу инцидентшћ не смее да не ићрћие од ићашћошћ ићо кој ишћо одиме*, in questo modo scongiura che avvenga ciò, che non vi sia alcuna possibilità di una tale soluzione. È interessante notare di seguito il costrutto *vistinskiot pat*, che, con l'utilizzo dell'aggettivo *vistinski*, connota in modo estremamente positivo la linea politica dello SDSM. Infine l'intervistato utilizza un superlativo relativo *најлошо* ed un futuro semplice *ќе биде* per scongiurare il pericolo delle conseguenze di ulteriori incidenti.

4. Interrogato sulla posizione nei confronti dei partiti albanesi e sulla loro partecipazione al potere, Branko Crvenkovski dichiara: „*За доброшћо на Македонија е ићошћребно ићосћојано да има во Владашћа и ићаршћија ишћо лећишћимно ћи ићреишћашћавува иншћересишће на ћраћанишће-Албанци.“* Questa proposizione inizia, in maniera molto incisiva, con il costrutto *за доброшћо на Македонија*, proseguendo con *e potrebno*, che esprime la necessità dell'azione e che, a mio avviso, non a caso è seguito dall'avverbio *ићосћојано*. Di seguito, l'avverbio *лећишћимно* contrappone la situazione reale ed attuale all'epoca dell'intervista, a quella futura, migliore, dal punto di vista dell'intervistato, per i cittadini albanesi.

5. Sulla questione albanese, Branko Crvenkovski prosegue: „*Точно е дека со ПДП имаме искусћиво во коалицирање и дека немаме нишћо ићрошћив ићака сорабойќа да имаме и во иднина. Но, не мислиме дека само со ПДП е можна сорабойќашћа.“* Con la prima proposizione, il futuro premier asseconda le aspettative di chi auspica una maggiore collaborazione con il PDP, vedi anche l'uso dei tempi, oltre il lessico. Nella seconda proposizione con l'utilizzo dell'avverbio *само* si ribadisce, comunque, una maggiore apertura dello SDSM verso altri partiti.

6. A questo punto, Crvenkovski ipotizza sul futuro politico della Macedonia: „*Би рекол дека најсћабилна влада во Македонија би била онаа ишћо би се формирала мећу*

онаа партија што има најголем легитимитет и кредибилитет меѓу граѓаните-Македонци на Република Македонија и меѓу партија што има најголем кредибилитет меѓу Албанците во Република Македонија.“ Abbiamo qui una proposizione ipotetica, con l'uso dei condizionali *би рекол, би била, би се формирала*, che esprime la probabilità che avvenga ciò. Notiamo la presenza di ben tre superlativi relativi, che introducono tre sostantivi semanticamente determinanti *најстабилна влада, најголем легитимитет и кредибилитет, најголем кредибилитет*. E' evidente l'utilizzo del sostantivo *легитимитет* (vedi sopra *легитимно*) e per ben due volte del sostantivo *кредибилитет*. Questi due sostantivi, uniti ai superlativi relativi, rendono maggior certezza e sicurezza alle parole di Crvenkovski da parte del lettore.

Sinora abbiamo incontrato il sostantivo *incident* due volte e l'aggettivo *incidentni* una volta.

7. „Со поинаква политика оваа војна може да се избеѓне. Со поинаква политика Македонија може да обезбеди мирна и стабилна иднина како унитарна држава на целина своја територија.“ In questo brano dell'intervista Crvenkovski introduce ben due frasi con l'espressione *Со поинаква политика*. Notiamo, inoltre, l'utilizzo nella prima proposizione del modale alla prima persona, nella seconda frase alla terza persona, impersonale quindi. Infine il lessico riporta parole come *мирна, стабилна* e *унитарна*.

8. „Ние треба да сториме сè инцидентите да бидат што помалубројни, поретки и со помали последици.“ Con *treba* si sottolinea la necessità di compiere una determinata azione. Ritornano ancora i superlativi relativi *помалубројни, поретки* e *со помали последици*.

9. „Јас досега не видов нишу една алтернатива за начинот за излез од кризата, освен онаа за влегување во општална војна. Тоа не е алтернатива за излегување од кризата, туку за нејзино целосно продлабочување.“ Notiamo in questo periodo l'utilizzo di termini come *alternativa* (2 volte), e di costrutti come *влегување во општална војна, излегување од кризата, целосно продлабочување*.

10. „Во интерес на државата и неизината иднина е неопходно да има комуникација со институцијата претседател на Република Македонија. Значи, нема некои посебни осцилации по нагорна или по надолна линија со Трајковски, туку тоа е на она ниво, на кое беше претходно поставено, а тоа е комуникација што е неопходна да не бидат загрозени интересите на граѓаните на Република Македонија.“ Per due volte si utilizza la parola *неопходно*, *неопходна*, ciò indica che l'azione in questione è necessaria.

11. „Тоа е една од темите што предизукува најголемо внимание во јавноста, што ќе се прави со она што е во овој момент евидентно, а што може да поткрепи и со факти грубо кршење на законитоста во спекнувањето имот. Мислам дека работите треба да се постават принципелно. Првата работа е дека секој што го прекршил законот, секој што спекнал имот сиротишно на законот, мора да дојде пред лицето на правдата. Меѓутоа, од друга страна, тоа не смее да биде злоупотребно и да се трансформира во еден груб политички реваншизам. Сторителот на криминалот мора да има конкретно име и презиме, мора да помине низ една процедура, да биде поткрепено со факти и докази и на крајот да заврши со пресуда.“ Lessico: *законитоста*, *законот*, ripetuti due volte; *правда*. *Најголемо внимание*, superlativo assoluto. *Треба да се постават*, indica la necessità dell'azione. E' da notare l'utilizzo dei modali.

Deduciamo da questi brevi esempi che anche nei messaggi del premier macedone Branko Crvenkovski dominano le stesse regole riscontrate nei discorsi di Silvio Berlusconi: la brevità, la linearità, la chiarezza, il lessico che rientra nel *vocabolario di base*.

Potremmo concludere che è questo il modello di comunicazione politica del nostro secolo, secondo il quale bisogna definire chiaramente il proprio ruolo, la propria funzione rispetto agli avversari politici, i propri obiettivi politici, sociali ed economici. In questo senso, è necessario conoscere a fondo il target a cui sono destinati i messaggi politici. È evidente che sia nel caso italiano che in quello macedone il target di riferimento ha richiesto un modo di trasmettere un messaggio politico che puntasse sulla chiarezza, sulla brevità, sulla semplicità. Probabilmente il pubblico, sia esso di lettori o di telespettatori, ha „preteso“ queste caratteristiche,

sottostando passivamente alla cosiddetta „manipolazione semantica“, con cui si pilota l’interpretazione di un evento, comunque vero, verso una direzione, a seconda del caso, più o meno sfavorevole. Ciò è sinonimo di un bisogno di cambiamento nel linguaggio e di conseguenza nei contenuti del messaggio politico, radicalizzando i toni e semplificando i termini della contesa secondo un modello chiaramente bipolare, a cui abbiamo accennato prima : destra vs. sinistra, buoni vs. cattivi e, nel caso, italiano, *azzurri* vs. *rossi*. In particolare nei discorsi di Branko Crvenkovski vi è, da un lato, tutto ciò che è *estremamente negativo* e dall’altro tutto ciò che è *legittimo, credibile, necessario, stabile, sicuro, pacifico per il bene della Macedonia*, stato costituito da *cittadini macedoni* e *cittadini albanesi*. Nella propaganda di Silvio Berlusconi abbiamo la netta contrapposizione tra la coalizione di centro-destra, *il grande arco democratico* e la *sinistra*, costituita da *comunisti, bolscevichi, imbroglioni* a cui si collega la ancor più netta ed incisiva contrapposizione tra *Azzurri* e *Rossi*.

In questo modo si proietta sull’avversario ogni negatività, ogni meschinità, in modo che ne risultino per contrasto amplificate la positività e la bontà del proprio schieramento. Ulteriore peculiarità di questo nuovo modello di comunicazione politica è la ripetitività dei concetti e delle parole, perché la ripetizione di un messaggio produce nell’ascoltatore/spettatore la persuasione.

A questo punto è evidente che il punto di forza della comunicazione politica del XXI secolo è costituito da messaggi semplici, che si incentrano sulla ricerca dell’utile individuale, ripetuti all’infinito e tesi a caratterizzare in senso negativo l’avversario.